This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

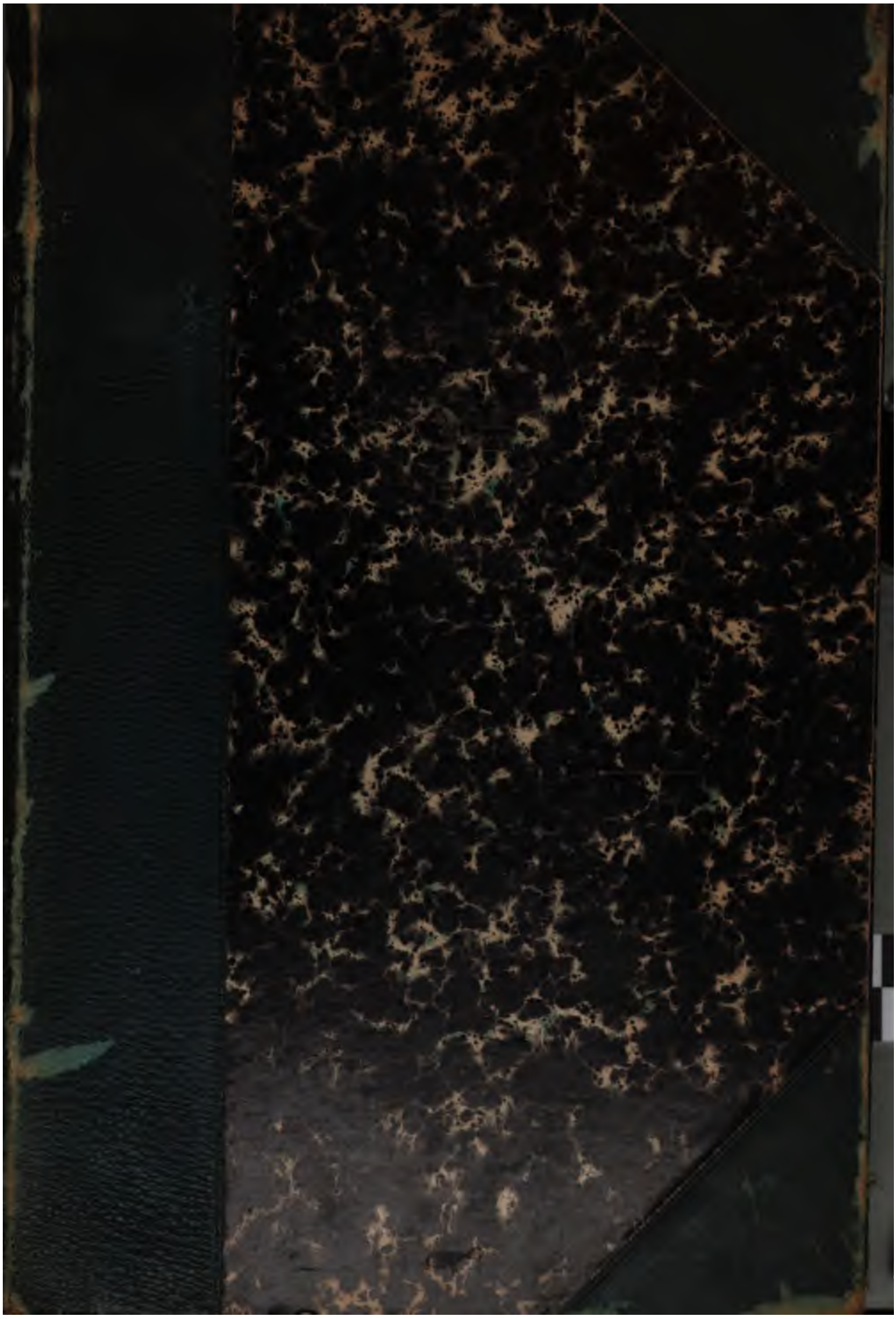

C1337.8.8

Round
FEB 20 1905

Harvard College Library

FROM

By Exchange

III. 10715

WILHELMUS SCHORTINGHUIS.

EENE BLADZIJDE UIT DE GESCHIEDENIS VAN HET PIETISME IN DE GEREFORMEERDE KERK VAN NEDERLAND.

DOOR

J. C. KROMSIGT.

TE GRONINGEN BIJ J. B. WOLTERS, 1904.

WILHELMUS SCHORTINGHUIS.

EENE BLADZIJDE UIT DE GESCHIEDENIS VAN HET PIETISME
IN DE GEREFORMEERDE KERK VAN NEDERLAND.

WILHELMUS SCHORTINGHUIS.

EENE BLADZIJDE UIT DE GESCHIEDENIS VAN HET PIETISME IN DE GEREFORMEERDE KERK VAN NEDERLAND.

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN

DOCTOR IN DE GODGELEERDHEID

AAN DE

RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT,

NA MACHTIGING VAN DEN RECTOR-MAGNIFICUS

DR. C. H. H. SPRONCK,

HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER GENEESKUNDE,

VOLGENS BESLUIT VAN DEN SENAAT DER UNIVERSITEIT

TEGEN DE BEDENKINGEN VAN DE FACULTEIT DER GODGELEERDHEID TE VERDEDIGEN

OP VRIJDAG 29 APRIL 1904, DES NAMIDDAGS TE 4 URE.

DOOR

JOHANNES CHRISTIAAN KROMSIGT,

GEBOREN TE KORTGENE.

TE GRONINGEN BIJ J. B. WOLTERS, 1904.

~~III. 10775~~
C. 1337. 8. 8

From the University
by exchange.

STOOMDRUKKERIJ VAN J. B. WOLTERS.

AAN MIJNE OUDERS

EN

MIJNE ECHTGENOOTE.

Aan dit proefschrift ga vooraf een kort woord van dank aan allen, die aan mijne vorming hebben medegewerkt en in het bijzonder aan hen, die mij bij het opstellen van dit geschrift op eenigerlei wijze behulpzaam zijn geweest. Niet allen kan dit woord meer bereiken. Met weemoed herdenk ik de hoogleeraren CRAMER, KLEIJN *en* LAMERS. *Steeds zullen hunne namen, om 't geen zij voor mij zijn geweest, bij mij in dankbare herinnering blijven.*

Mijn oprechte dank aan U, Hooggeleerde leden der theologische faculteit, wier lessen ik het voorrecht had te ontvangen en ook aan U, Hooggeleerde CANNEGIETER, *en Hooggeleerde* VAN LEEUWEN, *die nu een welverdiende rust geniet. In het bijzonder hebt gij mij aan U verplicht, hooggeachte Promotor, die allereerst mijne aandacht op het onderwerp mijner studie hebt gevestigd en die vervolgens met raad en daad mij zoo welwillend hebt ter zijde gestaan.*

Het is mij een voorrecht dit geschrift op te dragen aan U, mijne geliefde Ouders, als een bewijs van kinderlijke genegenheid en het dringt mij tot innigen dank aan God, dat Hij U, mijn Vader, spaarde om te beleven, wat U naar ik weet niet minder dan mij verheugt. En hoe zou ik U hierbij mogen vergeten, mijne zeer beminde vrouw, die als steeds ook bij dit werk hebt gedaan, wat uwe hand vond om te doen en door het overschrijven der copie mij zoo trouw geholpen hebt.

Ten slotte mijne vrienden, aan den omgang met wie ik niet weinig verschuldigd ben, ontvang met dit geschrift mijn hartelijken groet. God zegene U.

GELSELAAR, April 1904.

INHOUD.

blz.

INLEIDING. DE BEWEGING DER „NADERE REFORMATIE" . . 1—14

Geloof en leven, rechtvaardigmaking en heiligmaking bij de reformatoren, 1; de heerschende kerk na de Dordtsche synode, leerheiligheid, 2; Lodensteyn's bestrijding der leerheiligheid, *geestelijke kennis*, toeeigening van de reformatie, *conventikels, nadere reformatie*, praktijk der godzaligheid, *heiligmaking* op den voorgrond, 3; verhouding tot de reformatie, kritiek van Joh. Teellinck op het wettische van deze richting, „blijvende bekommering", 5; de *evangelische* richting, nadruk op het geloof als *levensbeginsel*, wedergeboorte, *innig christendom*, 6; kritiek van P. van Hattem en J. Verschoor, het *zeker vertrouwen*, nadruk op de *rechtvaardigmaking*, 7; Hattemisme, ondanks de afzetting van Van Hattem zijn strijd in de kerk voortgezet, de aanhangers der nadere reformatie van *onrechtzinnigheid* beschuldigd, deze strijd concentreert zich om W. Schortinghuis, 8. — Kerkelijke toestand in 't begin der 18de eeuw, verflauwing van den strijd tusschen Voetianen en Coccejanen, nieuwe partijformatie, de naam *„fijnen"*, 10; godsdienstige en zedelijke toestand in 't begin der 18de eeuw, strijd van orthodoxen en pietisten, 12; naam pietisme, overeenstemming van het oordeel van A. Ritschl en E. Böhl met dat van Verschoor, Van Thuynen en Van der Keessel over deze richting, oordeel van H. G. Kleyn, 13; Plan van dit geschrift, 14.

HOOFDSTUK I. JEUGD EN JONGELINGSJAREN VAN W. SCHORTINGHUIS. DE GRONINGER ACADEMIE IN 'T BEGIN DER 18DE EEUW . . . . . 15—30

Zijne ouders, schooljaren, 15; Groninger academie, vermaarde professoren, verval, herstel, 16; M. Rossal, M. Isinck, J. Barbeyrac, Aufklärung, 18; O. Verbrugge, A. Driessen, 20; theologische studenten, 25; Schortinghuis als student, zijn praeparatoir examen, 27; C. van Velsen, 28; D. Gerdes, 30.

HOOFDSTUK II. SCHORTINGHUIS TE WEENER. ZIJN BEKEERING . . . . . 31—39

Beroep te Weener, intrede, huwelijk, 31; zijn houding tegenover H. Klugkist, zijn afkeer van de fijnen, 32; zijne bekeering, 34; zijn werkzaamheid en de vrucht ervan, 36; opwekking in Oostfriesland, 38.

blz.

HOOFDSTUK III. SCHORTINGHUIS ALS DICHTER . . . . . 40— 62

Zijn dichtbundels, doel, 40.

VORM DER GEDICHTEN . . . . . 41— 45

INHOUD DER GEDICHTEN . . . . . 45— 62

Eerste bundel; toestand der kerk, 45; gezangen voor onbekeerden, 48; voor toestemmenden, aesthetisch meer dan ethisch, 52; voor overtuigden, 53; voor geloovigen, 58. *Tweede bundel*, 60. Schortinghuis de dichter der conventikels, 62.

HOOFDSTUK IV. SCHORTINGHUIS TE MIDWOLDA . . . . . 63— 72

J. en F. Sparringa, 63; beroep, intrede, 64; zijne positie te Midwolda, 65; tuchtzaken, 66; de familie Hora, arbeid in de gemeente, *Nodige waarheden*, 69; vrucht van zijn arbeid, gering aantal nieuwe lidmaten, 71.

HOOFDSTUK V. STRIJD OVER HET GELOOF . . . . . 73—111

Twee partijen in de classis Oldambt en Westerwoldingerland, 73

STRIJD VAN TH. VAN THUYNEN . . . . . 74— 92

Zijn *Korte uitlegging van het gereformeerd geloof*, 74, zijn karakteristiek van sommige „fijnen", verval der gereform. leer bij hen, wezen des geloofs *„hongeren en dorsten"*, blijvende bekommering, beginsel van goede werken, belijdenis, doop, avondmaal; God niet Vader, maar Rechter: de bezwaardheid der papisten, 78. — Geloof is *zeker vertrouwen*, dit geloof plicht; wat eraan vooraf moet gaan; de drie daden, 80. — Driessen's weerlegging, welgegrond vertrouwen en ijdele waan, sluitrede des geloofs, conditie, verhouding van geloof en bekeering, wel 't geloof niet 't verzekerd geloof plicht, karakter der wedergeboorte, beginsel der goede werken, 82; Lampe, 86. — Vergelijking tusschen Van Thuynen en Driessen. Verwarring van de tweede en derde daad, vertrouwen op het „hongeren en dorsten" of op de genade Gods in Christus, 87; omkeering van de Geref. leer volgens Van Thuynen in de verhouding van rechtvaardigmaking en heiligmaking, in de leer van het beginsel der goede werken en van de verkiezing, 89; „Physische Processen". Geloof als vertrouwen en als levensbeginsel. Beteekenis voor de practijk, 91.

STRIJD OVER HET GELOOF IN HET OLDAMBT . . . . . 92—111

Bezwaren van Dr. Fabius tegen Lubbers, 92; Phoebus Themmen c. s. voor het zeker vertrouwen beschuldigen de 15 „doleerende" broeders van labadisme, 93; uitspraak van de Groninger Synode 1786, het bemiddelend opstel van Driessen: „hongeren is aanvankelijk eten", 99; strijdschriften van Themmen en Driessen, toenadering, 102; theoretisch onbevredigend, praktische winst, 104; gevoelen van Comrie, 105. *Gesogt en gevonden*, de Leidsche faculteit vóór Themmen, zijn dood, zijn tegenpartij overwint in

blz.

zijn gemeente, 106. Verzet van Mees tegen Driessen en de synodale beslissing, resolutie der Staten, 109.

HOOFDSTUK VI. STRIJD OVER DE CONVENTIKELS . . . . 112—140

IETS OVER DE UIT- EN INWENDIGE GESCHIEDENIS DER CONVENTIKELS 112—122

De „profetie", de catechisatie, 112; ontstaan van de oefeningen of conventikels, voorstanders, beteekenis ervan, verhouding tot de kerk, drieërlei houding ertegenover, 114. Reglement der Leydsche synode 1629, bezwaren, nieuw reglement der Haagsche synode 1669, 115. Innerlijke ontwikkeling, oefening en gezelschap, oefenaars, oefeningen met de inwendige kerk gelijk gesteld, 119; minachtig van de uitwendige kerk, gevoed door clericalisme en formalisme, 121.

DE CONVENTIKELSTRIJD IN HET OLDAMBT . . . . . 122—140

Conventikels in Groningen bevorderd door J. Verschuir en S. Tjaden. Reglement der Groninger synode, 122; conventikels in Oude Pekela, de gemeente van P. Mees; in Blijham, de gemeente van A. Doedens; in Nieuwolda, de gemeente van T. de Cock, 124; verdere onlusten te Blijham, de zaak voor de classis, 129; de Staten te hulp geroepen door F. Themmen en P. Mees tegen Schortinghuis c. s., 134; twee gemeenten te Blijham, Mees gestraft, vrijheid voor de oefenaren, 136; uitspraak der synode, gezag van predikant en kerkeraad gehandhaafd, Mees gerehabiliteerd, 138.

HOOFDSTUK VII. HET INNIGE CHRISTENDOM . . . . . 141—190

Schortinghuis en zijn partij. Plan van zijn boek, zijn doel, nadere reformatie, 141.

LETTERKENNIS EN BEVINDELIJKE KENNIS. . . . . 143—146

Aan de letterkennis ontbreekt alles ten opzichte van de kennis zelf en van de vruchten, 143; wezen en vruchten der geestelijke kennis, 145.

DE BEVINDELIJKE CHRISTEN ALS REGENT . . . . . 146—147

DE BEVINDELIJKE CHRISTEN ALS LEERAAR. . . . . 147—152

Voortreffelijkheid van het ambt, uit- en inwendige toebereiding, uit- en inwendige roeping tot het ambt, 147; al het doen en laten van een leeraar, 149; bidden, prediken, visiteeren, aannemen van lidmaten, 152.

HET OORDEELEN OVER ANDERER ZIELESTAAT. . . . . 152—153

EEN CHRISTEN IN DEN STAAT VAN NATUUR EN GENADE . . 154—186

ALLERLEI ONBEGENADIGDEN . . . . . 154—161

Onbegenadigden in 't algemeen, onkundigen, kennis zoekenden, goddeloozen, 154: verontschuldiging met een beroep op de onmacht, 155; vooroordeelen, 156; valsche gronden, 158. Burgerlijke, oestemmende en nabij-christenen, 160.

blz.

OVERGANG VAN DEN STAAT DER NATUUR IN DIEN DER GENADE . . 162—166

Gemeene en ware overtuiging, kennis van de *wet* en hare geestelijkheid, volkomen zelfveroordeeling, aanvankelijke bevindelijke kennis van Jezus en het *evangelie*, bezwaren, 162. Bevindelijke overgang, vruchten, 164; valsche en reine heilbegeerigheid, 165.

EEN CHRISTEN IN DEN STAAT DER GENADE . . . . . 166—174

Aanschouwing van Christus in Zijne verhooging, vrucht hiervan ware ootmoed, 5 *nieten*. God Al, schepsel niet, 166; hoe een goede gestalte te bewaren in volkomen afhankelijkheid, 168. Niemand tot den Vader dan door den Zoon, Jezus gekomen om zondaren reeds op aarde zalig te maken, 169; gestorven voor zijn volk, 169. Volheid van genade, gepastheid, bereidwilligheid, 170. Het overgeven der ziel aan Christus, 171; geloofsverzekering, 173.

„ONGESTALTEN". . . . . 174—182

Oorzaken van de ongestalten, 174; begin en voortgang der ongestalten, 176; levendiger worden der zonde, 177; geestelijke verlating, haar wezen en oorzaken, 178; bestrijdingen en aanvechtingen, 179; twijfelingen over den genadestaat en hoe die te overwinnen, aard en wezen des geloofs, 180.

BEVINDELIJKE HERSTELLING VAN EEN INNIG CHRISTEN . . . . . 182—183

Wijze van herstelling, nut der ongestalten, 183.

HET GODVERHEERLIJKEND LEVEN VAN DEN INNIGEN CHRISTEN EN ZIJN ZALIG STERVEN . . . . . 184—186

Verhouding tot den naaste, tot onbegenadigden en begenadigden, 184; verheerlijking Gods in het uitdienen van Zijn raad, 185; sterven van godvreezenden en goddeloozen, de toekomstige heerlijkheid, 186.

Voorrede en opdracht. Wat de schrijver van zijn boek hoopte en vreesde, 187; goede en verkeerde aanleiding tot strijd, 188.

HOOFDSTUK VIII. DE APPROBATIESTRIJD . . . . . 191—219

SCHORTINGHUIS EN DE THEOLOGISCHE FACULTEIT. . . . . 192—210

Ontvangst van het boek ter approbatie door de faculteit, 192; zwarigheden van Driessen en Gerdes, 193; zaak Eswijler, 194; pogingen tot wegneming der bezwaren, 195; eerste brief, afgekeurde uitdrukkingen, 196; reden van Driessens afkeuring, 197; antwoord van Schortinghuis, 198; tweede brief, 199; tweede antwoord, 200; met de approbatie de geheele correspondentie gedrukt behalve de laatste helft van het tweede antwoord, 201; dit gansche antwoord met een voorberichtje afzonderlijk gedrukt en in 't werk gevoegd door Schortinghuis, 201; ergernis der faculteit. *Historisch verhaal* van Gerdes, 202; *Zedig antwoord* van Schortinghuis, de geschilpunten, 204. Strijd van Driessen en Van Velsen, 209.

blz.

VOORTZETTING VAN DEN STRIJD IN DE KERKELIJKE VERGADERINGEN 210—219

Tweede druk en nieuwe approbatie door een classicale commissie, 210; klacht van de faculteit bij de classis, de classis tot antwoorden gedwongen, 212; de nieuwe approbatie door de classis verworpen, 213; dit besluit door de synode bekrachtigd, verbod van den derden druk en den verkoop, 214; weigering van eenige gecommitteerden om de syn. resolutie te onderteekenen, oneenigheid in de classis, 216; inmenging der Staten, *perpetuum silentium*, 218.

HOOFDSTUK IX. VERDERE LOTGEVALLEN . . . . . 220—241

STRIJDSCHRIFTEN . . . . . 220—228

Kritiek in de *Republiek der geleerden*, aanval van N. Hartman, verdediging van Schortinghuis, 220; aanval van H. Stegnerus, 223. Derde druk, 225. Voorspraak van de Emdensche predikanten, 226; antwoord van Stegnerus, aanval van A. van Gennep, 227.

BEHANDELING DER ZAAK IN OVERIJSSEL . . . . . 228—241

Klacht van Hartman in de classis *Zwol*, de Overijsselsche classes nemen de zaak ter hand, improbatie door *Kampen*, 228; D. van der Keessel, behandeling der zaak door de classis *Deventer* en die van *Steenwijk*, 230. De synode *improbeert* het boek, gesteund door de overheid, 232. — De correspondeerende synoden weigeren te concurreeren, 234; de hulp der overheid verzocht om redres te bewerken, het *perpetuum silentium* overwint ook in Overijssel, 239. — D. van der Keessel en J. van den Honert tegen, en A. Comrie en N. Holtius vóór Schortinghuis.

HOOFDSTUK X. BESTRIJDING EN VERDEDIGING . . . . . 242—299

LETTERKENNIS EN GEESTELIJKE KENNIS . . . . . 243—250

Bestrijding 243—247. Minachting van de letterkennis, de Schrift en de scholen, 243; de geestelijke kennis redeloos, inwendig Woord, dubbel verstand, 244. — Geheiligde en ongeheiligde kennis, moedwillige blindheid, verschil slechts praktisch, 1 Cor. 2 : 14 verklaard, 245.

Verdediging 247—250. Geen dubbel verstand en minachting van de letter, zakelijk verschil tusschen letterkennis en bevindelijke kennis wegens het subjectief element in de kennis, verduistering des verstands.

HET OORDEELEN OVER ANDERER ZIELESTAAT, SEPARATISME . . . . 250—262

Bestrijding 250—253. Wettige en onwettige „afzondering", de maatstaf der afzondering en de band der gemeenschap niet aan het inwendige, maar aan het uitwendige ontleend.

Verdediging 253—262. Onderzoek naar den zielestaat plicht, bij visitatie voor het avondmaal, bij de aanneming van lidmaten,

blz.

254; valsche profeten, 256; geen onthouding van het avondmaal, 257; herderlijke roeping, 258; de z.g. fijnen de ware belijders, 259; de onzichtbare kerk, 261.

PREDIKING EN OPENBAAR GEBED . . . . . 262—269

Bestrijding 262—266. Bezwaren tegen de onderscheiden predikwijze, 263; „laat ons", 264; zelfonderzoek, miskenning van de uitwendige kerk, 264; formuliergebeden en het „Onze Vader", 265.

Verdediging 266—269. Sleurchristendom, 267; ieder ontvange zijn bescheiden deel, 268; niet wettisch maar evangelisch prediken, 269.

GELOOF, BEVINDING EN GEVOEL . . . . . 269—280

Bestrijding 269—273. Geloof verdrongen door onmiddellijke bevinding, Woord en Geest gescheiden, 269. — Wettige bevinding aan het Woord gebonden, afscheidelijk gevolg der genade, 271.

Verdediging 273—280. Geen onmiddellijke bevinding, geloof en bevinding onafscheidelijk, 273. Verbeelding en bevinding, 276. Bevinding en gevoel, 276. Woord en Geest, overtuiging en overgang van den natuur- in den genadestaat, 277.

VEREENIGING MET GOD EN LEVEN IN ZIJN GEMEENSCHAP . . . . . 280—299

Bestrijding 280—291. Vereeniging met God door zelfvernietiging, valsche lijdelijkheid, rusten in den verborgen wil Gods, 280. — Gereformeerde leer en praktijk, 283; betrekkelijke of genadeverbondsvereeniging des geloofs, 284; verbinding van passiviteit en activiteit, testament en verbond, 285; werkzaam geloof en rechtvaardigmaking, 286; bekeering en heiligmaking, 287; vr. 1, 103, 124 van den Heid. Catechismus, 288; de wet ook voor de geloovigen, 289. Wandelen door geloof en door aanschouwen, 290.

Verdediging 291—299. De vijf nieten. God het Al, het schepsel niet, 292; afhankelijke werkzaamheid, 293. De Emdenaren over de vijf nieten, geestelijke armoede, 295; gemeenschap met God meer dan een bloote relatie, mystieke uitdrukkingen, 296.

HOOFDSTUK XI. LAATSTE LEVENSJAREN EN DOOD VAN W. SCHORTINGHUIS. . . . . 299—308

De geboren Christus. Sporen van den strijd, de rechtvaardigmaking, 299; andere sporen, ziekte van Schortinghuis, 304; Gerardus proponent, dood van Georgius; Gerardus predikant te Rottevalle. Dood van Schortinghuis, zijn opvolger, zijn zoons, 306.

HOOFDSTUK XII. INVLOED VAN SCHORTINGHUIS EN BEOORDEELING . . . . . 309—347

DE NIJKERKSCHE BEWEGING . . . . . 310—319

Gerardus Kuypers predikant te Nijkerk, zijn arbeid, preek over Ps. 72 : 16, ontstaan en voortgang der opwekking, 310; verbreiding over het gansche land, 314: invloed van Schortinghuis, 316; bestrijders, 317.

blz.
BEOORDEELING . . . . . 319—347

De tegenpartij van Schortinghuis. Opkomend rationalisme en deisme, 319; miskenning van den Geest leidt tot miskenning van het Woord, 321; de theologia revelata verdrongen door de theologia naturalis, opheffing der theol. faculteit. — De theoretische loochening van 't geen eerst praktisch geloochend werd, 323; geen toeeigening maar verwerping van de erfenis der vaderen, geen innerlijke bekeering maar omkeering der uitwendige toestanden, voorbereiding der revolutie, het rationalisme doodelijk voor de religie. — Schortinghuis en zijne partij, erkenning van de „huishouding des Geestes", de geestelijke dingen realiteit, 326. — Waarde van het kerkelijk oordeel over Schortinghuis, zijn geringschatting van het uitwendige Christendom, 328. Het willekeurige in het verband tusschen *Woord* en *Geest*, uit- en inwendige roeping, 328. — Beschrijving van het *geestelijke leven*, verheffing van het gevoel ten koste van verstand en wil, de persoonlijkheid miskend, zelfvernietiging, lijdelijkheid, geestelijk epicurisme, „doodigheid", geestelijke hoogmoed, 330. — *Kerkelijk standpunt*, minachting van de uitwendige kerk, doop, ambt, belijdenis, 334; uitwendig gezag verworpen, uiterlijke band verbroken, gevolgen daarvan, 336; uitwendige eenheid verstoord, gevolgen, 339. — *Verhouding tot de wereld*, beroep, huisgezin, 340. — Geschiedenis van Schortinghuis' partij aan de academie en in de gemeente, 342. De andere partij heerscht in de kerk, verandering omstreeks het midden der vorige eeuw, invloed van het réveil, de afscheiding, 345. Overeenkomst van de nieuwe mystiek met die welke door Van der Keessel bestreden en aan Schortinghuis toegeschreven werd, 345. Slot, 347.

INLEIDING.

DE BEWEGING DER „NADERE REFORMATIE".

Nergens vindt misschien de onverbrekelijke eenheid van christelijk geloof en leven, zooals de hervormers die kenden, een schoonere uitdrukking dan in de 64ste vraag en het antwoord van den Heidelbergschen catechismus. Gesproken werd van de leer der rechtvaardigmaking uit het geloof alleen. Nu is de vraag — en hierin klinkt de beschuldiging van de Roomsche kerk, ja de beschuldiging, die alle eeuwen door tegen dat evangelie ingebracht is: — „Maar maakt deze leer niet zorgelooze en goddelooze menschen?" En zegevierend, vol overtuiging luidt het antwoord: „Neen zij, want *het is onmogelijk*, dat zoo wie Christus door een waarachtig geloof ingeplant is, niet zoude voortbrengen vruchten der dankbaarheid."

Hier stralen én het geloof én het leven in onverduisterden glans. Er is geen sprake van, dat het een ook maar eenigszins een schaduw zou werpen op het ander. Dat kan niet. Integendeel, ze kunnen geen licht verspreiden zonder elkander.

Rechtvaardigmaking en heiligmaking zijn onafscheidelijk verbonden. De teruggave van het verbeurde kinder*recht* aan den weergekeerden verloren zoon, die grootste weldaad nu voor hem, moet in zijn hart wel werken den waren kinder*zin*. Voor *zorgeloosheid* is er in het Vaderhuis geen plaats, maar wel voor *onbezorgdheid*.

Het kinderrecht, geschonken aan allen, die „Christus door een waarachtig geloof ingeplant" zijn, kan niet weer teruggenomen, omdat die schenking krachtens de verzoening niet is een daad van goddelijke willekeur, maar van goddelijke gerechtigheid. Daarin vindt het christelijk leven zijne vastheid. Niets kan meer scheiden van de liefde Gods, welke is in Christus Jezus, onzen Heer. Deze onbezorgdheid, wel verre van tot zorgeloosheid te leiden, is de voorwaarde voor een echt christelijk leven. Anders zijn er slechts slaven, hoogstens knechten voor God, nu kunnen er kinderen zijn.

De geest van vrees maakt nu plaats voor den Geest, die leert zeggen: „Vader". Nu is er „de vrijheid van een christen mensch". En 't is onmogelijk, dat daar onvruchtbaarheid wezen zou. 't Is onmogelijk, dat de verloren zoon, als erfgenaam in zijns vaders huis met vreugde ontvangen, zijn vader niet dankbaar zou zijn.

„Het is onmogelijk", hierin uit zich de spontaneïteit van het christelijke leven. Als *leven* is het spontaan. Daarin is geen gekunsteldheid en kunstmatigheid. Het is niet het afleveren van zóó en zóóveel goede werken. 't Is een groeien en bloeien, 't is natuur. Goede werken hebben alleen waarde als levensopenbaringen. De rank, die in den wijnstok blijft en dan veel vrucht draagt, [1]) dat is het juiste beeld.

En ook: een bloem *roemt niet* in haar bloeien, een rank niet in haar vruchtdragen. Dit is iets vanzelfsprekends. „Het is onmogelijk", dat maakt de hoogmoed der eigengerechtigen onverstaanbaar. Hier is alle verdienstelijkheid lang vergeten. Hier is de naïveteit van een kind. De linkerhand weet niet wat de rechter doet. [2]) „Het geloof," zegt Luther, „vraagt niet of er goede werken te doen zijn, maar eer men vraagt heeft het ze gedaan." Het heeft lief, het betracht deugd en plicht, zonder zooveel over liefde, deugd en plicht te spreken.

Zoo verstonden het de hervormers. Voorzoover er waarachtig geloof is, voorzoover is er dit christelijk leven. In volmaaktheid openbaart zich dit niet op aarde. Er is ook in „de allerheiligsten" nog maar „een klein beginsel," zegt dezelfde catechismus. [3]) Maar dat beginsel leefde dan ook in de echte zonen der hervorming. „Het is onmogelijk" zoo verklaarde niet alleen hun leer, ook hun leven. Ware kinderzin moest er wel zijn bij hen, die voor hun kinderrecht alles over hadden, de „slachtschaepkens van de kudde Christi".

Maar er kwamen andere tijden. De bange strijd werd door eene glansrijke overwinning gekroond. De kruiskerk werd in ons vaderland de heerschende kerk. Voor hare leden waren nu alleen de eereambten te verkrijgen. De politieke macht kwam voor een deel het werk van het Woord overnemen en nieuwe leden werden bij menigten der kerk toegevoerd. Aan hare belijdenis was door de Dordtsche synode de laatste hand gelegd en deze gold nu als officieel erkende waarheid.

---

[1]) Joh. 15 : 4, 5.
[2]) Matth. 6 : 3.
[3]) vr. 114.

Er was ongetwijfeld in vele opzichten van winst te spreken. De reformatorische beginselen konden nu worden toegepast in kerk en maatschappij. Het evangelie werd overal in den lande gepredikt. Voor het godsdienstonderwijs der jeugd werd zorg gedragen. De H. Schrift, in de landstaal overgebracht, kwam in aller handen. Het openbare godsdienstige en zedelijke leven werd onder nauwkeurig kerkelijk toezicht gesteld. Uitvoerig zou over deze en nog zoovele andere dingen kunnen worden gesproken, die ook met 't oog op 't geen we hier moeten laten volgen, vooral niet gering mogen worden geschat. Maar iets anders vraagt hier onze aandacht.

Spoedig bleek, dat de overwinning niet louter winst had gebracht. Het goud verdonkerde, toen het niet meer in den smeltkroes kwam. Wat de hervormers en de hervormden uit den vervolgingstijd als persoonlijk geloof beleden hadden, werd nu ook aan een menigte, in wie de reformatorische geest niet leefde, van buiten opgelegd, en lang niet door al hare leeraars werd het haar duidelijk gemaakt, dat een opgelegde belijdenis niet genoeg is, dat een zuivere *belijdenis te hebben* en te *belijden* in woord en daad en gansche bestaan nog zeer verschilt. Rechtzinnig te heeten scheen 't zelfde als geloovig te zijn, de zuivere leer van de uitverkiezing en de rechtvaardiging voor te staan hetzelfde als een uitverkorene en gerechtvaardigde te wezen. Waakte de Dordtsche synode tegen het gevaar voor *werkheiligheid*, dat zich bij het Remonstrantisme opdeed; terwijl het farizeïsme onder de eene gedaante plechtig ter voorpoort uitgebannen werd, sloop het onder een andere gedaante ter achterdeur in. De *leerheiligheid* toonde weldra haar heillooze macht. Nu scheen dan toch het getuigenis van den catechismus door de uitkomst gelogenstraft te zullen worden. De leer maakte zorgelooze, ja zelfs wel goddelooze menschen. Rome scheen in 't gelijk gesteld.

Oprechte vromen zagen dit met diepe smart aan, en het ontbrak niet aan hen, die er met woord en pen tegen begonnen te getuigen. Van dezen verdient Jodocus van Lodensteyn (1620—1677) onder de eersten genoemd te worden. Als zijne bijzondere roeping beschouwde hij het om de leerheiligheid te bestrijden. Hij deed dat door prediking, door het uitgeven van verhandelingen en gedichten. Diep was hij verontwaardigd, wanneer hij de leerstellingen zag behandelen als waren het algebraïsche formules in plaats van de uitdrukking van levenswaarheden; wanneer men trotsch was op zijn bedrevenheid in een dergelijke behandeling, wanneer men erop uit was om elkaar op ketterijen te betrappen als waren het fouten

in de berekening en daardoor eigen roem te vergrooten. Dan kon hij in toorn uitvaren tegen die „letterrazebollen", die zich met de „*schors* der waarheid" tevreden stelden, die zich op het bezit daarvan verhoovaardigden. Op allerlei wijzen trachtte hij 't hun aan het verstand te brengen, dat het geheel iets anders is de schors te bezitten en de waarheid zelve te bezitten, bloote *letterkennis* of *geestelijke kennis* te hebben. 't Eerste maakt zorgeloos, het laatste niet.

't Best kunnen we zijne vermaningen aan zijn tijdgenooten weergeven met de woorden van Goethe in zijn *Faust*:

> Was du ererbt von deinen Vätern hast,
> *Erwirb es* um es zu besitzen.

Van harte aanvaardde hij de gereformeerde leer, zooals die in de formulieren van eenigheid neergelegd was. Rome had ongelijk, als ze zeide, dat de leer niet deugde. „Verdenkt de waarheid niet," zoo roept hij haar toe,

> „Verdenkt de waarheid niet, o Romen!
> Het is geen waarheid, maar 't zijn *dromen*,
> Die 't ware spreekt *en niet en doet*." [1])

De leer is goed. Hij wilde niets nieuws. Alleen hij wist, dat de erfenis der vaderen persoonlijk eigendom worden moest. Door de heerschappij van de „letter" was de reformatie gedeformeerd. Opdat er *echte gereformeerden* in leer en *leven* beide zouden zijn, moest er eene *„nadere reformatie"* plaats hebben. [2]) Om die te bewerken als middel in de hand Gods was het hem te doen, en mannen als Willem Teellinck († 1629), zijn voorganger [3]) in deze, diens zoon Maximiliaan († 1653), G. Amesius († 1633), Theod. Gerrits à Brakel († 1669), Fr. Ridderus († 1683), G. Voetius († 1676), J. Koelman († 1695), H. Witsius († 1708) e. a. stonden aan zijne zijde. Ook J. de Labadie († 1674) behoorde oorspronkelijk tot hen; zijn reformatiestreven bracht hem

---

[1]) *Gedigten over de Reformatie.*

[2]) cf. *Geschiedenis der Vaderlandsche kerk* door Dr. G. J. Vos Azn. Dordrecht 1888, blz. 241—249.

[3]) Hij stond sterk onder invloed van de Engelsche puriteinen, zooals ook Amesius en Koelman. De geschriften van W. Perkins, W. Guthry, S. Rhetorfort, J. Brown, F. Rouse, R. Baxter, J. Owen, werden in deze kringen veel gelezen. cf. Dr. W. J. M. Engelberts, *Willem Teellinck*, Amsterdam 1890. Dr. H. Visscher, *Guilielmus Amesius*, Haarlem 1894 blz. 1—30. Dr. A. F. Krull, *Jacobus Koelman*, Sneek 1901 blz. 287—298.

echter ten slotte buiten de gereformeerde kerk. Deze mannen drongen aan op de praktijk der godzaligheid, op de reformatie der zeden, op de vruchten des geloofs, op oefening in het goeddoen, nauwgezetheid, praecisitas. De rechtvaardigmaking uit het geloof alleen werd door hen beleden, maar tegen misbruik dezer leer werd tevens ernstig gewaarschuwd en op de heiligmaking alle nadruk gelegd. Hadden de hervormers vooral de eerste gehandhaafd, zij wilden in 't bijzonder voor de laatste zorgen en die nu als 't ware aan de eerste toevoegen.

Een groote, zegenrijke invloed ging van hen uit. De „nadere reformatie" werkte door. Gelijkgezinden kwamen bijeen in gezelschappen en weldra ontstonden in meerdere plaatsen deze gezelschappen, die ook *oefeningen* of *conventikels* werden genoemd. Toch rijst de vraag of deze nadere reformatie en *de* reformatie elkander dekten, of het opnieuw verworvene aan de erfenis der vaderen gelijk was.

Deze vraag werd beantwoord en wel in ontkennenden zin door Johannes Teellinck [1]), al bedoelde hij dan ook niet zoo zeer een dergelijk antwoord te geven. In een preek over Ps. 119 : 50, in 1661 te Vianen gehouden en later in 't licht gegeven, beschrijft hij den geestelijken toestand, welke de heerschende was bij zoovele aanhangers der nadere reformatie. Hieruit blijkt dat veel, dat de vaderen bezaten, verloren was gegaan: de onbezorgdheid, de vrijheid, het ongekunstelde, spontane, naieve. Was de zorgeloosheid verdreven, deze had bij velen plaats gemaakt voor eene *blijvende bekommering*. Als oorzaak hiervan noemde Teellinck het *wettisch* karakter dezer vroomheid. 't Was als leefde men nog onder de wet en niet onder het evangelie. Men ging in deze kringen oorspronkelijk van de veronderstelling uit dat men het geloof en aldus de rechtvaardiging bezat, daarvan was de begeerte naar heiligheid borg; maar men had nu zoo op de werken den nadruk gelegd, dat hierbij het geloof bijna vergeten werd. [2]) Zoo konden dan

---

[1]) cf. Ypey en Dermout, *Geschiedenis der Nederlandsche hervormde kerk* Dl. II blz. 311—315 en A. Ritschl, *Geschichte des Pietismus*, Bonn 1880, I, S. 284—289.

[2]) In zijn werk: *Von der Rechtfertigung durch den Glauben. Ein Beitrag zur Rettung des Protestantischen Cardinaldogma's*, Leipzig, Gustorff. Amsterdam, Scheffer & Co. 1890 — zegt Eduard Böhl hiervan S. 59: „Da lag aber immer die Rechtfertigung *als ein heiliger Knochen* vergraben und über demselben wölbte sich dann der Dom der Heiligung". Ook Dr. H. G. Kleyn laat zich in dergelijken geest uit. Sprekende over den tijd vóór de Dordtsche

ook de werken niet zijn wat ze wezen moesten. Het einde hiervan was bij velen bezorgdheid, of men wel behoorde tot de ware geloovigen, omdat de goede werken nog zoo gebrekkig waren; men durfde daarom niet deelnemen aan het H. Avondmaal; bij anderen was een pijnlijk zich verdiepen in allerlei casus conscientiae, een angstvallig nakomen van velerlei voorschriften voor de oefening der godzaligheid als zoovele kloosterregels; bij anderen weer was hoogmoed, omdat de linkerhand nu zoo goed wist, wat de rechter deed, men schudde het hoofd over zoovele onwaardige avondmaalgangers, wilde niet met hen aanzitten en wilde aldus kerkeraden dwingen tot scherper handhaven der tucht.

In plaats van nu zoo eenzijdig op het voortbrengen der vruchten te letten, zoo meende Joh. Teellinck, moest veeleer de aandacht worden geconcentreerd op het „Christus door een waarachtig geloof ingeplant" zijn. Hierover handelde hij uitvoerig in een geschrift, uit drie deelen bestaande, te Kampen uitgegeven 1666 en '67, getiteld: *Den vruchtbaermakenden wijnstok Christus. Dat is een eenvoudige onderrichtinge aen alle ware Christenen, hoe dat sij sullen mogen volharden in den geloove ende den geest des Heeren Jesu so bij haer hebben ende houden, dat sij uyt Christo moghen deelagtigh worden de geestelijke kragt, om vrugtbaer te wesen in goede wercken.* De woorden van Joh. 15 : 4 en 5 gaven de leidende gedachte aan. Legde W. Teellinck den nadruk zóó op den wil, dat hij soms met de leer der onmacht in strijd scheen te komen [1]), zijn zoon stelt op den voorgrond het woord des Heeren: „Zonder Mij kunt gij niets doen". [2]) Zoo moet het wettische werken ophouden en het evangelische ervoor in de plaats komen.

Eerst vond hij tegenstand. Zijn bovengenoemde preek werd door iemand, die er zich aan geërgerd had, uit het geheugen opgeschreven en zeer verminkt uitgegeven, zoodat Teellinck zich genoodzaakt zag die zelve in het licht te zenden. Maar niet zoo lang duurde het of de wettische werd door deze *evangelische richting* vervangen. Koelman ging in het laatst van zijn leven tot haar over. Als deze richting toegedaan worden verder genoemd: B.

---

synode in zijne *Bijzonderheden uit de Nederlandsche Kerkgeschiedenis* (meegedeeld in de Kerkelijke Courant van 1896) no. XVII, zegt hij: „De leerheiligheid, door de Arminiaansche Twisten gekweekt, was nog niet daar, veel minder *de praktijk der Godzaligheid, die met de leerheiligheid tegelijk de Reformatorische beginselen op den achtergrond heeft geschoven.*"

[1]) cf. Dr. W. J. M. Engelberts, *Willem Teellinck*, Amsterdam 1898.

[2]) cf. A. Ritschl, *Geschichte des Pietismus* I, S. 288.

Smijtegeld († 1739), W. à Brakel († 1711), A. Hellenbroek († 1731), Ds. L. Blom, pred. te Groningen, geestverwant en voorganger van C. van Velzen, Sicco Tjaden († 1726) en J. Verschuir († 1737). Ook zij wilden de zorgeloosheid bestrijden, ook hun was het om vruchten der dankbaarheid te doen, maar om hiertoe te komen legden ze niet op het voortbrengen daarvan eenzijdig den nadruk. De *boom* moet goed zijn, wil de vrucht goed zijn; zorg eerst voor het inwendige, dan komt het uitwendige vanzelf terecht; van deze grondstelling gingen zij uit. Is het inwendige niet goed, dan zijn alle goede werken, alle deugden slechts schijn, blinkende zonden. Daarom werd nu vóór alles en voortdurend het geloof en dan zeer bepaald het geloof als *levensbeginsel* en daarmee de *wedergeboorte* en de *bekeering* in het oog gevat. Men begon te spreken van het *„innige christendom"*, dat is niet het dierbare, maar het inwendige christendom, wat in onzen tijd genoemd wordt de *vroomheid des harten.*

Was nù dan de nadere reformatie aan de oorspronkelijke gelijk, zou nu de gansche erfenis der vaderen opnieuw verworven worden? Viel er misschien zelfs wel van winst te spreken? Een bijzonderheid vraagt hier terstond onze opmerkzaamheid. Het zwaartepunt is verlegd van het objectieve naar het *subjectieve* en tevens van de gemeenschap naar het *individu*. En hiermee gaat gepaard, dat het *gevoel*, 't welk volgens Ritschl bij de reformatie in de kloosters achtergebleven was, zijne rechten weer komt opeischen. Zelfs schijnt het zich voor het geleden onrecht schadeloos te willen stellen. Dit is een algemeen verschijnsel der 18de eeuw, dat vooral ook op letterkundig gebied zich sterk openbaarde. Men denke slechts aan den sentimenteelen Feith.

Er was aldus wel verandering. Op de vraag, of er nu de gewenschte verbetering was, komt ons weer de geschiedenis een antwoord geven. En dit antwoord heeft groote overeenkomst met het vroeger gegevene. Nog vóórdat de evangelische richting algemeen geworden was, werd er reeds kritiek over uitgebracht. De klacht bleef, dat het bij de vromen niet verder kwam dan tot een voortdurende bekommering. Als oorzaak hiervan werd genoemd, dat, ook al werd de nadruk dan gelegd op het geloof, dit geloof toch niet met de hervormers werd opgevat als *zeker vertrouwen.* Pontiaan van Hattem, [1]) predikant te Philipsland, was het, die

[1]) cf. Artikel van Prof. W. C. van Manen in de *Gids* van September en October 1885 over Pontiaan van Hattem. Hij stierf in 1716. Na zijn

hierop de aandacht vestigde. Ook JACOBUS VERSCHOOR was van dezelfde meening. Men durft niet vertrouwen op de aangebrachte verzoening, op de geschonken rechtvaardiging, men durft zich daarom niet verlaten op God als zijn *Vader*; maar blijft hem vreezen als Rechter; en in allerlei ramspoeden van oorlog en ziekten, verlies en dergelijke ziet men straffen Gods, blijken van zijn toorn. „Die op dezen trant best praten kan," schrijft Van Hattem, „is bij dezelve hoogst geacht, met name zoo hij 't hoofd kan laten hangen als een bies, zoo hij zijne taal met diepe zuchten vergezelschappen kan ende dat hij zijne woorden voortbrengt op een teemende en lijmende wijs. Vóór alles moet men gestadig twijfelen aan zijn gemeenschap aan Godes zoon ende aan zijn wedergeboorte, zoo men bij haar onder de godvrugtigen wil gerekend zijn; ende 't is bij haar het toppunt van nederigheid, zich zoo ondeugend te belijden, dat men zich niet durft stellen onder 't getal der kinderen Gods ende het draagt bij haar den name van vermetenheid, wanneer iemand met een onderdanig hart zijnen Schepper dankt, dat Christus ook voor hem is gestorven, zij vrezen, dat zij met zoo te doen, zouden worden verleid door de arglistigheid van hun harte ende dat zij met een leugen in haar rechterhand zouden verloren gaan, indien zij geloof gaven aan dat getuigenis Gods". [1]) De belijdenis van den *catechismus* durven zij niet aanvaarden. Hier tegenover stelt Van Hattem, dat het de plicht van een christen is, te allen tijde blijken te geven van zijn *geloof*, dat is van zijn *zeker vertrouwen*, zoo door woorden als door werken. [2])

Hij klaagt erover evenals Lodensteyn, dat men wel vasthoudt aan de letter der geloofsbelijdenis, maar dat men de zaak door deze uitgedrukt niet bezit. Terwijl de laatste hierbij nu echter de heiligmaking op het oog heeft, bedoelt de eerste de *rechtvaardigmaking*. Dat was ongetwijfeld van zeer groote beteekenis.

Van Hattem kwam echter met de kerk in conflict, omdat hij door zijne voorstellingen aanleiding gaf tot het vermoeden, dat hij de zonde als illusoir beschouwde en het geloof als de genezing van

---

dood in 1718 verscheen Deel I van *Val van 's Werelts Afgod of het geloof der heligen, zegepralende over de leer van eigene geregtigheid, klaar vertoond uit de nagelatene geschriften van P. van Hattem, uitgegeven door Mr. J. Roggeveen.* Deel II en III 1719, IV 1727.

[1]) Geciteerd door Van Manen, *Gids*, Octobernummer bl. 94.

[2]) *Val van 's Werelts Afgod* II : 11—15.

deze illusie [1]). In zijne leer, dat God het *Al* is en het schepsel zich als *niets* voor Hem erkennen moest, zag men eene aanbeveling van eene volkomen lijdelijkheid. Daarom werd hij in 1683 wegens onrechtzinnigheid van de bediening ontzet. Eerst later werd aan die onrechtzinnigheid de naam Spinozisme gegeven, het eerst door W. Spandaw in zijn: *De bedekte Spinozist ontdekt in de persoon van P. van Hattem*, Goes 1700.

Aan Verschoor werd in 1678 reeds door de classis Walcheren toelating tot den dienst geweigerd. De kerk waakte nu voortaan tegen „hattemistische wangevoelens".

Later is er zonderling met de beschuldiging van Hattemisme gespeeld. Ze werd gelijkelijk ingebracht tegen vlak tegenover elkaar staande partijen, gelijk we in het vervolg zullen zien. Daarom moet altijd worden gevraagd, wat met die beschuldiging is bedoeld. Letten we op Van Hattem's strijd voor het zeker vertrouwen, dien hij zelf als zijn hoofdtaak beschouwde, dan staat het Hattemisme tegenover de richting, die in Engeland Neonomianisme werd genoemd. Letten we echter op zijne stelling: „God het Al, het schepsel niets", dan kan de beschuldiging van hattemisme tegen vele neonomianen worden ingebracht, dan kunnen b.v. Hattemisten en Labadisten in éénen adem worden genoemd.

Werd de stem van Pontiaan van Hattem nu in de kerk niet

---

[1]) De wedergeboorte schijnt volgens zijne voorstelling vooral te bestaan in een veranderde beoordeeling van zichzelven. Zoo zegt hij, dat hij voor zijne bekeering meende zich overeenkomstig het Woord van God te moeten houden voor „verdorven, aerts, werelts, vleeschelijk, onbekeert, onreyn, onheylig, arm, verduystert, blint, doemwaardig, doodschuldig". Na zijne bekeering echter weet hij eenvoudig geloof te geven aan Gods Woord, wanneer hij zich „door de inenting in Gods Zoon gesaligt en geheiligt erkent te wezen" (Van Manen, bl. 102). Daarom zegt hij ook, dat in de vragen van den Heid. Cat. vr. 3—11 over de ellende, 12—17 over de verlossing, 114—115 over de dankbaarheid de tegenwoordige tijd is gebruikt, waar de *verleden tijd* is bedoeld. Misschien kunnen we hem noemen een voorlooper van de deterministische richting van een Scholten, die immers evenals Van Hattem aanvankelijk ook de gereformeerde leer bij uitnemendheid wilde handhaven. Van Manen noemt hem een „welsprekend getuige van een beteren dag voor een opgewekt godsdienstig leven" bl. 115.

Prof. D. Gerdes verdedigt tegen de hattemisten in zijn *Elenchus veritatum circa quas defendendas versatur theologia elenchtica*, o. a. de volgende stellingen: 127. De natura peccati an sit tantum chimaera. 242. de differentia V. et N. Testamenti, an in liberatione a conceptu erroneo existentiae peccati consistat. 270. de natura regenerationis an in sublatione praejudicii de existentia peccati consistat. 271. de necessitate poenitentiae.

meer gehoord, 't duurde niet lang of zijne beschuldiging, hoewel dan eenigszins gewijzigd, werd toch in de kerk weer herhaald en den aanhangers der nadere reformatie werd nu zeer bepaaldelijk *onrechtzinnigheid* ten laste gelegd. De nadere reformatie is niet aan de reformatie der vaderen gelijk, en komt daarom in strijd met de door hen opgestelde formulieren van eenigheid en met de liturgie, zoo zouden we de aanklacht kunnen formuleeren. Het gevolg van deze beschuldiging was een kerkelijke strijd, en deze strijd concentreerde zich vooral rondom den persoon, met wiens levensgeschiedenis we ons zullen bezighouden: WILHELMUS SCHORTINGHUIS.

Om dien strijd recht te kunnen verstaan, moet echter nog nader worden achtgeslagen op den kerkelijken toestand in de dagen toen deze strijd plaats had.

Oorspronkelijk vormden de aanhangers der nadere reformatie niet een bepaalde kerkelijke *partij*. Wel was de beweging uit Voetiaansche kringen voortgekomen en vond daar ook het meest ingang, maar daartoe bleef ze niet beperkt. Lodensteyn vereerde Voetius en Coccejus gelijkelijk. Witsius was half Coccejaan half Voetiaan. Bij Campegius Vitringa [1]) Sr. († 1722), in zijn tijd het hoofd der Coccejanen, is duidelijk toenadering tot deze beweging te bespeuren, evenzeer bij de vermaarde Coccejaansche predikanten David Flud van Giffen en Joannes d'Outrein, terwijl F. A. Lampe († 1729), de beroemde leerling van Vitringa en H. A. Roëll, beslist tot deze richting behoort. Inmiddels verflauwde de strijd tusschen Voetianen en Coccejanen. [2]) De Voetianen hadden zich gesplitst in Oude en Nieuwe, en de nieuwe Voetianen hadden zich weer gesplitst in aanhangers van J. à Marck en W. à Brakel. De Coccejanen waren uiteengegaan in echte, cordate of Leydsche en ernstige. Tot de laatsten behoorden de beide genoemde predikanten. Onder de eersten vond het Cartesianisme veel ingang. De tijd was rijp voor eene nieuwe partijformatie.

Had tot de eerste partijformatie de verschillende opvatting van het sabbatsgebod aanleiding gegeven, tot deze gaf de uiteenloopende waardeering van de nadere reformatie den stoot. Omstreeks 1720 kwam ze tot stand. [3]) *Vóór* of *tegen de conventikels* was de leuze. De *Brakelsche Voetianen* en de *ernstige Coccejanen* onder de leiding van Lampe sloten zich aaneen en tegenover hen stonden de

---

[1]) Ritschl, *Gesch. des Piet.* I S. 307.
[2]) IJpey en Dermout, *Gesch. van de Herv. kerk* III blz. 289 v.v. IV blz. 2.
[3]) Ritschl, *Gesch. des Piet.* I S. 308.

Marcksche Voetianen en de *Leydsche Coccejanen*. Toch bleken nog soms de oude banden sterker dan de nieuwe, gelijk we in het vervolg zullen zien. En ook in ééne partij vereenigd behielden de oude tegenvoeters een verschillend type. Voetiaansch is het sterk poneeren van het *zuiver religieuse* in de verhouding van God en mensch, van de goddelijke souvereiniteit en 's menschen absolute afhankelijkheid; God en mensch staan tegenover elkander als Al en niets. Daarom beriepen de Hattemisten zich op Voetius. De uitverkiezing, bij Calvijn nog meer terloops behandeld als een aanhangsel en een noodwendige veronderstelling van de leer der rechtvaardigmaking, was op den voorgrond gekomen. Hierin bleek de invloed der Dordtsche synode, ook in de wijze, waarop de heilsverzekerdheid met de uitverkiezing in verband werd gebracht. [1]) De Coccejanen kwamen op voor het *ethische* element in de verhouding tusschen God en mensch. Al viel de mensch, toch is hij oorspronkelijk schepsel, ja beelddrager Gods. [2])

Met de genoemde eigenaardigheden staat ook de verhouding tegenover de wereld in verband. Het Voetianisme drong tot wereldontvluchting en was hierin aan het Labadisme verwant. Men trok zich terug uit de booze, door God verworpen wereld. In hun oogen was „het verworpene veracht". De Coccejanen hielden meer vast aan de onderscheiding van de wereld als 's boozen rijk en als schepping Gods. Zij herinnerden aan het woord: „Alle schepsel Gods is goed en er is niets verwerpelijk met dankzegging genoten zijnde". In kleeding en haartooi openbaarde zich reeds dit verschil. Eenvoud werd door de Voetianen betracht: ze stelden er dikwijls een eer in eenige modes ten achter te komen. Zij hielden eerst het langst aan het „kort hair" en daarna 't langst aan de pruiken vast. De Coccejanen wilden met hun tijd meegaan, in beschaving, in manieren, in uiterlijke verschijning. Bij hen was echter het gevaar groot om het onderscheid tusschen Christelijke vrijheid en wereldgelijkvormigheid uit het oog te verliezen.

Bij de fusie namen de Coccejanen en Voetianen veel van elkaar over. Onder de voorstanders der conventikels was het Voetiaansche element, onder de tegenstanders het Coccejaansche element overheerschend. Reeds stonden de aanhangers der nadere reformatie

---

[1]) cf. b.v. Leerregels, Cap. I, 12—13. Hier wordt gesproken van „het gevoel van deze verkiezing". Tegen het curieuselijk doorzoeken van Gods verborgenheden wordt daar echter gewaarschuwd en het waar geloof als kenteeken genoemd.

[2]) Zie hierover Ritschl, *Gesch. des Piet.* I S. 132—140.

onder den naam van *„fijnen"* bekend, omdat zij klaagden, dat het fijne goud der ware godsvrucht verdonkerd was [1]) en ze het weer in al zijn fijnheid hersteld wilden zien. Als scheldnaam bedoeld, aanvaardden zij het als een eerenaam.

De leerheiligheid en de zorgelooze wereldsgezindheid, de vijanden, die de nadere reformatie uitbannen wilde, waren bij den aanvang der 18de eeuw waarlijk nog niet overwonnen en verdreven. Wel scheen het, dat het volk in de rampen van 1672 goddelijke roepstemmen tot bekeering vernomen had; maar de indruk was niet blijvend. Na het sluiten van den vrede was alles spoedig vergeten. In het tijdperk, dat volgde, scheen men maar één doel te hebben: vrede houden en sparen, „vrede ook zonder recht en eer". De vrucht daarvan mocht uitwendige voorspoed zijn, daarvan onafscheidelijk was het inwendig verval. „De werking eener langdurige rust en voorbeeldelooze welvaart was verderfelijk voor volkszeden en karakter. De nationale degelijkheid en ingetogenheid verdween. Het streven naar genot en grootschheid des levens werd de drijfveer der maatschappij. Verstrooiing en losbandigheid, aan de Fransche naburen met zelfbehagen ontleend, verdrongen ook in de burgerklasse huiselijkheid en tucht." [2]) En daarnaast stond eene rechtzinnigheid van alle kracht beroofd niet slechts bij gemeenteleden, maar ook niet minder bij vele leeraren, zoowel onder Voetianen als Coccejanen. Werd bij velen der eersten doodsch formalisme en splinterig scholasticisme gevonden, bij velen der laatsten was een dorre schriftgeleerdheid of nuchter rationalisme. „De leer van genade en zaligheid was hun eene verzameling van wel gerangschikte begrippen, eigendom van het verstand, waaraan het hart geen deel had, dor geraamte door geen levensgeesten bezield. — De toestemming veler lidmaten der kerk was minder wezenlijke overtuiging dan een lijdelijk en blind en onverschillig aannemen van gangbare munt." In dezen wel toebereiden bodem schoten Fransche ongeloofstheorieën gemakkelijk wortel. Hier kon het Engelsche deisme welig tieren. Van het begin der hervorming af was er hier te lande ook steeds een kring van beschaafde mannen en vrouwen geweest, die dichter stonden bij het paganisme dan

---

[1]) De naam is ontleend aan Klaagl. 4 : 1 en 2: Hoe is het goud zoo verdonkerd, het goede fijne goud. — De kostelijke kinderen Zions tegen fijn goud geschat, hoe zijn ze nu gelijk gerekend aan de aarden flesschen, het werk van de handen eens pottenbakkers!

[2]) Groen van Prinsterer, *Handboek der geschiedenis van het Vaderland.* Leiden, 1846. Dl. II bl. 650.

bij het christendom, [1]) die meer in de mythologie van Grieken en Romeinen dan in de evangeliën de uitdrukking van hun levensopvatting vonden. Deze kring wachtte slechts op gelegenheid tot uitbreiding. Ook had het Cartesianisme, dat de onbedriegelijkheid der rede leerde en een gansche levens- en wereldbeschouwing uit aangeboren begrippen afleidde, voor het naturalisme den weg gebaand. De theologia naturalis, door de Cartesiaansche theologen, en niet alleen door hen, naast de revelata gesteld, kreeg hoe langer hoe meer gezag.

Veel was er ongetwijfeld in den aanvang der 18de eeuw nog te reformeeren, veel moest veroordeeld en uitgebannen worden als niet behoorend in de gereformeerde kerk. Maar nu werd hun, die zich hiertoe aangordden, verweten, dat ze veel veroordeelden, dat niet veroordeeld worden moest en ook veel aanprezen, dat geen aanprijzing verdiende. Hunne tegenstanders wilden hen niet erkennen als bevoegde rechters om te beslissen, wat al en wat niet tegengegaan moest worden en nog minder wilden ze hen erkennen als het echte nageslacht der gereformeerde vaderen. Integendeel, meer overeenkomst dan met de gereformeerde vaderen hadden zij met de Roomschen, althans met de Labadisten, zoo luidde de beschuldiging.

Hoe deze strijd tusschen beide partijen werd gevoerd en met welken uitslag, althans iets hiervan, mogen ons de volgende bladzijden leeren. De strijd tusschen *pietisten* en *orthodoxen*, uit de Duitsche kerkgeschiedenis zoo wel bekend, wordt ook in de geschiedenis onzer kerk, hoewel in eenigszins anderen vorm teruggevonden, maar in onze kerkgeschiedschrijving wel eens wat veel over 't hoofd gezien. Toch is het noodig ermee te rekenen tot recht verstand niet alleen van de vaderlandsche kerkgeschiedenis der 18de eeuw, maar ook van hedendaagsche toestanden op godsdienstig, kerkelijk en theologisch gebied.

Door Heppe, Ritschl e. a. werd de naam pietisme gebruikt ter aanduiding van de beweging der nadere reformatie. Er bestaat m. i. geen bezwaar om dezen naam over te nemen, zonder hiermee nu over de verhouding tusschen deze richting en het pietisme van Spener een oordeel te willen uitspreken. We denken hierbij eenvoudig aan de richting, die op de praxis pietatis allen nadruk legde.

Nieuwe actualiteit verkreeg de studie van ons onderwerp, nu door A. Ritschl in zijn: *„Geschichte des Pietismus"* en door E. Böhl in zijn boek: *„Von der Rechtfertigung durch den Glauben"* dezelfde

[1]) Dr. G. J. Vos, *Geschiedenis der Vad. kerk*, blz. 173 v.v.

beschuldigingen, die in de 18de eeuw tegen deze richting werden ingebracht, weer herhaald zijn. Ritschl karakteriseert het pietisme met een Verschoor en een Van Thuynen als Roomsche vroomheid. Böhl gaat bij zijne beoordeeling evenals Van der Keessel van de stelling uit, dat de gereformeerde leer het juiste midden houdt tusschen het deisme en het pantheisme, om dan het pietisme als pantheistisch te veroordeelen. Ook Dr. H. G. Kleyn spreekt van een terugdringen van de reformatorische beginselen door deze richting.

De 18e eeuw, die zooveel onbelangrijker schijnt dan haar voorgangster, blijkt bij nadere kennismaking alles minder dan onbelangrijk te zijn. Toen werden de zaden gestrooid, die nu vrucht dragen. Leerrijk is het te zien welke houding toen door de kerk werd ingenomen tegenover allerlei geestelijke verschijnselen, die ook nu onze aandacht vragen.

Reeds eerder werd het onderwerp van deze studie behandeld door H. van Berkum in zijn boek: *Schortinghuis en de vijf nieten*, Utrecht, 1859. Hij bedoelde echter meer eene populaire levensbeschrijving te geven, 't geen hem dan ook uitnemend is gelukt. Zijn boek munt uit door levendigheid van voorstelling. De novellistische vorm, dien hij koos, brengt echter steeds het groote bezwaar mee, dat het onmogelijk is na te gaan, waar de geschiedenis ophoudt en de phantasie begint. Ook is het bedenkelijk de verdichting te baat te nemen bij het leveren van kritiek. Van Dr. Fabius wordt daartoe gemaakt een Groninger theoloog, die ongetwijfeld zijn tijd ver vooruit is en in de krankzinnige Aleida van Heerdt wordt het gevaar, dat Schortinghuis' leer oplevert, ons plastisch voor oogen gesteld, maar eerst onder Schortinghuis' opvolger vinden we iets van haar vermeld in de notulen van den kerkeraad en niets hoegenaamd, dat tot de voorstelling van Van Berkum recht schijnt te geven. Eene behandeling, waardoor meer op de theologische vraagstukken, die hier ter sprake komen, wordt ingegaan, werd door die biographie niet overbodig gemaakt. En moge de persoon van Schortinghuis misschien al niet zoo'n belangrijke plaats in de kerkgeschiedenis innemen, dat een dubbele biographie noodig is, de strijd, die zich om hem concentreert, is van des te meer gewicht.

Door eenvoudig de chronologische orde te volgen komen geleidelijk de verschillende onderwerpen, die onze aandacht vragen ter sprake. Omdat de strijd over het geloof en de conventikels mede hoofdmomenten vormen in het conflict van de beide partijen, stonden we daarbij uitvoeriger stil, hoewel Schortinghuis daarin niet zoo groote rol speelde.

HARVARD UNIVERSITY LIBRARY

HOOFDSTUK I.

JEUGD EN JONGELINGSJAREN VAN W. SCHORTINGHUIS. DE GRONINGER ACADEMIE IN HET BEGIN DER 18DE EEUW.

Onze geschiedenis verplaatst ons in het Groningsche stadje Winschoten, in het begin der 18de eeuw. Daar woonde Jurjen Willems Schortinghuis, gehuwd met Trijntje Sikkes Schildkamp. [1]) Zij behoorden tot den eenvoudigen burgerstand, godsdienstige, ter goeder naam en faam bekend staande menschen. Schortinghuis was bakker en koopman. Als diaken bewees hij aan de gereformeerde gemeente zijner woonplaats goede diensten.

Op den 23sten Februari 1700 werd hun een zoon geboren, die naar zijn grootvader *Wilhelmus* werd genoemd. Het kind heeft zijne moeder nimmer gekend, want zij stierf vier jaar na zijne geboorte.

Al spoedig openbaarde zich bij den jeugdigen knaap eene groote leergierigheid en schranderheid, daarom meende zijn vader hem tot een anderen staat dan dien van bakker te moeten bestemmen. Hij bracht hem reeds op 11-jarigen leeftijd naar de Latijnsche school om onderricht te ontvangen van den advocaat en praeceptor Van Alten. Hier maakte hij goede vorderingen in de kennis van de Latijnsche taal en verdere vakken; maar niet lang werd het den vader vergund zich hierin te verheugen. De verwezenlijking van zijn droom om zijn zoon predikant te zien, mocht hij niet beleven. Nog slechts ruim een jaar had Wilhelmus de latijnsche school bezocht, toen zijn vader stierf.

Nu begonnen voor hem moeilijke jaren. Zijne voogden deelden omtrent hem niet de hooge aspiraties van zijnen vader, mogelijk

---

[1]) Deze bijzonderheden werden ontleend aan een „*Levensbeschrijving*" van Sch. door een onbekende, mogelijk Joh. Klugkist, gegeven in de *Boekzael der Geleerde Waerelt* van December 1750, blz. 734—749.

schoten ook de middelen te kort. Wilhelmus moest de Latijnsche school verlaten en werd in de leer gedaan bij eenen zilversmid. Zeer tegen zijn zin bracht hij hier vijf jaren door. De lust om verder te studeeren verliet hem niet. Met groote energie overwon hij eindelijk alle bezwaren, zoodat hij, ondanks den wil zijner voogden en meeste nabestaanden, op 17-jarigen leeftijd andermaal de Latijnsche school te Winschoten bezocht, waar nu D. van Leun met roem praeceptor was. Reeds als kind van 8 jaar had hij zich in de catechisatie onderscheiden door de naarstigheid, waarmede hij zich toelegde op de kennis der christelijke waarheden. Door zijn leeraar Ds. J. C. Hubbelinck werd hij nu verder onderwezen in de gereformeerde leer. Na aldus, nog niet eens twee volle jaren, zich met allen ijver op de studie te hebben toegelegd, werd hij bekwaam geoordeeld zich naar de Groninger academie te begeven. Hij verkreeg van den rector het testimonium, dat tot de toelating alleen vereischt werd. Op 19-jarigen leeftijd liet hij zich in het album studiosorum inschrijven.

De Hoogeschool te Groningen kon bogen op mannen van wijd vermaarden naam onder de theologische hoogleeraren, die sinds hare stichting in hare gehoorzalen hadden gedoceerd, mannen van meer speculatieve geestesrichting als F. Gomarus, S. Maresius en J. à Mark, en mannen van meer empirische geestesrichting als Hendricus en Jacobus Alting en J. Braun, de eersten zich meer bewegend op dogmatisch, de anderen meer op grammatisch, exegetisch gebied, de eersten voorvechters voor confessie en traditie, de laatsten voorstanders eener „bijbelsche" theologie. 't Zijn dezelfde richtingen, die van den beginne af aan in de geschiedenis der theologie naast elkander bestonden en niet zelden met elkander in botsing kwamen. Ook de geschiedenis van de godgeleerdgeid aan de hoogeschool te Groningen weet ruimschoots van deze botsingen te verhalen. [1])

Bij den aanvang der 18de eeuw bevond zich deze hoogeschool echter niet in een bloeienden toestand. Verschillend waren de oorzaken, die tot haar verval hadden samengewerkt: de vaak zeer

---

[1]) Zie J. B. F. Heerspink, *De Godgeleerdheid en hare beoefenaars aan de Hoogeschool te Groningen*, 2 gedeelten. Groningen 1864, 1875. 't Is zeker geen onpartijdige beschrijving als men de beide richtingen aldus tegenover elkaar plaatst: „De een wilde dwang, de ander vrijheid. De een wilde vooruit, de ander achteruit. Schoolsche vonden strooide de een, het zaad van Gods Woord de ander." t. a. p. Dl. I blz. 51.

hevige twisten tusschen de professoren, de veelvuldig voorkomende ongeregeldheden onder de studenten en vooral ook de voortdurende oneenigheid van stad en ommelanden, waardoor de vervulling van ontstane vacatures telkens werd vertraagd. In de jaren 1687—1717 scheen de ondergang van de hoogeschool onvermijdelijk. [1]) Vooral met de theologische faculteit zag het er treurig uit. Johannes à Marck was in 1689 naar Leiden vertrokken, zoodat nu Braun de eenig overgebleven theologische professor was. Eerst in 1691 aanvaardde Hulsius als opvolger van J. à Marck het hoogleeraarsambt. Beide professoren arbeidden te zamen tot 1708, toen Braun stierf. Hulsius bleef nu de eenige theologische professor, tot aan zijn dood in 1712. Met hem was de gansche theologische faculteit uitgestorven. Aan de geheele academie waren nu nog slechts drie gewone en twee buitengewone professoren. Het getal studenten, die zich lieten inschrijven, nam begrijpelijkerwijze sterk af; in 1712 waren het er in 't geheel slechts 23. Pogingen door Curatoren, Gedeputeerde Staten en Deputaten der Synode bij de Staten van het gewest aangewend, bleven vruchteloos. Ze stuitten af op onwil of traagheid der Ommelanden, die in deze zaak slechts één antwoord schenen te hebben: „niet veerdig".

Eindelijk, in het jaar 1717, nadat alzoo alle theologische leerstoelen vijf jaren vacant waren geweest, ging men over tot het beroepen van nieuwe professoren. Het waren voor de theologie: Antonius Driessen, predikant te Utrecht, en Otto Verbrugge, professor in de oostersche talen te Lingen; voor de juridische wetenschap J. Barbeyrac, professor te Lausanne, en voor de mathesis Joan Bernoulli, terwijl de extra-ordinaire professor in de Grieksche taal M. Rossal tot gewoon hoogleeraar werd benoemd. Allen namen de benoeming aan behalve Bernoulli. De gewone professoren, die nog aan de academie waren overgebleven, waren Adam Menso Isinck, professor in de oude letteren, geschiedenis en antiquiteiten en Theodorus Muijckens, hoogleeraar in de ontleed-, schei- en plantkunde.

Driessen aanvaardde zijn ambt met eene oratie: *„de philadelphia"*, een onderwerp, dat zeker wel de nadere overdenking verdiende, nadat twisten onder professoren, studenten en Staten de hoogeschool bijna hadden ten onder gebracht. Jammer, dat het ook hier weer

---

[1]) Dr. W. J. A. Jonckbloet. *Gedenkboek der Hoogeschool te Groningen ter gelegenheid van haar vijfde halve eeuwfeest op last van den senaat uitgegeven. Groningen* 1864, blz. 77—109.

spoedig zou blijken, dat de broederliefde gemakkelijker besproken dan betracht wordt; en dat, wie hier 't eerst zijn met het woord, niet altijd 't eerst zijn met de daad. Toch brak er nu voor de academie een betere tijd aan.

Zoo was dus de toestand, toen Schortinghuis zijne studiën aanving. Niet van alle bovengenoemde professoren heeft hij zeker de colleges gevolgd. Zijn levensbeschrijver in de *Boeksaal* noemt slechts Rossal, Isinck, Verbrugge en Driessen; de beide eersten voor de propaedeutische studiën.

Michaël Rossal behoorde tot de refugiés. Op jeugdigen leeftijd volgens verlangen zijner ouders bij de herroeping van 't edict van Nantes in 1685 uit Frankrijk gevlucht, begaf hij zich eerst naar Engeland en van daar spoedig naar ons vaderland, waar hij in 1688 de Hoogeschool te Groningen bezocht. Hier eerst tot buitengewoon, later tot gewoon professor benoemd, doceerde hij de Grieksche taal, en hierbij tevens, zooals de meeste literatoren van zijn tijd, de exegese van het Nieuwe Testament. Volgens Sepp had hij „gaven en geschiktheid beide om te Groningen lust voor de veelal verwaarloosde studie van het Grieksch te doen ontwaken". [1]) Bij den anderen professor in de philosophische faculteit Adam Menso Isinck ontving Schortinghuis onderwijs in de historie en eloquentie. Of aan dezen hoogleeraar de lof toekomt van grondige kennis der klassieke talen wordt betwijfeld; [2]) daarentegen wordt hij geprezen om zijn zuiveren en aangenamen stijl, zoodat hij als schrijver zijn titel van professor eloquentiae waarschijnlijk met meer recht droeg dan als spreker, wijl hij het ongeluk had te stotteren.

Of Schortinghuis tot zijne algemeene vorming nog andere colleges bezocht, is ons onbekend. Deed hij het, dan zouden daarvoor zeker in aanmerking komen die van Barbeyrac. [3]) Deze was ongetwijfeld de meest vermaarde van de toenmalige Groningsche professoren. En niet alleen daarom trekt hij onze aandacht, maar ook vooral, omdat in en door hem de geest der *Aufklärung* zich begon te doen gelden aan de Groningsche academie. Sinds 1710 was hij hoogleeraar aan de hoogeschool te Lausanne. Als rector aldaar geroepen tot de onderteekening van de Formula consensus weigerde hij, welke weigering niet weinig bijdroeg tot zijne aanvaarding van het

---

[1]) Chr. Sepp, *Johannes Stinstra en zijn tijd*, Amsterdam 1865. I, blz. 72 vv.
[2]) Sepp I, blz. 73 vv.
[3]) Sepp I, blz. 81.

beroep naar Groningen, dat hij toen juist ontving. Pufendorf, wiens hoofdwerk *De jure naturae et gentium* hij vertaalde, volgde hij in zijne scheiding van staatkunde en godgeleerdheid [1]) en zijne verheffing van het natuurrecht. Den grootsten roem behaalde hij door zijne uitgave van Grotius' werk *De jure belli ac pacis.* Hooger dan het gezag van de kerk stelde hij het gezag van den staat. Hij streed voor eene verdraagzaamheid, die door geen wet mocht worden beperkt, en erkende in zake godsdienst geen ander gezag dan Schrift en geweten. In zijn *Traité du jeu* betoont hij zich een tegenstander van de piëtistische, ascetisch gekleurde zedeleer. In zijn *„Traité de la morale des pères de l'Eglise"* verklaart hij zich tegen de allegorische en vóór de grammaticale interpretatie der Schrift. Hij veronderstelt van Jezus en de apostelen, dat zij zich accomodeerden naar den smaak en de richting der tijden in den vorm van hun onderwijs. Den godsdienst van het evangelie prijst hij vooral als een *redelijken* godsdienst en leert verder dat „de rede voldoende is om uit de leerstukken van de christelijke geloofsleer de waarheden der zedeleer te trekken, want die zedeleer is volgens Barbeyrac *„fondée sur les lumières les plus simples et les plus pures de la raison"*. [2]) Bij Barbeyrac zien we reeds, hoe steeds meer rede en natuur op den voorgrond, en de bijzondere openbaring, de H. Schrift en vooral de verlichting des H. Geestes, op den achtergrond treden; en hoe een algemeen verheffen van de H. Schrift moet dienen om 't gezag der formulieren te verminderen, terwijl met het oog op de Schrift zelf de mogelijkheid van een teruggaan van den vorm op het wezen wordt bepleit en aldus de weg gebaand om de geopenbaarde religie naar de natuurlijke te conformeeren.

We treffen bij Barbeyrac dezelfde gedachten aan, die in 't laatst dezer eeuw meer algemeen zich deden gelden. Hoewel dus zeker niet één weg bewandelende met de orthodoxen zijner dagen, kwam hij toch niet, zooals te Lausanne dreigde te geschieden, met hen in ernstig conflict, waarvoor hem waarschijnlijk zijn tact en gematigdheid, zijne beroemdheid en afstamming van de refugiés bewaarden. Eerst Van der Marck, die zijn voetspoor volgde, kwam met de kerk in botsing. [3])

---

[1]) Dr. K. R. Hagenbach, *Het wezen en de geschiedenis der Hervorming in voorlezingen.* Uit het Hoogduitsch vertaald. Rotterdam 1840. Dl. VI, blz. 238.

[2]) Sepp I, blz. 83, 84.

[3]) Dr. S. D. van Veen, *Uit de vorige eeuw.* Utrecht 1887, blz. 151 vv.; verder Ypey, *Geschiedenis van de Kristelyke Kerk in de achttiende eeuw.* Dl. VII, blz. 515 vv.

Om in een theologischen strijd gewikkeld te worden, daartoe bestond anders zeker in die dagen te Groningen wel gelegenheid, niet van de zijde van Verbrugge, maar des te meer van de zijde van Driessen.

Deze mannen, te zamen vormende de theologische faculteit, trekken uit den aard der zaak meer in 't bijzonder onze aandacht. Echter kan onze belangstelling omtrent Otto Verbrugge niet gemakkelijk worden bevredigd. Slechts één geschrift heeft hij uitgegeven, [1]) en over zijne theologische denkwijze kan dit weinig licht verspreiden. Hij behoorde tot de Voetiaansche richting en had te Leiden gestudeerd onder J. Trigland Jr., die hem zeer genegen was wegens zijne liefde voor de wetenschappen; zelfs was hij eenigen tijd diens huisgenoot. Een voorvechter van de Voetiaansche richting was hij echter niet. Vond hij voor het schrijven van groote werken geen tijd, met des te meer ijver legde hij zich toe op zijne ambtelijke werkzaamheden. Iederen dag gaf hij verscheidene colleges, waarop hij, volgens de Series lectionum, handelde over de Hebreeuwsche oudheden en taalkunde, Chaldeesche, Syrische en Rabbijnsche dialecten. Ook hield hij college over de Mischna Maccoth en de Gemara Avoda Zarah, verder over kanselwelsprekendheid, kerkgeschiedenis en theologia naturalis. Door hem verkreeg Schortinghuis waarschijnlijk zijne kennis van den Talmud, waarmee hij ons in zijne geschriften meermalen verrast. Hij liet zich niet verleiden om aan theologische twisten deel te nemen, zelfs niet als hij door zijne ambtgenooten daartoe werd aangezocht. Hij schijnt een nuchter kamergeleerde geweest te zijn, die zich niet zoo licht over iets warm maakte.

Van meerdere bekendheid dan zijn collega in de faculteit was Antonius Driessen; als leerling van Salomo van Till behoorde hij oorspronkelijk tot de Coccejaansche richting, maar later streefde hij naar bemiddeling tusschen Coccejanen en Voetianen door beider systemata te reformeeren. Hij was een man van groote geleerdheid en een ijverig verdediger der rechtzinnigheid. Niet zeer aantrekkelijk is de karakteristiek door zijn collega Van Velzen later van hem gegeven in een twistgeschrift, dat dezen tegen zijn zin door een aanval van Driessen werd ontlokt. [2]) Hij beschrijft hem daarin als

---

[1]) *Observationes philologicae de nominum Hebraeorum plurali numero.* Groningen 1730. Daarachter zijn gevoegd *Tres orationes*: I. *de situ paradisi*; II. *de navigatione Ophiritica*; III. *de statu Judaeorum tempore exilii Babylonici.*

[2]) *Antwoord van Prof. C. van Velzen op de quaadaardige en lasterlyke*

een man, „die als de salamander altijd in het vuur leeft en zijne hand tegen alle uitstrekt ofte zich gedraagt als de doornbos in de parabel van Jotham, die zeide tot de boomen: indien gij mij in waarheid tot koning over u zalft, zoo komt, vertrouwt uw onder mijne schaduw; maar indien niet zoo ga vuur uit de doorenbosch en verteere de cederen van den Libanon (Richt. 9 : 25). — Het is alsof de Heer Driessen alleen de rechtzinnigheit bezit en aangestelt is tot Inquisiteur generaal. — 't Heeft mij wel geërgert, dat hij zelden tot lof van deze of gene geleerde Luyden, als derzelver verdienste opgenoemt werde, mogt hooren spreeken, maar gewaagde van „die Marck, die Fabricus", of er dan doorgaans wat bijvoegde tot verkleining van zijn lof." Van Velzen beschuldigt hem van voorbarigheid, waardoor hij genoodzaakt was meermalen te herroepen, wat hij vroeger schreef, en den schijn van veranderlijkheid op zich laadde. Tevens meldt hij, dat Driessen, voor zijne twistschriften geen drukker meer kunnende vinden, genoodzaakt was zelf eene drukkerij op te richten. [1])

Zooals Van Velzen hem teekende bleef zijn beeld in de kerkgeschiedenis bewaard. Zijn hand was tegen allen en de hand van allen tegen hem. Hij vond zichzelf en zijn strijd blijkbaar zeer gewichtig, in velerlei zaken „een man der mannen" volgens zijn collega. Hij maakt het anderen moeilijk, maar zichzelven niet minder.

Toch is er nog wel wat beters van hem te zeggen dan Van Velzen in zijne ergernis schreef. Op hem is het spreekwoord toepasselijk: „Wee den wolf, die in een kwaad gerucht staat." Zijne verkeerde eigenschappen waren zoo in 't oog springend, dat de goede er om werden voorbij gezien. Hoogmoed moge hem bij zijn twistgeschrijf niet vreemd zijn geweest, toch maakt hij den indruk van volkomen te goeder trouw te zijn, wanneer hij zegt het verdedigen der rechtzinnigheid te beschouwen als zijne bijzondere roeping en plicht. „Wij beleven thans wonderlijke tijden," schrijft hij [2]), „de H. Waarheid wordt van alle zijden of aangetast of ondermijnd . . . Deze steld in 't Goddelyk Wezen drie zelfstandigheden, eene onafhangige, twee afhangige en ondergeschikte subordinatas, op zijn Arminiaansch. — Dan hebt ge een, die de genadeleer ondermijnd en overal aan 't

---

Aanmerkingen die de heer Prof. A. Driessen dit jaar 1740 gemaakt heeft enz. Groningen 1740, blz. 1, 3, 4.

[1]) t. a. p. blz. 5.

[2]) cf. *De geestelyke Bruidegom en Bruid, voorgesteld in eene verklaringe van het Hooglied.* Groningen 1733. Nodig voorberigt aan den Lezer.

gebind der Hervormde Leer tornt. Elders een, die tegen 't Goddelijk gezag der Schriften van 't Nieuw Testament opkomd met een heirleger van verschillende leezingen, variantes Lectiones. En zulks alles niet buiten, maar binnen de Kerk, en niet van verre alleen maar ook van nabij. Ik dank den God des hemels, die mij opgewektheid, lust en moed gegeven heeft, om mij tegen dit alles te verzetten."

De toon in zijn polemiek is dan ook meestal die van iemand, die een roeping vervult. Dikwijls was hij gematigder en waardiger in zijn strijdvoeren dan zijn tegenstanders, dan Ode b.v. en Cremer. Zijn optreden in den strijd met Lange over de particuliere genade was verzoenend tegenover de Lutherschen. 't Gedrag van T. H. van den Honert in den strijd naar aanleiding van Driessen's beschuldiging tegen Wittich is niet van dubbelzinnigheid vrij te pleiten. [1]) Over Lampe schrijft hij met de grootste waardeering, ook waar hij diens christologische opvatting tracht te weerleggen. Zijne beschuldiging van Arminianisme tegen Venema was niet ongegrond. [2])

Velerlei waren de vijanden, tot wier bestrijding hij zich geroepen achtte, en we doen hem onrecht, als we in zijne twisten nimmer iets anders dan een woordenstrijd zien. In zijn strijd tegen Wittich kwam hij op tegen het *Spinozisme*, om zich daarna, tengevolge van de beschuldiging van Wittich en Van den Honert en de vordering der Groningsche synode, tegen 't *Roëllisme* te keeren, dat hij later nog bestreed in Lampe, Ode, Cremer en Maty. Hij wilde 't *gezag der Heilige Schrift* handhaven in zijn geschil met Schultens. Voor de gereformeerde *genadeleer* streed hij met Lampe en Venema. Tegenover Cremer handhaafde hij de leer van het *werkverbond* en van de *erfschuld* als noodzakelijke onderstelling van de leer der rechtvaardiging, welke Driessen met Luther noemt: „articulus stantis et cadentis ecclesiae". Hij beklaagt zich erover, dat Cremer vrijheid meent te vinden zijne betoogingen „dan op eene scherzende, dan op eene scheldende wyze te wederleggen," [3]) en zegt elders: „Wanneer dan de Heer Cremer scherzende vraagt: Wie zal die alleraartigste vergelijking verdragen tusschen de toerekening der schuld van Adam en de toerekening der gerechtigheid van Christus, schertst hij, hoewel uit onkunde met zulke allereerste waarheden, die

---

[1]) cf. A. Glasius, *Godgeleerd Nederland* i. v. Driessen.
[2]) cf. Dr. G. J. Vos, *Geschiedenis der Vaderlandsche kerk*, blz. 313 v.v.
[3]) *De geestelijke Bruidegom*. Nodig Voorberigt.

een Kind in de schole van Christus behoort te weten, daar Paulus die vergelijking zoo duidelijk maakt." Betoogt Cremer, dat door eene bovennatuurlijke genade 't verband tusschen zonde en straf is weggenomen, Driessen brengt daartegen in: „Die philosophatie van door eene bovennatuurlijke Openbaring dat natuurelijke verband los te maken, is even zo grof, als door eene bovennatuurlijke Openbaring de onze Conscientie of redelijke natuur ingeschreven waarheden, los te maken en weg te nemen." Daarom wordt ook door de leer der voldoening „die uitspraak der Conscientie: de mensch die deze dingen doed is volgens het Regt Gods doodweerdig, niet weggenomen, maar allernadrukkelijkst beantwoord."

Dat hij geen voorstander was van doode rechtzinnigheid heeft hij duidelijk genoeg getoond door zijn op den voorgrond stellen van de *praktijk der godzaligheid*. „Het verderf 't welk overal in de kerk gevonden wordt," verklaart hij, [1]) „heeft voor een groot gedeelte zijn oorspronk van d'Akademie, omdat men met dezelfde ijver de praktijk der waarheden aldaar niet voorstelt, met welke men het doet omtrent de beschouwende kennisse derselve." Elders waarschuwt hij nadrukkelijk tegen „de disputeerzugt der ongeheiligde theologanten". Niet alleen voor de rechtzinnigheid wil hij strijden, ook voor het *innige christendom*. „Ik ben mij bewust dezer gesindheid, om ten allen tijde door Gods genade mijne tong en pen te willen gebruiken ten nutte van het innerlijke Christendom en te schrikken voor alles, waardoor ik daaraan eenige hinder zou doen." Echter mag dat niet gepaard gaan met onverschilligheid omtrent de leerstukken. Immers: „also kunnen ongeheiligden elendig na een Mystykerie vervallen en behouden een Practijk daar de ziel uit is. Want neem de hoge verborgentheden des geloofs weg, die de ziel der ware Practijk zijn, wat zal er overblijven, dat wezentlijk verschille van een Heidensche, Mohamedaansche, Sociniaansche morale."

Een systeem van de practijk der godzaligheid gaf hij in zijn „*Homo vetus et novus redactus in formam systhematis practici vel theologia mystica, pseudomysticae qualicumque opposita*" uitgegeven in 1728. Tien jaar later werd dit werk vertaald en vermeerderd met de „*strijd voor het geloof, den Heiligen eenmaal overgelevert*", bevattende uittreksels van Driessen's verhandelingen en brieven tegen Van Thuynen en Ph. Themmen. Blijkens den titel reeds, verklaart Driessen zich een voorstander van de ware mystiek. Wat

[1]) t. a. p.

hij onder valsche mystiek verstaat blijkt uit 't boven geciteerde. Voor ons is dit werk van belang, omdat het overeenkomst heeft met het werk, dat Schortinghuis later schrijven zou. In de „ansprake van den Autheur an sijne toehoorderen" stelt hij een geheiligden en ongeheiligden theologant voor, evenals in Schortinghuis' werk sprake is van een getrouw en ontrouw leeraar. Het eerste deel handelt over den Ouden mensch; de Oude mensch in 't gemeen, de gierigheid, begeerlijkheid des vleesches, hoogmoed, toorn, ongeloovigheid van den ouden mensch, de oude mensch als een profane, een booze, een geveinsde, een ondankbare, enz. Het tweede deel handelt over den Nieuwen mensch: de Nieuwe mensch in 't gemeen, zijn roeping en bekeering naar aanleiding van de geschiedenis van den moordenaar aan 't kruis en van Paulus. Verder wordt o. a. gesproken over het zaligmakend geloof, de rechtvaardigmaking, de groote zondares die veel lief heeft, de heiligmaking, nederigheid, gehoorzaamheid, hemelliefde. 't Heeft veel van eene verzameling preeken over deze onderwerpen. De behandeling doet over 't algemeen aangenaam aan door eenvoud, helderheid, zakelijkheid en we kunnen het ons begrijpen, dat Driessen als prediker eene groote vermaardheid had. In zijn „*Evangelische redenaar*" dringt hij er op aan om in de toepassing de hoorders „*getrouw en onderscheiden*" te behandelen. Zijne methode had alzoo overeenkomst met de Lampeaansche.

Driessen had geen gemakkelijk leven voor zichzelf. Eene belangrijke mededeeling omtrent zijn geestelijk leven vinden we in Comrie's verklaring van den Heidelbergschen catechismus. Sprekende over de angsten, waarmee de werkingen des Heiligen Geestes tot ontdekking van den zondestaat en den weg der verlossing kunnen gepaard gaan, en het ontoereikende daarbij van alle louter verstandelijke kennis, zegt hij, hierbij doelende op zijn leermeester Driessen: „Ik hebbe dat klaar gezien in een Professor onder wien ik studeerde, bij hem synde in sijne sielsangsten, waardoor hij in de dieptens en als in de onderste helle (hier nog op aarde sijnde) lag en als een worm kroop, roepende: O Godt is er een weg van ontkomen, maakt hem mij bekent! En dese hadde zyne Gratia victrix van te voren uitgegeven" [1]).

---

[1]) *Stellige en praktische verklaring van den Heid. Catechismus.* Herdruk v. d. uitgave van 1778, Amsterdam, P. van der Sluis, blz. 39. cf. Dr. A. G. Honig, *Alexander Comrie,* Utrecht 1892, blz. 40.

Driessen zelf spreekt hiervan in zijn *Jesus nascens patiens et moriens* pag. 3 van het *alloquium ad Lectorem*, uitgegeven in het jaar 1722. Van Velzen vermeldt het ook, maar beschouwt het als eene straf voor zijne felle bestrijding van Ds. L. Blom, den vriend van Sicco Tjaden, dadelijk na zijne aanvaarding van het professoraat in 1719 [1]). Op het einde van zijn leven verviel hij in een langdurige zwaarmoedigheid, die echter weinig weken vóór zijn overlijden plaats maakte voor opgewektheid en zielevrede [2]). Tot lang na zijn dood, 1748, bleef zijne nagedachtenis te Groningen in eere als van een bij uitstek geleerd en oprecht godvreezend man.

Meer uitvoerig stonden we bij Driessen stil, omdat hij ongetwijfeld van alle professoren den grootsten invloed heeft geoefend op de vorming van Schortinghuis. Hoewel de laatste niet, gelijk gene, Coccejaan, maar Voetiaan was, mogen we hem toch met 't volste recht een leerling van Driessen noemen. Telkens treft ons groote overeenkomst tusschen beiden in theologische zienswijze, hoewel er ook van den beginne aan verschil was. Later zal ons een en ander duidelijk worden.

Ook de *omgang met zijne medestudenten* heeft tot de vorming van Schortinghuis zeker veel bijgedragen en zijne kennis vermeerderd van menschen en van toestanden in kerk en maatschappij. We kennen hem genoeg om te veronderstellen, dat hij het gezelschap van ernstige, degelijke jongelieden zal hebben gezocht. Dat het onder de studeerende jongelingschap ook onder die, welke de theologie beoefende, niet alles goud was, wat er blonk, heeft hij later in zijn „*Innig Christendom*" duidelijk aangewezen. In zijn oordeel hierover stemt hij overeen met den schrijver van den *Pseudo-Studiosus* [3]), een pamflet, dat, in 1737 uitgegeven, het leven der theologische studenten te Groningen beschrijft. En hier, èn in het „*Innige Christendom*" wordt er over geklaagd, dat velen het predikambt verkozen — òf omdat ze elders niet terecht konden, òf uit hoogmoed, òf uit begeerte naar een gemakkelijk leven.

---

[1]) *Antwoord*, blz. 7.

[2]) Ypey, *Kerkelijke Geschiedenis* Dl. VIII, blz. 53.

[3]) *Pseudo-Studiosus Hodiernus, sive Theologus Groningianus Detectus et Refutatus*, waarschijnlijk van de hand van Petrus Hofstede. cf. *Historische Avonden*, Bundel uitgegeven door het Hist. Genootschap te Groningen, 1896, blz. 244—264. Dr. S. D. van Veen, *Iets over de studie der Theologie te Groningen*. Zie ook Dr. J. P. de Bie, *Het leven en de werken van Petrus Hofstede*, 1899, blz. 5—29.

Nadat Schortinghuis er op gewezen heeft, hoe noodzakelijk eene godvruchtige opvoeding voor toekomstige leeraren is, gaat hij voort [1]): „Hoe vele zijn er, die zonder zulk een christelijke opvoeding en godvrugtige bestieringe, als ydele, losse en onbedachtsame daarheen leven, en nogthans menigmaal van hunne ouderen, 't zij ze vermogens en bekwaamheden hebben of niet, tot de H. Dienst gedestineerd en geschikt worden! en sulks menigmaal enkelijk uit aardsche, wereldsche en vleeschelijke insigten om (o schande voor Christenouders) eene kostwinninge, rijk bestaan of eerambt in de wereld te verkrijgen, en als predikant boven het gemeen gegroet te worden." Om dit doel te bereiken maakt men het zich meestal niet druk met de studie. „Hoevele onnutte onbekwame luye en ledige leerlingen vervullen onze scholen en academiën, die noch lust noch ijver hebben om goddelijke waarheden letterlijk te onderzoeken, om dus de uitwendige noodige talenten en bekwaamheden tot sulk een gewichtig werk deelachtig te worden.

„En die nog al eens lust hebben, om neerstig hunne studiën voort te setten, om den lof van geleertheyt te bekomen, wat is hun werk, als geestledige, ydele en onnutte speculatiën te doorsnuffelen, partyschappen onder Godgeleerde te queeken, hunne meesters woorden als oraculen te bevestigen, en die er tegen spreeken te verketteren en liefdeloos verdagt te maken?

„Och hoe weynig gelyken veele na Theologanten in levenswyze, die als vry Heeren haar verbeelden den lossen toom ruimelik te mogen laten vieren, steenen des anstoots voor opregte en Godsalige leerlingen en vrome menschen, die niet als met bejammeringe dese so onbesadigde, woeste en ydele jeugt konnen ansien, en die, indien de alvermogende Godt hun herte niet verandert, niet anders vertonen en te gemoete doen sien, als dat se geen voorbeelden der kudde, maar huurlingen, nietige herders, beenbrekers en moordenaars der arme zielen zullen worden.

„En o hoe velen vertonen, dat se de kragt van die dierbare waarheden des Evangeliums die haar ingeprent worden van hare leeraren verlochenen; ja selfs viandig tegenspreeken, synde waarlik spotters van het innige Christendom, het hemelsche werk der genade en hertveranderinge en van des Heeren volk en dierbare kinderen, die menigmaal het voorwerp van hunne veragtinge en smaat syn. En wat is er dan te wagten van desulke niet anders als van de profeten van Eli's geslagte, die Profeteren om een stuk broods

[1]) blz. 74 vv.

1 Sam. 2 : 36, een hairen mantel andoen om te liegen, de H. Bedieninge bezoedelen, des Heeren dierbare kinderen hun herte bedroeven, en de handen der godlose styven, dat se sig van haaren bosen weg niet afkeren. Ezech. 13 : 22." [1])

Dat Schortinghuis echter als student met dit oordeel van zijn rijperen leeftijd nog niet in alles instemde, zal ons later blijken.

Van het studentenleven van Schortinghuis is ons weinig bekend. Zeer kort, slechts drie jaren, vertoefde hij aan de academie. Dat hij deze drie jaren goed besteed heeft tot het verzamelen van de noodige kennis, verklaart hij zelf. [2]) Hij onderscheidde zich boven vele anderen door grooten ijver, welke hem niet alleen dagen, maar zelfs nachten onvermoeid aan zijne studie deed wijden. Door zijne leeraren werd hij beschreven als „een jongeling van goede hope en groote verwachtinge en gaven, die zoo neerstig in sijne studiën, deugtsaam van wandel en godvrugtig van leven was".

Met een medestudent Henricus Harringa meldde hij zich den 21sten April 1722 op de vergadering van de classis Winschoten aan tot het doen van het praeparatoir examen. Den 14den Augustus had dit examen op de classicale vergadering te Wedde plaats, terwijl tot examinatoren waren aangewezen de geleerde Conradus Klugkist, Schortinghuis' oude leermeester J. C. Hubbeling en F. Tammen. De scriba P. Westermolen teekende hiervan in zijne notulen aan: „Geexamineerd Henricus Harringa en Wilhelmus Schortinghuis, welke ten proeve van haar bequaamheid om anderen te leeren pro concione hebben behandeld, de eerste: Zach. 13 : 1, W. Schortinghuis: 1 Joh. 1 : 7; in Hebreeuwsch en Grieksch en de grondstukken der christelijke leer onderzocht, sodanige blyken gegeven hebben van hare kennis soo om de goddelijke waarheden staande te houden als om de tegensprekers den mond te stoppen, dat aan deselve nemine contradicente magt is gegeven om als S. S. Ministerii candidati het Woord Gods openlyk te verkondigen en eens opzienders ampt te begeren, synde deselve van Dom. Praeside ernstig vermaand om de goede gaven welke de Heere door sijn vreie genade in haar gelegd hadde, meer ende meer op te wekken en hebben doen de candidaten voorn. de gewonelijke vraegstukken [3]) volveerdig beantwoord, toegestemt ende ondertekent."

---

[1]) bl. 76 vv.

[2]) cf. *Het Innige Christendom*, blz. 84—86.

[3]) De bekende vraagstukken ter verwerping van de ketterijen van Bekker en Roëll.

Zoo had dan Schortinghuis reeds op 22-jarigen leeftijd zijn wensch verkregen.

Voor we nu met hem de Groninger academie verlaten, willen we nog kennis maken met twee hoogleeraren, die wel eerst na zijn vertrek hun ambt aanvaardden, maar die later in zijne levensgeschiedenis een groote rol speelden.

In 1728 werd Cornelius van Velzen, sinds 1722 predikant te Groningen, opvolger en geestverwant van Ds. L. Blom, niet zeer naar den zin van Driessen, benoemd tot buitengewoon hoogleeraar in de theologie, en in 1731 tot gewoon hoogleeraar. Hij was een Voetiaan. Hoewel de faam hem niet gunstig was, meent Sepp, dat hij vooral niet minder lof dan zijne theologische ambtgenooten verdient. Deze kerkhistoricus verklaart zelfs: „Vergelijk ik zijn werk (*Institutiones theologicae practicae*) en voor zoover wij uit zijn werk tot de persoonlijkheid des auteurs kunnen besluiten, ook zijn persoon met zijne ambtgenooten in dezelfde Faculteit — ik geef hem den eersten rang." [1]) Hij was bescheiden van aard, maar, door de minachting van Driessen geprikkeld, getuigt hij, dat zijn „predikdienst en academisch onderwijs aan de gemeente van Groningen aangenamer bleef als hij (nl. Driessen) dagtte of wilde, dat het zijn moest." [2]) Niet minder ijverig dan deze collega streed hij voor de rechtzinnigheid, zóó zelfs dat hij in zijn jubelpredicatie bij de herdenking van Groningens bevrijding uit de macht der Spanjaarden, [3]) verklaarde, dat „gene inwendige godsvrugt wezenlijk an Gode welbehagelijk kan zijn, zonder regtzinnigheid in de leer". Evenals zijn ambtgenoot Driessen niet bepaaldelijk optrad tegen het Voetianisme, zoo hij niet tegen het Coccejanisme. Toch deed het verschil van richting steeds eene verwijdering bestaan. Hij was van een vredelievend karakter en mengde zich slechts zelden in den strijd. Echter verzuimde hij niet te waarschuwen tegen richtingen, die naar zijne overtuiging gevaarlijk waren voor godsdienst en kerk. Zoo spreekt hij in zijn kerkgeschiedenis o. a. ook van de *rationalisten*: Sequitur controversia Rationalistarum, de usu et efficacia rationis humanae atque philosophiae in Theologia revelata, quae aeque ac Beckeriana secundum multos ex philosophia Cartesii

---

[1]) cf. Johannes Stinstra, blz. 90—101.

[2]) *Antwoord*, blz. 2.

[3]) Dr. S. D. van Veen, *Uit drie eeuwen. Zes jubeljaarspredicatiën, gehouden door Dr. J. Martinus, Dr. Abraham Trommius, Prof. C. van Velzen, Ds. M. Corstius, Dr. M. A. Amshof en Dr. S. D. van Veen. Met een naamlijst van predikanten te Groningen en korte levensschetsen.* Groningen 1894.

ortum suum traxit atque varias habuit periodos, quibus orta, renovata et propagata est in variis, nempe Meyero, Wolzogio, Wayeno et Roëllio caet. Opmerkelijk is de wijze, waarop hij waarschuwt tegen de verwarring van de *theologia naturalis* met de *theologia revelata*, en tegen de eenzijdige verheffing van de eerste ten koste van de laatste, eene waarschuwing zeer van pas in zijn tijd. Hij vermaant toch niet aan de theologia naturalis toe te schrijven, wat alleen der revelata toekomt. In zijn *Institutiones theologiae practicae* zegt hij hiervan: Caveat tamen sibi sollicite unusquisque Christianus, qui voluntatem Dei clarius ex pandectis sacris intelligere valet, ne theologiam practicam *magis ex ratione, quam ex revelatione* adornet, vel *lumen rationis et revelationis confundat*, sive dicat, aliquid constare ex ratione, quod proprie petitur ex revelatione, in quod extremum varii incidunt, qui sibi videntur ex ratione naturali argumentari, quando ad confirmationem dictorum suorum loca vel testimonia scripturae sacrae non citant, non attendentes, quod *nos Christiani loquamur de rebus divinis ex ratione, prout ex scriptura illuminata est* et non adeo ex Christianis quam quidem ex gentilibus intelligere possimus, quid naturalis ratio, revelatione carens, de dogmaticis et practicis in religione homini dictet et maxime cavendum, ne ethicam gentilium philosophorum conjungamus perpetua serie, multo minus confundamus cum theologia practica hominis christiani, id quod aliqui modo faciunt, qui philosophorum, praecipue gentilium, placita passim in theologiam nostram moralem inferunt, cum tamen nullum philosophorum gentilium systema morale reperitur quin putidissimis erroribus sit commaculatum. [1])

Wat de *mystiek* betreft, hiervan was Van Velzen zeker geen onvoorwaardelijk voorstander, maar toch ook allerminst een heftig tegenstander van al wat naar mystiek zweemde. Hij sympathiseerde met een man als Smijtegeld, zooals blijkt uit de uitgave van diens 89 praedicatiën. Nadrukkelijk verklaart hij zich echter een tegenstander van *valsche* mystiek in zijne kerkelijke redevoeringen en in het *Antwoord* aan Driessen, op diens beschuldiging, als zou hij zich onvoorwaardelijk scharen aan de zijde van Eswyler.

Hij schijnt bevriend te zijn geweest met C. Klugkist, den eersten examinator van Schortinghuis; hij schreef althans eene voorrede voor een door hem vertaald geschrift. Hij was in 1627 gehuwd

---

[1]) Hierin vertoont Van Velzen overeenkomst met Saurin. cf. Dr. G. J. Vos, *Geschiedenis der Vaderlandsche kerk*, blz. 284, 286.

met Arendina Cornelia Wolthers, eene vrouw door A. Comrie „eene waare moeder in Israël" genoemd om hare groote vroomheid [1]).

De beroemdste van Groningens theologische professoren van dit tijdvak was Daniel Gerdes, opvolger van Voget. Van 1735—1765 bekleedde hij het hoogleeraarsambt te Groningen. Hij was een Coccejaan, volgeling en vurig vereerder van Lampe, niet echter van Lampe, den mysticus, maar veeleer van den leerling van Roëll. Zijne grootste verdiensten liggen op het gebied der kerkhistorie. Gaf Van Velzen meer *dogmen*geschiedenis, hij stelde meer de beteekenis der *personen* in 't licht. Evenals de beide Altings achtte hij het zijne eer vóór alles een „bijbelsch theoloog" te zijn. Alleen reeds de titel van het werk, waarin hij zijn systeem uiteenzette, toonde dit duidelijk aan: *Doctrina gratiae sive compendium theologiae dogmaticae, quod novo ex scripturarum fontibus hausit D. Gerdes*". De geloofsartikelen, confessiën en formulieren moesten, volgens hem, slechts dienen om de vrijheid van godsdienst binnen behoorlijke grenzen te beperken; deze dingen, zooals Gomarus deed, een tweeden regel des geloofs te noemen achtte hij *„een misselijk vercierzel"* [2]). Gewetensvrijheid stond hij sterk vóór, maar even sterk verzette hij zich tegen leervrijheid. Ook hij was een ijverig verdediger der orthodoxie, en toonde dit vooral in zijn strijd tegen Stinstra.

Socinianisme was de vijand, waartegen hij het nadrukkelijkst waarschuwde. Opmerkelijk is het echter, dat deze gereformeerde professor zich hierbij beroept op den remonstrant G. Brandt als op een autoriteit. Ook krijgen we den indruk, zonder nog iets op zijne rechtzinnigheid te willen afdingen, dat hij toch van al zijne collega's het dichtst bij het socinianisme staat. Misschien was daarom juist zijne bestrijding het felst, omdat doorgaans, wie elkaar het naast verwant zijn, elkaar het heftigst tegenstaan. Hij vertoont overeenkomst met die duitsche theologen, in wie de orthodoxie met het pietisme een verbond sloot en overging „in eene gemoedelijk-vrome richting, die op de praktijk des geloofs nadruk legt, afkeerig is van scholastieke spitsvondigheid en vooral aan geleerde historische onderzoekingen haar krachten wijdt" [3]). „Gematigd in de polemiek" kan hij echter niet met hen genoemd worden.

Uit zijn strijd met Schortinghuis zullen we hem nog nader leeren kennen.

---

[1]) Dr. A. G. Honig, *Alexander Comrie*, blz. 41.

[2]) J. B. F. Heerspink, *De godgeleerdheid en hare beoefenaars aan de Hoogeschool te Groningen ged. het 250-jarig bestaan der Academie*, Gron. 1864, Dl. I, blz. 109.

[3]) Dr. H. Bavinck, *Gereformeerde Dogmatiek*, Dl. I, blz. 100, 101.

HOOFDSTUK II.

SCHORTINGHUIS TE WEENER. ZIJNE BEKEERING.

Na zijn praeparatoir examen brak voor Schortinghuis een tijd van spanning aan. Voorloopig had hij zijn wensch wel verkregen, maar, voordat hij als predikant gevestigd was, had hij toch zijn doel nog niet bereikt en bij het kleine aantal vacaturen was het niet zoo gemakkelijk een standplaats te krijgen. Een jaar lang was hij proponent, toen hij met eenparige stemmen werd beroepen tot jongsten predikant [1]) van de Oostfriesche gemeente Weener in de vacature van E. Meiners, [2]) die naar Emden vertrokken was.

Tusschen Groningen en Oost-Friesland bestond een levendig verkeer, vooral ook op kerkelijk gebied. De Gereformeerde Kerk der Nederlanden vergat niet licht de verplichtingen, welke ze had aan de stad Emden. Vele Oost-Friezen studeerden ook aan de Groninger hoogeschool. Dat een proponent uit Groningen in een Oostfriesche gemeente beroepen werd, was dus niets bijzonders.

Hoe te Weener de aandacht op Schortinghuis gevallen was, is niet moeilijk na te gaan. De oudste predikant aldaar was Henricus Klugkist, een jongere broeder van Schortinghuis' eersten examinator C. Klugkist. [3]) 't Ligt dus voor de hand te veronderstellen, dat deze laatste hem heeft aanbevolen.

In den aanvang van het jaar 1723 aanvaardde hij den Heiligen Dienst na eerst nog peremptoir geëxamineerd te zijn. „More politico" werd hij „geintroduceerd door den Drost *Imhof* en den Heer Ambtman *Keteler*." [4]) Hij werd bevestigd door Ds. *H. Grijp*, predikant

---

[1]) Weener had en heeft twee predikantsplaatsen.

[2]) De bekende schrijver van *Oostvrieschlandts kerkelijke geschiedenissen*. 2 dln. Groningen 1738, 1739.

[3]) z. b. blz. 27.

[4]) Boeksaal Dec. 1750 blz. 737.

te *Wenigermoer*. Tot tekst van zijne intreêpredicatie had hij gekozen Jes. 40 : 11 : *Hij zal Zijne kudde weiden.*

Nog niet lang was hij in zijne gemeente, toen hij in 't huwelijk trad. Op den 13den December 1723 werd hij in den echt vereenigd met ALETTA BUSZ, dochter van Gerhardus Busz, predikant te Uitwierda, met wie hij tot zijnen dood een zeer gelukkig huwelijksleven heeft geleid.

Zoo was hij dan nu „geland", gelijk hij 't zelf uitdrukt, „in de gewenschte haven zijner begeerte".

Ook al vonden we nergens iets ervan meegedeeld, we zouden toch gemakkelijk ons een voorstelling ervan kunnen maken, hoe de jonge Schortinghuis daarbij gestemd was. Zelf heeft hij ons dat echter later verhaald in *„het Innige Christendom"*. „Begenadigde" deelt daarin nl. eenige bekentenissen van een leeraar mede. Deze komen in hoofdzaak geheel overeen met hetgeen de biograaf in de *Boeksaal* over Schortinghuis zelf vermeldt, waarbij deze trouwens ook naar *het Innige Christendom* verwijst. Dit boek is dus de bron, waaruit we de kennis kunnen putten omtrent de gewichtige gebeurtenis, die met Schortinghuis plaats greep, toen hij nog niet lang te Weener vertoefde en die zijn volgend leven geheel en al beheerschte.

Vóór alles was het een gevoel van groote tevredenheid, dat hem vervulde nu hij zijn doel had bereikt. 't Had hem moeite gekost. Vele bezwaren had hij overwonnen, en toch had hij op nog zeer jeugdigen leeftijd de voorbereiding reeds achter den rug, en was met algemeen goedvinden verkozen tot predikant in eene aanzienlijke gemeente. Nu zag hij dan zijn ijver bekroond. Een zekere trots op de verworven waardigheid, die hem een groot aanzien gaf in den kring zijner familieleden, zal hem niet vreemd geweest zijn. Aan geenerlei uitspattingen had hij zich schuldig gemaakt; nauwgezet had hij zijne plichten betracht; zijne leeraren, wier oordeel bij hem van groot gewicht was, hadden hem soms bovenmate geprezen. Onmiskenbaar had hij vele talenten, ook wist hij zich goed voor te doen in zijn omgang met de menschen, zoodat hij een aangenamen indruk maakte. Een en ander gaf hem een krachtig zelfvertrouwen. Lichtzinnig was hij hierbij geenszins. 't Was hem niet om een gemakkelijk leven te doen. Met bewustheid zocht hij niet naar menschengunst. Hij had eene ernstige opvatting van zijn taak. De plichten daaraan verbonden begon hij terstond te betrachten met den ijver, die hem eigen was. Hij wilde wat tot stand brengen, voor de kerk, voor het koninkrijk Gods, en hij vertrouwde, dat hij

dit ook kon. De gemeente van Weener zou het bespeuren, dat *hij* aan haar bloei *zijne* krachten wijde.

Niet op hem alleen rustte echter de zorg voor deze gemeente, gelijk we reeds zagen. De verhouding van de collega's was van den aanvang af goed. Was Schortinghuis, gelijk wij vermoedden, op voorstel van Klugkist beroepen, dan liet zich dit ook niet anders verwachten. Toch bleek ook hier weer, dat Jezus' discipelen niet de eenigen waren, in wier harten de vraag rees, wie de meeste wel zou zijn. Waarschijnlijk niet bewust, maar zeker toch onbewust, zocht Schortinghuis op deze zelfde vraag een antwoord. De toestand der gemeente leidde mede er toe, dat hij tot een strijd om den voorrang gedrongen werd.

Klugkist was een geestverwant van de beide mannen, door wie het pietisme in Oostfriesland inheemsch geworden was: Johannes Alardin, leerling van Coccejus en Jacobus Alting, en E. W. Buchfelder [1]), leerling van Untereich, Voetius, Burman en Lodensteijn. Hij was een man van onverdachte godsvrucht en onberispelijken wandel, een bezield prediker, nimmer moede te strijden voor het „*inwendige christendom*". Niet alle gemeenteleden konden zich echter met zijn prediken en zijne wijze van arbeiden vereenigen. Niet weinigen ergerden zich er aan, en onder dezen waren vooral velen van de voornameren.

Deze nu meenden in Schortinghuis hun man gevonden te hebben, hij toch wilde ook niets van die „fijnen" weten. Gelijk hij later getuigde zou hij ze liefst uit land en kerk hebben uitgebannen. Soms gevoelde hij medelijden met hen, beklaagde hunne dwalingen en wenschte hun „betere zinnen en gezonde hersenen" toe, dan weer bespotte hij hen. Zoo was hij gezind als student, en als predikant kwam hij spoedig voor deze gezindheid uit. De toejuiching, welke hij daardoor bij velen oogstte, streelde hem. Zij wisten, meende hij, zijne geleerdheid, zijne sierlijke voordracht, zijne gaven te waardeeren. Hun oordeel en hun gunst begonnen steeds zwaarder bij hem te wegen. „Merkende," zoo schrijft hij [2]), „dat mijn voorname en aanzienlijkste gunstelingen, wier agting ik sogt te winnen, viandig tegen innige godsvrugt, en zelfs tegen mijne, op de Hoge scholen angeleerde [3]) onderscheijdene predikwijze waren, was ik

---

[1]) cf. E. Meiners, *Oostvrieschlandts kerkelijke geschiedenissen*, Groningen 1738, Dl. II, blz. 517 en 522.

[2]) *Het Innige Christendom*, blz. 86.

[3]) z. b. blz. 24.

ook gereed om mijne voorstelwijse te veranderen en begon also mijn viandige inborst aan ieder te vertonen, veroordeelde, die den Heere vreesden, die voor inbeeldigers, huichelaren en geveijnsde uitkrijtende, ja als een andere Saulus de gemeynte des Heeren te vervolgen."

Uit een en ander blijkt duidelijk, dat het niet zoozeer de theologische zienswijze van Klugkist als wel diens ernst was, welke zijn tegenstanders aanstoot gaf. Schortinghuis zou dit echter in deze periode nimmer toegegeven hebben.

Toch bleef waarschijnlijk onder dit alles eene zekere uitwendig-vriendschappelijke verhouding tusschen de beide collega's bestaan. Geen van beiden trad tegen den ander persoonlijk op. Ja, Schortinghuis kon een besef niet onderdrukken, dat Klugkist iets bezat, dat hem vreemd was; diens prediking was niet eene tentoonspreiding van talenten, maar een getuigenis des harten. Dit maakte, dat zijn oudere ambtgenoot nog steeds eenigen invloed op hem behield.

Met innig leedwezen was deze ondertusschen getuige van Schortinghuis' optreden, en hij besloot hem hierover te onderhouden.

Dit onderhoud was voor Schortinghuis beslissend [1]). Nimmer vergat hij meer de woorden van Ezechiël hem hierbij voorgehouden: *„Omdat gij het harte des rechtvaardigen door valschheid hebt bedroefd gemaakt, daar ik hem geene smart aangedaan heb; en omdat gij de handen des goddeloozen gesterkt hebt, opdat hij zich van zijnen boozen weg niet afkeeren zoude, dat ik hem in het leven behield, daarom zal ik mijn volk uit uwe hand redden".* Hij zag het nu plotseling in, dat hij tot nu toe slechts zichzelven had gezocht, dat het verborgen doel van zijn streven niet anders was geweest dan zichzelf en menschen te behagen en dat hij zich nimmer ernstig bekommerd had om het waarachtig welzijn van hem toevertrouwde zielen, al had hij 't zich ook anders ingebeeld. Zijne zelfgenoegzaamheid verdween, zijn zelfvertrouwen kreeg een gevoeligen knak.

Na dezen eersten schok herstelde hij zich echter weder, niet zoo spoedig gaf hij zich gewonnen. Op raad van „een geleerd en eerwaardig man" begon hij de *Handelingen der Apostelen* te lezen „als een bewaarmiddel tegen dien seve der fymelarien".

Dit had echter juist de tegenovergestelde uitwerking. „Ieder kapittel en vers was mij een vuur en hamer om myn herte te vermorselen," zoo getuigt hij. [2]) Al zijne vroegere godsdienstigheid,

---

[1]) *Innig Christendom,* blz. 87 en 88.

[2]) blz. 88.

al zijn „studie, sedigheyd, iver en pligtsbetragtingen" bleek hem nu niet anders dan eene „verwaande ingebeelde vromigheid". Hoe zeer hem deze dingen ernst waren blijkt wel hieruit, dat hij niet aarzelde de gemeente deelgenoot te maken van 't geen er in hem omging. Was zijn hart vroeger vreemd geweest aan zijne prediking, nu vloeide in waarheid zijn mond over van 't geen zijn hart vervulde. Ja, hij liet zich geheel door zijn aandoening medesleepen. „Hoe menigmaal" schrijft hij, „was nu de stoffe van mijn prediken en toepassen niet anders als: o gemeente, ik ben verloren, onbekeert, trouloos en helweerdig, en och gij sijt deselve! Ik heb uwe arme zielen misleyd en herroep mijn plaasteren met lose kalk. En sulks menigmaal met zoveel snikken, schreyen en smelten van tranen, dat de toehoorderen met mij schreyden en de geheele gemeynte in beroering raakte, wordende sommige twijfelmoedig, bekommert, ja wezentlik met mij overgehaalt tot het Koningrijk der genade en andere lasterende en spottende met datgene dat ze niet en verstonden". [1]) Dat tot deze laatsten vooral zij behoorden, die tot nog toe zijne bijzondere vrienden en aanhangers waren geweest, behoeft geen betoog.

Allengs kwam Schortinghuis zelf verder. Bij het veroordeelen van zijn vroeger bestaan en arbeiden bleef het niet; 't zou nu alles anders worden. Met kracht greep hij zich zelven aan om als met één slag alles om te keeren, zichzelven te „reformeeren". Hij bewerkte als 't ware zichzelf, hij hield zijn gemoed in voortdurende beroering, en vreesde voor niets zoozeer, als voor een terugkeeren in zijnen vroegeren staat van valsche gerustheid.

Maar ook dit bleek hem het rechte nog niet. Hijzelf, „het *eigen*", stond ook nu nog te veel in het middenpunt, al was het nu op een andere wijze dan vroeger. Eerst toen hij zichzelf, bij het „insinken in de diepte van (zijne) elende en gandsche verlorene toestand" geheel verloor, toen nam Christus de Hem alleen toekomende plaats in. „Ik werd," zoo schrijft hij, „so levendig ingeleyd in de heerlikheyd, dierbaarheyd, algenoegsaamheyd en bereydwilligheyd van den Heere Jezus, dat het mij onmogelijk was, myn hert een ogenblik langer te houden, het wierd mij ontnomen en ik bewilligde het met soveel gulheyd an den Heere Jesus, dat al had ik 'er duisend zielen en lichamen gehad, ik hadde se geerne weggegeven." [2])

Nu werkte hij niet meer voor zichzelven, zooals in den aanvang, maar voor Christus. En niet alleen werkte hij nu *voor* Christus,

---

[1]) t. a. p.
[2]) blz. 89, 90.

zooals toen hij begon „zich te reformeeren", maar ook *door* Christus. 't Was nu ook bij hem: „Ik ben met Christus gekruist en ik leef, doch niet meer ik, maar Christus leeft in mij; en hetgeen ik nu in het vleesch leef, dat leef ik door het geloof des Zoons van God, die mij lief gehad heeft en zichzelven voor mij overgegeven heeft". God werd nu „*alles*", hijzelf „*niets*". Alle dingen bezag hij nu uit een ander oogpunt en had zoo op alles een nieuwen blik. „Alle dese dierbare handelingen Gods zetteden mijne geheele ziele als in een andere vorm, deden mij nu van alle de deelen mijner bedieninge ja van alle voorkomende personen en saken anders denken, oordeelen, spreken en handelen."

Met oprechte liefde tot God, kwam nu ook de rechte bezorgdheid voor 't heil van menschenzielen in zijn hart, om ze te behandelen, een ieder naar zijn „staat en gesteldheid". De „fijnen", die hij eerst geminacht en bespot had, zocht hij nu op, al behoorden ze ook tot de armsten en verachtsten naar de wereld. Zijne bediening was nu niet meer *zijn* zaak maar *Gods* zaak in Zijne kracht, tot Zijne verheerlijking verricht.

Dat de verhouding tusschen de beide collega's nu ook geheel veranderd was, spreekt vanzelf. Door nieuwe banden waren ze aan elkaar verbonden. Ze werkten in 't vervolg in de grootste eensgezindheid. Schortinghuis gunde nu gaarne aan Klugkist, als den oudste, den voorrang, zooals uit de handelingen van den kerkeraad duidelijk blijkt [1]). Op zijn catechisatie gebruikte hij het onderwijsboekje door Klugkist vervaardigd. Bij het toepassen van de tucht volgden zij dezelfde gedragslijn. Door een gecensureerd gemeentelid werd hun beiden gelijkelijk verweten, dat ze ook „*alles wilden reformeeren*".

Vonden zij veel tegenstand, toch konden ze ook op krachtige ondersteuning rekenen. Den 13den September 1725 werd door den vorst een ernstig bevelschrift gepubliceerd, inhoudende „dat sig niemand onderstaan soude met de heilsame en dierbare Evangelieleer van *wedergeboorte en vernieuwinge des menschen*, nog ook met de Leeraars, die op *het innige Christendom* geset sijn en andringen, de spot te driven." Hierdoor werd echter niet terstond alle tegenstand onderdrukt. Nog in 1731 was de Kerkeraad voornemens zich met een beklag tot den vorst te wenden, gelijk blijkt uit een conceptbrief, welke echter niet verzonden werd.

---

[1]) De Heer Superintendent Smidt, oudste predikant te Weener, was zoo vriendelijk mij een en ander mee te deelen.

Bij het grootste deel der gemeente waren de predikanten, en was Schortinghuis niet het minst, geacht en geliefd. En terecht! Zijn biograaf in de *Boeksaal* getuigt van hem: „Hij heeft zijn leer versiert met een godsalig leven als zijnde een voorbeeld der kudde geworden in verzakinge der Godtloosheit en wereltsche begeerlijkheden, mitsgaders in matigheidt, rechtvaardigheit en godtsvrugt. In de verkeeringe so in zyn gemeinte als onder andere menschen heeft Z. WelE. zig betoont nederig, vriendelijk, deftig, bescheiden, zagtmoedig, barmhertig, zynde van Godt geleerdt, de goeden tederlyk lief te hebben en om ook veelzints de kwaden te kunnen verdragen."

Hadden eens woorden van Ezechiël hem diep in 't hart gegrepen, 't beeld dat deze profeet teekent van den getrouwen herder werd hem nu ten richtsnoer bij zijn arbeid. Zielen te behouden en tot een leidsman te zijn op den weg des levens, was zijn doel bij zijn prediken en bij zijne verdere werkzaamheid. Daarom waren zijne preeken geen geleerde vertoogen, zooals er in die dagen zoovele werden gehouden, 't Waren aansporingen tot geloof en bekeering, op *wedergeboorte* legde hij den nadruk. Hij sprak hierbij niet de gemeente in 't algemeen toe. Bevreesd als hij was, dat de woorden over de hoofden heen zouden gaan, zou hij zich, ware 't mogelijk, 't liefst tot ieder persoonlijk hebben gericht. Hij wilde ieders zielstoestand bloot leggen, en voor ieder naar zijne bijzondere behoefte het rechte woord spreken. Zijne overtuiging, zijn liefdevol hart gaven gloed aan zijne prediking, door zijne levendige fantasie werden zijne hoorders geboeid. De „tale Kanaäns" [1]) was hij volkomen meester. Bij zijn herderlijke zorg wilde hij te werk gaan als een geneesheer, die eerst de diagnose maakt om zich door deze bij de behandeling te laten leiden.

Bijna elf jaren bleef hij te Weener. Groote invloed ging van zijnen arbeid uit. Velen stroomden toe, ook uit omliggende plaatsen, om hem te hooren en dat niet alleen, maar zijn biograaf getuigt, dat onder zijn dienst „een merkelijk aantal van geestelyke kinderen van Godt in Sion geboren zijn". Zijn huis was een toevluchtsoord voor „bekommerden"; allen, die geestelijke voorlichting begeerden of wenschten te spreken over hetgeen God „aan hun ziel had gedaan" waren er welkom.

---

[1]) De eigenaardige aan den bijbel ontleende beeldspraak, door de predikanten van deze richting gebezigd. De naam is ontleend aan Jes. 19 : 18: Te dien dage zullen er vijf steden in Egypteland zijn, sprekende de *spraak van Kanaän.*

Niet alleen in Weener, maar in gansch Oost-Friesland won in dien tijd het inwendige Christendom veld. Merkwaardig is het getuigenis, hieromtrent gegeven door den voorganger van Schortinghuis te Weener, E. Meiners in zijn *Oostvrieschlandts kerkelijke geschiedenissen* [1]): „Ik meine met waarheit te kunnen en te mogen zeggen, volgens alle historische narichten, dat de Oostvriesche Kerke ten platte lande *nooit schoonder gedaante*, soo naar den uitwendigen als naar den inwendigen staat gehadt hebbe, als tegenwoordig, niet alleen onder de gereformeerden, maar ook onder de Evangelisch Lutherschen. Belangende den uitwendigen staat, de Heere verwekt van beide soorten vele Geleerde, verstandige, Yverige en Godtsalige Predikanten, die het werk der Bedieninge ter harte nemen en alle neerstigheit anwenden in 't prediken, catechiseeren, bezoeken van de leden der gemeinte en in 't vervullen van alle deelen hunner Heilige Bedieninge. Men bespeurt in vele Gemeintens veel yver en wakkerheid in 't waarnemen van de middelen der genade, in 't bywonen van Predicatiën en Catechisatiën, waaruit het toenemen in de kennisse der goddelijke waarheden voortvloeyt. Men vindt bij zeer velen een overredinge van, een toestemminge an de noodtzakelijkheit der Wedergeboorte, des geloofs der bekeeringe, en der innige en nauwe Godtsaligheit. Betreffende den inwendigen staat, in ons Oostvriesche Zion worden dagelijksch in vele gemeinten, so gereformeerde als Evangelisch Lutherschen, geestelijke kerkkinderen geboren, die van het inwendige genadewerk niet alleen eigenaartig kunnen spreken; maar ook in haar gedrag klare blyken geven, dat zy de zaken van welke zy gewagen, in het binnenste gewaar worden. Wanneer ik terugdenke aan den eersten tydt myner Bedieninge en den Oostvrieschen Kerkstaat in dien tijdt, en dien tijdt en staat met den tegenwoordigen vergelijke [2]), so doet sich tusschen beide zulk een verschil op, dat ik er verbaast moet over staan en in hartelyke dankseggingen moet uitbreken voor Godts angesichte".

Uit hetgeen ons door Schortinghuis hieromtrent wordt meegedeeld, is het duidelijk, dat er eene algeheele verandering met hem had

---

[1]) Dl. II, Hoofdst. XV.

[2]) In 1712 aanvaardde Meiners de bediening, in 1717 kwam hij te Weener, in 1738 schreef hij dit getuigenis. Hij noemt 28 gemeenten, waaronder Weener, waar „Godts werk tot overtuiginge en bekeeringe gezien en bespeurt wordt".

plaats gehad. Ongetwijfeld spreekt hij met 't oog hierop terecht van zijne bekeering. 't Was meer dan een eenvoudige verwisseling van theologische zienswijze.

Echter ging met deze bekeering wel gepaard het aannemen van bijzondere theologische beschouwingen. Hij was gekomen tot geestelijk leven, maar dat geestelijk leven droeg van den aanvang af een eigenaardig stempel.

Zijne vijandschap tegen het geestelijk leven in 't algemeen had zich bij hem geopenbaard in vijandschap tegen het inwendige Christendom, zooals o. a. Klugkist het predikte. Zijne veranderde gezindheid betoonde zich nu ook in een overnemen van dit laatste zonder kritiek. De kritiek was bij hem voortgekomen uit een verkeerd beginsel, nu kon hij het zich niet anders denken, dan dat alle kritiek uit hetzelfde verkeerde beginsel voortkomen moest. Een en ander zullen we in 't vervolg van zijne geschiedenis bevestigd zien.

In zijn ijver stelde hij er zich niet mede tevreden om zijn arbeidsveld tot Weener te beperken. Zoovelen maar mogelijk was wilde hij bereiken. Dit was het ongetwijfeld, dat hem vooral drong tot het uitgeven van zijne gedichten, die alle te Weener geschreven werden.

HOOFDSTUK III.

SCHORTINGHUIS ALS DICHTER.

Reeds kort na zijne bekeering, toen Schortinghuis drie jaar te Weener werkzaam was geweest, deed hij een bundel gedichten het licht zien onder den titel: *„Geestelike gesangen tot ontdekking, overtuiginge, bestieringe en opwekkinge van allerlei soorten van Menschen, so onbekeerde als bekeerde, alsmede eenige beknopte gesangen over de voornaamste goddelike waarheden"*. De Coetus van Emden verleende 3 October 1726 hieraan zijne approbatie, onderteekend door E. Meiners, predikant te Emden en J. Swart, predikant te Rorichum. Blijkbaar viel aan dezen bundel een goede ontvangst ten deel, hij werd althans meermalen herdrukt, zoo in 1740 voor de derde maal bij Jurjen Spandaw, drukker en boekverkooper te Groningen. Op den eersten volgde een tweede bundel, eveneens door den Coetus van Emden geapprobeerd: *„Bevindelike gesangen vertonende een uitverkoren sondaar,* I *in sijn natuirstaat,* II *an sig selfs ontdekt en* III *geheyligt."* Hiervan verscheen in 1737, ook bij Jurjen Spandaw, een tweede druk. [1]) Onder de verzen voorafgaande aan den eersten bundel, die den lof van den schrijver en zijn gedichten bezingen, komt er ook een voor van J. Hofstede, predikant te Groningen en een van zijn collega H. Klugkist. De eerste had Schortinghuis waarschijnlijk tijdens zijn studietijd leeren kennen.

Het dichten is bij Schortinghuis geen doel maar alleen *middel*. Wel zegt zijn biograaf in de Boekzaal, dat „Zijn Wel Eerwaarde al van der jeugt af tot de Digtkunde geinclineert is geweest, dat men ervan mogt seggen: „Poeta non fit, sed nascitur;" maar 't is Schortinghuis zelve niet om dien lof te doen geweest. Welk doel hij wèl met de uitgave zijner geestelijke gezangen beoogde, heeft

[1]) Wanneer de eerste druk verscheen ben ik niet te weten gekomen. Waarschijnlijk in 1733. De vijfde verscheen in 1754.

hij in de voorrede duidelijk gezegd. Hij wil geen kunstgenot doen smaken, maar *stichten* en *onderwijzen*, en wel meer bepaaldelijk tot *geestelijke* kennis brengen. Ook heeft hij een bijzonder oogmerk, waardoor hij meent nog in eene behoefte te kunnen voorzien. Hij, die zich „een onbequame en onweerdige wenscht te noemen", wil door deze uitgave niet veel „dierbaarder en voortreffelijker geestelijke gesangen verdonkeren", maar hij wenscht „onherborene en natuirlike Naamchristenen, van allerlei staat en gestalte *tot ontdekkinge* en bestieringe, te sijn; om een jegelijk *na sijne eygene toestant* te doen singen. Te meer," zoo zegt hij, „omdat mij niet bewust is, dat er tot nog toe, diergelike gesangen (waar in uitdrukkelik de ontdekkinge van *onbekeerde Menschen* bedoelt wort:) sijn te voorschyn gekomen, maar in tegendeel, na (ik) merke veele sodanige daar de toestant van *des Heeren volk*, of ten minsten de staat van een natuirling, maar *in 't gemeen* sonder eene naukeurige uitsonderinge, en bepalinge, van *elke soorte*, wort voorgestelt". [1])

Eer wenscht hij er niet mede in te leggen en verwacht hij er ook niet van. Integendeel, naamchristenen, die niet ontdekt, maar geflatteerd willen worden, zullen er zich aan ergeren. Maar mocht hij slechts één ziel tot zelfontdekking en gemeenschap met Christus brengen, mocht *Jezus* maar eer ontvangen, hij had meer dan hij van zijn geringen arbeid durfde verwachten.

VORM DER GEDICHTEN.

Waarom Schortinghuis den dichtvorm heeft gekozen is niet moeilijk na te gaan. 't Zingen van allerlei gezangen naast de psalmen was op de conventikelen hoe langer hoe meer in gebruik gekomen. Zoo wilde Schortinghuis dan een gezangboek geven, dat daar dienst kon doen. Uitnemend geschikt is daarom ook dit boekje om den geest der conventikels te leeren kennen. Eenige gezangen zijn bepaaldelijk bestemd om gezongen te worden voor en na publieke

---

[1]) Begin der *Ansprake*. Veel overeenkomst met Schortinghuis' gedichten hebben die van J. Verschuir, pred. te Zeerijp, die in 1725 te Groningen bij P. Brandsma in het licht had gezonden: *Honig-raatje van Gesangen tot Verquickinge van Zions truirige in veelderlei Zielsgestalten*. Echter wordt, gelijk Sch. opmerkte, hier niets voor de onbekeerden gegeven. Overigens vinden we hier gelijke onderwerpen: Des morgens wakker wordende; Sig Anklede nde enz. Na de kerk gaande enz. De dichterlijke waarde dezer verzen is zeer gering.

en particuliere oefeningen. Alle zijn voorzien van de opgave van een of meerdere wijzen, waarop ze gezongen kunnen worden. Evenmin als Lodensteijn is Schortinghuis bij de keuze dier wijzen zeer kieskeurig. De wijzen van minneliedjes en straatdeunen zijn even welkom als die van psalmen. 't Maakt een eenigszins zonderlingen indruk als men bij de ernstigste liederen de aanteekening leest: wijze: Phillis kwam Philander tegen, of: Rosemond die lag gedoken, of: Iets wil 'k u mijn Laura vragen.

Wat nu de dichterlijke waarde van zijne verzen betreft, groot is die niet. Nimmer geven ze een overweldigenden indruk van dichterlijke vlucht. Proeven van wansmaak, waaraan de dichterlijke literatuur dier dagen zoo rijk is, zijn ook hier genoeg te vinden. Vooral openbaart zich die wansmaak in allerlei vergeestelijking. Zoo vinden we onder de bevindelijke gezangen, na een lied bij 't ontwaken, een, dat de ontdekte zondaar zingt bij 't zich aankleeden en 't zich wasschen. 't Laatste vangt aan:

Als ik op mijn lichaams smetten
Vuylheyt en onreynheyt merk
Is myn allereerste werk
Dat ik 't water voor my set, en
Wasch mijn lichaam dat ik mag
Suiver komen voor den dag. [1])

Het stichtelijke gaat hierbij zeker te loor, 't maakt een indruk van profanie. Koffie en thee moeten het hier vooral ontgelden. Ze bekleedden blijkbaar op de particuliere oefeningen een groote plaats. Niet minder dan drie zangen heeft Schortinghuis er aan gewijd. Hiervan geeft de een in wansmaak de ander niet veel toe.

't Oosten brengt ons Coffi bonen
Met den angenamen Thee
Ryklik tot verquikking mee
En het Water van uw' Throon en
Wolken doet gij ons ontfaan:
Gij hebt alles welgedaan.

Is er ooit een drank te vinden
Die ons tot verquikking is,
't Is den Thee tot lafenis,

[1]) Bevindelike Gesangen Tweede Deel XXVI : 1.

En dus moest ik billik in den
Angenamen Thee verstaan
Gij hebt alles welgedaan. [1])

Grof klinkt het, wanneer men in een ander gedicht leest:

Ik heb mij Heer met asch gevoed
't Welk eenmaal, als gesuikerd roet
Mijn ziel zal bitter breken op
Als Gy my geeft den laatsten schop. [2])

Hinderlijk is ook dat voortdurend spreken in den superlatief. De sterkste bewoordingen zijn maar nauwelijks sterk genoeg om 's dichters gewaarwordingen uit te drukken; hierin zoekt hij te veel zijne kracht om op anderen indruk te maken.

Toch is er in meerdere van zijne gezangen, zooal geen kunst, dan toch een zekere vaardigheid niet te miskennen. Zijn gedichten waren niet minder, veeleer beter dan de meeste, die het licht zagen, in deze dagen van door dichtkoorts aangetaste rederijkers. Sommige van zijn gezangen zijn welluidend en zoetvloeiend, Met een zekere gemakkelijkheid bedient hij zich van allerlei verschillende versmaten. Het rijm baart hem blijkbaar niet veel moeite. Van de bevindelijke gezangen verdient hier genoemd te worden, dat over *den zondaar, die kragtig overreed wordt om sig te bekeeren*: [3])

'k Heb nu eens alles ryplik overwogen
En van naby tot in de grond beschouwt
Maar ach, ik merk hoeseer ik ben bedrogen,
Die slegts op losse gronden heb gebouwt
Ik sogt op aarde
't Heyl, en vergaarde
Niet anders als hetgeen my nu berouwt.

Ik sogt myn rust in 's schepsels rusteloosheyt
En groev my selfs gebroken bakken uyt,
Maar, vond geen water, want myn hert vol boosheyt
Vergat den beek, die bron an bron ontsluyt:
Dus moet ik quynen,
In dor woestynen
Van dorst, en storten nare klagten uyt.

---

[1]) t. a. p. XXVIII: 3, 6.
[2]) t. a. p. Tweede soorte 10 : 2.
[3]) Tweede deel IV: 1, 2, 6.

Soud' 't niet na sinnelose sotheyt smaken
Te spelen met des werelt's poppe-goet?
Is Godt het hoogste goet, so moet ik staken
Te swerven buiten Hem, die 't alles voedt.
Hy is, die 't leven
Myn ziel kan geven
Dus sal ik ned'rig vallen hem te voet.

Niet onverdienstelijk is ook het gezang over het ras voorbij vliegen van den tijd tot bekeering gegeven: [1])

Eeuwig Godt, och, doe my sien,
Hoe myn dagen van my vliên,
En als d' holle rook verdwynen
In den ruimen hemel-lugt,
Sonder ooit weer te verschynen
Nemen se den snellen vlugt.

Eer my komt den morgen by,
Dunkt my, dat het avond zy,
En dus gaat myn tytstip henen
Jonkheyt volgt ras ouderdom
'k Sie, myn leeftyt is verdwenen
Eer ik 't agt of denk er om.

Heere Jesu, geef my dan
Wysheyt, dat ik tellen kan
Al myn dagen, die weg vliegen;
Eer ik al te laat beschouw,
Dat de tyt my sal bedriegen
Met een eeuwig naberouw.

Nog kan hier genoemd worden het gezang van den „staat aller menschen na haar doot", hoewel de inhoud niet aan het opschrift beantwoordt: [2])

Leert mij, o Godt, het sterven, eer ik sterf,
En doet my stadig mynen tijt uytkopen
Opdat ik stervende, voor eeuwig erv'
Het salig goet, dat uwe kind'ren hopen,
Neemt my het snode pak der sonden af,
Opdat ik heylig mijnen weg mag lopen.

---

[1]) t. a. p. V: 1, 4, 7.

[2]) Geestelike gesangen. Gesangen over de goddelyke waarheden. Hoofdstuk 43 : 1 en 2.

Weest Gij, o Jesu, nu myn levenskragt,
Dat ik niet meer, maar Gij, in my moogt leven,
Dat ik, wanneer het eens sal worden nagt
Myn ziel gewillig an U overgeven.
O, dan sal my het sterven zalig zyn
Als ik mogt' eeuwig in uw' schoot herleven.

Maar genoeg over den vorm. In de oogen van den schrijver waren inhoud en strekking hoofdzaak, die vragen dus vooral onze aandacht.

INHOUD DER GEDICHTEN.

Zooals wij reeds zagen, wil Schortinghuis in zijn geestelijke gezangen vooral tot de *onbekeerden* zich richten. Waarom, — dat verklaart hij in zijn inleidend gedicht, voor de Geestelike Gesangen.[1])

De kerk toch is vol onbekeerden. Is dit op zichzelf reeds treurig, nog treuriger is het, dat deze zich houden voor bekeerd, voor 't volk van God, zich vleien met de zaligheid, terwijl zij hierin door onbekeerde leeraars van den preekstoel af worden gesterkt. Zij verkeeren in de kerk als rechthebbende, terwijl de bekeerden, het ware volk van God, worden verdrongen en bespot, ja van den kansel vervloekt:

Wie kan, Die 't groot belang van Sion leyt op 't hart,
Sig selfs bedwingen van medogen, druk, en smart?
Terwyl het Praalgebouw van Koning Jesus' Tempel
Ontluistert wort van 't doot gebeent', dat op den Drempel,
Sig neerset, en met 't Heylig zaat
In 's Konings Hof en Zalen gaat.
Wie treurt niet? als het ligt wort duisternis genoemt,
En 't Goddelose rot regtveerdig wort geroemt:
Als 't Heylig volk, o smart, gesmaat wort en geschonden
Van 't sorgelose gros, dat blind legt in haar sonden;
Als Satan, Werelt, en 't gewelt
Der bosen, Sions kind'ren schelt.
Wie beeft niet? als, en Tin, en Tempels 't naar geluit
Van laster vloeken, so boosaardig, dond'ren uit:
Als 't Erfvolk van Beloften, niet als dreygementen
Verbasend' hoort; en schreeuwt ach! Isrel na uw Tenten;
Soekt treurig in uw binnenzaal
Uw Koning, en hout avondmaal.

---

[1]) Duidelijk zien we hierin tevens het streven der „nadere reformatie" ons voor oogen gesteld.

Wie sinkt niet in verwondering! als Hy beschouwt,
Hoe 't Letterkundig Oog 't geraamt' voor 't lighaam hout:
Hoe 't Reyn als Onreyn, 't Dode leven, 't Leven doot
Wort angesien, en hoe verbystert 't Kinder-broot
Te greep an ieder wort geleyt,
Ja 's Hemels gunst selfs toegeseyt.

Daarom voelt de schrijver zich gedrongen om de orde, die werd omgekeerd, weêr te herstellen, „om 't ware Godsvolk als lammeren van 't levenlooze beest te schiften". Het snood gebroed en slangenzaad der wereldlingen, de Naamchristenen wenscht hij te ontmaskeren. Hij wil aantoonen hoe dwaas het is, dat ze als een doode romp van geest ontbloot, alleen met een schijn van leven, onbevreesd hopen op de zaligheid, terwijl ze zich vijandelijk aankanten tegen die „bekleet met Heyl, op smalle paden treên". „Maar ach," zoo spreekt hij hen toe,

„Maar ach! verdwaasde! die 't ontdekkend geestesligt
Ontvlugt; siet hier voor u myn hert en pen gerigt
Tot uw bestiering, of de Hemel in meedogen
Om u, rampsalig, uit te redden wierd bewogen
Of 't Heyl voor Sions volk bereyt
U nog eens wierde toegeleyt."

Hij roept hen op om te bidden en te zuchten, zich bevend aan de voeten van Koning Jezus neer te zetten, of Zijn geest hen mocht ontmoeten. De zorgeloos slapenden vermaant hij te ontwaken; de huichelaars om hun losse gronden te verwerpen, en te bouwen op het heilverbond; de vijandige spotters om op te zien tot den Heer Jezus, die hun gemoed nog vermurwen kan; de mondbelijders om zich voor de kracht der waarheid te buigen. „Maar gij," zoo richt hij zich ten slotte tot de bekeerden:

„Maar Gy. o Sions kind'ren, die den Koning kent
In 't Heyligdom, en door geloof nu zyt gewent
Sijn Naam alom met blijder hert en tong te roemen:
Die ieders tong, van die U kent, moest Heylig noemen,
Het zalig volk, dat in den raat
Der Eeuwigheyt geschreven staat.
Kom hier eenvoudig, hef uw' hert na boven, singt
Met blytschap, dat den galm in 't oor der Eng'len klingt.
Vermaakt U vrolyk, en laat hier uw' ziele weyden:
Tot dat Gy eens, wanneer uw' koning U doet scheyden,
In 't Eeuwig salig Hemels Hof
Gants vlekkeloos sult singen lof."

Dit inleidingsgedicht is een van de beste uit den geheelen bundel. 't Is duidelijk er in te gevoelen hoe het uit des schrijvers hart is gevloeid. Er klinkt ongeveinsde droefheid, oprechte verontwaardiging in. 't Herinnert aan hetgeen hijzelf had doorgemaakt. Hij had ook meegedaan aan het „lasteren van het erfvolk der belofte". Zoo meende hij dan in 't bijzonder geroepen en gerechtigd te zijn, hen, die het nog deden, terecht te wijzen. Zeker kon echter de wijze, waarop zij werden toegesproken, liefderijker zijn.

De gezangen worden verdeeld in zeven soorten, en van iedere soort wordt in een korte inleiding gezegd, voor wie ze bestemd zijn en hoe ze gebruikt moeten worden.

De *eerste soort* is bestemd voor „bekeerde en onbekeerde in 't gemeen". Alleen belangrijk is hiervan het eerste gezang onder 't motto: „Biddet om de vrede van Jerusalem, wel moeten se varen die u beminnen". Hierin wordt nog eens uitvoerig de staat der kerk beschreven als in het aangehaalde gedicht, maar ook tevens op den treurigen toestand der geloovigen gewezen.

32.

Uw' Bruit, uw' Erfvolk, Grote Sions Koning, leeft,
Ten halven, Wyl haar hert in 't Woeste henen zweeft;
Hoe duister, dodig, dor en loom is uw' gemeent'!
Hoe na gelijkt uw' eygen lichaam 't doodt gebeent'
In alle deelen!

33.

Hoe liefdeloos, hoe trots, hoe Werelts is haar staat!
Hoe seer verbastert heeft het Zielverdervend quaat
Der sonden, d' overhant in al haar werk genomen!
So dat uw' hant met regt onthoud des Geestes stromen,
Haar tot een oordeel.

Met de *tweede soort*: „gesangen voor *onbekeerden*", komt Schortinghuis tot zijn eigenlijk onderwerp. In zijn woord ter inleiding zegt hij: „En Gij, mijne Vrienden, die nog gerust op valsche begrippen, seer elendig en sorgeloos uwen Eeuwigen welstant durft wagen; UE drage ik dit werkje, en wel bysonder de tweede soorte mijner liederen ernstig voor; om die neerstiglik en na uwen toestant, so veel mogelik is, te gebruiken.

„Ik voere UE. hier selve sprekende in, om uwer zielen staat en gestalte, na dit eenvoudige voorschrift, so, voor den Alwetenden Godt, en nauwkeurigen Herten Kenner te belijden, als de selve in waarheyt is.

„Ach! denkt dog niet, dat gij in dese belydenissen geen andeel hebt, en dat de selve in den mont van andere, die gij meynt erger

dan gij selve te sijn, souden moeten gelegt worden. — Maar veel eer bidde ik, dat gy U selve, sonder bedekselen der schande, voor het oog van den Godt des Hemels moogt bloot stellen, zugtende en uitsiende om des Geestes ligt en genade; ten eynde gy mogtet naspeuren, dat dese mijne belijdenissen, die ik hier de uwe make, regt op den staat van uwe zielen toepasselik zijn."

In deze gezangen laat Schortinghuis verschillende onbekeerde zondaren hun toestand belijden, en in een toegevoegde „sugtinge" om verandering vragen. Zoo bidt een onkundige om licht en genade, een verstandige, die zich verlaat op zijn *uiterlijke* kennis, bidt om *geheiligde* kennis, een zorgelooze — om „indruk over zyn staat", een „borgerlike", die vertrouwt op zijn maatschappelijk onberispelijken wandel — om verlichting, die hem toont, dat zijn „deugdenschijn maar vergif is en fenijn".

Tot de beste van deze soort behooren m. i. No. 6—9. In No. 6 is een onkundige aan het woord, die zich ermede geruststelt, dat hij weinig kennis van de geestelijke dingen bezit.

2.

„'k Segg' den Heer sal syn genaad'
Zach. 7 : 11 My niet weig'ren, Hij beschouwt,
Dat ik slegt ben van onthout.

4.

'k Heb, so 'k meyn, dit groote voordeel.
Van myn Oud'ren wel gevat,
Prov. 19 : 2 Dat een kleyn begrip voor 't oordeel
2 Tess. 1 : 8 't Swaarste vonniss' niet en had';
Joh. 6 : 27 Wyl men billik ook den dag,
In 't beroep besteeden mag."

Toch moet hij erkennen dat zijn „kleyn geheugen", „in 's werelts int'rest *groot*" is, en hem niet bevrijden kan van het oordeel.

Hoe een zondaar zich geruststelt, terwijl hij het zich zeer gemakkelijk maakt, beschrijft Schortinghuis in de „belydenisse over de bedriegerije van 't herte", No. 7.

2.

Gez. 4 : 9 Ik vrage noyt, met eenig woort
Myn naasten of zijn ziel behoort
Heb. 3 : 13 Tot 't Heylverbond, of Jesus Bloet
Hem heeft gered van d' Helsche gloet;
Math. 5 : 44—48 En nogtans is myn gront gelegt,
Ik doe een jeder lyk en regt.

3.

Pet. 2 : 10	Ik soek my selfs in al myn Werk,
2 Kor. 17 : 33	En ga, wanneer 't my lust, ter kerk,
Joh. 6 : 27	Ik wroed' en sloof in aard' en stof,
Amos 6 : 10	Ik spreek, of sing' nooyt tot Gods Lof.
	En nogtans seyt myn hert 'er van,
Jer. 13 : 23	Ik doe in 't goede wat ik kan.

4.

Col. 3 : 2	Ik denke bykans nooyt an 't geen
	Dat boven is, maar blyf beneên,
1 Joh. 4 : 5	Van Godt, nog Hemel spreek ik niet
Job 21 : 14	Als somtijds, 't welk my nog verdriet,
1 Joh. 1 : 6	En egter segg' ik veerdig na,
	'k Heb Godt in 't hert, waar dat ik ga.

5.

Eph. 2 : 3	Ik doe niet dan mijn eygen lust,
Amos 6 : 1	En leef in sonden heel gerust,
Rom. 3 : 18	'k Heb' Eerbied, Dienst nog Vrees' voor Godt
1 Joh. 2 : 15	Maar kies' de werelt tot myn lot,
Zeph. 1 : 6	Ik zoek nooyt 's Hemels Gunst en Eer
Math. 7 : 21	En segg' nogtans ons Lieven Heer.

8.

Joh. 10 : 27, 28	Heeft Jesus schapen zaligheyt,
	En niet an Bocken toegeseyt,
1 Petr. 2 : 8	Ik vind in my geen schaapjes aard
	Maar ben gelijk een Bok ontaardt,
Luc. 13 : 14	En nogtans steun ik op dien grond,
	Dat my ook 't leven wort gegont.

„'t Hart des menschen is arglistig, meer dan eenig ding." Dat heeft Schortinghuis bevestigd gezien allereerst in zichzelf, en door zijn herderlijk werk ook in anderen. Die arglistigheid wil hij hier onthullen, de ijdelheid aantoonen van alle vonden, die worden gezocht, en hij doet dit vaak op uitnemende wijze, niet zonder ironie. Een onuitputtelijke stof vindt hij hier; hij beschrijft, hoe de zondaar zich afmaakt van de prediking omtrent de noodzakelijkheid der wedergeboorte eenvoudig door die dweperij te noemen. De leer van den breeden en den smallen weg wijst men af als een *nieuwe* leer; met uiterlijke avondmaalsviering stelt men zich tevreden. Hoort men oprechten van hart klagen over gebreken, men verheft en rechtvaardigt zich boven hen [1]):

[1]) No. 9.

3.

Gelov. 'k Hoor Haar spreeken van veel snoodheyt,
Rom. 7 : 18 Die sy sien in al haar grootheyt
Ongelov. Daar, myn hert heel wel gerust,
Op. 3 : 17 Van geen grouw'len is bewust;
Gelov. Dan, hoor ik Haar droevig klagen,
Rom. 7 : 24 Dat 's een lichaam ommedragen
Ongelov. Vol van sonden: Daar ik my
Jer. 7 : 10 Vrolik vind', van boosheyt vry.

4.

Gelov. 'k Merk' haar seggen, dat s' onmagtig
2 Cor. 3 : 5 Tot het goede werk, en kragtig
Rom. 7 : 18, 19 Syn tot alle quaad gesind,
Ongelov. Daar, mijn hert de deugden mind,
Gelov. Dan is 't, dat sy nog gebeden,
Rom. 8 : 26 Nog hertheyligende reden
Ongelov. Konnen spreeken: Daar ik ligt
Jac. 4 : 3 Kan betragten dese pligt.

5.

Gelov. Dan, wij konnen niet geloven,
Ps. 88 : 16 Dat ons' schat in d' Hemel boven
Ongelov. Weggelegt is: Daar ik an
Spr. 10 : 28 's Hemels Gunst' niet twijff'len kan:
Gelov. Dan 'k sal my misschien bedriegen,
En so 'k onbekeert was, liegen:
Ongelov. Daar ik, als een grouw'lik quaat,
All' bedrog, en liegen haat.

6.

Gelov. Dan, myn hèrt is vol vyanden,
Die my in haar strik, en banden,
Ongelov. Steeds benouwen: Daar myn hert
Uit dees' strikken sig ontwert:
Gelov. Dan kon ik de werelt mijden,
Ach! die leyt my af ter zijden!
Ongelov. Daar ik niet in 's Werelts magt,
Met myn hert wil syn gebragt.

Later is Schortinghuis aangevallen naar aanleiding van zijn bewering dat een letterwijze zich een verkeerde voorstelling maakt van het Christendom. Ook in zijn gezangen spreekt hij hierover, bv. in No. 11. „Een natuirling belijdt. en bidt aangaande syne verkeerde begrippen van 't Christendom":

2.

Ik dwaal in alle waarheyt om,
En soek niet, als de Bye, den Blom
Uit 't Heylig kruithof, maar de dooren
Die d' arme ziel op 't eind' vermooren.

3.

2 Tim. 1 : 12 Dan seg ik dat het Niemant weet,
Of gy hem uwen Liev'ling heet,
Job 8 : 13 En nogtans hoop ik, sonder gronden,
14 Eens saliglik te zyn ontbonden.

4.

Dan rust ik ook op uw' genaad'
En meyn, als ik van 't grove quaad
My selfs bevryd', dat d' Heerlykheyt
Jes. 58 : 23 Des Hemels, my gewis verbeyt.

5.

Dan denk ik, dat men Werken moet,
En als men 't na vermogen doet,
Dat 's Hemels Gunst' en 't zalig leven
Rom. 3 : 20 An sulk een seker wort gegeven.

6.

Dan meyn ik dat een tranen vloet
Joh. 20 : 11 Gestort om Jesus, enkel moet
Math. 5 : 4 Na sinnelose sotheyt smake,
Wyl ik an 't Heyl veel ligter rake.

Sommigen weer stellen zich gerust met de gedachte, dat zij zalig zullen worden, omdat zij hier veel moeten lijden; — anderen, omdat ze wel eens over hunne zonden hebben geweend; hoewel een Achab ook aldus weende. Nog anderen laten het aankomen op Gods eeuwige raadsbesluiten, waaraan toch niets te veranderen is, of ze zijn er tevreden mee, dat ze duidelijk den weg ten leven *kennen*, ofschoon „het eigen" nog op den troon zit.

Hadden we niet reeds zoo veel aangehaald, we zouden ook nog overnemen gezang 17 over een onverschillige, „die sig nergens over bekommert", gezang 18, van een onbekeerde, „die sig inbeelt, dat hij den hemel begeert, maar niet bedenkt, dat die is enkel heyligheyt".

Maar hiermede genoeg over deze „tweede soort", waarbij we uitvoeriger stilstonden, wijl de dichter aan hen meer in 't bijzonder zijn aandacht wijdde.

Hierop volgen gezangen handelende over *„toestemmende"*. „Ook gij," zoo richt de schrijver zich tot hen: „ook Gij, die ik, als de *Derde soorte*, Toestemmende noeme, gebruikt ook uw' bescheyden deel met voorafgaande zugtingen en gebeden tot den Heere: Denk, myne Vrienden, dat het wel des Heeren onbegrypelike goetheyt over U is, dat gy de waarheyt des Euangeliums, boven eene menigte van Tegensprekers, moogt approberen en toestemmen.

Maar denk ook te gelijk, dat het niet genoeg is, de waarheyt slegs toe te stemmen, maar dat uwe zielen met den Heere Jesus in waarheyt verenigt moeten zyn, eer gy enige hope van behouden te zullen worden kont scheppen.

„O! Gij zegt het nu en dan ook met uwe lippen, dat gy overtuigt zijt, dat, indien gy in sulken staat stierft, uwe eynde rampzalig zoude zijn. O! myne vrienden, konje dit zo sonder een bevend herte voor des Heeren toorn seggen; so isset een blyk, dat uwe staat seer beklaagweerdig, en naar, ja bij U selve sonder enige indruk is, en dat ook dat seggen en belyden uw oordeel nog sal verswaren; indien gy door eene wesentlike hartveranderinge den toekomenden toorn niet soekt te ontvlieden. Gebruikt derhalven ook dese myne bladeren, en bysonder die op uwen toestant gepast syn; of het de genadenryke Godt nog behaagde, uwe toestemminge door het bloet van synen Sone Jesus, in eene waare bekeeringe te veranderen."

Alle, hun op de lippen gelegde gezangen handelen over dezelfde zaak. Het zijn beden om *indruk*, te mogen ontvangen van de gekende waarheid, om „geestelik ligt".

De waarheden, om indruk waarvan de „toestemmende" bidt, zijn die omtrent eigen zonde en de genade van God in Christus.

Het trekt onze aandacht, dat de zonde hier niet zoozeer als *schuld*, maar bijna uitsluitend als *macht* wordt voorgesteld, en vooral ook wordt op hare *leelijkheid* en *walgelijkheid* de nadruk gelegd. Wel wordt de schuld genoemd, b.v. no. 11:

2.

„Ach laat uw' Geest mij ook mijn schult
Vertonen, dat ik leer
Hoe dat uw Goddelik gedult
Steeds is getergt o Heer!
Vertoon mij, dat ik uwe wet,
Die heylig is en goet,
Niet heb gehouden, maar verplet
Boosaardig met de voet.

5.

Ik ben strafschuldig, Hel en doot
Vervolgt mij overal!
En vrees nog dat ik in mijn noot
Rampzalig neder val.

Wordt echter over de zonde*schuld* gesproken, 't is meer als over een waarheid, die Schortinghuis geenszins loochenen wil, ja, waarvan hij voor zichzelf wel vast is overtuigd, maar, die hij toch niet zóo

weet toe te passen. Wanneer hij spreekt over de walgelijkheid der zonde, dat komt hem meer direct uit het hart:

Maakt mij O Jesu! los van d' aard',
Aan welk mijn hert nog is gepaart.
Rigt mij uit 't stof op tot uw' Throon,
Geeft toegang tot U, dierb're Soon.
Ansiet mij Jesu, hoe ik teer,
Regt *walglik* leg in sonden neer. [1])

Daarom staat ook bij de genade het *schuldvergevende* niet op den voorgrond. Is de zonde vóór alles *leelijk*, de genade is *schoon*, *liefelijk*, *dierbaar*. Tengevolge hiervan richt de schrijver zich slechts zelden tot het *geweten*, maar doorgaans tot het *gevoel*. Zoo bijv. in deze verzen:

Jesu, wilt myn hert eens halen
Uit het duist're tot uw' Ligt
Flonker met uw liefde stralen
Flux op my, dat ik 't gesigt
Eerst op *uwe schoonheyts glants*
Regt gevestet hebbe gants. [2])

Cust my eenmaal Grote Minnaar
Heylig met uw liefde mont
Neem my in uw heyl verbont.
Ach! mogt' ik uw' *schoonheyt* in haar
Glants anschouwen, dat ik stof
Vond', om U te singen Lof. [3])

De onwil des zondaars treedt daarbij bijna geheel achter de onmacht terug.

Wel corrigeert Schortinghuis somtijds zichzelf en zegt o. a.:

Uitvlugt. Als ik soek tot U te komen,
Werp ik voor, dat ik niet kan
Antwoort. Daar 't mij hapert, dat ik loomen
Niet tot uwen Throon wil gaan.
Uitvlugt. 'k Neem mijn onmagt tot verschoning,
Antwoort. Daar die mij vloekweerdig maakt,
Wijl ik door Hoogmoets vertoning,
Ben mijn kragten quijt geraakt. [4])

Maar de hier uitgesproken gedachte komt niet genoeg tot haar recht. De verontschuldiging met een beroep op de onmacht krijgt

[1]) No. 10 : 1.
[2]) No. 6 : 1.
[3]) No. 8 : 3.
[4]) No. 5 : 2.

daardoor te veel schijn van recht en zeker te veel kracht, een kracht, waarvoor ten slotte de schrijver zelf bezwijkt, als hij het beroep op het geweten opgeeft. Daarom wordt ook de *eisch* om te gelooven weinig vernomen. Die wordt vervangen door de bede, dat men de schoonheid van Jezus moge zien; die zien door contemplatie van Zijn kruislijden, van Zijn bloed, Zijn wonden, een contemplatie, die leiden moet tot gemoedsaandoening, tot tranen, eerst van droefheid, dan van vreugde.

't Zelfde treft ons bij de gezangen van de *vierde soorte*. Bewonderenswaardig is daarbij vaak de nauwkeurigheid, waarmee de verschillende, afwisselende aandoeningen worden beschreven. In alles is duidelijk, dat iemand aan het woord is, die uit eigen ervaring spreekt.

De gezangen dezer soorte zijn gericht tot „*overtuigde*", menschen, die verder gekomen dan de voorgaande, eenigen *indruk* van de waarheid ontvingen, welke indruk echter nog van voorbijgaanden aard kan zijn. Schortinghuis spreekt ze aldus toe:

„Lieve waarde, sukkelende en onder den last uwer sonden omswervende zielen: U E moeste ik niet uitsluiten, die ik mijne Vierde Soorte noeme. Ach! heeft Godt U E verweerdigt, om de plage uws herten, en uwen walgeliken toestant meer of min te beschouwen: het is wat groots! dat gy seer hebt te erkennen, omdat het U, boven duisent, is geschonken, die sonder dat gesigte rampsalig na een eeuwig Verderf zyn verhuist: en om dat het een begin van des Heeren genaden werk in uwe ziele konde wesen. Ach! ik wens medelijden te hebben met uwe tranen en klagten: O Werk nu, terwijle het voor U nog dag is: Werpt U in Bethesda, terwyl het water van den Engel nog beroert wort, op dat gij genesen moogt worden.

„Maar erinnert U ook, dat eene overtuiginge nog geene bekeeringe is, en stelt u niet gerust op eenen verkeerden gront ter neder; niet U E overtuiginge, maar Jesus Bloet, moet uwe zielen behouden: Ey werkt dan rusteloos, dat gij uwe zielen op den enigen Rotssteen moogt bouwen en bevestigen."

Eerst komt de overtuigde tot inzicht van „Jesus' gewilligheyt en sijn eygen traagheid". In den vorm van een samenspraak tusschen Jezus en de ziel wordt dit voorgesteld. Jezus maakt zich bekend aan de ziel als den Redder, die alle heerlijkheid heeft afgelegd om het arme afgedoolde schepsel, dat in zijn walgelijkheid nederliggende op den genadeslag wacht, te hulp te komen. De ziel maakt tegenwerpingen, dat ze geen zonde ziet, geen verloren

staat erkent, dat ze geen voeten heeft om tot Hem te komen, dat ze staat onder de betooverende macht der wereld en ongenegen is om 's hemels nauwe wegen te bewandelen. Jezus antwoordt, dat hij blinden ziende, kreupelen wandelende maakt, de macht der wereld heeft overwonnen, en in staat is zielen door liefdebanden tot zich te trekken. Nu werpt de ziel tegen, dat het Jezus wis berouwen zal een ontrouwe geroepen te hebben, dat de schuld te groot is; maar Jezus zegt, dat hij juist trouweloozen uitgekozen heeft, en met Zijn bloed onreine harten wit wascht als sneeuw. Dan verwondert de ziel zich over Jezus en Zijne liefde in Zijn lijden getoond:

Jesu, wonderlyke Minnaar!
Uw' Genaden volheyt, in haar
Grondelose diepte, sal
Nooit mijn ziel begrijpen Al.
Ach! wilt Gij op mij uw' ogen
Nederslagen, met medogen?
Is het nu een Helle kint
Dat Gij met uw' liefde mint? [1])

Nu bidt ze om deel aan Jezus te hebben en geeft de uitvluchten op. 't Komt echter ook nu nog niet verder dan een „Mocht ik":

Ach! mogt ik mij overgeven
Om geheel voor U te leven. [2])

Dan wordt er weer gebeden, maar 't is nu als een verbidden van een onwillig Zaligmaker, terwijl de ziel onder zondelast zucht:

„Waarom zou je mij verderven
Liefste Jesu! ach wat vrugt
Is er voor U in mijn sterven?
Als ik in den Afgrond zugt:
Heb je voordeel, als mijn hert
Eeuwiglijk verbrijzelt wert?" [3])

De zondaar is nu gewillig en zegt:

„Neem mijn hert, daar is het Heer
Maak het vrij van al het quade
Vorm en schik het tot uw eer". [4])

---

[1]) Vierde soorte No. 1 : 21.
[2]) No. 1 : 27.
[3]) Vierde Soorte No. 2 : 4.
[4]) No. 2 : 9.

Toch erkent hij straks weer, dat, wordt hij niet een geheel christen, maar blijft hij slechts een nabij-christen, dit niet *Jezus'* maar *eigen* schuld is:

„Scheelt het Heer, an uw' genaad'?
Neen! Die heeft nog eynd' nog maat." [1])

Dit onrustig geslingerd worden tusschen hoop en vrees kan echter ook ophouden, vóórdat het doel is bereikt. Een valsche rust kan wederkeeren:

„Maar Ach! mijn tranen en gesugt
Sijn nu Helaas! weer in de lugt
Als d' Holle damp en rook vervlogen:
Mijn hart, o Heer! is sorgeloos
Geworden, sint ik ruste koos;
Mijn ogens spring-bron is weêr droge." [2])

Treurig is de toestand van zulk een ziel, die in het wereldsche terugzinkt. Daar werd na onzuivere droefheid over zonde de troost des evangelies misbruikt:

O Jesu! maar mijn lust
Heeft nu een ander rust
Als uw' gunst' in 't oog:
So haast mijn sonden last
Van mij geweken was
Stak ik mijn Hooft om Hoog.
Mogt' ik 't met schaamte Heer,
Belyden, dat ik weer
Tot 's werelts drek gekeert ben
Myn hert niet regt geraakt,
An vonden vast gehaakt,
Doet als ik eerst geleert ben." [3])

Heeft de schrijver tot nu toe, zich tot verschillende soorten van onbekeerden afzonderlijk gewend, zijn *vijfde soort* van gezangen zijn bestemd voor „*allerley onbekeerde en tevens nuttig voor bekeerde*". We vinden hier een van de inconsequenties, waaraan Schortinghuis zich meermalen schuldig maakt. Wordt eenerzijds zoo scherp de scheiding van bekeerden en onbekeerden gehandhaafd,

[1]) No. 4 : 2.
[2]) No. 5 : 6.
[3]) No. 6 : 3.

hier wordt die onduidelijk gemaakt. Aan bekeerden en onbekeerden wordt dezelfde belijdenis omtrent eenzelfden zielestaat op de lippen gelegd. Zoo in een zielewensch om het sterven te leeren; No. 10 : 2,

„Doe mij sien, *dat ik nog leve*
Doot, in sonden, afgesneen
Van des Hemels saligheen:
Jesu, Ach! woud Gij mij geven
Dat ik als een schuldenaar
Nog versoening' wierd gewaar.

Ten slotte, bij de *zesde soort* richt de schrijver zich tot de geloovigen. Hen spreekt hij toe als „geloovige en geheyligde sielen, dierbare lievelingen van den Heere Jesus". Zij zijn te vinden in „de *samenkomsten der vromen*". Waarom dan ook het eerste gezang dezer soorte die samenkomsten bezingt.

Deze gezangen zijn niet zoozeer liederen van geloofs*vertrouwen* als wel van geloofs*genieting*. Geeft mij weder de *vreugde* uws heils, zoo luidt de bede van den geloovige. [1]) Deze genieting wordt *verkregen* door het *gezicht* van Gods hoogheid en van Zijn volmaaktheden en schoonheden in Christus geopenbaard:

„In uw' Sone, zijt Gij schone,
O Jehova, op uw' Throon en,
Vol van . . . . . Heerlijkheyt". [2])

Een kleingeloovige bidt om deze geloofsgenieting:

Ligt des Werelts, laat uw' stralen
Lieflik, lieflik op mij dalen,
Dat ik uwe schoonheyt merk. [3])

Een verzekerde verheerlijkt God om het bezit van dit genot:

Heer, hoe vrolijk zijn die tijden,
Die ik nu in volle vreugt
Mag beleven met geneugt!
Dat Gij 't herte wilt verblijden
Met uw' Godd'lijk, salig goet,
Dat mijn lippen singen doet." [4])

---

[1]) Zesde Soorte No. 4.
[2]) Refrein van No. 6.
[3]) No. 7 : 2.
[4]) No. 15 : 1.

Om tot verzekering te komen van eigen heilstaat is deze genieting noodig:

Jesu! Gun mij dan uw' goetheyt,
Send alleen een straaltje neer,
Dat ik eenmaal uwe soetheyt
Smaak, en noem U mijnen Heer:
Ach! omhels mijn bange ziel,
Grijpt ze, neemt ze tot U Diel,
Jesu! neemt mij met ontfarmen
In Uw' Godheyts liefde armen. [1])

Ze wordt weder verloren door eigen traagheid, zorgeloosheid, vertrouwen op eigen kracht, wanneer de wereld door haar schijnschoonheid, door haar blinkend niet, weêr begint te bekoren. Herkregen wordt ze op het gebed, dat eerst een verbidden is van Jezus, die onwillig schijnt; maar eindigt met erkentenis van Zijn gewilligheid en onbegrensde liefde, als de ziel weer het oog krijgt op Zijn lijden en wonden. Wordt de genieting gemist, dan rijst er twijfel in den geloovige omtrent zijn genadestaat en hij bidt:

„Kom dan, o Heylant Jesus! kom,
Ei weest mij tot een Bruidegom,
Verleent mij Uw' genade,
Leert mij uw' wegen veylig gaan,
En in uw' saalge Dienst te staan,
Gehoorsaam vroeg en spade:
Heer! maak, *ik smaak*
Uwe goetheyt, en uw' soetheyt,
Dat ik boven,
Eenmaal uwen' Naam mag loven. [2])

Op die genieting is al het verlangen der ziel gericht:

Geeft mij d' *oude blijtschap* weder,
Die mij was tot medicijn;
Uw ontfarmen, en omarmen,
Jesu, kan mijn siel verwarmen
Lieflijk in uw' min. [3])

't Hoogste punt bereikt ze als de ziel zichzelve daarin vergeet en verliest.

---

[1]) No. 11. Een sukkelende ziele bidt om verzekeringe, vs. 8.
[2]) No. 14 : 6.
[3]) No. 16 : 2.

Meermalen wordt in deze zangen gesproken over heilig leven, maar toch over geloofs*gehoorzaamheid* slechts zelden. Slechts één van de zangen is daaraan gewijd. [1])

Aan den wil wordt ook bij den geloovige geen krachtige uiting toegeschreven. Het *aesthetische* treedt hier zoo sterk op den voorgrond, dat het *ethische* er bijna geheel door verdrongen wordt.

Als „sevende soorte" worden nu nog aan de vorige toegevoegd: „Gesangen behelsende eene beknopte uitbreidinge over ieder Hoofdstuk van de voornaamste goddelijke waarheden, bysonder, so als die in ordre begrepen zijn, in het nuttige en klare catechisatie boekje, genaamt het kort uittreksel, uit het grotere Catechisatie Boek van den Eerw. H. Klugkist, mijn geliefde Collega. Nuttig om in oefeningen, of bij andere gelegentheden gebruikt en gesongen te worden." Veel is er niet, dat hier onze bijzondere aandacht trekt, alleen treft het ons, dat in dit berijmde catechisatieboekje een gansch andere stemming zich uit dan in den Heid. Catechismus. De zekerheid van den laatste heeft hier voor onzekerheid plaats gemaakt. Wordt daar het geloof beleden, hier wordt om geloof gevraagd. Toch zijn volgens de inleiding deze gezangen ook voor geloovigen.

Zoo heet het in het gezang over de rechtvaardigmaking, hoofdstuk 32 vs. 4:

Geeft, dat ik U omhelsen mag
Door 't waar geloof, so sal dien dag
Van vrijspraak mij geboren wesen:
Ach! treed geheel in mijne steed',
En gun mij uwes Geestes vreed'
So zal mijn ziele zijn genesen.

De enge poort staat dan ook volgens den schrijver niet aan het begin, maar aan het einde van den smallen weg.

Leg indruk op mijn hert en oog,
Dat ik met iver streef omhoog
Om eens in d'Enge poort te sluiken.

De tweede bundel, die der „*bevindelike gesangen*", is een herhaling van den eersten met dit onderscheid, dat, terwijl in de „geestelike gesangen" verschillende soorten van menschen aan 't woord zijn, in de „bevindelike" de bekeeringsgeschiedenis van één persoon, van den uitverkoren zondaar, wordt beschreven.

[1]) No. 7. Een kleyngelovige wenscht gehoorsaam voor den Heere te leven.

Deze wordt voorgesteld: „I in sijne *natuirstaat*, II in de staat van *ontdekkinge* an sig selfs en III wat hij ondervint in syne siele, als hij dadelik vernieuwt *geheyligt* en op de weg der Godsaligheyt door allerley verscheydene wegen wordt voortgeleyt". In overeenstemming met deze drie verschillende „staten" worden de bevindelijke gezangen in drie deelen verdeeld. Het doel van dezen bundel is, evenals dat van den eersten: „het ontdekken van allerley soort van onherboren en natuirlijke menschen en het bestieren, opbouwen en vertroosten van des Heeren kinderen en gunstgenooten". Was echter de eerste bundel meer in het bijzonder voor de eersten, de tweede is bepaaldelijk voor de laatsten.

In het *eerste deel* van dezen bundel is een zonderlinge tegenstrijdigheid, die trouwens in den eersten ook aangetroffen wordt. Hier toch wordt aan een uitverkoren zondaar, in zijn natuurstaat verkeerende, op de lippen gelegd een beschrijving van zijn eigen staat. Maar *dit* is juist het eigenaardige van een zondaar in dien staat, dat hij zichzelf *niet* kent, hoe kan hij dan eigen staat beschrijven?

Zoo vertoont zich hier een „natuurling" als een blinde, blind voor zichzelf, voor eigen zonde, voor 't goddelijk licht; als een doove, doof voor de bedreigingen van Gods wet en de noodiging des evangelies; als een stomme, stom in den lof des Heeren en in de uiting van eigen zielsbehoefte; als een kreupele, die niet kan gaan op den goeden weg; als een doode zonder den goddelijken levensgeest; als een naakte, een onreyne, een sondaar, een godloose, een onheylige, een geruste, een aardsgezinde, een dwalende, een verlorene, als sonder Christus.

Maar de „natuurling", die hier aan het woord is, is niet blind, want hij beschrijft zichzelven; hij is niet stom, want hij klaagt over zijn ellende en bidt om verlossing; hij is niet onwillig; hoe zou hij anders kunnen zeggen:

„Kom Jesu, neemt mijn hert dan aan,
Met schult en Valsche Rust belaan;
Wilt my uw' gunst bewijsen:
Spreng maar uw heylig bloet op my,
So sal ik, van Gerustheyt vrij,
Uw' naam voor eeuwig prijsen:

maar wèl is hij onmachtig:

„Och kond' ik maar kruipen
'k Zou misschien ten hemel sluipen."

„*Mocht ik*", dat is zijn telkens wederkeerende bede. Vele dezer gezangen laten ondanks de goede bedoeling van den schrijver, den indruk na als *wilde* deze zondaar wel oprecht, maar hij *kan* niet. Zoo zijn ze dan maar al te zeer geschikt om door een menschenhart, welks arglistigheid vaak door Schortinghuis zoo treffend beschreven wordt, misbruikt te worden tot verontschuldiging, tot bedekking van zonde in plaats van tot ontdekking; tot bemaskering van onoprechtheid en onwil. Zij bieden gelegenheid voor den „natuirling" om zich met vrome woorden, klachten en gebeden achter zijn onmacht te verschuilen.

Kunnen ze zoo door onoprechten, d. i. eigenlijk juist door hen, voor wie ze bestemd zijn, worden misbruikt; de oprechten, zij, die aan zichzelf werden ontdekt, zullen er door in onzekerheid worden gehouden, omdat aan een natuurling op de lippen wordt gelegd, zooveel dat inderdaad op *hunne* lippen alleen past. De „sukkelende sielen", deze gezangen lezende, zullen zich meermalen gesterkt zien in hun vrees: „dan ben ik ook nog maar een natuurling". 't Was niet zonder reden, dat de dichter in zijn voorrede voortdurend tegen misbruik van zijn gezangen waarschuwde. Dit neemt echter niet weg, dat evenals in den eersten bundel ook in dezen tweeden liederen zijn, die getuigenis afleggen van groote menschenkennis en oprechte vroomheid.

In het *tweede deel* van dezen bundel spreekt de uitverkoren zondaar, nadat hij aan zichzelf is ontdekt. De bezwaren, die tegen het eerste bestaan, zijn hier weggenomen. Hier wordt niet meer over geestelijke dingen gesproken door iemand, die volgens des schrijvers eigen onderstelling, geen geestelijke kennis bezit. Hoe de zondaar komt tot, en voortgaat in kennis van zichzelf, van God en van Christus, vinden we hierin en in het *derde deel* beschreven.

We kunnen de inhoudsopgave hiervan, hoe belangrijk anders ook, weglaten. Bij de bespreking van *Het innige Christendom* keeren dezelfde zaken terug. We zouden dus in herhaling moeten vervallen.

Aan geen dezer gezangen viel de eer ten deel om, evenals sommige gedichten van Lodensteyn, opgenomen te worden in een gezangbundel voor kerkelijk gebruik. Dit kan ons niet verwonderen. De dichterlijke waarde nog daargelaten, waren ze daartoe allerminst geschikt. Deze gedichten gaven geen uitdrukking aan de algemeene ervaring van alle christenen, zooals b.v. die van Luther; zij zijn schildering van zielstoestanden van enkele personen. Dit was trouwens des dichters nadrukkelijk uitgesproken doel. Ze konden

dus niet in de kerk gezongen worden. Ook de liederen „voor bekeerde en onbekeerde" zijn geen zangen voor een belijdende gemeente.

Onder deze gedichten komt geen enkel voor, betrekking hebbende op voorvallen uit het dagelijksch leven. Geen bruiloftszangen, zooals Lodensteyn die nog heeft; geen historische liederen, ook zelfs geen zangen op de leidingen der goddelijke voorzienigheid. De blik wordt uitsluitend naar binnen gekeerd. Het inwendige leven vraagt de aandacht zoo uitsluitend, alsof er geen uitwendig leven zelfs bestaat.

Alleen zijn er enkele klaagliederen, een op den dood van Sicco Tjaden, predikant van Boven-Pekela, gestorven 28 Mei 1726, en een op den dood van Johannes Oorman, predikant te Mitling en Mark, gestorven 17 Februari 1728; en een op den dood van Henricus Busch, predikant te Crewert, overleden 9 December 1729.

Is Schortinghuis niet een dichter voor de kerk, met het volste recht kan hij de dichter der conventikels genoemd worden. Dat is zijn beteekenis. En als zoodanig heeft hij een invloed geoefend, die niet onderschat worden moet. Nog lang na zijn dood werden zijne gedichten gelezen en gezongen, in Oost-Friesland en ons Vaderland. Ook nu nog vinden ze koopers en lezers. Ze werden nog herdrukt in 1865 bij J. J. Malga te Nijkerk. Het zingen zal echter door onbekendheid met de oude zangwijze wel achterwege blijven.

Na de uitgave van deze beide bundels heeft Schortinghuis het gebied der poëzie niet meer betreden, maar zich in het vervolg tot proza bepaald. Slechts een enkele maal treffen we in zijn volgende geschriften een gedichtje aan, waarschijnlijk, omdat de dichter er niet bij genoemd wordt, van zijne hand. Klaarblijkelijk erkende Schortinghuis zelve ook, dat het proza voor hem een gemakkelijker en geschikter voertuig der gedachte was dan de poëzie.

HOOFDSTUK IV.

SCHORTINGHUIS TE MIDWOLDA.

Ook buiten de grenzen van Oost-Friesland was inmiddels de faam van Schortinghuis doorgedrongen. Was het te verwonderen, dat, toen de gemeente Midwolda (Oldambt) in Groningen, niet ver van Weener verwijderd, vacant werd, de aandacht van velen aldaar op hem gevestigd werd? Jacobus Sparringa, een predikant van Voetiaansche richting, was na er 40 jaren gearbeid te hebben in hoogen ouderdom overleden. In zijn laatste levensjaren had zijne ambtsvervulling wel wat te wenschen overgelaten. Zeker had hierop het afnemen van zijn krachten, mogelijk ook de treurige geschiedenis van zijn zoon Fredericus, predikant te Eexta, [1]) een nadeeligen invloed gehad. Dit had aan oefenaars gelegenheid gegeven er zich eenigen aanhang te verwerven. Deze partij was het vooral, die vurig wenschte Schortinghuis beroepen te zien. Alleen echter in zooverre kregen ze hunne begeerte, dat op het achttal, dat opgemaakt werd, ook zijn naam werd geplaatst. [2])

Op hun beurt kwamen, volgens de toen heerschende gewoonte, alle acht te Midwolda preeken. Schortinghuis preekte des voormiddags over Lukas 14 : 1—11, 's namiddags over Ps. 45 : 4—6. Hoewel zijne prediking goed had voldaan, werd toch niet hij, maar Abrahamus van Velzen, predikant te 's-Heer-Arendskerke, be-

---

[1]) Wegens dronkenschap en onzedelijken levenswandel door de Classis van Oldambt afgezet. De Synode veranderde echter dit vonnis in een halfjarige censuur; vg. de Acta van de Classis Oldambt en de Gron. Synode van 1728, die eene zeer uitvoerige chronique scandaleuse hierover bevatten. Opmerkelijk hierbij is, dat zeer vele gemeenteleden opheffing der censuur begeerden, omdat zijn dienst hun zeer aangenaam was.

[2]) De bijzonderheden van de beroeping worden medegedeeld in de Boeksael. Zeer uitvoerig spreekt H. van Berkum hierover blz. 26 v.v.

roepen. [1]) De reden, waarom dit geschiedde, was niet moeilijk te bevroeden. Zeer invloedrijk toch in de gemeente was de oud-adellijke familie Hora, die Ennemaburg bewoonde. De Heer Johan Hora was gecommitteerde ter vergadering van de Edel Mogende Heeren Gedeputeerde Staten van stad en lande en raadsheer der stad Groningen, van welke het Oldambt eene bezitting was. Door zijne waardigheid van kerkvoogd te Midwolda, had hij meer direct invloed op het werk der beroeping. Zijne vrouw Catharina Wolthers, dochter van den Groningschen burgemeester Herman Wolthers, was eene zuster van de echtgenoote van Professor C. van Velzen, den jongeren broeder [2]) van den beroepen predikant. Deze familiebetrekking, welke allereerst oorzaak was, dat Schortinghuis niet in Midwolda beroepen werd, zou ook later nog in zijne geschiedenis eene rol spelen, maar dan in zijn voordeel.

Van Velzen nam eerst de beroeping aan, maar kwam later op zijn genomen besluit terug. Nu werd dan eindelijk, nadat nog eene commissie, waartoe ook de Heer Hora behoorde, was uitgezonden om hem in zijne eigen gemeente te hooren, Schortinghuis met eenparige stemmen beroepen. Zijn beslissing viel ten gunste van de gemeente Midwolda [3]) uit, en op den 1sten Augustus 1734 deed hij aldaar zijne intrede.

---

[1]) „De beroepingswijze der Predikanten dezer Classis (Oldambt en Westerwoldingerland) verschild ten meesten deele van die der Ommelanden. Agt plaatsen zijn er, die naar het patroonrecht worden begeven. Dog in alle de overige plaatsen geschied de beroeping door de *stemgerechtigde Ingezetenen*, naamlijk de Kerkvoogden, den Kerkeraad en Eigenerfden. De nominatie en verkiezing geschied in de Oldampten (waartoe Midwolda behoort) ten overstaan van den Drost of Amptman en in Westerwoldingerland, ten overstaan van den Drost van Wedde. Het beroep aan de Borgemeesteren en Raad van Groningen ter politike Approbatie overgeleverd zijnde, krijgt eindelijk door de Kerkelijke Approbatie der Classis het volle beslag." *Gedenkboek van Stad en Lande* door H. H. Brucherus J.C.zoon 1792, blz. 204.

[2]) Dr. S. D. van Veen. *Uit drie eeuwen* blz. 253.

[3]) H. H. Brucherus in zijn bovengenoemd werk blz. 216—218 deelt van Midwolda de volgende merkwaardigheden mede: Dit voorname Dorp bij de ouden Midwalda en Middewalda genaamd, is eertijds in eenen zeer bloejenden staat geweest, dog heeft vervolgens zeer veel geleden door het naburige water van den Dollart. De Kerk welke er oudtijds geweest is, was een kruisgebouw van ongemeene hoogte, pronkende op vier hoeken met hooge Toorens, die tot boven toe van steen zeer sterk opgemetseld waren en verre gezien konden worden. Misschien zijn deze Toorens een teeken geweest, dat deze Kerk meerder voorrecht en gezach hadde boven

Door JOHANNES KLUGKIST [1]), die kort te voren predikant te Oostwold was geworden, werd hij bevestigd. Deze predikte naar aanleiding van Hebr. 13 : 17: „Zijt uwen voorgangeren gehoorzaam", terwijl de nieuwe leeraar tot tekst had gekozen Zach. 6 : 9: „Des Heeren Woord geschiedde tot mij."

Onder gunstige auspiciën was Schortinghuis te Midwolda gekomen. Met eenparige stemmen was hij beroepen, door de familie Hora vriendschappelijk ontvangen, twee zaken van groot gewicht. Geen

---

mindere Kerken. Het grootste en beste gedeelte dezer landstreek in den Dollard veranderd zijnde, is nochtans de Kerk op enen vetten grond blijven staan, totdat dezelve door de zeewateren zeer beschadigd, en eindelijk geheel afgesleeten is. Volgens de Oostvriesche Kronijk van Beninga heeft Reinske Abdena, dochter van den Embder Proost Hiske Abdena, nadat zij in 1413 getrouwd was met Hajo Addinga van Westerwold, naderhand deze kerk uit hare eigene goederen laten bouwen.

Voorts wordt verhaald, dat dit Kerkgebouw voor ruim twee eeuwen, ter beveiliging van den koophandel tusschen de Groningers en Embdenaars, met verschansingen en krijgsbezettingen versterkt is geweest. Ook zegt men, dat een der Saksische Vorsten insgelijks eene sterkte te Midwolda heeft laten aanleggen, ter beteugelinge zijner vijanden en dat deselve, in 1514 bij verrassing ingenomen zijnde, niet lang daarna heroverd en nog meer versterkt is geworden. De Gemeente dezer plaatse, welke thans ene bekwame Kerk met een fraaj orgel heeft, is sedert 1648 van Midwolder-Hamrik afgescheiden, en sedert dien tijd afzonderlijk bediend. De volgende Predikanten hebben er het werk der bedieninge verricht.

1598 Sebastianus Hermanni, vertrokken naar de Eeksta in 1601.

1611 Wigboldus Homerus, beroepen van de Meeden, is in 1602 nevens twee andere Predikanten dezer Provincie gebruikt tot de Kerkvizitatie in Drenthe onder het opzicht van twee Heeren Gedeputeerden van dat Landschap. Ook is hij meer dan eens geweest Deputatus en Correspondens der Synode van Stad en Lande, van welke hij in 1618 en 1619 ook is afgevaardigd tot de Nationale Synode te Dordrecht, als opvolger van Joh. Lollingius, pred. te Noordbroek. Hij is overleden in 1638.

1638 Petrus Hoorn, vertrokken naar Winschooten in 1648.

1649 Reinoldus Weemhof, beroepen van Lutkegast, overleden in 1676.

1676 Johannes Takens, beroepen van Midwolder Hamrik, overleden in 1691.

1693 Jacobus Sparringa, beroepen van Bunda, in Oostvriesland, overleden in 1733.

1734 Wilhelmus Schortinghuis, beroepen van Weender in Oostvriesland, schrijver van het zeer bekende boek *het Innig Christendom* genaamd en in 1740 uitgegeven; hetwelk door verscheide Schrijvers en Kerkvergaderingen, byzonder in Overijssel, is veroordeeld, dog door veele anderen verdedigd terwijl de handelingen der Nederlandsche Synoden over dit werk, tot aan 1747 hebben geduurd en in 1750 is hij hier overleden."

[1]) Zoon van Conradus, z. b. blz. 27.

bepaalde partij was alzoo reeds bij zijne komst tegen hem ingenomen. Van de zijde der dorpsnotabelen had hij geen tegenkanting te duchten, integendeel kon hij op hun steun rekenen.

En aan de goede verwachtingen, die het begin recht gaf te koesteren, beantwoordde het vervolg geheel. Hoorde men in de aangrenzende gemeenten van kerkelijken strijd, die vaak tot allerlei gerucht-makende gebeurtenissen aanleiding gaf, te Midwolda werd niets van dat alles vernomen. De oorzaak hiervan was zeker niet, dat Schortinghuis op eene verkeerde wijze zijn gemeenteleden naar de oogen zag. Bij zijne prediking was hij niet gewoon allereerst te vragen, wat zijn hoorders begeerden, maar wat hij „bevindelijk" als waarheid had leeren kennen. Hij wilde „natuirlingen" niet „flatteeren", zooals ze verlangden, maar hen tegen wil en dank ontdekken. Vóór alles wenschte hij hierin getrouw te zijn.

Ook ontzag hij zich niet de tucht toe te passen, zoo hem dit noodig scheen. Om beter toezicht op de gemeente te kunnen houden, verdeelde hij die in twee deelen, over elk waarvan een ouderling en een diaken werd gesteld met de opdracht om al, wat er geschiedde strijdig met de goede zeden, terstond aan den kerkeraad te melden. Viermalen per jaar, bij de Avondmaalsviering, werd censura morum gehouden. Meestal werden geen beschuldigingen ingebracht. Eenmaal werd tucht toegepast „wegens een gepleegde verongelijking". De dader was door den drost gearresteerd. Een paar malen werd het Avondmaal ontzegd wegens dronkenschap. Bij dergelijke gelegenheden werd steeds een ouderling afgevaardigd om het besluit van den kerkeraad bekend te maken; op een volgende vergadering deed deze van zijn wedervaren verslag. De predikant schijnt er zich zelve voorzichtig zooveel mogelijk buiten gehouden te hebben. Van willekeurige onthouding van het Avondmaal, waaraan zijn vriend Johannes Lubbers, predikant te Beerta, zich schuldig maakte, vinden we hier geen spoor. Voor zoover uit de weinige gegevens is na te gaan, was het optreden van Schortinghuis in de gemeente alleszins tactvol, voorzichtig en zachtmoedig.

Hoe hij op die zachtmoedigheid prijs stelde blijkt uit eene eigenaardige aanteekening in de kerkeraadsnotulen. Ieder jaar deed hij huisbezoek. 't Verslag hiervan in de kerkeraadsvergadering gedaan, bericht meestal, dat zich niets bijzonders daarbij voorgedaan had. In 1741 [1]) was dit echter anders. Schortinghuis klaagde over een

---

[1]) Het jaar van den strijd in de classis over de approbatie. Zie ben. Hoofdstuk VIII.

zekere Syber Tonnis, huisvrouw van Tiddo Pieters, die hem „onvriendelijk was ontmoet". Onderhouden over haar „langdurig versuim van de genademiddelen en over 't gaan, een en ander maal naar de Mennonietenvergaderingen, heeft sij verklaart te willen gaan daar 't haar geliefde sonder daar iemant om te vragen" en is zij „op een seer harde wijse tegen hem uitgevaren, dat hij haar sogt te onderdrukken en de voet op den nek te setten en dergelijke harde uitdrukkingen meer". [1]) Nadat dit aan den kerkeraad ter overweging was gegeven, was het „eenparig advijs, de *allersagste* weg tot haar verbetering in te slaan". Een ouderling werd afgevaardigd, die haar „op een minsame wijse" twee vragen zou doen: „1o. of sij niet ongelijk hadde in so een geruimen tyd de middelen der genade te versuimen en na de vergaderingen der Mennoniten een en ander maal te gaan, en 2o. of sij niet, al was het op de *allersagste* wijse wilde belijden dat sij den predikant in de visitatie op een al te onbescheyden wijse hadde behandeld." 't Gewenschte doel werd echter niet bereikt. Syber Tonnis verklaarde aan den afgevaardigden ouderling, dat ze vrijheid wilde houden, waarheen zij ter kerk ging en dat zij niet den predikant, maar de predikant haar beleedigd had. Schortinghuis betuigde op de vergadering, waar dit verslag werd uitgebracht, dat hij haar alle persoonlijke beleediging van harte vergaf. Overeenkomstig Matth. 18 : 16 werden nu nog twee getuigen, een ouderling en een diaken, mede afgevaardigd om haar „medelijdig en ernstig" te vermanen. Hierbij zouden ze echter „de allersagste weg" blijven bewandelen. [2]) Wegens ziekte van een hunner kweet deze commissie zich niet van haar taak. Onwillekeurig verdenken we er de afgevaardigden eenigszins van, dat eene verhindering in dit geval hun niet geheel onwelkom was. Gelukkig werd echter de twist, bij gelegenheid van de volgende visitatie, weer bijgelegd. Syber Tonnis gaf aan Schortinghuis en zijn ouderling voldoening, en op haar belofte van beterschap in 't waarnemen der genademiddelen werd haar „de hand van vriendschap toegereikt". [3])

Met grooter gestrengheid trad Schortinghuis op bij eene andere gelegenheid in 1744. Hier gold het ook eene ontmoeting bij het huisbezoek. Toen hij in de woning van een zekere Engel, weduwe

[1]) Notulen van den Kerkeraad, 2 Juni 1741. Ds. P. J. Rogaar, tegenwoordig predikant te Midwolda, gaf mij zeer bereidwillig inzage in alle stukken uit het kerkeraadsarchief, die op Schortinghuis betrekking hebben.

[2]) Notulen 1 Sept. 1741.

[3]) Notulen 2 Mrt. 1742.

van Lucas Harms, aandrong op de noodzakelijkheid van het bijbellezen, antwoordde haar knecht: „de bijbel leidt de menschen naar 't verderf en de eeuwige verdoemenis".

Waarschijnlijk hebben we hier te doen met eene verkeerde toepassing van Schortinghuis' eigen prediking over het ongenoegzame der letterkennis, een uiting van valsche mystiek, zooals die door vele oefenaars werd gekweekt. Te meer moest dit Schortinghuis grieven, omdat hem in den inmiddels ontbranden strijd over *„het innig Christendom"* verweten was, dat zijne leer tot deze consequentie moest leiden.

Met hem werden korte metten gemaakt: „de consistory over dese lasterlike tale gevoelig synde, is te rade geworden den Heer Drost te versoeken om na sijn goedvinden sulks te beteugelen". Opmerkelijk is hierbij het inroepen van de wereldlijke macht bij het uitoefenen der kerkelijke tucht. Hoe deze zaak verder is afgeloopen, of de drost er werkelijk op ingegaan is, melden de notulen van den kerkeraad niet.

Dit was de laatste maal, dat door Schortinghuis tucht werd toegepast. De aanteekeningen der vijf volgende jaren doen ons vermoeden, dat er gedurende dien tijd geen vergadering tot uitoefening der censura morum gehouden werd, waarschijnlijk omdat er geene tuchtzaken waren. Meestal was er op deze vergaderingen ook niets van gewicht, ja in 't geheel niets te behandelen.

„Gelukkig zij die geen geschiedenis hebben": aan deze woorden worden we onwillekeurig herinnerd, als we, de geschiedenis van Schortinghuis' verblijf te Midwolda willende nagaan, de magere aanteekeningen uit het notulenboek van den kerkeraad raadplegen. Mogen de beide voorvallen, die we aanhaalden, misschien al wijzen op het bestaan van een rationalistische en van een onzuiver mystieke strooming in zijn gemeente; partijen, die er Schortinghuis den arbeid moeilijk en 't leven onaangenaam maakten, waren er niet. Hij werd algemeen geëerd en bemind.

De vriendschappelijke betrekking tot de familie Hora werd zeker nog versterkt, waar de beide dochters van den huize, Anna Catharina en Anna Maria bij Schortinghuis belijdenis des geloofs aflegden. Menig aangenaam uur brachten Schortinghuis en de zijnen op Ennemaburg door. Bij de uitgave van zijn *Innig Christendom* greep hij die gelegenheid aan om, door dat werk aan den Heer en Mevrouw Hora op te dragen, uiting te geven aan zijne dankbaarheid. Hij dankt hen in zijn opdracht op eene hartelijke, wel wat al te onderdanige wijze voor de „vriendelijkheden, beleeftheden, gunstige ontmoetingen en wijze bestieringen van hen ondervonden".

Zij waren hem met hun „gunstig gesag als een angenaam en veilig schilt en deksel tegen alle wangunst" geweest. „Hoe kan ik mij," zoo schrijft hij, „sonder tedere andoeninge erinneren, hoe U huis ja herte telkens voor mij geringen openstaat en hoe menigmaal het Innige en bevindelijke Christendom uren lang de soete stoffe van onse overdenkingen en t' samensprekingen geweest is, tot U Ed en mijne zielsverquikkinge!" Daarom „onderwindt" hij zich dit werk ootmoedig en eerbiedig aan hen op te dragen, ervan verzekerd, dat zij in zulk soort geschriften 't meest genoegen scheppen. Hieruit blijkt ten duidelijkste, dat niet alleen de banden van maatschappelijke beleefdheid en welwillendheid, maar vooral die van geestverwantschap hen nauw aan elkander verbonden.

De Heer Hora overleed in 1744. Schortinghuis maakte een „lijkdigt" op hem, evenals vroeger op zijn dochter Anna Catharina, overleden 1738 nog geen jaar na haar huwelijk met haren neef Wiardus Siccama. [1])

Ook het huiselijk leven van Schortinghuis mogen we gelukkig noemen. Wel bleef droefheid niet onbekend in Midwolda's pastorie; meermalen zelfs overschreed de engel des doods er den drempel. Vijf kinderen van Schortinghuis stierven in hun vroegste jeugd, maar zes bleven den ouders nog gespaard, vijf zoons, Gerardus, Georgius, Henricus, Willem en Lucas en ééne dochter Catharina; [2]) zij groeiden voorspoedig op tot vreugde der ouders. Liefde verzachtte de droefheid, bracht licht en vroolijkheid.

Hier in zijn huis, in zijne gemeente, door warme genegenheid omringd, kon Schortinghuis zich troosten over de tegenkanting en vijandschap, die hij elders ondervinden moest. De strijd, dien hij te voeren had, bleef op een afstand, in zijn omgeving was vrede.

Ook had hij het voorrecht eene nieuwe kerk te Midwolda te mogen inwijden. Op den 18den October 1738 preekte hij het laatst in de oude kerk, 's morgens over Ex. 33 : 14 en 's middags over Ps. 121 : 8 en den volgenden Zondag voor het eerst in de nieuwe, 's morgens over 1 Kon. 8 : 29 en 30 en 's middags over Ps. 132 : 7—9. Het volgende jaar werd de toren gerepareerd en in het daaropvolgende kwam er een uurwerk in den toren. Bij de komst van Schortinghuis was er reeds een nieuwe pastorie gebouwd.

---

[1]) *Lijktranen over het zeer droevig ontijdig dog salig overlijden van de eerz. Mevrouwe A. C. Siccama, geboren Hora.* Gron. 1738.

Lijktranen uitgestort over het onverwagt, zeer smertelijk dog salig overlijden van eerz. Johan Hora, Raadsheer in Groningen. Gron. 1744.

[2]) Zie over hen nog hoofdstuk XI.

Met opgewektheid en ijver volbracht hij zijn arbeid. Hiervan legde ook getuigenis af de uitgave van een werkje tot onderrichting van hen, die belijdenis wilden afleggen en van min kundige lidmaten zijner gemeente. 't Verscheen in 1738 te Groningen onder den titel van: *Nodige waarheden in 't herte van een christen tot dienste van de hem toebetrouwde gemeente opgestelt* door W. Schortinghuis. Meerdere drukken verschenen ervan, in 1765 nog de vierde.

De voornaamste leerstellingen der gereformeerde dogmatiek, waarvan de kennis, voor *allen noodig* is, komen hierin ter sprake en aan het slot van iedere afdeeling wordt eene toepassing gegeven, waardoor wordt aangetoond, hoe de besproken waarheid moet worden *beoefend*. 't Is toch des schrijvers wensch, gelijk hij in het voorwoord aan zijn gemeente verklaart, dat zijn geschrift tot *hartverandering* en *wezentlijke heiligmaking* dienen mocht. Daarom beschouwt hij de waarheden ook maar niet op zichzelf, in het afgetrokkene, maar zooals ze *in 't hart van een christen* gevonden worden en werkzaam zijn. De godsdienstige kennis onderscheidt hij in eene letterlijke en bevindelijke. Van de *H. Schrift*, waarover hij eerst spreekt, wordt gezegd, dat ze, in zichzelve duidelijk, door onbegenadigden slechts letterlijk en alleen door begenadigden geestelijk wordt verstaan. De *wedergeboorte* is eene algeheele verandering des menschen, bij welke hij door innerlijke bewerking des H. Geestes uit den dood in het leven overgaat. Uit de wedergeboorte vloeit het ware *zaligmakende geloof* voort, waardoor men met Christus vereenigd wordt en Hem in het hart opneemt. Het volkomen verzekerd vertrouwen behoort niet tot het wezen des geloofs, maar is veeleer deszelfs vrucht. Het wezen des geloofs is een hartelijk willen, hongeren en dorsten — een aannemen van den Heere Jezus, een zich overgeven aan Hem, om door Hem verzoend, geheiligd en gezaligd te worden. De verloren zondaar gelooft daarom dan in werkelijkheid in Christus, als hij bij geesteslicht zich en alle schepselen als verloren erkent en met volkomen zelfverloochening Christus als den eenigen grond van alle heil omhelst en aanneemt. [1])

Het boekje is zakelijk, beknopt, bevattelijk, bijzonder geschikt voor het beoogde doel.

Nog rest ons de beantwoording van de gewichtigste vraag: Zag

---

[1]) Cf Dr. H. Heppe, *Geschichte des Pietismus und der Mystik in der reformirten Kirche* S. 428. 't Mocht mij niet gelukken het geschriftje in handen te krijgen.

Schortinghuis *vrucht* op zijn arbeid? Zeker *deze* vrucht, dat zijn prediking door velen, ook van buiten zijne gemeente, met belangstelling werd gevolgd. Ja er had eene godsdienstige opwekking in Midwolda en omstreken plaats en de openbare zedelijkheid verbeterde er. Men zag hier eene voortzetting van hetgeen in Oost-Friesland gebeurde. In de officieele stukken wordt er weinig van meegedeeld, toch vinden we in de acten der synodale vergadering van 1739 vermeld, dat de zondagsviering sinds de laatste jaren in het Oldambt verbeterd was.

Of hij echter ook de vrucht zag, die hij *begeerde* te zien, dat is eene vraag, die niet zoo gemakkelijk te beantwoorden is. Eenig antwoord kunnen we hier geven, maar dit schijnt niet zoo bevredigend te mogen luiden.

Is het een gunstig teeken, dat niet lichtvaardig belijdenis des geloofs wordt afgelegd, niet gunstig is het, dat bij verre de meesten deze belijdenis geheel achterwege blijft. Nu hebben volgens Schortinghuis' eigen aanteekening, gedurende al de zestien jaren zijner bedjening te Midwolda, slechts 23 personen belijdenis des geloofs afgelegd. Onder deze waren er nog drie van zijn eigen kinderen, eene schoonzuster, twee dochters van den Heer Hora en twee personen uit andere gemeenten.

In den eersten tijd van Sparringa's bediening deden jaarlijks van 8 tot 15 personen belijdenis. Omtrent de laatste dertig jaren heeft deze echter geen aanteekening gehouden. Toen schijnt ook, denkelijk onder invloed van oefenaren, het getal van hen, die belijdenis deden, te zijn afgenomen. Althans, toen Schortinghuis te Midwolda kwam, werden door de weduwe Sparringa hem slechts honderd namen opgegeven van hen, die lidmaat waren, zeker niet veel in een gemeente, die meer dan 1500 zielen telde, en waar jaarlijks 30 tot 40 kinderen werden gedoopt. Dat er zoo weinigen tot het H. Avondmaal toegang hadden, geeft ons ook eene verklaring ervan, waarom zoo zelden de tucht werd toegepast.

Zij, die belijdenis des geloofs aflegden, waren meestentijds reeds gehuwd. Niet altijd, maar toch meerdere malen geeft Schortinghuis zijne aanteekeningen bij de vermelding van het afleggen der geloofsbelijdenis. Nu eens heet het „een bevindelijke", dan „een rechtzinnige, verstandige en gemoedelijke geloofsbelijdenis"; een ander maal: „belijdenis des geloofs, zoo des monds als des harten".

Wel had de prediking van Schortinghuis en zijn herderlijke arbeid de uitwerking, dat onoprechten werden terug geschrikt van een lichtvaardig beleden geloof, dat in veler harten onrust kwam, en

ook belangstelling in de dingen van den godsdienst. Maar degenen, die door deze onrust heen kwamen tot de rust van een eenvoudig geloof, ze waren maar enkele! 't Bleef bij zoovelen bij de verzuchting: „mocht ik bekeerd worden" en „mocht ik een geloovige zijn", maar dan kan er toch ook nog geen sprake van geloofsbelijdenis wezen. Neen, Schortinghuis zelf, we zullen het in 't vervolg zien, wilde aan deze laatsten, als het hun waarachtige ernst was, het recht om geloofsbelijdenis te doen, niet ontzeggen; maar zij zelven twijfelden aan hun recht daartoe.

Op zulk een toestand wijst, dunkt ons, duidelijk dit klein getal „communicanten, die onder de bedieninge van W. Schortinghuis zijn aangenomen". [1]) Dit was geen toestand, dien hij begeerde; maar, dat zijn prediking en wijze van arbeiden hieraan toch wel eenige schuld konden hebben, zagen we reeds bij onze kennismaking met zijne gedichten, en de volgende bladzijden zullen misschien hierover nog meer opheldering geven.

---

[1]) Zoo luidt de mededeeling woordelijk in het notulenboek.

HOOFDSTUK V.

STRIJD OVER HET GELOOF.

Niet zulk een vreedzaam tooneel, als zich aan ons vertoont, wanneer we Schortinghuis in zijne werkzaamheid te Midwolda gadeslaan, wacht ons, wanneer we hem vergezellen ter Classicale Vergadering.

Twee dagen na zijne bevestiging en intrede in zijne nieuwe gemeente, 3 Augustus 1734, ging hij reeds ter bijwoning dier vergadering naar Wedde. Den volgenden dag zou 't juist twaalf jaar geleden zijn, dat hij naar diezelfde plaats zich begeven had, niet zonder een zeker ontzag voor de eerwaarde Classis, die naar zijne bekwaamheden onderzoek zou doen. De meesten, die er toen geweest waren, vond hij er weer. Slechts enkelen waren vertrokken of gestorven. Zijne examinatoren waren er nog alle; zijn oude leeraar van Winschoten J. C. Hubbelink en C. Klugkist, nog steeds te Zuidbroek werkzaam. Oude vrienden trof hij er aan, nieuwe vrienden vond hij er in zijn geestverwanten, die hem met vreugde verwelkomden. [1]) Niet allen echter ontvingen hem met blijdschap,

---

[1]) De classicale vergaderingen, 3 à 4 maal 's jaars gehouden, bestonden alleen uit predikanten. Tot de classis Oldambt en Westerwoldingerland behoorden omstreeks dien tijd de volgende predikanten (eerst noemen we de *geestverwanten van Schortinghuis*): A. J. Dorriê te Nieuw Akkerschans, 1720—† 1741; J. Klugkist te Oostwold, 1734—† 1765; J. Lubbers te Beerta, 1730—† 1773; B. Wolderingh, opvolger van S. Tjaden en W. Themmen te N.-Pekela, 1729—† 1740; C. Eyssonius te Finsterwolde, 1728—† 1744, opgevolgd door J. H. Jansonius uit Emden, in 1749 vertrokken naar Veendam, in 1752 naar Groningen; P. Gillot te Termunten, 1730—† 1781; N. Schmael te Wedda, 1714—† 1757; F. Sparringa te Eexta, 1722—† 1747; J. Werumeus te Winschoten, 1733—1782; J. W. Brands te Sellingen, 1733—† 1764; J. Rummerink te Meeden, 1736—1747 naar Bunda; N. Muntingh te Bourtange, 1728—† 1779; *tegenstanders van Schortinghuis*: P. Westermolen te Oudeschans, 1719—† 1748; Ph. Themmen te Scheemda,

want, hoewel het op de vergadering niet door eene splitsing in linker- en rechterzijde terstond in 't oog viel, er waren niettemin *twee partijen* aanwezig, die scherp tegenover elkander stonden. Telkens kwam het tot botsingen, maar nog niet tot een openbaren strijd. De partijen stonden bijna gelijk in aantal, waarom iedere aanwinst van de eene, door de andere met leede oogen werd aangezien. Had het Schortinghuis vrijgestaan, hij had zich zeker onder zijn geestverwanten neergezet. Nu werd hem volgens classicaal gebruik een plaats aangewezen, en wel tusschen Doedens, den tegenstander der conventikels, en Hoitsema, eenige jaren geleden wegens dronkenschap en ergerlijken levenswandel gecensureerd en bijna gedeporteerd.

De strijd, die in de classis Oldambt stond uit te breken, was eene voortzetting van dien tusschen Van Thuynen eenerzijds en Driessen en Lampe andererzijds over het wezen des geloofs. Tot dezen laatsten moeten we dus teruggaan, willen we den eersten recht verstaan.

STRIJD VAN TH. VAN THUYNEN.

Omstreeks het jaar 1722 [1]) zond Dr. THEODORUS VAN THUYNEN, predikant te Dokkum, een werkje te Leeuwarden in het licht, getiteld: *„Korte uitlegginge van het Gereformeerde Geloof"*. Daarin

---

1727—† 1737; F. Themmen te Wester- en Heiligerlee, 1701—1753 † 1756; F. Bekkeringh te Nieuw-Beerta, 1713—† 1747; H. Stegnerus te Noordbroek, 1712—† 1756; G. Hyl te Woldendorp, 1735—† 1770; J. Borgesius te Bellingwolde, 1714—1747; H. Molanus te Onstwedde, 1735—1768; Tj. de Cock te Nieuwolda, 1730—† 1753; G. Wolthers te Nieuw-Scheemda, 1728—† 1747; A. Doedens te Blijham, 1724—† 1777; P. Mees te Oude-Pekela, 1733—† 1785; J. Hoitsema te Klooster ter Apel, 1724—† 1785. Van de volgende, meest oude predikanten bleek niet duidelijk bij welke partij ze zich voegden: C. Klugkist te Zuidbroek, 1700—† 1740, opgevolgd door D. ter Kamp, deze weer door J. C. Appelius; O. Oomkens te Wildervank, 1687—1750 † 1753; J. Tammens te Vriescheloo, 1719—† 1750; J. C. Hubbelink te Winschoten, 1699—† 1738; Th. Goltz te Leeroord, 1698—† 1735; M. Tideman te Veendam, 1708—† 1740, opgevolgd door R. Perizonius; J. Hommerickhuize te Vlachtwedde, 1725—† 1743; Dronrijp te Wagenborgen, 1735—† 1760.

[1]) In 1722 verschenen nl. de tweede en derde druk. Deze kwamen uit kort na den eersten. Van den eersten schijnen bijna geen exemplaren meer aanwezig te zijn. Ik zag slechts een 2den en 3den druk. Ypey, Kerkel. gesch., Ypey en Dermout, Gesch. der Ned. Herv. kerk, kenden ook blijkbaar slechts den 2den druk. Glasius in voce spreekt van 1728, wat natuurlijk een drukfout is, mogelijk voor 1718.

richtte hij zich tegen de „fijnen". Volgens zijn eigen getuigenis noemde hij hen niet aldus uit verachting. Niemand behoefde zich toch dezen naam te schamen, daar het veeleer een eerenaam dan een scheldnaam was. Maar hij gebruikte dien, omdat het dan aan ieder duidelijk was, wie hij bedoelde, en omdat bij velen van deze (niet bij allen) de dwalingen gevonden werden, die hij bestrijden wilde.

Deze laatsten is hij allerminst vriendelijk gezind. Hij karakteriseert hen als menschen „welke zoo ligtelijk hun Evennaasten dikwijls om de minste zonde en zwakheit, aanstondts als onwedergeboorene, als ongelovige en als lieden, die part noch deel hebben aan Christus Jezus, *veroordeelen* en verdoemen, gelijk de gewoonte van veelen wordt. Die malkanderen trachten wijs te maken, dat men zich niet te haasten heeft om *belydenis sijns geloofs* te doen; dat men niemant zulks heeft aan te raden noch daartoe te verzoeken. Dat het niet nodig is zijn kinderen zoo jong te laten *Doopen*, het *H. Avontmaal* des Heeren geduirig te ontfangen; zich daarom jaaren en tijden van hetzelve onthoudende. Dat het ook niet vereyscht wordt, den *openbaaren Godtsdienst* altijdt bij te woonen. Daar men zich zelven met een stichtelijk boek wel thuis kan oeffenen, insonderheyt als er gepredikt word door een Leeraar, die zich niet schikken wil na haare begeerlijkheit." [1])

In zijn geschrift zet Van Thuynen eerst kortelijk het Gereformeerd geloof, voornamelijk de heilsleer, uiteen, en toont dan aan *„het verval"* van die leer, dat bij de fijnen gevonden wordt. Hunne hoofddwaling is in *de leer aangaande het geloof*. Zij toch stellen met den Heid. Catechismus niet het wezen van het geloof in het *„zeker vertrouwen* [2]) *hetwelk de Heilige Geest door het Evangelie in mijn hart werkt, dat niet alleen anderen, maar ook mij vergeving der zonden, eeuwige gerechtigheid en zaligheid van God geschonken zij uit loutere genade alleen om der verdienste Christi wille"*. Maar volgens hen bestaat het wezen des geloofs in *een vertrouwen, dat er in Christus, uit genade, voor een zondaar zaligheid te zoeken, te vinden en te verkrijgen is*, waardoor nu ook, wie dat vertrouwt, tot Christus *de toevlucht neemt* met gebeden en smeekingen *om door hem gerechtvaardigd, geheiligd en gezaligd te worden.* [3])

Het gevolg hiervan is, dat ze nimmer komen tot het geloof, zooals de catechismus het beschrijft. Ze merken de rechtvaardig-

---

[1]) Voorrede aan den bescheiden en godtvruchtigen Lezer.
[2]) Z. b. blz. 8 dezelfde aanmerking bij P. van Hattem.
[3]) cf. *Korte uitlegginge* blz. 31 en 32.

making aan als iets dat door hun toevluchtnemen, door hun „geloof" moet *verworven* worden. Zoo geraken ze „nooit tot dat groote goedt, dat ze van Godt gerechtveerdigt worden. 't Brengt hen na al hun hongeren en dorsten, eindelik maar tot wanhoop, of tot een *ijdel vertrouwen op hare werken*; nadat ze zich de genade, de rechtveerdigmakinge *weerdig* of *onweerdig* oordeelen. — Zoeken is het eenigste daar ze met op hebben. En daarom zij *zoeken* onophoudelijk, zonder ooit te *vinden*. Zij *hongeren* en *dorsten* geduirig, zonder ooit verzadigt te worden. En schoon Godt haar al in het evangelie *aanwijst*, 't gene dat sij soeken, sy *vinden* het echter *niet*, en *willen* het niet vinden. Want dit te gelooven, dat Jesus voor haare sonden *heeft* voldaan en betaalt, en door *dat* geloove rust te vinden voor hare zielen, daar willen ze niet an. Zij schrikken voor zulk een geloove, en souden meenen, dat se haar selven te eene maal *bedroogen* en verleiden, zulke zondige menschen als zij zijn, bij aldien ze *dat* aannamen en haarselve toeëigenden." [1])

In plaats van een geloof, dat wederbaart [2]) en alzoo aan de wedergeboorte en bekeering voorafgaat, leeren ze, *dat iemand niet mag vertrouwen, dat hij met God verzoend is „tenzij hij te voren wel is verzekert, dat hij een wedergeborene is"*. [3]) Zoo keeren ze de gereformeerde leer om. Ze willen bekeering en heiligmaking vóór en zonder het geloof. Wel kunnen ze het dan vrij ver brengen: „wij geven haar gaarne het getuigenisse, dat ze een ijver tot Godt hebben, maar moeten er bij doen, dat ze niet met verstandt is". [4]) Al hun goede werken kunnen toch niet voortkomen uit het eenig ware beginsel van *dankbaarheid* voor *de bewezen genade* Gods, *wederliefde*, omdat God ons *eerst heeft liefgehad*. Want juist die genade en die liefde, als hen persoonlijk geldend, wordt door hen in twijfel getrokken. Al *noemen* ze hun toevlucht nemen dan ook geloof, dat verandert niets aan de zaak, want *zulk* geloof kan geen dankbaarheid voortbrengen. Zoo zijn dan ook hun goede werken niet beter dan die „der heidenen en van sommige buiten ons", welke ook zeer schoon kunnen schijnen, overeenkomende met Gods wet. Toch belijden we, dat ze „blinkende zonden" zijn, omdat ze niet uit het geloof in de betoonde genade Gods en zoo ook niet uit dankbare

---

[1]) blz. 127 en 128.

[2]) cf. Ned. Geloofsbelijdenis art. 24. Wedergeboorte en heiligmaking zijn hier gelijk. In dezen zin gebruikt Van Thuynen doorgaans deze woorden.

[3]) blz. 21.

[4]) blz. 129.

wederliefde voortkomen. Hun geloof, dat slechts in een hongeren naar de genade bestaat, is aan dat van de papisten gelijk, zooals blijkt uit de eigen belijdenis van het concilie van Trente sessio 6 cap. 7. [1])

---

[1]) blz. 35—39 schrijft Van Thuynen: „Het Concilie van Threnten leerdt, dat men om zalig te worden en om vergeevinge van zonden te ontfangen, vooreerst *moet gelooven dat er in Christo zaligheit uit loutere genade, voor een zondaar te vinden en te verkrijgen is.* En dat men dan ten tweeden, om dit uit genade van Godt in Christo te verkrijgen, *tot Hem zijn toevlucht neemen moet.* Want het leert, dat de menschen er toe geraaken, (wij zullen de eigen woorden *van dat Concilie* mededeelen), *„als ze opgewekt en geholpen door de goddelijke genade, het geloof uit het gehoor ontfangende vrijwillig gedreven worden tot Godt".* Maar waar in bestaat *dat Geloof* dat haar *tot Godt dryft,* of een *toevlucht* tot Godt doet neemen? Hierin. *„Gelovende waarachtig te zijn alles wat van Godt geopenbaart en belooft is. En inzonderheit dit, dat de Godtlooze van God gerechtveerdigt wordt uit zijne genade, door de verlossinge die in Christo Jesu is."* Net het eigenste waarin deze onze lieden *het Geloove stellen.* Maar is dit nu genoeg? Neen: daar moet uit voortkomen *een toevlugt des herten tot Godt,* om uit genade door Christus Jesus dit groote goedt te ontfangen. En daarom gaat ze dus voort: *„En als ze verstaande dat ze zondaars zijn, van de vreeze van Godts rechtveerdigheit, daar ze nuttelijk door verslagen worden".* Dat bij deeze onze lieden ook *de rechte voorbereidinge* is en waar op ze krachtig dringen. *„Haar wendende tot de beschouwinge van Godts barmhertigheit, in hoope worden opgericht, vertrouwende dat Godt ook om Christi wille hen zal genadig zijn."* Ja, zoo is het, *dat men dus moet voortgaan,* oordeelen deze onze lieden ook. Men moet *hoopen dat Godt ons zal genadig zijn*: ja, zelfs denken, *kom ik om, zoo kom ik om,* daar is geen andere weg, als deze welke dat ik insla. *„En hem als de fontein van alle Rechtveerdigheit beginnen te beminnen."* Recht, deze onze lieden ook zoo. Op de *hoop* dat hij ons mogelijk zal genadig zijn, moet *liefde* volgen, voor dat hij de zaligheit *verkrijgelijk* gemaakt heeft, als welk alleenig uit hem is, de Fontein en oorsprong alles goeds. *„En dienswegens eenigermaaten worden aangedaan met haat en verfoeijinge tegen de zonden, dat is, met dat berouw, dat 'er voor de Doop moet wezen."* Onze lieden ook zoo. Op de liefde Godts, als de fontein van alle rechtveerdigheit en behoudenisse, *uit wien alleen de zaligheit voor ons verkrijgelijk geworden is,* moet volgen een haat, een afkeer, een verfoeijinge van de zonde, ja een volkomen berouw met tranen en bitter geween. *„En ten laatsten, als ze voorneemen zich te laten doopen, een nieuw leven te beginnen en Godts geboden voortaan te bewaren."* O ja; want ofschoon deze onze lieden den doop, daar ze niet veel noodzaakelijkheit in zien, laaten voor hetgeene dat ze is, zoo is *het begin van een nieuw leven, en de onderhoudinge van Godts geboden* (zij noemen het de Wedergeboorte, schoon die daar niet in bestaat) ook het voornaamste van allen, hier hangt het genoegzaam alleenig aan. *„Op deeze dingen volgt dan de rechtveerdigmakinge; zijnde niet alleen vergeevinge van zonden, maar ook Heiligmakinge,en vernieuwinge; na den inwendigen mensch, door een gewillige omhelzinge der genade, en verdere*

Deze menschen kunnen in de gereformeerde kerk *geen belijdenis des geloofs* doen. [1]) Daartoe moeten ze toch kunnen instemmen met de belijdenis, die de kerk bij den doop van een bejaarde eischt, en er wordt gevraagd in 't formulier, dat die zal belijden: „dat hij gelooft en vertrouwt dat Christus Jezus hem tot een Saligmaker van Godt *geschonken zij* en dat hij door dit geloof *ontfangt* vergevinge van zonden in zijnen bloede".

Zij kunnen *hunne kinderen niet laten doopen.* [2]) Immers, hoe kunnen zij, „die zelfs niet gelooven, dat ze in Christus Jezus gewasschen zijn en gereinigt van al haare sonden, dit in opregtigheyd verklaaren en bekennen, dat ze het daarvoor houden, dat *hare kinderen* in het bloedt van Christus Jezus *geheyligt* zijn, dat is gereynigt van haare sonden". Verandert men deze vraag aldus, gelijk meermalen geschiedt: of gij niet bekent, dat ze in Christus *kunnen* of *moeten* geheiligd worden, „daar kan een papist of remonstrant ook ja op zeggen". Dan houdt de doop op een teeken of zegel des verbonds te zijn en kunnen *alle* kinderen, zonder onderscheid, gedoopt worden.

Zij kunnen ook niet deelnemen aan *het Heilig Avondmaal.* [1]) „Zij mogen het doen, ter gedachtenisse, dat Christus de saligheit daar door zijn dood voor haar *verkrijgelijk heeft gesteld*, maar dat ze het doen souden ter gedachtenisse dat hij de saligheit dus v o o r h a a r *heeft* verkregen, zulks is onmogelijk."

En om alles hierin nog eens in 't kort samen te vatten: „Wat vrijmoedigheit kunnen deze menschen hebben om Godt an te spreken met de naam van *Vader* en om te denken, dat ze kinderen Gods zijn, daar ze haar kindtschap gronden, niet in dat vertrouwen, dat

---

gaven, die hem van onrechtveerdig, rechtveerdig, en van een vyandt Godts maaken tot een vriendt Godts, opdat hij zij een erfgenaam na de hope des eeuwigen levens." Onze lieden zeggen ook zoo, dat er dan op volgt, een vrymaakinge van de straffe der zonden, of een vergeevinge der zonden, door de *Rechtveerdigmakinge* niet alleen, maar ook een vrijmakinge van de smerten der zonde door de *Heyligmaakinge*, opdat ze na Godts beelt verniewt, erfgenaamen worden mogen na de hoope des eeuwigen levens. Dat op hetzelve uitkomt, en geen ander verschil geeft, als dat ze juist *het laatst* onder het woordt *Rechtveerdigmakinge*, niet willen begreepen hebben. Wat dunkt u lezer, zyn dit geen schoone Gereformeerde? Ja recht Fyne Gereformeerde, die dus fijntjes het Concilie van Threnten onderteikenen." Door grove opmerkingen als deze laatste bederft Van Thuynen veel.

[1]) blz. 175—183.
[2]) blz. 183—189.
[3]) blz. 190—191.

Godt tot een Vader geworden is in Christo Jesu en haar sekerlijk *om zijnentwille* tot zijne kinderen heeft *aangenomen*, maar daar ze haar kindtschap gronden alleenig in dat nieuwe leven en *in die wedergeboorte* die ze meenen deelachtig te zijn." [1]) Zij willen recht hebben krachtens *geboorte*, God wil alleen recht geven krachtens *aanneming*. Alleen krachtens deze laatste mogen we op God vertrouwen „als een die voortaan niet als een streng Richter, maar als een Vader met ons zal handelen". En dat recht blijft dan ongeschokt, „ook als wij komen te struikelen, ook als Zijn hand zwaar op ons is van wege onze zonden". Het nieuwe leven, „onze gehoorzaamheit, als geen *noemensweerdige*, kan ons weinig vrymoedigheid geven," [2]) vandaar dat het aan die vrijmoedigheid deze menschen wel ontbreken moet. [3])

Zoo hebben de „fijnen" dus feitelijk de eerste vraag en het schoone antwoord van onzen Heid. Catechismus over den „eenigen troost in leven en in sterven" ingeruild tegen het „spreekwoordt der papisten":

„Drie dingen bezwaaren mijn gemoedt.
Het eerste is, dat ik sterven moet.
Het tweede bezwaart mij nog veel meer,
Dat ik niet weet de tijd wanneer,
Het derde bezwaart mij bovenal
Dat ik niet weet waar ik vaaren sal." [4])

---

[1]) blz. 193 en 194. [2]) blz. 195.

[3]) Van Thuynen beroept zich hier op de belijdenis. Hij schrijft blz. 196: „Wel te recht zeggen de opstelders van onze Nederlandsche Belydenisse, Art. 24. Voorts, „*al* is het dat wij goede werken doen, zoo en gronden wij onze zaligheit niet daar op. Want wij en kunnen geen werk doen, of het is besmet door ons vleesch; en ook strafweerdig. En al konden wij eenig voortbrengen, zoo is doch de gedachtenisse van een zonde genoeg, dat het zelve van Godt zoude verworpen worden. Alzoo dan zouden wij altijd in twijfel staan, herwaarts en derwaarts dryvende, zonder eenige zekerheit, en onze arme conscientien zouden altijd gequeldt worden, indien zij niet en steunden op de verdiensten des lydens en stervens onzes Zaligmakers." En nochmaals in het voorgaande 23ste Artijkel: „En daarom wij houden dit fundament altijdt vast, Gode alle eere gevende, ons vernederende, en bekennende zoodanige als wij zyn, zonder iets van ons zelven of van onze verdiensten te vermeeten, steunende en rustende op de gehoorzaamheit des gekruisten Christi alleen; dit is genoegzaam om alle onze ongerechtigheden te bedekken; en ons vrymoedigheit te geven, de Conscientie vrijmakende van vreeze, verbaastheit en verschrikkinge om tot Godt te gaan. En voorwaar, indien wij voor God verschijnen moesten, steunende op ons zelven, of op eenige andere schepselen, hoe weinig het ook waare, wij moesten (helaas) verslonden worden."

[4]) blz. 192.

Tegenover dezen handhaaft Van Thuynen, dat het wezen des geloofs is een *zeker vertrouwen*, dat *niet alleen anderen* maar *ook mij* vergeving der zonden geschonken *is* enz. Dat de Catechismus aldus spreekt van een zeker vertrouwen is, volgens hem: „om aan te wijzen, dat het Geloove, als het wezen zal *zooals het behoorde*, zelf moet wezen een vertrouwen, dat *met geen twyfelingen vereenigt is*, maar zoo vast en zeeker en zoo volkomen dat daaromtrent, of Godt ons wel zoo lief gehad heeft, niet de alderminste twijfelinge meer overig is." [1]) Dit stelt Van Thuynen echter niet als absoluten eisch, alleen 't *behoorde* zoo. Elders toch schrijft hij: „Niemant moet evenwel meenen dat de Gereformeerde kerke voor geen ware geloovige zoude achten, dan alleen sulke, die met insluitinge van haar zelven dit zoo zeker en vast vertrouwen, dat daaromtrent *geen de alderminste twijfelingen meer bij haar soude overig syn*: in geenen deele, want daar zijn zoowel zwak als sterk geloovigen. Zy leert wel, dat de twijfelinge ten hoogste *schadelijk* is voor het geloove, maar zoolang als er noch eenigszins dit vertrouwen is, al is het maar klein en gering, ja al was het maar als een mosterdzaad, zoo is er noch geloof. Maar als ongeloovige verwerpt ze alleenig dezulke, in wie niet het alderminste van dit vertrouwen gevonden wordt." [2])

Van een iegelijk, aan wien het evangelie wordt verkondigd, wordt nu dit geloof door God *geëischt*. „Bekeert u en *gelooft* het evangelie," zoo moet immers de prediking luiden. „Gelooven *mag* ja *moet* elk, *zoo ras hem het evangelie verkondigd wordt*, hoe boos en zondig hij tot op dat moment ook geweest mag zijn." [3]) De fout, die de fijnen

---

[1]) blz. 197.

[2]) blz. 6 en 7. Ypey, en in navolging van hem Glasius (in voce) geven het beloop van dezen strijd m. i. niet geheel juist weer. Zij stellen het voor als zou Van Thuynen eerst een volkomen verzekerd vertrouwen, niet door eenige twijfeling geschokt, hebben geëischt, en later hierop zijn teruggekomen in zijn „Brief aan den Heere enz." Deze brief nu werd geschreven geheel in 't *begin* van den strijd en diende om Driessen's aanval in de voorrede van zijn „Saulus bekeerd" af te slaan. Zooals ons hier blijkt eischt Van Thuynen in zijn oorspronkelijk geschrift *niet* een twijfelloos vertrouwen (cf. bv. blz. 6 en 7). Op de door Ypey geciteerde bladzijden van den brief blz. 14 en 15 herhaalt en verduidelijkt hij eenvoudig zijn vroegere bewering (*Korte uitlegging* blz. 198 en 199), terwijl hij op blz. 109 van de Korte Uitlegging niet zegt, dat de Kerk zulk een *volkomen* vertrouwen eischt, maar het *prijst*, wijl het zóó *behoort*, hoewel ze daarom geen kleingeloovige verwerpt. Wat hij zegt over belijdenis, doop en avondmaal, geeft echter ongetwijfeld aanleiding tot deze misvatting van zijn gevoelen.

[3]) blz. 44.

hier begaan, is, dat ze niet bedenken, dat men onderscheid heeft te maken tusschen „*te mogen gelooven* en *het geloof verkregen te hebben*, een geloovige geworden te zijn." Dat iemand „het geloove *verkregen heeft* en in der daat en waarheit bezit, mag en moet niemant denken, *zoo het hem niet wederbaart.* Bij aldien iemant even boos en zondig blijft als hij tevoren was en met lust en genoegen voortgaat in het pleegen van alderhande zondige en ongerechtige werken, is het een blijk (wat hij ook *zeggen* mag dat hij gelooft), dat het gelooven noch in zijn herte *niet* gevonden wordt. Maar daarom moet niemant daaruit besluiten, gelijk deze menschen doen, dat hij, die er noch van ontbloot is, geen geloovige *worden* mag; en om dat te worden niet zoude mogen aannemen en gelooven op die tijdt als hij het evangelie hoort, dat Godt *ons*, gelijk dat evangelie behelst, *waarlijk met zich zelven verzoent heeft in het bloedt zijns Soons*, hoe zondig hij tot op dat moment ook in zich zelven geweest mogte zyn; want zonder die genade Godts in Christo te bekennen kan hij nooit een geloovige genaamt worden; — zonder *midden in zijn sonden*, dat aan te nemen en te gelooven, dat Godt niet alleen anderen maar ook hem zoo lief gehad heeft, *kan hij nooit bekeert worden*; nooit ontstoken in een liefde tot Godt en in een zugt om hem voortaan te leven en den rijkdom zijner genade tot zijn lof te verkondigen beide met woorden en met werken." [1])

Van Thuynen stemt echter wel toe, dat er aan dit geloof *iets vooraf moet gaan.* [2]) Daartoe „*ontdekt* Godt den mensch aan hem zelve, en doet hem zien, dat hij een zondaar is". Hoe zal immers iemand, die zijn ellende niet kent, verlossing begeeren. Vervolgens brengt God hem „tot *angst en benauwdheid over zijnen staat*; dat hij hem over zyne zonde ongerust bekommert en verlegen maakt, en doet zugten en uitroepen: ach! ik ellendig mensch, wat zal ik doen om zalig te worden. Het herte *aldus bereidt hebbende*, zoo laat Godt daarop aan zoodanig een mensch *het evangelie prediken*, als hij hem brengen wil tot het geloof in Christus Jezus, doet hem acht slaan op *het woord*, hongeren en dorsten naar de gerechtigheid, welke daarin wordt voorgesteld, met een begeerte om in Christo gevonden te worden door het gelooove. Verlicht ook als dan zijn verstandt inwendig door Zyn Geest soodanig, dat hij een *recht begryp* van hetzelve krijgt, en hem *van de waarheid des evangeliums* hebbende

[1]) blz. 45 en 46. Dit is hetzelfde, waarop Van Hattem zoo sterk den nadruk legde. *Val.* IV : 730—734.

[2]) Zie hierover blz. 50—57.

doen *overtuigt worden* an zijne conscientie, neigt hij als dan ook *ten laatste* zijn herte tot het *geloove.*"

Wat aan dit overtuigd worden van de waarheid des evangelies voorafgaat is echter alles slechts *voorbereiding*: 't zijn trappen *vóór* het geloof, niet *in* het geloof, zooals de fijnen willen. Wil iemand spreken van *daden* in 't geloof, van een uitgaande en weerkeerende daad, Van Thuynen wil dan de uitgaande daad niet als geloof aanmerken. Beter is het daarom ook te spreken van *drie* daden: een *uitgaande* (zoekende), een *vindende* en een *weerkeerende* daad. De tweede maakt dan *het wezen des geloofs* uit, en de wederkeerende daad is „die blijdtschap die *troost* en *vrede* en rust der ziele, die hij door dit geloove bezit, dat hij *gevonden heeft* Jezus welke is de Christus." [1])

Bij de *Hattemisten* vond Van Thuynen veel bijval, wat ons niet verwondert, waar zijne opmerkingen soms bijna woordelijk met die van Pontiaan van Hattem overeenstemmen. [2]) Het antwoord van de zijde der „fijnen" liet zich echter niet lang wachten.

Professor Driessen, slagvaardig als altijd, trad terstond in het strijdperk, en na hem professor A. Lampe en verscheiden anderen. We zullen ons echter alleen tot den eerstgenoemde bepalen. [3])

Duidelijk zegt hij, waarom hij tegen Van Thuynen's definitie van het wezen des geloofs verzet aanteekent n.l. „*opdat 1° klein geloovige hunnen staat niet wegwerpen, als waren ze nog geheel ongeloovigen, en 2° andere zig niet bedriegen door een ongegronde waan*". [4])

Wat Van Thuynen's beroep op den catechismus betreft, daartoe heeft hij volgens Driessen geen recht, omdat in de 21ste vraag een „*gevestigt Christen*" aan 't woord is, opdat tegenover de Roomsche kerk de heerlijkheid van het gereformeerd geloof te beter zou uitkomen.

Vóór alles dient bij het spreken over 't geloof steeds in 't oog te worden gehouden, dat er verschil is *a.* tusschen iemand die een *welgegrond vertrouwen* en *b.* iemand die een *ijdele waan* heeft, dat Jezus zijn Zaligmaker is.

Zegt men nu: 't welgegrond vertrouwen is alleen *door den Heiligen Geest gewerkt*; maar dit moet toch *blijken*. En *hoe* zal dit

---

[1]) blz. 198 en 199.

[2]) z. b. blz. 7 en 8.

[3]) Zie voor de gewisselde strijdschriften: *Glasius* in voce *Van Thuynen.*

[4]) Bij het weergeven van Driessens gevoelen is gevolgd het excerpt, dat hij zelf van zijne geschriften tegen Van Thuynen en later tegen Ph. Themmen geeft in zijn: *Oude en Nieuwe mensch*, Groningen 1738, bl. 406—469.

blijken, dat is hier de vraag. 't Is niet genoeg zich voor de gegrondheid van het vertrouwen te beroepen op *een innerlijke verzekering* van den Heiligen Geest, die op *geen reden* steunt. Zegt men: er moet eerst een vertrouwen zijn en dan een toevlucht nemen, keert men dan de zaak niet om? Houdt men dan iets anders over dan „een vaste meining zonder grond"? Waarin verschilt dat van een tijd- en historisch geloof? Zoo maakt men het levend geloof gelijk aan het doode, waarvan Jacobus schrijft en geeft aan de vijanden, *de papisten*, die 't gereformeerd geloof als een ijdele waan brandmerken, gemakkelijk gewonnen spel. [1])

Neen, de overtuiging, die de Heilige Geest in het hart werkt, is eene *redelijke* overtuiging. Welke is nu de rede, waarop die overtuiging rust? Is ze deze: „Jezus heeft het heil verworven *voor alle menschen*, bij gevolg ook voor u"? [2]) Dat schijnt Van Thuynen te veronderstellen, als hij zoo algemeen spreekt van „ons"; maar dit strijdt met de gereformeerde leer der bijzondere genade. De Catechismus zegt (vraag 21), dat de Heilige Geest dat vertrouwen in het hart werkt *door het Evangelie*. Maar dit evangelie wijst de zaligheid aan *niemand in 't bijzonder* toe, wel *in 't algemeen aan den geloovige*. De grond van genoemde overtuiging kan dus alleen *deze sluitrede* zijn: „die in den Zoon gelooft heeft het eeuwige leven; ik geloove in den Zoon, bijgevolg heb ik het eeuwige leven." [3]) Maar om zoo deze sluitrede te kunnen maken, moet men overtuigd zijn van de *oprechtheid* van het geloof. En die kan alleen blijken uit de vruchten, het *hongeren en dorsten*. „Des ge dan ziet, dat dit vertrouwen niet ga voor die begeerte, voor die honger en die dorst, maar die wesentlijk *veronderstelle*."

Wel kan het één snel op het ander volgen, kunnen ze bij krachtige Geesteswerking bijna onafscheidelijk zijn, maar toch kan nimmer die verzekering er zijn zonder de toevluchtneming. Ook heeft dit snel-opeenvolgen in den *regel* niet plaats, getuige „de bevindinge van Jehovaas gunstgenooten".

Volgens Driessen is er in den Catechismus een *conditie* verzwegen; n.l. aldus: „een zeker vertrouwen, dat niet alleen anderen," d. i. toch niet *alle* anderen, maar anderen, *die tot Jezus de toevlucht nemen*, „maar ook mij," indien ik n.l. *tot Jezus de toevlucht neem* enz. „God biedt het heil en het leven in Zijnen Zoon niet aan, als

---

[1]) *Oude en Nieuwe mensch*, bl. 408 en 416.
[2]) t. a. p.
[3]) blz. 409.

onder *conditie* van *geloof* en *bekeering*; dog deze voorwaarden zijn geen verdienstelijk werk, maar uit haar eygen aart eene verlochening van eyge verdienstelijkheyd en voorwaarden van een genadeverbond, die God zelf in een uitverkoren zondaar werkt." [1])

De zaligheid hangt niet van die zielsgesteldheid, maar alleen van die vrije genade af. „God heeft de gansche zielverlossinge buiten den mensch, zonder toedoen van den mensch, beschikt en uitgevoerd, hij werkt het ook alles in den mensch, doch zóó dat Hij den mensch werkzaam make. — Men moet onderscheyd maken tusschen werk, dat de *verdienende oorzaak* zij van de genade en tusschen eene werkzaamheyd der ziele tusschen welke en tusschen de toerekeninge der geregtigheyd God een verband heeft gelegd als tusschen een conditie, die *Hij zelfs werkt*, en die niet de verdienende oorzaak op eenigerlei wijze, maar het *middel* is, waardoor men Jezus aanneemd." [2])

De *tegenwerping* wordt nu gemaakt: indien men de wezenlijke daad des geloofs stelt in zulk een toevlucht nemen, laat men dan niet de *wedergeboorte en de bekeering aan het geloof voorafgaan*, en is dat geen omkeering van het gereformeerde geloof? Maar dit doet juist Van Thuynen c.s., want *aan het verzekerd geloof moet de overtuiging ten grondslag liggen, dat men een nieuw beginsel des levens heeft ontvangen.* Stelt men dus in dit *verzekerd* vertrouwen het wezen des geloofs, dan moet de bekeering wel voorafgaan. Wie echter het hongeren en dorsten als het wezen des geloofs erkent, die houdt het daarvoor dat er *geen wedergeboorte en geen bekeering* is zonder dit *beginsel* des geloofs. „Wij stellen wel een wedergeboorte en heiligmaking voor de volle *verzekerdheid* des geloofs, maar niet voor of zonder de eerste wezenlijke daad des geloofs." In het hongeren en dorsten, door den Heiligen Geest gewerkt, is geloof, wedergeboorte en bekeering in beginsel *samengevat.* De telkens hervatte bekeering moet als de vrucht van het eerste hiervan wel worden onderscheiden.

Niet ieder is dus *verplicht* te vertrouwen, dat hem de vergeving der zonden *geschonken is.* Dit is in strijd met de bijzondere verkiezing. Niemand kan verplicht zijn iets te gelooven, wat hij later valsch zou kunnen bevinden: „Zal iemand tegelijk gelooven, dat Jezus' gerechtigheid alleen voor de *uitverkorenen* verworven zij en zal hij tegelijk gelooven, dat die *hem* geschonken zij, *zonder dat*

---

[1]) blz. 410.
[2]) blz. 410 en 411.

hij weet dat hij een uitverkorene zij!" [1]) Wel is *'t geloof* een plicht, maar niet het *verzekerd* geloof.

Wie dit laatste beweren, gelooven eigenlijk niet, dat wedergeboorte en bekeering zulk een *algeheele verandering* te weeg brengen; gelooven eigenlijk niet in de volslagen verdorvenheid en algeheele, doch schuldige, onmacht ten goede. Men heeft die geheele verandering nooit zelf ondervonden en maakt zich wijs tot de bij de geboorte reeds geheiligden te behooren, die van de eerste jeugd af aan ongevoelig tot de begrippen van waarheid en de betrachting van deugd zijn geleid. De heerschende verdorvenheden van eigen onbekeerd hart worden verward met de zwakheden van Gods kinderen. Door het algemeen prediken, bidden, troosten, wordt dit zeer in de hand gewerkt. Ook waant men, dat het Christendom niet zulk een bekommerd hart eischt, maar *blijdschap*. Maar men vergeet dat de christelijke blijdschap een blijdschap is *in God*, die alleen van *droefheid naar God* 't gevolg kan zijn.

Had Van Thuynen gezegd, dat alleen 't vertrouwen, dat mij genade is bewezen, *goede werken*, die immers werken der *dankbaarheid* moeten zijn, voortbrengen kan en dat hiertoe het „hongeren en dorsten" niet in staat is, — dit loochent Driessen ten stelligste. Wel maakt het vertrouwen, met de daaraan verbonden dankbaarheid den christen op de *uitnemendste wijze* vruchtbaar en overvloedig in goede werken, toch, al is er die dankbaarheid nog niet, daarom kan er wel een beginsel van goede werken zijn, dat de verdienstelijkheid uitsluit. 't Beginsel van 1 Joh. 4 : 8, 10, 19, staat vast: *Gods liefde is 't eerst*, wij hebben Hem lief, omdat Hij ons eerst heeft liefgehad. Dit erkent ook hij, die in het hongeren en dorsten het wezen des geloofs stelt. Wie hongert en dorst stemt met blijdschap toe, dat de weg des heils nu voor hem weder openstaat; de drieëenige God is hem boven alles dierbaar, in heiligheid als heiligheid vindt hij zijn geluk, in de zonde zijn wezenlijk onheil. Daar is dus een beginsel van goede werken. Vanwaar dit? De geloovige zal niet denken aan verdienstelijkheid. Zoodra hij tot het besef komt, dat hij oprecht God lief heeft, een reine begeerte heeft naar Christus, erkent hij, dat dit komt, omdat God *Zijne liefde in het hart heeft uitgestort.* [2]) Alzoo was Gods liefde toch *de eerste.*

Ook kan een hongerende en dorstende goede werken doen, om

---

[1]) blz. 413.
[2]) blz. 433.

als *een loon naar genade*, de verzekerheid en daarmede gepaard gaande dankbaarheid te verkrijgen.

Wel schijnt de catechismus de dankbaarheid aan te geven als het *eenige* beginsel van goede werken. Dit is echter slechts schijnbaar. De catechismus wijst het rechte beginsel aan in het 90ste antwoord, nl. *„lust en liefde om naar den wille Gods, in alle goede werken te leven"*.

Driessen herinnert Van Thuynen aan het woord: „al wat uit het geloof niet is, is zonde". Zoo zou dan ook volgens Van Thuynen, het rechte hongeren en dorsten zonde zijn òf op het vertrouwen moeten volgen, wat, gelijk reeds bewezen werd, absurd is. Van Thuynen beweert hiertegenover, met een beroep op Maresius, dat dit woord alleen toepasselijk is op de uiterlijke werken, terwijl hij Driessen er opmerkzaam op maakt, dat hij dan eigenlijk niet in het hongeren en dorsten, maar reeds in hetgeen daaraan nog voorafgaat, nl. *de zelfontdekking* des zondaars, het wezen des geloofs stellen moest. [1])

We kunnen den strijd verder niet in het bijzonder volgen. [2]) Het is ook genoeg beider gevoelen vernomen te hebben. In al de

---

[1]) *De Korte uitlegging verdedigt tegen Antonius Driessen* door Th. van Thuynen, 1722, cf. blz. 115 en 116.

[2]) In zijn strijd met Lampe kwam nog meer de *overeenstemming met de oude theologie* in 't geding. In zijne *dissertatio de fiducia* (een van de *Dissertationes philol. theologicae* door D. Gerdes in 1737 uitgegeven) geeft Lampe toe, dat de protestantsche theologen der 16de eeuw meerendeels de *fiducia* het *wezen* des geloofs hebben genoemd. Hij haalt, § 1, aan het oordeel van Richard Baxter, die erover klaagt, dat Testardus Chamierus en Calvinus „fidem per fiduciam definiant et *pessime asserant* neminem credere in Christo, qui non credet, sibi esse remissa peccata". Dit kwam echter volgens Lampe, omdat ze er zich nog niet zoo goed rekenschap van gegeven hadden. Met het oog op Calvijn en Ursinus zegt hij: Non diffitemur *eos non semper satis accurate* gradus in fide distinxisse. Neque enim in primo Lucis evangelicae per reformationem ortu metaphysica a scholastico squalore ita repurgata erat, ut claris et distinctis rerum conceptibus semper adsueverint. Elders, § 21, zegt hij met eene beschermende goedigheid tegenover Calvijn, welke zijne tegenstanders uitermate ergerde: *Calvino quidem pro modulo seculi sui condonari poterat, quod minus accurate in hac causa loqueretur.* Interea ipse quoque ubi de dubitationibus fidelium agit fiduciam, quam illis eo tempore asciebit, pro certitudine salutis sumere non videtur. Aldus omschrijft Lampe het geschil: Eén van beide, het vertrouwen (acquiescentia) is zóó te houden voor een attributum essentiale des geloofs, dat wie het missen geen geloovigen zijn, òf het is een vrucht des geloofs, waarmee de een vroeger de ander later overeenkomstig de

gewisselde strijdschriften wordt niet veel meer gegeven dan eene herhaling van het hier meegedeelde. Vaak maakt eene schromelijke spraakverwarring het volgen van den strijd niet gemakkelijk. Zoo worden wedergeboorte, bekeering en heiligmaking meestal geheel geidentificeerd en dan weer schijnt er verschil gemaakt te worden.

Tot de noodlottigste verwarring is echter door Van Thuynen zelf aanleiding gegeven. Zeer terecht onderscheidt hij tusschen het *gelooven* en het *bezitten van het bewustzijn, dat men een geloovige is.* [1]) Kan het eerste als plicht worden gesteld, het laatste geenszins. Elders onderscheidt hij tusschen een *zoekende*, *vindende* en *weerkeerende* daad. [2]) De eerste noemen Driessen c. s. geloof, de tweede wil hij geloof noemen, maar *niet* de derde, d. i. het blijde besef, dat men gevonden heeft. Nu geeft hij echter niet zeer duidelijk het

---

verschillende wijzen van de werkingen des H. Geestes begiftigd wordt. Dit laatste is volgens L. sinds *Gomarus'* verhandeling *„de fide per quam justificamur natura"* zoo goed als algemeen aangenomen. Lampe verdedigt deze stelling: Acquiescentia non est de essentia fidei cum neque actus talis fit, qualem natura objecti necessario exigit, neque ad finem fidei obtinendum absolute requiratur neque semper in vere credentibus reperiatur." Objectum fidei = Testimonium Dei, dat het heil alleen *algemeen* toezegt. Finis fidei = unio cum Deo in Christo. Met groote instemming beroept Lampe zich op zijn ambtgenoot „celeberrrimus A. van Driessen".

In zijn *De Korte uitlegging verdedigt tegen A. Driessen* beroept Van Thuynen zich op eene breede reeks getuigen, blz. 12—66: Heid. Cat. vr. 21 en 81. Kort begrip vr. 59 en 61. Formulieren van den Doop der volwassenen. 3de vraag en van het Avondmaal 2de vraag van het zelfonderzoek. Ned. Belijdenis artt. 22, 23, 24. Calvijn, *Institutio relig Christ.* Lib. III, cap. 2 § 16: „Daar is niemandt waarlijk geloovig, dan alleen diegeene, die door een grondige en zekere kennisse overtuigt en verzekert zijnde, dat God hem een genadig en goedtgunstig Vader is, van zijne goedertierentheit hem zelven alles goeds belooft en die op de belofte van Godes goedgunstigheit t' zijnwaarts vertrouwende een ongetwijfelde hoop der zaligheit heeft. Niemant zegge ik is een geloovige, dan die op de gerustigheit en vastigheit zijner zaligheit steunende met vertrouwen en vrijmoedigheit den Duivel en den Doodt bespot, gelijk wij verstaan uit die voortreffelijke uitroepinge Pauli, ik ben versekert dat noch doodt noch leven enz. Rom. 8 : 38." Verder citeert hij Melanchton, Musculus, Beza, Bullinger, Paraeus, de gecommitteerden ter Nat. Synode te Dordrecht uit Hessen en uit Groningen, H. Alting, S. Maresius, R. Sixta, A. Hasius, A. Hachtingius, J. Alting, L. Ryssenius, F. Burman, H. Witsius enz. Driessen verklaart in zijn *Tweeden Brief* hiertegenover, evenals L., dat de oude theologen zich in deze zaak niet nauwkeurig hebben uitgesproken. Op de beschuldiging van overeenstemming met het Concilie van Trente gaat hij niet in.

[1]) z. b. blz. 81.

[2]) z. b. blz. 82.

verschil van de tweede en derde daad aan en houdt ook niet aan dat verschil vast. Hij verwart beide weer en zijn bestrijder volgt hem hierin en houdt hem hieraan.

De oorzaak der verwarring is m. i., dat hij zich geheel aan het spraakgebruik van den catechismus bindt. Wanneer hij het geloof omschrijft als een zeker vertrouwen, dat mij vergeving der zonden geschonken is, Jezus mijn zaligmaker is, dan blijft er eigenlijk voor een onderscheid tusschen een vindende en weerkeerende daad geen plaats meer. Daarop wijst Driessen hem dan ook. [1]) Wie zeker vertrouwt, dat hem vergeving *is* geschonken, weet ook dat hij een geloovige is. Daarin toch ligt een oordeel opgesloten over iets, dat in het verleden geschiedde. Beter zou het in overeenstemming met het gemaakte onderscheid zijn om te spreken van *een zeker vertrouwen op de genade Gods, een aannemen van Christus*, als wezenlijke daad des geloofs, en als weerkeerende daad het maken van de conclusie, dat men genade heeft gevonden, dat men Christus tot zijn Zaligmaker heeft, dat de zonden vergeven zijn. Kan nu het eerste wel als plicht worden gesteld, het tweede als plicht te stellen is volgens Driessens juiste opmerking niet vereenigbaar met de gereformeerde leer der bijzondere genade. [2]) Daardoor dringt ge den menschen een leugen op in plaats van hun het evangelie te prediken, zoo luidt Driessens beschuldiging.

Aldus maakt Van Thuynen zelf aan zijne tegenstanders de verdediging gemakkelijk en de zaak, waar het om gaat, wordt ontweken. De eigenlijke grief van Van Thuynen is n.l. deze, dat, waar het wezen des geloofs wordt gesteld in „hongeren en dorsten", het vertrouwen ontaardt in een *vertrouwen op dat hongeren en dorsten*, op het geschonken nieuwe leven, in plaats van *op de genade Gods.* Driessen doet het telkens voorkomen, alsof Van Thuynen leerde, dat het vertrouwen niet het hongeren en dorsten zou *veronderstellen.* Dat is geheel onjuist; maar hij wil niet, dat het er op zal *rusten.* En om dat laatste nu geheel onmogelijk te maken, daartoe gaat Van Thuynen zoover, dat hij aan het hongeren en dorsten alle

---

[1]) blz. 422. Het is „een wonderlijke onderscheiding, dat ik straks moet gelooven, dat Jesus mijn zaligmaker zij — maar ik moet tog straks niet geloven, dat ik het gelove verkregen heb? verkrijgt men dan ook Jesus zonder het geloof?" Hiertegenover tracht Van Thuynen zich te verdedigen blz. 108—112 van zijn *De Korte uitlegginge verdedigt tegen A. Driessen.* W. à Brakel wijst op deze zelfde fout in zijn *Redelijke Godsdienst* Dl. I cap. XXXII § 19, 3.

[2]) z. b. blz. 83, 84.

innerlijke waarde ontzegt. Wie niet meer hebben dan dit, zijn niet beter dan de Turken. Daardoor wil hij hen als met geweld opdrijven uit een staat van blijvende bekommering. Hierbij gaat hij vaak met een ruwheid te werk, die onaangenaam aandoet, waarom Driessen zich geroepen acht voor zwakgeloovigen op te komen, opdat ze hun staat niet verwerpen. Van Thuynen verwijt hiertegenover aan Driessen, dat het door zijne handelwijze hun onmogelijk wordt gemaakt om uit den staat van bekommering verder te komen, terwijl het tevens gemakkelijk wordt gemaakt om in dien staat te blijven, omdat zoo uitdrukkelijk wordt geleerd, dat hongeren en dorsten reeds genoeg is. De sluitrede des geloofs moet, mag en kan volgens Van Thuynen niet, gelijk Driessens wil, worden opgemaakt, vóórdat het vertrouwen (het aannemen) er is [1]), om dan alzóó *zich het recht te verschaffen* tot dit vertrouwen. Daardoor worden de gewetens op de pijnbank gelegd. [2]) Integendeel, eerst als het vertrouwen (aannemen) er *is*, dàn moet daaruit, of het den zondaar nu ook wederbaart, blijken of dat het rechte is en of alzoo de zondaar een waar geloovige werd. [3]) Niet op het toevluchtnemen, maar op het aannemen, op het vertrouwen moet dus de sluitrede des geloofs of gelijk Van Thuynen het noemt „de wederkeerende daad" volgen.

De *orde wordt omgekeerd* als men aan vervulde condities, ook al zijn die door God gewerkt, de vrijmoedigheid ontleenen moet om zich op Christus' gerechtigheid te verlaten, al wil men hierbij dan ook niet van verdienen weten. Zoo toch moet de *heiligmaking* voeren tot de *rechtvaardigmaking*. Hiertegenover wijst Driessen wel op de rechtvaardigmaking in *de vierschaar Gods*, die onafhankelijk is van alle heiligmaking. Maar 't is niet genoeg, dat buiten het bewustzijn om de rechtvaardigmaking aan de heiligmaking voorafgaat, ook *in* het bewustzijn moet dit aldus wezen. De *rechtvaardigmaking in de conscientie* [4]) moet niet rusten op de reeds bespeurde vruchten der heiligmaking, zooals hongeren en dorsten

[1]) z. b. blz. 83.

[2]) z. b. blz. 75, 76. Men moet dan de waarde van het „hongeren en dorsten" bepalen vóór die bepaald worden kan.

[3]) z. b. blz. 81.

[4]) Driessen beschrijft deze aldus: De H. Geest verzekert den zondaar in zijn gemoed, dat hij vrijgesproken zij: zulcks geschied dan, wanneer Hij hem uit de vrugten van zijn geloof doet zien, dat zijn geloof het regtveerdigend geloof zij. Also spreekt dan de zondaar zig selfs vrij, doemende zijn eigen aanklagers en betwisters van zijn recht. *Oude en Nieuwe mensch* blz. 369.

hier toch feitelijk aangemerkt worden, maar ze moet rusten alleen op het evangelie, op de belofte Gods. Ze moet niet zijn een oordeel over 't geen reeds in het hart gevonden wordt, maar een eenvoudig aanvaarden van de vrijspraak Gods.

Ook constateert Van Thuynen een omkeering der orde met betrekking tot het *beginsel der goede werken*. Driessen stemt toe, dat het beginsel wederliefde moet zijn en dat de liefde Gods altijd de eerste is. Daarom wijst hij op de *ingestorte liefde*. Maar deze instorting gaat weer buiten het bewustzijn om. In het bewustzijn moet, volgens Driessens leer toch feitelijk het omgekeerde plaats hebben. Eerst moet de geloovige komen tot het besef van zijn eigen liefde tot God en zijn dienst om dan daaruit te besluiten tot de liefde Gods en dan van achteren te erkennen, dat die de eerste is geweest, dat eigen liefde slechts het gevolg was van Gods ingestorte liefde. [1])

Ook met het oog op de *verkiezingsleer* meent Van Thuynen eene omkeering te moeten constateeren, al is dit dan op een eenigszins andere wijze. Hij toch verklaart, dat deze leer alleen voor de *geloovigen* is. Wie tot het vertrouwen op Gods genade in Christus is gekomen, kan *daarna* ook zich verblijden in zijne uitverkiezing. Zoo leeren het de apostel Paulus en de catechismus. Driessen stelt hiertegenover: wanneer de genade alleen voor uitverkorenen is, dan moet iemand ook kunnen weten of hij tot de uitverkorenen behoort, wil hij zich de genade mogen toeëigenen. [2])

De uitverkiezing, de rechtvaardigmaking in de vierschaar Gods, de ingestorte goddelijke liefde, de wedergeboorte, — op al deze dingen wordt door Driessen sterk de aandacht gevestigd. Het mysterieuse, wat in het verborgen schuilt en schuilen moet, wordt alzoo te veel in het licht getrokken. De eerste beginselen van de werkingen des Geestes worden nagespeurd op gevaar af om in strijd te komen met 's Heeren woord: „De wind blaast, waarheen hij wil en gij hoort zijn geluid, maar *gij weet niet van waar hij komt en waar hij henen gaat*, alzóó is een iegelijk, die uit den Geest geboren is". Men wil het geestelijk leven zien vóór het gezien worden kan, het onderzoeken vóór het zonder schade onderzocht worden kan. De gelijkenis van het opschietende zaad, dat groeide, de zaaier *wist zelve niet hoe*, wil men logenstraffen. Men is zoo druk met den verborgen raad Gods, dat men niet aan den geopenbaarden, zoo druk met

---

[1]) z. b. blz. 85.

[2]) *Oude en nieuwe Mensch*, blz. 413. z. b. blz. 84, 85.

de wedergeboorte, dat men niet aan het vertrouwen, zoo druk met de ingestorte liefde, dat men niet aan Gods liefde in den gekruisten Heiland toekomt. In de plaats van het Woord dreigt zich het bovennatuurlijke levensbeginsel, de alleen physische werking te schuiven; en Böhl's beschuldiging krijgt recht: Man kommt aus den physischen Processen nicht heraus. [1])

Ten slotte kunnen we het verschil tusschen Van Thuynen en Driessen misschien het best aldus samenvatten: Volgens Van Thuynen openbaart het geloof zich eerst als *vertrouwen*, om zich dan te handhaven als *levensbeginsel*, zijn echtheid te toonen in vruchten der heiligmaking. Volgens Driessen mag het geloof eerst, wanneer het zich duidelijk genoeg als levensbeginsel heeft geopenbaard, in vertrouwen overgaan. Van Thuynen verliest echter uit het oog, dat het geloof in beginsel toch reeds kan bestaan, vóór het zich in 't bewustzijn duidelijk *openbaart*. Al loochent men, dat aan het aannemen *de bewustheid* der wedergeboorte moet voorafgaan, daarom mag nog niet geloochend, dat de *wedergeboorte zelve* vooraf moet gaan. [2])

Wat de praktijk betreft: Van Thuynen ontkent, dat een geloovige eerst zou moeten worden getroost met het oog op zijn „staat", wil hij den troost des evangelies mogen aanvaarden. Driessen leert niet bepaald, wil dit ook niet leeren, maar toch komt zijn leer te veel hierop uit: dat een zondaar met zijn wedergeboorte, met de ingestorte goddelijke liefde, met het bewijs zijner uitverkiezing, met zijn hongeren en dorsten *als iets zeer waardevols*, met dezen ganschen *schat* tot het kruis van Golgotha komen zal. Van Thuynen wil, dat hij alleen met den last zijner zonden zal komen; hij gevoelt er iets van, dat al deze dingen zich als een muur tusschen de oprechten en den Zaligmaker moeten plaatsen. Zeer te betreuren is het echter, dat, in plaats 'van zich vriendelijk als een evangelieboodschapper tot hen te wenden, hij nu tot hen komt als een strijdvaardig theoloog, als een met anathema's gewapende ketterjager met de onbarmhartige en gelukkig ook onhoudbare

---

[1]) Dr. E. Böhl, *Von der Rechtfertigung durch den Glauben*, S. 55.

[2]) Hiervan erkent v. Th. wel iets in zijn: *De Korte Uitlegging verdedigd tegen eenige Acad. verhandelingen* blz. 131. Echter wil hij de inplanting van het nieuwe leven geen wedergeboorte noemen, zooals immers in het natuurlijke leven ook de ontvangenis geen geboorte wordt genoemd. Hij gaat er echter niet op in, welke de verhouding van deze inplanting tot het hongeren en dorsten is. Had hij dit gedaan, hij had niet vol kunnen houden, dat het hongeren en dorsten zonder innerlijke waarde is.

stelling, dat wie alleen hongeren en dorsten, evenmin zullen zalig worden als de papisten en de Turken. Hierdoor geeft hij den indruk van lichtvaardigheid en zet zelve kracht bij aan Driessens ernstige waarschuwing tegen een ijdele waan, tegen een blijdschap, die niet is een blijdschap in God, omdat ze niet volgde op een droefheid naar God, tegen een praktische loochening der wedergeboorte. [1])

STRIJD OVER HET GELOOF IN HET OLDAMBT.

Zoo weten we dan nu, welke strijd het eigenlijk was, die ook in het Oldambt tot uitbarsting was gekomen. Uit den aard der zaak bleef dit geschil, dat zoo nauw met de praktijk in verband stond, niet slechts tot theologen beperkt, maar namen de gemeenteleden hieraan ijverig deel.

In de *Beerta*, de gemeente van Johannes Lubbers, een vriend van Schortinghuis, was het reeds lang aan het woelen. [2]) Tegenover den predikant stond hier een sterke oppositie, aan wier hoofd zich Fabius, de geneesheer dier plaats had gesteld. Reeds had de Classis zich in de onlusten te Beerta gemengd, en op de eerste vergadering, die hij bijwoonde, had Schortinghuis terstond gelegenheid op te merken, dat de meerderheid niet was aan de zijde zijner geestverwanten. Aan Lubbers werd er nl. uitdrukkelijk geweigerd, dat in de acte, die over deze zaak handelde, de verklaring zou worden opgenomen, dat hij rechtzinnig in de leer was.

Ondanks de classicale bemoeiingen bleven de onlusten te Beerta voortbestaan. Fabius werd door den kerkeraad gecensureerd en beriep zich daarna op de Classis. Door deze werden Oomkens van Wildervank en C. Klugkist van Zuidbroek, beiden oud en bezadigd, gecommitteerd om de zaak te onderzoeken. Uit hun verslag op de vergadering van 13 September 1735 bleken de voornaamste bezwaren van Fabius c. s. tegen Lubbers deze te zijn: „Lubbers sou gesegt hebben dat alle die niet *wisten* dat ze *wedergeboren* waren de duivel haar al een strik om den hals heeft, en na de helle sleept, (dat) hij voortging in 't *verbieden van 't Vader onze*, de schoolformulieren en bedeboeken in de scholen, (dat) ds. Lubbers bij Doop van sommige 't geheele *formulier* en van sommige weynig of niet en

---

[1]) z. b. blz. 85.

[2]) Uitvoerig meegedeeld door Van Berkum, blz. 1—25.

altoos uitliet: „so wij uyt swakheyd" etc. [1]) — (dat hij) onder de *communie* tegen sommige sagte en troostelyke woorden en tegen andere harde gebruykte, dat hij leerde, dat het *wesen des geloofs* niet bestond in seker vertrouwen, als de Catechismus, qst. 21, maar dat stelde in hongeren en dorsten en toevlucht nemen tot Jezus. Hij leerde dat in onze kerk valsche leeringen waren in het stuk van geloove en rechtveerdigmakinge en had gebeden, dat *een reformatie in de reformatie* mogt komen." [2])

Merkwaardig is dit zondenregister, omdat de voornaamste geschilpunten tusschen de beide partijen hier worden genoemd.

Lubbers verklaarde zich nader omtrent een en ander en handhaafde zijn beschuldiging tegen Fabius, dat deze n.l. had gezegd dat: „haar pastoor en alle pastoren, die anders leerden als Dr. van Thuynen een leere der duivelen [3]) hadden."

De gecommitteerden adviseerden, „dat Dr. Fabius bekenne eenige onvoorsigtigheid begaan te hebben in eenige beschuldigingen tegen Ds. Lubbers en daarna alle geschillen sullen sijn afgedaan". Met dit advies, door de Classis bekrachtigd, wilde Lubbers genoegen nemen, maar Fabius appelleerde op de Synode.

Door deze zaak waren echter in de Classis de gemoederen sterk in beroering gekomen. Scherp stonden de partijen tegenover elkander. Phoebus Themmen, predikant te *Scheemda*, was de woordvoerder van de meerderheid, die voor het gevoelen van Van Thuynen streed. Hij was een man, wien 't niet aan geleerdheid en scherpzinnigheid ontbrak. Dat zijn tegenstanders afweken van de leer der hervormers en der gereformeerde kerk scheen hem klaar als de dag; maar hoewel een ijveraar voor de orthodoxie, was hem dit nog dragelijk geweest, waren zij niet met zulk een gezag opgetreden. Hierbij kwam nog, dat hij een bijzondere reden tot ergernis had. Zijn gemeente Scheemda grensde n.l. aan *Eexta*, waar F. Sparringa, aan Midwolda, waar Schortinghuis, en aan Beerta waar Lubbers stond. In zijn naasten buurman Sparringa had hij niet het beste voorbeeld van de pietistische richting [4]). Er was te Scheemda een sterke tegenpartij, die oefeningen hield; indirect werd deze door Schortinghuis gesterkt. Velen hunner gingen ook te Midwolda

---

[1]) cf. Van Thuynens opmerking hierover z. b. blz. 78.

[2]) cf. Act. class.

[3]) Hiermee wordt gedoeld op Jac. 2 : 19: De duivelen *gelooven* ook en zij sidderen.

[4]) z. b. blz. 63. De kom der gemeente Scheemda grenst onmiddellijk aan die van Eexta, zoodat ze samen een stadje schijnen te vormen.

ter kerk. Themmen klaagde op de Classicale vergadering van 4 Jan. 1735, dat hij kwalijk behandeld was door een zekeren Jan Stooter en verzocht onderzoek in tegenwoordigheid van den kerkeraad. Gecommitteerd werden Wolthers, Hommerikhuizen en Schortinghuis, die het gewenschte onderzoek deden. Zelfs werd een classicale vergadering te Scheemda gehouden. Hier werd besloten, dat geen catechisatie mocht gehouden worden „als op d'approbatie van den kerkeraad en dat elk sal blijven bij syn gemeente sonder sig lichtveerdig af te scheyden van d'uiterlijke godsdienst-oefeningen". [1]) Of door deze laatste bepaling het gewenschte doel werd bereikt is te betwijfelen.

Door een en ander was Themmen verbitterd en maar al te duidelijk liet hij deze verbittering blijken. Aan zijne zijde stonden die over dergelijke onlusten in hun gemeente te klagen hadden, als Fokko Themmen te *Wester- en Heiligerlee*, die zich beklaagde over een Hero Tiddes, die door „zielverderfelijke woorden en een schandelik gedrag onder de predicatie" [2]) de gemeente ergernis gegeven had.

Tot diegenen onder Ph. Themmen's medestanders, bij wie de handhaving der rechtzinnigheid hoofdzaak was, behoorde in de eerste plaats H. Stegnerus van *Noordbroek*. Later zullen we met hem nader kennis maken. In dezen strijd blijft hij op den achtergrond.

Al melden de notulen er zoo goed als niets van, we hebben reden te veronderstellen, dat het vaak stormachtig toeging op de vergaderingen van de Classis van het Oldambt in de jaren 1734—1736. Themmen kon niet nalaten, zooal niet zijne tegenstanders direct van onrechtzinnigheid te beschuldigen, dan toch daarop te insinueeren, en Schortinghuis en de zijnen lieten deze uitdagingen niet onbeantwoord. Van stichtelijk samenzijn en broederlijke gezindheid kon geen sprake zijn, waar het odium theologicum voorzat.

Eindelijk besloten Schortinghuis en veertien andere leden [3]) van de Classis zich tot de synode van Stadt en Lande te wenden om hun beklag te doen. Deze synode vergaderde 30 April 1736 te Groningen. Tegelijk kwam hier vóór het appèl van Dr. Fabius in zijn zaak tegen Lubbers.

---

[1]) Act. Class. 15 Maart 1735.

[2]) Act. Class. 30 Jan. 1735.

[3]) Wie dit waren wordt niet gemeld, waarschijnlijk zij die reeds als aanhangers van Sch. werden genoemd; z. b. blz. 73 en 74 noot.

Reeds hadden ze geklaagd in classe visitatoria, en Themmen, van hun voornemen om zich tot de synode te wenden aldus verwittigd, was hen daar nog vóór met een request. Hij beklaagde zich daarin, dat in de acte van genoemde vergadering eene bijlage door den scriba zou zijn opgenomen, waarin „*hongeren en dorsten* en *komen* tot het wezen des geloofs werd verklaard ook sonder dat men Jezus met Zijn beloofde weldaden *aannam*, of sig in 't bysonder toeeigende en nooit eenig *vertrouwen op Godts genade* stelde", terwijl dit toch niet de meening der gansche classis maar slechts van eenige broeders was. Hiertegenover handhaafde Themmen zijn eigen gevoelen als 't zelfde, dat door Brakel tegen de Labadisten was verdedigd, in de Kerk doorgaans aangenomen, en in Synodo Dordracaena vastgesteld, terwijl hij meende, dat hij hierover dus niet kon aangevallen worden.

De vijftien Predikanten handhaafden in hun request allereerst de zaak van Lubbers tegen Fabius en het door Themmen genoemde artikel, terwijl ze zich beklaagden, „dat door de harde uitdrukkingen van Ds. Themmen veel geschriften van geleerde en seer geagte Mannen in Godts kerke gelaedeert waren, en dat deselve insgelijks aanliepen tegen Matheus 5 en 11, waarom dese sake in Classe visitatoria hadden ingebragt bij de artikel sprekende van de Censura Morum, met bijvoeginge dat sij aan Ds. Themmen de vrijheyt van sijne gevoelens niet wilden betwisten nog sijn Eerw. eenigszins beswaren over bevattingen in 't stuk van geloven, maar alleen doleeren over vele scherpe uitdrukkingen". [1]) Om deze vijftien te vertegenwoordigen waren naar de Synode afgevaardigd: J. Klugkist, N. Schmaal en W. Schortinghuis.

Het onderzoek van de zaak van Fabius en die van Themmen werd door de synode opgedragen aan een commissie waarin o. a. ook zitting had Professor A. Driessen en H. Janssonius, later bekend geworden door zijn strijd met Appelius over het avondmaal. 't Gevoelen van den eerste kon niet twijfelachtig zijn. Tot de bedoelde geschriften, die door Themmen „gelaedeert" waren behoorden ook de zijne.

Om zijne positie te versterken leverde Themmen eene attestatie in door 25 personen, leden van zijn kerkeraad en zijne gemeente, onderteekend, waarin zijn rechtzinnigheid werd betuigd, alsmede een geschrift, waarin hij zijn gevoelen nader verklaarde en tevens zijn tegenstanders verweet hun beschuldiging te hebben ver-

[1]) Acta Syn. 1736, 30 April.

anderd of verzwakt, daar ze hem nu vrijheid van gevoelen wilden laten.

Toch mocht dit hem niet baten om het oordeel der commissie te zijnen gunste te doen uitvallen. Allereerst werd door deze de uitspraak der classis in zake Lubbers en Fabius bevestigd. Wat de zaak van Themmen betreft: de commissie oordeelde, dat in de classis van het Oldambt geen vrede en eenigheid konden hersteld en bewaard worden, zoolang Themmen zijn vijftien medeleden bleef verdenken van onrechtzinnigheid in het zoo gewichtige leerstuk van het zaligmakend geloof. Om nu tot zekerheid te komen, of deze bij zijn „heftig uitvaren" tegen eenige stellingen werkelijk 't gevoelen van de Labadisten bedoelde, of dat van de vijftien „doleerende" broederen, 't welk deze met de godgeleerden van de Hervormde Kerk gemeen hadden, had de commissie een kort opstel ontworpen in zulke bewoordingen, die 't meest geschikt waren Ds. Themmen van zijn misduidingen van het gevoelen zijner medebroederen terug te brengen.

Dit opstel, van gewicht als het is als een synodale uitspraak in geloofszaken, al wil het dan ook geenszins een belijdenis zijn, laten we hier in zijn geheel volgen:

„Wanneer 't waaragtig hongeren en dorsten naar Jesus geregtigheid gestelt wort te syn de wesentlyke daat des geloofs, wort niet ontkent, maar als *van die honger en dorst onafscheidelijk gestelt, het aanvankelijk vertrouwen*, dat alle waarlijk hongerende en dorstende, en ook hij in soverre waarlijk hongert en dorstet even daardoor waarlijk ete en drinke en verder eten en drinken sal en eens versadigt worden. Maar er wort niet strax en altijt gestelt het *versekert* vertrouwen, of die syllogismus fidei: ik heb met een heerschende en reine begeerte na Jesus gehongert en gedorstet, gegeten en gedronken, ofschoon de nog niet opgewaakte syllogismus fidei niet uitsluite de hope in meerdere of mindere trap, meer of min levendig, dat Jesus de onze sij, een hope egter, die nogal veel malen met twijfelingen te worstelen heeft, tegen welke twijfelingen de gelovige in afhanginge van Godts genade arbeit.

„Ook wort niet gestelt, dat 't waaragtig hongeren en dorsten niet *sij*, maar *al* sij een waaragtig *aanvankelik* eten en drinken, want die Jesus waarlijk begeert, geniet hem reeds aanvankelijk, en wat is dat anders dan geestelijk te eten en te drinken. Die waarlijk zoekt heeft al aanvankelijk gevonden. Dog het eten en drinken *in onderscheidinge* van hongeren en dorsten segt een *meerdere trap* van genietinge en so is 't vervolgelijk eten en drinken niet in

wesen, maar in *trap* onderscheiden van dat eten en drinken, 't welk van het hongeren en dorsten onafscheidbaar is. Evenwel niet alle en niet strax, die waarlijk hongeren en dorsten en dus waarlijk aanvankelijk eten en drinken, hebben *het versekert vertrouwen, dat sy gegeten en gedronken hebben*, welke is de *hoogste* trap des geloofs, na welke een ieder verpligt is te staan." [1])

Door den hoogleeraar Driessen werd dit stuk aldus opgesteld. De leden der commissie verklaarden, dat dit *hun* gevoelen was, „overeenkomende met de suivere leer der hervormde kerk, zooals dat overstaat tegen de *Hattemisterie* en alle gevoelens naar die op een of andere wijze meer of min hellende". Toen dit opstel aan de drie aanwezige van de vijftien „doleerende broederen" was voorgelezen, betuigden zij eenparig met „vele tedere andoeninge, dat 't hun eigen gevoelen en dat der andere was, 't zelfde waartegen Ds. Themmen al dat lasterlijk geraas maakte onder den titel van 't gevoelen der Labadisten, of uit krankzinnigheyt of onverschonelijke onoplettentheyt in so angelegene waarheyt, vrienden en vyanden, ligt en duisternis niet onderkennende."

Waren Schortinghuis c. s. dus zeer met het werk der commissie ingenomen, niet alzoo Ds. Themmen. Terwijl hem uitdrukkelijk gezegd werd, dat men geen geloofsbelijdenis van hem eischte, maar eenvoudig de verklaring, dat het in dit opstel uitgedrukte gevoelen van de commissie en de vijftien broeders rechtzinnig was, maakte hij allerlei „chicanes en uitvlugten". Tot groote ergernis der Hoogeerwaarde en Zeergeleerde commissieleden hield hij een „langdradige en verwarde rede, het stuk daar 't op aan komt niet rakende als sullende de Leden der Commissie onderwijs geven, waarin het zaligmakende gelove gelegen zij, en was hij nog door het gezag van haar Edel Mogende nog van den Heer Praeses te stuiten en moest men geduld hebben dat sermoen an te horen. Al kwamen de commissieleden hem met alle vriendelijkheit, bescheidenheit en gedult te gemoet, hij vergat tegenover hen alle eerbiet." [1])

Nadat aldus een paar dagen zelfs voorbijgegaan waren, stelde de commissie aan de synode voor, nu maar korte metten te maken en Themmen, wijl hij weigeren bleef, te censureeren tot hij de gewenschte verklaring zou afleggen en daarmede toonen de bedoelde leer niet als een „leer der duivelen" te brandmerken, gelijk hem ten laste was gelegd.

[1]) t. a. p.

't Baatte hem niet al beriep hij zich op een werk, dat spoedig van zijne hand zou verschijnen, voorzien van een loffelijke approbatie van de Leidsche faculteit, waarin zijn „mannelijke vroomheid" geprezen werd. De synode keurde het praeadvies der commissie goed. Voor de vervulling der predikbeurten te Scheemda werd gezorgd, opdat het blijken zou, dat het hier geen looze bedreiging was.

Reeds was de vergadering plechtig gesloten, toen Themmen de gewenschte verklaring aflegde, dat hij, overwegende, dat geen belijdenis des geloofs hem voorgeschreven werd, er in wilde berusten, om hen die het omschreven gevoelen huldigden voor rechtzinnig te verklaren.

Zoo werd hij dan van de censuur ontheven.

In zijn gemeente was hiermede de rust echter nog niet teruggekeerd. De notulen van de classicale vergadering van 3 Juli 1736 gewagen nog van onlusten in den kerkeraad. Niet lang had hij echter verdriet meer van deze beroeringen. In de lente van het volgende jaar, April 1737, stierf hij.

Het boekje door Ph. Themmen tot zijne verdediging tegen de 15 doleerende broeders opgesteld en onder de leden van de synode uitgedeeld, was getiteld: *W. Brakel, gerechtveerdigt in zyn bestraffing van de Labadisten, over haar onschriftmatige en gevaarlijke leidinge der ziele, aangaande de leere des geloofs uitgegeven door D....* Zooals uit den titel duidelijk blijkt, beschuldigde hij daarin zijn tegenstanders, dat ze *gelijk* waren aan Labadisten, terwijl hij zich tegen hen op W. à Brakel beriep. [1]) Met deze beschuldiging ging hij echter te ver, en schoot zoo zijn doel voorbij. Bovendien begon hij juist, waar het eigenlijke verschil tusschen Driessen en Van Thuynen en ook de voornaamste overeenkomst tusschen den eerste en de Labadisten ophield, door n.l. gegeven te stellen „eene ziel, die met eene reine begeerte naar Christus uitgaat". Het geschil toch liep voornamelijk over het onderzoek naar de reine begeerte en het *daaruit vaststellen van de wedergeboorte om daaraan dan het recht om Christus zich toe te eigenen te ontleenen.* Stond dit laatste nu eenmaal vast, dan kon van de vragen: „Moet deze bekommerde ziele

[1]) Dit geschrift is niet te mijner kennis gekomen. Enkele citaten bij Driessen stellen ons echter in staat eenigszins over den inhoud te oordeelen. Dat hij zich niet ten onrechte op W. à Brakel beriep kan o. a. blijken uit de *Redelijke godsdienst* Dl. I cap. XXX § 19 4, 5, § 20, waar wordt gezegd, dat de vorm des geloofs niet bestaat in blootelijk te willen, maar zich aan Jezus toebetrouwen.

eerst kragtig zijn doorgebroken in verlogeninge hares zelfs en heiligmakinge?' Of mag ze, ja moet ze Jezus in eigendom aannemen en toeëigenen?" door Driessen evengoed als door Themmen, alleen de *tweede* bevestigend beantwoord worden. Ook kon Driessen zich uitdrukkelijk verklaren tegen het antwoord, dat Themmen aanhaalt van den Labadist Y v o n, die deze vraag ook wel bevestigt, maar met de volgende restrictie: „Verhoedsel 't welk alleen van ons erbij gesteld werd, is dat ze zulks doen niet door eygene beweginge enkele redenkavelingen en (van) geestledige gedagten, maar door Zijn kragt en deugt, also dat ze de *werkingen van God*, Zyn Zoon aanbiedende en gevende, eerder ontvange, hem aanhange en door geloove tot hem stil zij, *als dat ze haar zelven tot God of Christus met grote inspanninge harer kragten brenge*, al hoewel, terwijl ze den werkenden God volgt, wel doet, dat ze haar werkelijk of lijdelijk drage." Echter waren niet alle 15 doleerende broeders eenstemmig met Driessen in het afwijzen van deze verklaring van Yvon, zooals wij later zullen zien.

Verder betoogt Yvon: Gelieft het Gode echter niet een ziel aldus te verzekeren, dan moet eene ziel niet wachten tot ze zulk een verzekering als 't ware afgeperst heeft, maar zich aangorden tot zelfverloochening, ook eer ze overreed is, dat Jezus *haar* Jezus is; omdat hiervoor deze *toeeigening* niet *noodig* is, wel het *geloof*, maar dit bestaat in die toeeigening niet. Om tot verzekering te komen is echter deze *zelfverloochening* niet *vereischt*, maar alleen een *bijzondere werking van den H. Geest*. Wel moet de zekerheid der zaligheid begeerd, maar alleen begeerd met eene zuivere, dat is *belangelooze* liefde.

Evenals Driessen nu instemming met *dit* gevoelen van Yvon ontkennen kon, zoo ook met hetgeen dezen Labadist verder door Themmen ten laste gelegd wordt, dat hij n.l. zou willen, dat de ziel eerst door *boetvaardigheid* moet *voorbereid* worden, voor ze tot God en Christus komen kan. Zóó toch worden de zielen van Christus *afgehouden*, of ze kunnen zalig worden *zonder* Christus. Zoo verdicht men een heiligheid buiten het geloof om. Driessen stemt met Brakel en Themmen in, dat dit een geheele omkeering is van de troostleer volgens H. Schrift, Catechismus, Belijdenis en Canones.

Zoo scheen er geen geschil te bestaan. En toch had Themmen recht. Alleen beging hij de groote fout, om, opdat ze ieder in het oog zouden vallen, de zeer subtiele onderscheidingen veel grover te maken dan ze, althans met het oog op Driessen, in waarheid

waren. In plaats van aan te toonen, dat er *verwantschap* bestond tusschen de stellingen van Driessen c. s. en de Labadisten, betoogde hij, dat ze aan elkaar *gelijk* waren. Daardoor maakte hij zelf aan Driessen het weerleggen gemakkelijk.

Deze weerlegging bleef dan ook niet uit. Met goedvinden en uit naam van de 15 doleerende broeders, gaf Driessen een verdedigingsgeschrift uit: *„Evangelische handelwijze om onder Gods zegen zielen tot Jezus te brengen en verder te bestieren,"* [1]) en hij voegde er aan toe een *„Betoog dat dese onse Handelwijze niets gemeins hebbe met de leidingen der Labadisten maar daar die doolt, regelreyt tegen die gesteld zy."* [2]) Van dit laatste haalden we reeds iets aan.

We kunnen toch zien in deze verhandelingen, dat al het strijdvoeren niet geheel nutteloos was geweest. Allerlei stellingen, door Driessen tegen Van Thuynen gehandhaafd, vinden we hier niet of zeer gewijzigd terug, ja een enkele maal zelfs treffen we het tegenovergestelde van sommige vroegere beweringen aan.

Had Driessen tegen Van Thuynen aangevoerd, als iets dat toch niet toegestemd kon worden: „zal iemand tegelijk geloven, dat Jezus gerechtigheid *alleen voor de uitverkorenen* verworven zij en zal hij tegelijk geloven dat die hem geschonken zij, *zonder dat hij weet, dat hij een uitverkorene zij?"* [3]); noemde hij het een wonderlijke stelling [4]): om eerst den *geloovigen* het leerstuk der verkiezing in te scherpen; nu zegt hij zelf, dat het beter is de stukken van bijzondere genade en verkiezing dengenen, die *geloovig zijn geworden* voor te houden „om hen te overtuigen, dat het vrije genade zij, waardoor zij zalig worden, 't geloof een gave Gods zij, vloeiende uit de Eeuwige verkiezing. — De uitnodiging is *algemein*, wijl hier nog niet in aanmerking komt de verborgen wille Gods, maar de geopenbaarde en also God ernstelijk anbied Jezus an allen die hem willen aannemen." [5]) Zoo doen ook Paulus en de catechismus. Om met de leer der verkiezing te *beginnen*, wil hij nu echter niet geheel uitsluiten, waarschijnlijk, omdat hij het zelf eerst had gedaan, en hij wist, dat er onder de vijftien waren, die deze handelwijze voorstonden. Daarom voegt hij de beschrijving dezer handelwijze op eene eenigszins zonderlinge wijze in parenthesi erbij.

---

[1]) Opgenomen in de *Oude en Nieuwe mensch* blz. 456—459.
[2]) t. a. p. blz. 460—469.
[3]) z. b. bl. 84.
[4]) t. a. p. blz. 413.
[5]) blz. 449.

Maar wat het gewichtigste is, ook in Driessen's stellingen, omtrent de *hoofdzaak* in dezen strijd, is een zekere wijziging op te merken, althans een zuiverder verklaring. Hierin had mogelijk de uitdrukkelijke beschuldiging van Labadisme iets goeds uitgewerkt. De groote grief van Driessen tegen Van Thuynen was geweest, dat deze durfde *tegenspreken*; „dat men niet mag vertrouwen dat Jesus onze Zaligmaker zij, zyne geregtigheid, vergeving der zonden en een eeuwige zaligheid geschonken zij, *eer men verzekert zij, dat men een wedergeborene zij.*" [1]) We zagen reeds, hoe, omdat Driessen niet onderscheidt tusschen aannemen en de verzekerdheid, dat men aangenomen heeft, deze stelling hierop neerkomt: Eerst moet men uit zijn reine begeerte, zijn oprechte honger en dorst, uit 't bezit van dit „wezen des geloofs" kunnen besluiten, ervan *verzekerd* zijn: ik ben een *wedergeborene*, om nu ook op grond daarvan Christus te mogen *aannemen*. De nadruk valt hier op 't *verschil* tusschen hongeren en aannemen. Nu wordt echter door Driessen, geheel in overeenstemming met het synodaal ontwerp, de nadruk er op gelegd, dat in het hongeren reeds een *aanvankelijk eten*, een *aanvankelijk aannemen* is, ja in dit aanvankelijke, ingewikkelde [2]) aannemen, wordt nu de *kern der zaak*, het eigenlijke *wezen des geloofs* gezocht.

Ongetwijfeld is er hierin van Driessen's zijde eenige toenadering. Maar, zooals de *formuleering* „hongeren is aanvankelijk eten" een onmogelijkheid is, zoo is 't ook met de *zaak* niet in 't reine. Op zichzelf is deze formule eene contradictio in terminis. Op de uitlegging komt het dus aan.

En nu is deze zaak voor *tweeërlei uitlegging* vatbaar, eene, die gekeerd kan worden *tegen de Labadisten* en dan vervalt voor een deel het onderscheid, dat er was met Van Thuynen en Themmen, en eene uitlegging, die gekeerd kan worden *tegen Themmen*, maar dan treedt ook weer de overeenstemming met de Labadisten in het oog.

Zoo konden beide partijen de formule wel onderteekenen, maar het was niet dan een maskeering van den twist, geen bijlegging ervan. Het was alleen een kunststukje om beiden hetzelfde te zeggen, maar toch iets verschillends te bedoelen.

Hoe zonderling nu ook, was hierin op zichzelf wel iets goeds.

---

[1]) blz. 420.

[2]) In aansluiting aan de *fides implicita* der Roomsche kerk wordt hier van een *fiducia implicita* gesproken.

Hier geschiedde immers juist het tegenovergestelde van hetgeen tot nu toe bij het onderlinge twisten had plaats gegrepen. Er was een geschil, maar in plaats, dat men dit door de formuleeringen, die ervan werden gegeven, in al zijn fijnheid deed uitkomen, werd het geschil in zeer vergroote afmetingen voorgesteld. *Deze* formule nu kon dienstig zijn om het tot zijne ware afmetingen terug te brengen.

En het goede nu hiervan, de begeerte tot toenadering, èn het onbevredigende, blijken gelijkelijk in Driessen's verhandeling.

Is het *„aanvankelijk aannemen"* werkelijk de kern der zaak, dan schijnt tusschen dit en het geringe vertrouwen, waarvan Van Thuynen sprak als slechts ter zaligheid noodig [1]), weinig verschil te zijn. Hiermee keert zich nu Driessen tegen de, hem door Themmen ten laste gelegde, Labadistische stellingen. Allereerst, wat *het vertrouwen* betreft, *dat Jezus mijn Zaligmaker is*, dit moet niet lijdelijk worden afgewacht, alsof het, als een geheel nieuwe gave, aan het andere moest worden toegevoegd, alsof dit met het hongeren en dorsten in geenerlei verband stond. Integendeel, het ligt daarin besloten, zooals in het zaad wortel, takken en vruchten besloten zijn. Ze staan tot elkaar als een ingewikkeld en uitgewikkeld aannemen. Wie het eene heeft, heeft ook reeds het andere. Hij mag daarom niet bij het eerste worden opgehouden. De *aanvankelijke* aanneming *is* er; tot de *nadere* aanneming, d. i. het vertrouwen moet worden aangespoord; niet eerst, nadat er reeds vruchten van heiligmaking en zelfverloochening zijn, maar reeds terstond, omdat de nadere aanneming de ware kracht geeft tot zelfverloochening. Wie maar op de vraag: „Hebt gij niet de bewustheid, niets zoozeer te wenschen dan Jezus op de rechte wijze u toe te eigenen," een bevestigend antwoord kan geven, die moet „met de kragt der verdorventheden tot Jezus komen. — Aarzelen ze, dat is oneere aan de ernste van Gods aanbieding angedaan, dàt de reden van hun sukkelen en kruipen." [2])

Omdat de Labadisten het hongeren en dorsten zoo geheel *scheiden* van de aanneming, stellen zij ook niet *het rechte beginsel der goede werken*: dankbaarheid en wederliefde voor de liefde Gods betoond in de schenking der zaligheid; maar zij stellen liefde tot God om *Zijne volmaaktheden*, liefde, die geheel *belangeloos* zichzelf verloochent, zonder hoop zelfs op de zaligheid. Driessen zegt [3]), dat aldus

---

[1]) Z. b. blz. 80.

[2]) blz. 457.

[3]) cf. blz. 451—454.

iets onmogelijks, „een geschilderde heiligheid" geeischt wordt. De volmaaktheden Gods in het afgetrokkene beschouwd kunnen geen liefde, maar alleen *hoogachting* en *eerbied* uitwerken. Liefde sluit de gedachte van gemeenschap in, „in welke *gemeenschap* men begrijpt voordeel of genoegen voor zich te zyn". Eene geheiligde eigenliefde ligt hierin opgesloten, waardoor men „zoo gelieft worden wil als God die liefde wil oefenen, nl. in ons gelukkig en heilig te maken. — En deze is de verbazende goedheid van het volmaakte Opperwezen, dat het niet gelieft wil zijn dan in de betrekking van weldoende, dat het *altijd eerst lieve*, en Zijne liefde betoone en dat daarom onze liefde *volge.*"

Driessen besluit daarom, dat het wezen des geloofs terecht in hongeren en dorsten wordt gesteld, als nl. erkend wordt, dat het *aanvankelijk aannemen hierin vervat* is. Op grond van dit „aanvankelijk aannemen" schijnt nu Driessen even krachtig als Themmen de genoemde dwalingen der Labadisten te kunnen weerstaan.

Maar keert hij zich nu tegen Themmen, dan blijft van dit aanvankelijk aannemen heel weinig over. Hij verwijt hem bedektelijk, dat hij slechts een *dood* geloof bezit, een geloof „zonder liefde Gods, zonder wedergeboorte of aanvankelijke vernieuwing of heiliging". „Daar het regtzinnig gevoelen van het Regtveerdigmakend geloof hetwelk een *levend* geloof is, dit is, dat daar het geloof door den Geest des Geloofs wordt ingewerkt, daardoor te gelijk *de liefde Godts word uitgestort in 't herte.*" Nu legt Driessen aan Themmen ten laste dat hij dit laatste ontkent. Daarover ging echter niet zoozeer de strijd, maar veeleer hierover: Is *dit* het aanvankelijk „aannemen", waarvan Driessen spreekt: het ontvangen van deze *ingestorte* liefde Gods — en moet eerst het bezit hiervan weer worden vastgesteld, vóór het tot het aannemen van Christus komen mag, dan valt hiermede grootendeels de voorgaande verdediging tegen de Labadisten. Dit aanvankelijke aannemen toch — en dit ligt ook in den naam, dien Driessen er aan geeft, als een *ingewikkelde* aanneming — gaat geheel buiten het bewustzijn om. Dit kan dus in 't bewustzijn geen wederliefde voortbrengen. In de ziel kan dan wel op *physische* wijze deze ingegoten liefde werken, maar de ziel zelve werkt niet uit het *besef*: „God heeft *mij* lief". Zij is zich nog slechts bewust van Gods „dierbaarheid" en van *Zijne volmaaktheden* in het algemeen. Is daar *bewuste wederliefde* noodig, zooals Driessen tegenover de Labadisten feitelijk toestemt, dan kan in zulk een aanvankelijk aannemen de wezenlijke daad des geloofs niet bestaan.

De strijd was hiermede theoretisch alzoo niet tot een einde gebracht. De orthodoxe Themmen bleef Driessen van onrechtzinnigheid beschuldigen. Driessen spaarde zijnen tegenstander niet het verwijt, waarmee pietisten wel eens wat spoedig gereed zijn, dat het hem aan geestelijk licht haperde. Toch werd door dezen strijd bevorderd een duidelijker inzicht in het practisch belang, waarom het hier ging, het antwoord nl. op de vraag: Hoe komt een bekommerde zondaar tot vertrouwen, door inzien in zichzelf of door opzien tot Christus; met 't oog op de inwendige werkingen des Geestes, het beginsel des nieuwen levens of met 't oog op de rechtvaardigheid van Christus; rust zijn troost op de heiligmaking of op de rechtvaardigmaking? Sprekende van het herkrijgen van de rust der ziel zegt Driessen: „Men zette terzyden alle eigen weerdigheden en onweerdigheden, alle pligten of voorheen nagekomen of nu verzuimd, en zie regelregt op Jezus." [1]) Wat hier van het herkrijgen wordt gezegd, geldt immers ook van het verkrijgen.

Maar dan is het ook niet noodig *vooraf* te *weten*, dat men een wedergeborene is, en 't voornaamste bezwaar van Th. van Thuynen en Ph. Themmen vervalt. Moet iemand echter de vrijmoedigheid om te vertrouwen voornamelijk aan zijn *staat* ontleenen, dan heeft Driessen recht, dat hiertoe dan het *allereerste beginsel* in 't oog moet worden gevat, reeds „een zuivere begeerte naar niets zoozeer als om Jezus zich op de rechte wijze toe te eigenen", opdat „het gekrookte riet niet worde verbroken en de rookende vlaschwiek niet werde uitgebluscht". Dan was een eisch als welke Van Thuynen en Themmen stellen hard voor de oprechten en de beschuldiging niet ongegrond, dat wie daaraan zoo gemakkelijk meende te voldoen, zich maar wat inbeeldde. Maar Van Thuynen en Themmen stelden dien eisch in een gansch ander verband. [2])

Slechts zeer zelden treffen in dezen, zooals in zoo menigen theologischen strijd, de tegenstanders elkaar werkelijk. Ze geven zoo vaak aan elkaars stellingen hun eigen verklaring, plaatsen ze in hun eigen gedachteverband, en verstaan ze daardoor geheel verkeerd. Meestal polemiseeren ze tegen misbruik en verkeerde toepassing, waartoe de stellingen van den ander zouden kunnen leiden. Dat was daarom echter nog niet overbodig. Want dat, onder wie zich aan de zijde van Themmen en Van Thuynen schaar-

[1]) blz. 458.

[2]) Dit werd m. i. door Ritschl niet genoeg erkend *Gesch. des Piet.* S. 322—324.

den, velen de door Driessen bestreden dwalingen, en eveneens aan Driessen's zijde, velen de door de anderen betwiste misvattingen huldigden, is zonder twijfel. Onder den schijn van het met Van Thuynen eens te zijn, werd vaak een dood geloof, een doode rechtzinnigheid verdedigd; wie een „ongegronde waan" hadden roemden tegen oprechte „bekommerden", van wier teerheid van geweten ze geen besef hadden. Maar ook onder de vijftien „doleerende broederen" [1]) en hun aanhang, als wier woordvoerder Driessen optrad, werd wel degelijk gevonden een misbruiken van de onmachtsleer bij verkeerd op den voorgrond stellen der bijzondere verkiezing, een veroordeelen van allen, die niet zuchtten, niet „geduriglijk vreesden", een vertrouwen op grond van soms zeer wonderlijke bevindingen, een verzekering van zijn staat, die maar al te zeer smaakte naar geestelijken hoogmoed.

Ook daarom is deze strijd met 't oog op Schortinghuis van belang, omdat hierdoor ons duidelijk wordt het standpunt later door Driessen ingenomen in den strijd tegen hem. Zeer opmerkelijk is het, dat Driessen tegenover Schortinghuis feitelijk Themmen heeft gerechtvaardigd. [2])

---

[1]) We denken hier b.v. aan F. Sparringa, den buur-collega van Ph. Themmen z. b. blz. 64 en 93 en N. Schmael, vroeger wegens dronkenschap gecensureerd, ook aan den schoolmeester Roosevelt in Noordbroek z. b. Hoofdstuk IX.

[2]) Nog lang bleef de strijd over het geloof levendig, niet slechts in Groningen en Friesland, maar in de gansche Vaderlandsche kerk. In 1732 was nog door C. Vrolikhert, pred. te Dordrecht, een geschrift in 't licht gezonden: *Twee godgeleerde oefeningen*, waarin hij zich aan de zijde van Van Thuynen schaarde. Later is door A. Comrie eene poging gewaagd om in dat geschil bemiddelend op te treden, wat betreft de bepaling van het *wezen des geloofs* en wat betreft het *handhaven der zekerheid*. In den beschreven strijd, dien hij als leerling van Driessen (1729—1733 studeerde hij te Groningen) ongetwijfeld met belangstelling zal hebben gevolgd, werden reeds lijnen uitgestippeld, die hij scherper doortrok. Driessen legde, gelijk wij zagen, nadruk er op, z. b. blz. 84, dat in het hongeren en dorsten als in een zaad geloof en bekeering besloten liggen en later, dat daarin eene ingewikkelde aanneming, fiducia implicita, is. Van Thuynen maakte er Dr. opmerkzaam op, dat als, gelijk hij zeide, al 't goede uit 't geloof voortkomen moest, dan reeds in de *zelfontdekking*, die aan het hongeren en dorsten voorafging, het wezen des geloofs moest worden gezocht z. b. blz. 86. Comrie maakte hiermee ernst en ging nog dieper terug. Hij zocht noch in het zeker vertrouwen, noch in het hongeren en dorsten het wezen des geloofs. Dat kon niet in eenige *daad* gelegen zijn, maar alleen in een *hebbelijkheid*, habitus. Zoo sprak hij van het geloofs*vermogen*, dat als een zaad alles implicite in zich besluit, waaruit alle geloofsdaden voortkomen. De

Na Themmen's dood verscheen het werk, waarvan hij reeds op de Synode gesproken had. 't Droeg den veelzeggenden titel: *God het hoogste goed gesogt en gevonden door 't gelove in Jesus Christus onder de bewerking des H. Geestes door middel van het H. Evangelie.* Op *gevonden* valt hier alle nadruk. 't Was voorzien van een

---

inplanting van het geloofsvermogen is tevens de inlijving in Christus. Het „genus", waartoe het geloof behoort, is een „overtuiginge, persuasie, overredinge" (een „*zeker*stelling voor ons bewustzijn"). Het geloofsvermogen is dus een vatbaarheid voor deze „overredinge". De overreding wordt gewerkt door „*het getuigenisse*, het welk zich met zulk een klaar betoog openbaart, dat men van de waarheid van dat getuigenisse zoo overreedt wordt, dat men daar niet aan kan twijfelen". Dit geldt van het gelooven in 't algemeen. Op zuiver geestelijk gebied overgebracht wordt dus het vermogen tot actus alleen „als het door de onmiddelijke werking des H. Geestes in en door de belofte de gave van de Goddelijke genade eerst lijdelijk ontvangt en dan daarop en daardoor dadelijk wordt". Zoo worden de ingewikkelde daden geëlicieerd, eruitgehaald. Het vermogen gaat *trapsgewijze, langzamerhand* tot dadelijkheid over. De drie „daaden die uit de natuure van het ingewrochte geloove voortvloeyen" zijn kennis, toestemming en vertrouwen. Deze drie zijn onafscheidelijk als de drie zijden van een driehoek, één ervan alleen kan daarom onmogelijk de actus formalis fidei genoemd worden. Ze behooren gelijkelijk tot het wezen des geloofs, *ook het vertrouwen al wordt het niet altijd dadelijk geoefend.* Alleen make men altijd onderscheid „tusschen de *verzeekertheid des geloofs* en de *verzeekertheid des gevoels*, de Engelschen zeggen, *the assurance of faith and the assurance of sense*: vermits dit niet gedaan wordt, zoo is er een horrible duisternisse en verwartheid in de bevattinge van veele, twee zaken van elkander zeer onderscheiden onder een vermengende" (zie ook b. blz. 58, 59). De „wederkeerende daad" van Van Thuynen herinnert aan deze verzekerdheid des gevoels. In zijne beschrijving, hoe het geloofsvertrouwen langzamerhand openbaar wordt door *directe en reflexieve daden* schijnt Comrie Driessen te naderen in zijn *Eigenschappen des geloofs* blz. 251, uitgegeven 1739—1740. In zijne *Verklaring van den Heid. Catechismus*, uitgegeven 1750 en '51, blijkt hij echter duidelijk iets anders te bedoelen. Van het hongeren en dorsten als *conditie* in welken zin dan ook wil hij niets weten. Hij waarschuwt uitdrukkelijk tegen hen. die stellen „dat onze aandacht eerst zijn moet op hetgeen wij dadelijk in ons hebben en bespeuren en dat het hebben en bespeuren van die gesteldheid ons die verzekering of *vrijmoedigheid geeft, dat wij de vergeving der zonden, de eeuwige gerechtigheid en zaligheid mogen aanvaarden*; en het is uit deze gronden, dat men de arme menschen aandrijft om in zich zelven steeds na te gaan, of ze wel die hoedanigheden bezitten, die hun een *gepast voorwerp* voor de genade maken, daar niets in ons ons gepast daarvoor maakt, als dat wij verlorene nakomelingen van Adam zijn". (Herdruk naar de uitgave van 1778 blz. 443.) Hij wil niet, dat door eene sluitrede des geloofs met het oog op allerlei merkteekenen de algemeene aanbieding des evangelies bijzonder zal gemaakt worden. Hij is ook niet bevreesd voor een aanneming door iemand, die er geen recht op heeft.

approbatie der Leidsche theologische faculteit, geteekend door F. Fabricius, T. H. v. d. Honert, Joh. Wesselius, J. v. d. Honert, en gedateerd 23 Maart 1736. Vóór de samenkomst der Synode had Themmen deze dus reeds ontvangen. Het werk wordt daarin geroemd als bevattende „vele blijken van des Eerwaarden

---

Dat doet een zorgeloos zondaar niet. Schoon de algemeene aanbieding een recht geeft om de weldaad, die God aanbiedt of schenkt, voor zich in 't byzonder te omhelzen en het oordeel verzwaart zoo wij het niet doen, nogtans zijn wij zoo zorgeloos, goddeloos, blind en ongevoelig, dat wij dit verwaarloozen en *geen de minste acht daarop geven noch geven kunnen*, vermits wij zoo geheel dood in zonden zijn, dat wij geen besef hebben noch van onze rampzaligheid, waarin wij gedompeld zijn, noch van de zaligheid, die ons om niet geschonken of aangeboden wordt". *Hoe* het dan ten slotte toch tot dat aannemen en omhelzen bij den uitverkorene komt, beschrijft hij vervolgens: „Ondertusschen de H. Geest, als het Hem behaagt, werkt alzoo, dat Hij dat aanbod, hetwelk in 't gemeen gedaan wordt, door deszelfs onmiddelijke, krachtdadige en onwederstandelijke werking *zoo doet indringen in onze harten met goddelijke overtuiging*, dat wij *overtuigd worden*, dat datgene, wat God in 't gemeen aanbiedt, dat Hij dat alles om niet *ons voor ons zelven in 't byzonder* aanbiedt en schenkt. Dit is in het kort, wat de groote Calvijn, *Inst. Lib. III, cap. II, sect. VI, VII*, ons leert. En dus kunt gij zien, dat de onmiddelijke indringing van het onwederstandelijk licht en de kracht des H. Geestes in de harten het is, waardoor datgene wat in 't algemeen lag, byzonder voor ons gemaakt wordt en dat *niets in ons ons aanmoedigt* de belofte ons in 't byzonder toe te passen, maar dat *al ons recht en vrijmoedigheid gegrond is buiten ons* op het aanbod, dat de H. Geest als Gods stem in 't byzonder tot ons in onze ziel zoo inspreekt, *niet* door *onmiddelijke openbaring*, maar door Zijne *onmiddelijke stem* of kracht *bij en in het Evangelie*, waardoor Hij dat woord zoo doet indringen, dat wij begrijpen en overtuigd worden, dat God *ons* al die weldaden schenkt en *naarmate* de H. Geest dus in en door het evangelie tot onze ziel spreekt, *naarmate van dien* is het, dat deze zaak *klaar* of *min klaar* voor ons gemoed is. Wij kunnen niet klaarder, wat wij hierover gevoelen mededeelen, hebt gij iets klaarder, ons zal dienst geschieden, ons het mede te deelen, dewijl wij altoos zoeken de waarheid op te volgen, wie het ons ook toont." (t. a. p. blz. 444, 445.) „De verzekeringe *bestendig* te hebben op de rechte wijze" is echter „een parel en witte keursteen, die Godt aan alle zijne kinders niet geeft." Leerred. II blz. 125. Voor zijne onderscheiding van verzekerdheid des geloofs en des gevoels (laetitia spiritualis) beroept C. zich op Ps. 88 en Calvijn Instit. Lib. III cap. II sect. XVII (Cat. blz. 440.) Hij houdt zich overtuigd, dat, als de geloovigen zich zijn voorstelling der zaken helder indachten, zij er zich allen mede zouden kunnen vereenigen en het geschil hierover zou ophouden. Zie verder Dr. A. G. Honig, *Alexander Comrie* blz. 198—231. Dr. A. Kuyper, *E. Voto Dordraceno* I blz. 125—138. *Het werk van den H. Geest* Dl. II blz. 241—256. Hiertegen H. Huisman, *Eenige grondwaarheden der christelijke godsdienst.*

schrijvers schrander oordeel, grote geleerdheid en blakende ijver voor zuivere waarheid en ongeveinsde Godsvrugt". In de voorrede, een maand voor zijn overlijden geschreven, betoogt de schrijver dat, hoewel er een ballast van nuttelooze schriften is, toch een boek niet overbodig is, dat de oude waarheden in 't licht stelt en tegen telkens nieuwe dwalingen verdedigt, 't geen nooit genoeg geschieden kan. „Dus hebbe ik (terwijl de gezonde Lere der Hervormers in onze dagen in velen dele of meer opentlijk of bedektelijk wordt verwrikt, zelfs door zulke die onder den naam van Protestanten sig verschuilen, opdat de verwrikkinge niet gemerkt worde en dat bijna door alle de deelen van Europa) door dit geschrift een openlijk getuigenisse willen geven van mijne regtsinnigheid, tredende in de Evangelieleer in de voetstappen van de verwoesters van Babelsrijk, die God zelfs getuigenisse heeft gegeven van hunne regtsinnigheid in de Evangelieleer, haar noemende zyn Engel, en haar lere in hun openbare geloofsbelydenissen, die door Europa vlogen, het eeuwig Evangelium, dat in eeuwigheid zou blyven, en ook altijd in dese of gene plaats aan 's Werelts einde opentlyk gepredikt worden." [1]) Het werk in duodecimo uitgegeven, meer dan 1300 bladzijden groot, is geheel gesteld in vragen en antwoorden, wat de lectuur niet zeer aantrekkelijk maakt. Hoezeer op de praxis piëtatis door alle partijen werd aangedrongen, blijkt ook hier in de toevoeging van een „betragtinge" aan elk hoofdstuk der leer. Dit geschiedde volgens den schrijver, „om de *vuile laster* van *Papisten*, *Arminianen*, *Labadisten*, *Pietisten* enz. kragtig ter neer te leggen, alsof onze Lere van de Praedestinatie, met den aankleve van dien, de menschen zo niet *godloos*, immers *vleeschelijk gerust en zorgeloos* maakt". Aan het hoofdstuk van het geloof en dat der rechtvaardigmaking is toegevoegd een „weerlegging van enigen *onder ons*". In het eerstgenoemde hoofdstuk volgt deze direct na de weerlegging van de *papisten*, in het ander na die van de *labadisten* [2]).

Na zijn overlijden behaalden in zijne gemeente zijn tegenstanders de overwinning. [3]) Er werd nl. in de vacature een geestverwant

---

[1]) Voorreden aan den onpartijdigen en waarheidlievenden lezer.

[2]) Van dit geschrift kreeg ik alleen in bezit het eerste deel met de inhoudsopgave, waarin juist deze twee belangrijkste hoofdstukken niet voorkomen.

[3]) Zijn zoon J. S. Themmen werd 1749 predikant in het aangrenzende Nieuw Scheemda of Scheemder Hamrik, vanwaar zijn vader in 1727 vertrokken was met een „zeer loffelijk getuigenis van de ouderlingen aldaar". Act. Class. 26 Sept. 1727.

van Schortinghuis, C. H. Swijghuizen uit Ten Boer, beroepen, die deze beroeping ook aannam. [1])

In de synodale vergadering, waar de zaak van Themmen was behandeld, werden ook bijzondere maatregelen genomen om de rust in de classis Oldambt te herstellen; opdat in vrede ieder zijn advies uitbrengen mocht, en men elkander niet meer met „bitse woorden en vuile expressiën zou molesteeren". Daartoe werden de deputaten verzocht en „gequalificeerd" om alle handelingen der classis bij te wonen en „tegen de overtreders pro re nata te disponeeren zelfs tot suspensie toe". [2])

Wel protesteerden vele leden, toen met deze volmacht de deputaten 3 Juli 1736 ter classicale vergadering kwamen, maar de classis moest zich deze zeker niet vereerende voogdij laten welgevallen. Als deputaten verschenen er Ph. Albertoma, praeses der vorige synode, G. E. Engelman, J. Coens en J. C. Hubbelink.

Toen de censura morum [3]) werd gehouden, werden onderscheidene beschuldigingen ingebracht. De gewichtigste daarvan waren gericht tegen P. Mees [4]), predikant te Oude Pekela, schoonzoon van Fokko Themmen, een vurig voorvechter van de partij, welke de nederlaag had geleden. Een der aanwezigen had een attestatie, door vijf menschen geteekend, dat Mees op Pinksterdag, 20 Mei, in het openbaar zou hebben verklaard, dat Professor Driessen in zijn gevoelens over het stuk des geloofs „sociniaansch, dwaas en papist was en meer tot afbreuk dan tot opbouw van Gods kerke strekte". [5]) Mees, hiernaar gevraagd, hield een en ander staande, wilde het

---

[1]) Hij vertrok in 1753 naar Groningen en werd in 1754 opgevolgd door J. Rummerink uit Bunda, die in 1760 ook naar Groningen vertrok en opgevolgd werd door G. Kuipers van Winschoten, bekend door de Nijkerksche beweging. Deze vertrok als theol. prof. naar Groningen en werd in 1766 opgevolgd door Th. Lubbers Joh. fil., die in 1768 naar Groningen ging en in 1776 prof. aldaar werd, opgevolgd door Joh. Heringa, die in 1770 naar Nijmegen vertrok en vandaar in 1772 naar 's Gravenhage.

[2]) Acta syn. 1736.

[3]) Op de classicale vergadering van 13 Maart 1731 werd besloten, dat op de eerste class. vergadering in Maart weer als voorheen censura morum over de leden zou worden gehouden. Dit scheen dus in onbruik te zijn geraakt.

[4]) cf. Sepp, *Stinstra* blz. 112. Hij studeerde eerst te Franeker, vervolgens te Groningen, waar hij 25 Mei 1729 een opstel verdedigde onder voorzitting van Voget. Hij onderscheidde zich zeer gunstig door zijne geleerdheid.

[5]) Notulen van de deputaten voor de classis visitatoria 3 Juli 1736.

schriftelijk bewijzen en verzocht approbatoren voor zijn geschrift. Hubbelink en Woldering werden hiertoe benoemd. Lubbers bracht eveneens een beschuldiging in tegen Mees, „alsof die van het synodale opstel aangaande het wezen des geloofs zou gezegd hebben, dat het laf was en de arminianen rechtzinniger waren dan dit". Ook stelde hij de deputaten een brief ter hand, waarin vele hatelijke uitdrukkingen tegen professor Driessen voorkwamen. De deputaten lieten een en ander aan de Classis over om zich te beraden, wat hun bij vervolg hierin te doen stond. De vergadering duurde van 10 uur 's morgens tot 6 uur 's avonds.

Den volgenden dag wat meer tot bezinning gekomen, zond Mees een brief aan Albertoma, den schoonzoon van Driessen. Hierin schreef hij o. a.: „dat ik bij mijzelf niet zeker ben op den predikstoel gezegd te hebben, dat de Heer professor Driessen sociniaans, arminiaans en papist was, weshalve ik in deze niet affirmeeren nog negeeren kan of zal, maar verwagte, dat dit mij door dugtige getuigen zal worden bewezen, opdat ik ook wete in wat forma zulks geweest zij, wanneer ik mij zal verantwoorden. U Eerw. gelieve niet te teekenen, dat het geschrift, waartoe ik visitatores versocht heb, direct tegen den Heer Professor Driessen zijn zal." [1]) Blijkbaar koesterde hij vrees voor dreigend onraad. Spoedig bleek die vrees ook niet ongegrond. Den elfden October deden de deputaten rapport aan de Edel Mogenden. Ze deden ook mededeeling van de bewuste preek van Mees tegen Driessen. Zij wilden zelf de zaak niet onderzoeken „als betreffende den oudsten Hoogleeraar", maar gaven het over aan de Edelmogenden om te beramen langs welken weg zulk een openbare beschuldiging kon onderzocht en afgedaan worden, „opdat de luister van de Hoogeschool niet worde bezwalkt".

Waarschijnlijk was deze handelwijze der deputaten ruchtbaar geworden, althans eenige predikanten, onder wie Stegnerus, Doedens en Mees, geen heil meer van de Classis, noch van de Synode verwachtende, wendden zich met een request tot de Gedeputeerde Staten. Daarin beklaagden zij zich, dat Ph. Themmen een zware censuur was opgelegd, zoolang hij niet een zeker opstel des geloofs had geteekend, terwijl ze verzochten zelve hiervoor beveiligd te worden.

Door de Gedeputeerde Staten werden ze echter terecht gewezen om hun verkeerde voorstelling van de zaak, daar er geen sprake was geweest van het onderteekenen van een geloofsbelijdenis. Hun

---

[1]) t. a. p.

vrees voor eenige censuur, waarvan ze spraken, werd geheel ongegrond genoemd, en de Synode in haar doen gerechtvaardigd. Alleen vonden de Edelmogenden in hun request een welkome gelegenheid om de predikanten dezer classis nog eens nadrukkelijk tot vredelievendheid te vermanen, Verder hielden ze er zich van overtuigd, dat de Synode „haar voorts niet sal onderwinden eene nieuwe geloofsbelijdenis te formeeren". Ook moesten de *formulieren* van woord tot woord worden gelezen. Dit alles werd bij resolutie van 20 Februari 1737 aan de Classis bekend gemaakt.

Reeds was in de classicale vergadering van 15 September des vorigen jaars, met meerderheid van stemmen, onder protest der „doleerende" broeders, besloten, de formulieren geheel te lezen. Dat het niet woordelijk lezen der formulieren niet alleen voortkwam uit afkeer van letterknechterij, maar wel degelijk uit afwijking van den inhoud der formulieren, bleek ten duidelijkste reeds uit den beschreven strijd. [1]) De protesteerenden moesten zich echter onderwerpen.

Voor Mees had de zaak nog een nasleep, die noodlottig had kunnen worden. Hij werd voor de Edel Mogenden gedaagd om rekenschap af te leggen van zijn onbezonnen uitlating. Hij redde er zich echter op de gemakkelijkste, hoewel niet de eerlijkste wijze uit, wanneer hierin tenminste de notulen der deputaten niet door partijdigheid onbetrouwbaar zijn. Hij ontkende nl. eenvoudig, dat hij openlijk, op den preekstoel Driessen een en ander zou nagegeven hebben, en verklaarde, „dat hij dien Heer van sulke gevoelens niet verdacht hielde".

Zoo keerde de vrede dan terug in de classis van Oldambt en Wester-Woldingerland, maar, dat men 't niet verder dan tot een gewapenden vrede of juister een kortstondigen wapenstilstand bracht, zou spoedig blijken.

---

[1]) Z. b. blz. 78 en 92.

HOOFDSTUK VI.

STRIJD OVER DE CONVENTIKELS.

Terwijl de eene strijd nog niet geëindigd was, had zich reeds een ander geschilpunt voorgedaan, waardoor de strijdende partijen zoo mogelijk nog meer dan door het eerste tegen elkander in 't harnas zouden worden gejaagd. Nu gold het de conventikels. Om de beteekenis en het gewicht van dezen strijd recht te kunnen verstaan is het noodig, dat we eenige opmerkingen over het ontstaan en de geschiedenis der conventikels laten voorafgaan.

IETS OVER DE UIT- EN INWENDIGE GESCHIEDENIS DER CONVENTIKELS.

In de Gereformeerde kerken bestond naast de gewone prediking oorspronkelijk ook nog de z.g. *profetie*. De begeerte naar gelijkvormigheid met de eerste christengemeente, ook in de regeling van den eeredienst had tot deze instelling geleid. Immers ook de apostel Paulus gewaagt, 1 Cor. 14, van het profeteeren in de Corinthische gemeente, en kende daaraan zeer groote waarde toe. Niet alleen predikanten en doctoren, maar ook ouderlingen, diakenen en gewone gemeenteleden konden als profeten optreden, wanneer ze namelijk de gave der profetie hadden. In tweeërlei vorm kwam deze voor, òf als uitlegging en toepassing van een schriftgedeelte of als bespreking en beoordeeling van een gehouden preek. Dit laatste had dan meer de vorming van predikanten ten doel. [1])

Ware deze profetie blijven bestaan, en ware ze wat meer gepopulariseerd, dan was door de kerk zelve voorzien in eene behoefte, die later naast de kerk de oefeningen deed ontstaan. Zeer spoedig

[1]) cf. Dr. H. Schokking. *De leertucht in de Gereformeerde kerk van Nederland gedurende de jaren 1570—1620.* Amsterdam 1902, blz. 174—182.

raakte ze echter reeds in verval. Had de synode van Wesel, en ook nog die van Emden er over gesproken, de Dordtsche synode van 1618/19 zweeg ervan. Slechts vinden we een zwakke herinnering eraan in art. VIII van de kerkenorde.

Voetius nam het nog voor de profetie op. Hij achtte het echter niet geschikt ze te beoefenen in openbare vergaderingen, voor de gansche gemeente toegankelijk. Ze hoorde thuis op bijzondere vergaderingen, waar niemand anders dan de samensprekers of slechts nog bovendien eenige daartoe bijzonder uitgelezene toehoorders aanwezig waren. De leiding moest berusten bij een man van theologische ontwikkeling, bij predikanten of doctoren. [1]) Zoo wilde Voetius voorkomen, dat door deze instelling de gewone bediening des Woords werd benadeeld, haar gezag ondermijnd en het volk werd geleid tot „de rasernij van Corach". [2])

Overeenkomst met de „profetie" had de *catechisatie*. Deze was door de *Dordtsche synode*, in de 17de sessie, nauwkeurig geregeld. Allereerst was er de huiscatechisatie of huiselijke godsdienstoefening, die de huisvaders of moeders of wie der huisgenooten hiertoe de meeste geschiktheid had, met de kinderen moesten houden. [3]) Deze bestond in gebed, lezen van een gedeelte der H. Schrift, inprenten van bijbelteksten, het herhalen van de preek, vooral die over den catechismus. Door den predikant werd bij het huisbezoek hierop toezicht gehouden. Het eigenlijke catechiseeren der jeugd was opgedragen aan den schoolmeester, die minstens twee dagen in de week moest besteden aan het inprenten en verklaren van den catechismus. Ook hierop werd door den predikant en zoo noodig door een magistraatspersoon toezicht gehouden. Wie belijdenis des geloofs wilden afleggen werden 3 of 4 weken vóór de bediening des H. Avondmaals door den predikant naarstig onderricht. Verder werd door den predikant benevens de gewone catechismus-prediking wekelijks met volwassenen, wier godsdienstonderwijs verwaarloosd was, of wie anders er lust toe hadden, een catechisatie gehouden, om door vriendschappelijke en gemeenzame bespreking hen in de christelijke leer te bevestigen. Vooral moest de leeraar erop letten, dat diegenen er aan deelnamen, die over hunne zaligheid bekommerd waren. [4])

---

[1]) Ritschl, *Geschichte des Pietismus*. Bonn, 1880. Band I S. 121 u. s. w.
[2]) G. Voetius, Pol. Eccl. P. I Lib. II Tract. III cap. I quaest. 4.
[3]) cf. de derde vraag van het Doopformulier.
[4]) Zie ook P. Biesterveld, *Het Karakter der Catechese*. Kampen 1900 blz. 43 vv.

Deze instelling heeft zich in verloop van tijd breeder ontwikkeld. In zijn *Politica ecclesiastica* spreekt Voetius over toen [1]) bestaande catechisaties [2]). Hij kent drie soorten, de eerste, Zondags gehouden met minder geoefende gemeenteleden, de tweede wekelijks met de jeugd als voorbereiding voor het afleggen der geloofsbelijdenis, de derde voor wel-onderrichte en bevestigde gemeenteleden. Deze laatste heeft ten doel om op te leiden tot meer vastheid des geloofs tegenover de verzoekingen van dwaalleer en wereldsgezindheid. Tusschen deze en de oefeningen is de afstand zeer gering. Ook kon de huiscatechisatie in zulk een oefening overgaan. Voetius keurde het zeer goed, dat tot deze, als ze geleid werden door ziekentroosters, candidaten of huisonderwijzers, nog andere personen, familieleden, buren en vrienden werden toegelaten.

Op zulk een wijze zijn dan ook waarschijnlijk de *oefeningen* ontstaan. Oorspronkelijk waren het half openlijke of geheel gesloten vergaderingen, waarin onder leiding van een predikant, ouderling, schoolmeester of ziekentrooster, spoedig ook van een gewoon gemeentelid, gemeenschappelijk gebeden, gezongen, de catechismus herhaald of de Schrift verklaard werd en ook casus conscientiae werden behandeld. Reeds vroeg vinden wij ze vermeld. De Synode van Zuid-Holland, in 1629 te Leiden vergaderd, maakte bepalingen met 't oog op conventikels te Rotterdam. Nog eerder werden door W. Teellinck te Middelburg oefeningen gehouden. Door Voetius werden ze verdedigd, hoewel niet onvoorwaardelijk. Uit zijn bekend gedicht aan het *„Soet geselschap"* blijkt, dat Lodensteyn te Utrecht ook zulk een vergadering hield. Vele van die bijeenkomsten waren er echter nog niet omtrent dien tijd: „Somtijdts in een heele stadt maar één ende een kleyn geselschap van 13 of 14 menschen, in een Dorp somtydts maar 7 of 8" [3]). Sinds het optreden van Labadie begonnen ze meer algemeen te worden. Vooral werd het oefening houden zeer bevorderd door Jacobus Koelman. Na zijn afzetting als predikant, leidde hij in verschillende plaatsen deze bijeenkomsten, riep ze elders in 't leven, en zorgde voor geschikte geschriften, die er gelezen en besproken konden worden [4]). De rampen van 't jaar 1672, die alom in den lande als oordeelen Gods over het verlaten van Zijnen dienst werden

---

[1]) 1663.

[2]) P. I. Lib. I. p. 835 sq. Lib. II Tract. III c. 1.

[3]) cf. Dr. S. D. van Veen, *Voor tweehonderd jaren.* Utrecht 1886. blz. 16.

[4]) Dr. A. F. Krull, *Jacobus Koelman* blz. 257—298.

beschouwd, gaven mede een zeer krachtigen stoot aan de verbreiding der conventikels over het gansche land.

Ze konden ongetwijfeld een goede aanvulling vormen voor de openbare prediking. De gemeenschap der heiligen komt bij de laatste niet ten volle tot openbaring. Er is ook behoefte aan onderlinge samenspreking en opwekking, aan een gelegenheid om van persoonlijk geloof te getuigen, of ook om raad te vragen in bijzondere bezwaren en moeilijkheden met betrekking tot het geestelijke leven. Echter bestond hierbij het gevaar, dat deze vergaderingen zouden worden *kerkjes in de kerk*, haar eenheid zouden verbreken, en daardoor haar kracht en gezag ondermijnen. Gedeeltelijk voortgekomen uit de kerkelijke instelling van profetie en catechisatie, gedeeltelijk van zelf ontstaan uit eene behoefte van het geestelijke leven, stonden ze toch niet direct met de kerk in verband. De groote vraag met het oog op de oefeningen, die steeds weer tot moeilijkheden aanleiding gaf, was daarom de regeling van haar verhouding tot de kerk. Telkens kwam op classicale en synodale vergaderingen ter sprake, wie er de leiding mocht waarnemen, hoe ze moesten ingericht worden, en of ze niet of al, en dan in hoeverre aan het toezicht van den kerkeraad moesten onderworpen zijn.

Drieërlei houding was in deze zaak mogelijk: die van de ultrakerkelijken, de clericalen, die van een behoefte, welke in de oefeningen voldoening zocht, niet wilden weten; zij hadden ook den schimpnaam „conventikels" bedacht; zij beschouwden ze als onwettige sluipvergaderingen, die als gevaarlijk voor kerk en staat verboden moesten worden. Vlak tegenover hen stonden zij, die niets gevoelden voor de kerk als instituut, en volkomen vrijheid voor deze vergaderingen verlangden. Dan waren er, die haar recht van bestaan erkenden, maar tevens niet blind voor de gevaren, die hier dreigden, vóór alles een goede leiding noodig achtten.

Tot deze laatsten behoorden Voetius, Walaeus en Cloppenburgh. Op hun advies werd op de reeds genoemde Synode, te Leiden 1629 gehouden, het volgende vastgesteld: [1])

---

[1]) Op de Synode des vorigen jaars, te Delft gehouden, waren reeds bepalingen over deze zaak gemaakt. Omdat deze bij de uitvoering aanleiding tot moeilijkheden hadden gegeven, werd een commissie benoemd, die dit reglement ontwierp. Cf. D. van der Keessel. *De vastgestelde Leer en Praktijk van Neerlands Kerk* enz. Dl. I blz. 145 vv. Door den schrijver wordt weer verwezen naar het *Historisch Berigt van de Publyke Schriften rakende de Leer en Dienst der Nederduydse Kerken van de Vereenigde Nederlanden* door Johannes Ens. Verder te vergelijken: *Onpartijdig en onzijdig*

1. De Christenen zyn niet alleen gehouden Gods Woordt te horen, te lezen en bij haar selven te overdenken, maar hebben *ook de vryheyd om daar van met malkanderen te spreken* en te confereeren tot onderlinge onderrigtinge, vertroostinge en vermaninge; doch met die conditie, dat zulks niet en geschiede op tijden tot den publijken Godsdienst, ofte publijcke Catechisatien verordineert.

2. Wanneer nu sulcke conferentien en oeffeningen aangestelt worden bij Perzonen van verscheyde huysgesinnen tot eenig merkelijck getal, sullen de exercenten gehouden zijn, haar Naamen en haar oeffeningen *den Kerckenraadt bekendt te maacken*, opdat de Kerckenraadt daarover behoude haar behoorlijk opzigt.

3. *De opzigt des Kerckenraads* zal hierin bestaan, dat de Kerckenraad sal vermogen, so dickwijls als zy het goed vinden sal, yemandt te committeren, om deselve oeffeninge bij te wonen, ofte in de selve te praesideren; dog wanneer de Kerckenraad onnodig soude agten, ofte haar ongelegen zoude sijn yemandt derwaarts te committeren, sullen de exercenten by beurten, een uyt den haren het woord laten voeren, tot directie van de oeffeninge, ende sullen in sulker gevalle tot den Kerckenraad, ofte een van de Kerckendienaren moeten gebragt worden de differentien ofte verschillen, daar in de exercenten malkander niet en souden konnen verstaan, en sullen haar de exercenten het advys der Kerckendienaars of immers het oordeel des Kerckenraadts gehouden zyn te onderwerpen.

4. De exercenten en sullen niet vermogen tot deze haar exercitien in meerdere getale te verschijnen dan *negen ofte tien* en geen andere dan Ledematen van de Gereformeerde Gemeente, ten waare den Kerkenraad op haar verzoeck sulks anders consenteerde.

5. De exercenten sullen niet vermogen tot behulp van haar exercitie te gebruyken andere *Autheuren*, dan die bij de Gereformeerde Kerk alomme bekent en aangenomen zyn voor *regtsinnige en gesonde Leeraren*; en sullen haar wachten van ydele vraagen en spitsvindige disputen, die eenige ontstigtinge souden veroorsaacken; maar alles handelen met Christelycke zedigheyd ende nedrigheyd, in alle kortigheyt, *sonder haar in te laten in deductien bij forma van propositien ofte Predikatien.*

6. Sullen dese poincten van ordre door de Kerckenraden aan alle diegenen, die haar tot zulcke oeffeningen willen begeven, bekent gemaakt worden, om by de selve exercenten aangenomen ende onderteekent te worden.

Zeer verstandig is de hier vastgestelde gedragslijn. Echter was hiermee de zaak geenszins afgedaan. In 1658 kwam er op de Zuid-Hollandsche synode van de Classis Hagiensis een gravamen betreffende de catechisaties. Op de noodzakelijkheid, dat deze door

---

opstel ter gelegenheid van een verschilstuk tusschen den Heere Schrassert rechtsgeleerde en den Heere Johan Lulof, althans Hoogleeraar in Wis- en Sterrekunde te Leyden, over de samenkomsten en oefeningen der particuliere ledematen of dezelve geoorlooft of niet geoorlooft zijn, door Arnoldus van Gennep, pred. van Ethen en Drongelen, Dordrecht 1743.

de predikanten voor de jongelieden worden gehouden, wordt zeer de nadruk gelegd, en vervolgens o. a. het volgende gezegd: „Insgelijks verzoekt de Classis, dat schoolmeesters, ziekentroosters, ende andere personen, die zich met catechiseeren van jongelieden bemoeyen, mag worden geinjungeert, daarin niet anders te doen als geapprobeerde Boeken, die de summa van de Religie begrijpen, neffens Psalmen, gebeden ende voorts dezelve aan te leyden tot de publyke catechisatien. *Zig wagtende den publyken dienst der predikanten door neuswijs gewoel onder de gemeente in veragtinge te brengen.*"

Op een andere Zuid-Hollandsche synode, in den Briel gehouden vier jaren later, werd door dezelfde Classis geklaagd, dat de catechisaties misbruikt werden *door jonge proponenten*, — „om door dat middel in de huysen te sluypen, ende de herten bij maniere van geestelyke kuyperijen gevangen te nemen tot haar bevorderinge, met veragtinge ende nadeel van zoodanige proponenten die, haar verbonden agtende aan de besluyten van de christelyke synode van Zuid Holland zulke oefeningen zonder daartoe wettelijk te zyn gelast, nog durven, nog mogen bij de hand nemen". De Haagsche Classis schijnt zeer veel reden tot klagen in dezen gehad te hebben, al thans in 1669 kwam ze weer met soortgelijke klachten ter synode [1]), nu over predikanten, die vergaderingen bijeenriepen of bij woonden in vreemde plaatsen, „sendende haar seissen in eens anderen oogst". Ook leerde de ervaring „dat door al te licentieuse vergaderingen en byeenkomsten van sommige persoonen fondamenten worden gelegd van eenzijdigheid, waaruyt niet anders als groote confusie en verwarringe te verwagten staet". Door de commissie, tot onderzoek en advies in dezen benoemd, werden, onder erkenning van de verplichting der christenen om elkander te vermanen, te leeren en te vertroosten, deze „onordentelykheden" afgekeurd:

„1. Dat eenige *Leedematen* van een Kerk al vry sterk in getale *naar buyten reisen* en t'saamen komen om kerkelyke oefeningen te doen. 2. Dat eenige *predikanten* van andere gemeinten van buyten, of ook *Proponenten*, zonder voorweten der Predikanten of Kerckenraaden, dier plaatsen catechiseeren. 3. Dat men vergaaderingen aanstelt, daar men sig *oeffent* alleen *in 't bidden* om het langst en om stryd. 4. Dat ook eenige *vrouwspersoonen* in zulke vergaaderingen haar onderwinden het woord te voeren en anderen te examineeren. 5. Dat men, naar den styl van *publyke predicatiën*, de H. Schrift of eenig deel deszelfs, ook, daarin van sware materiën gehandelt word, vervolgende uytleyd, en bij beurten verklaard. 6. Dat men onder voorgeven van

[1]) Act. Syn. 1669, Schoonhoven, art. 5.

bysondere en extraordinaire verligtingen van den Heyligen Geest, sig selven boven anderen verheft als ware men alleen de *wedergeboorne* onder de Christenen, sig tot dien eynde noemende *Jesus kinderen, Jesus lievelingen, kinderen des ligts,* alles met veragtinge van andere eerlijke stigtelijke leedematen, die de publyke Kerke naarstig frequenteeren. Waaruyt staan te volgen verdeeltheden, scheuringen, veragtinge van Predicanten en den publyken Godsdienst."

Om al deze „onordentelijkheden" tegen te gaan werd door de daarvoor benoemde commissie [1]) het volgende reglement vastgesteld:

„1. Alle degeene, die haar in eenige saamentlycke byeenkomsten willen laten oefenen, in de onderwijsinge van de Christelijke Religie, sullen haar namen bij den Kerckenraadt moeten bekend maken, om soo nu als in toekomende tijden bij deselve toegelaten te worden. 2. Daar sullen geen andere als *publyke* catechisatiën ingesteld worden, welker tijd en plaats sal staan ter determinatie van den Kerckenraadt. 3. Dog, indien noodig geagt wierden eenige andere particuliere vergaderingen, sullen deselve staan in 't geheel, met alle haare omstandigheden ter arbitragie van den Kerckenraadt. 4. Alle welke vergaaderingen niet sullen gehouden worden dan ten overstaan van een Predikant (geassisteerd door een Ouderling zoo de Kerckenraadt sulks goed vind), die de vergadering met den gebede zal beginnen en eyndigen. 5. En sal men in 't catechiseeren, of diergelycke vergaaderingen, volgen de Heidelbergsche catechismus. 6. En sal ook niemand vermoogen tusschenbeyden te spreeken, of eenige spitsvindige, onnoodige, onstigtelyke en spottelyke vraagen voor te stellen, maar sal het geheele beleyt staan ter discretie van den Predikant. 7. Dese oefeningen sullen niet langer duren dan een uur. 8. In gevalle bevonden wierd, dat eenige Predikanten van andere gemeenten haar kwamen in te mengen in soodanige vergaderingen buyten haar resort, sal de Kerk daar sulks geschied, en zeekerlyk bevonden werd, hebben te schrijven aan den Kerckenraadt van de respectieve Predicanten, of desnoods synde, aan haare Classen en synode, ten eynde haar gelieve, zulke uitspoorigheden te beletten. 9. Aangaande de Proponenten, refereert sig de Christelyke synode aan de Acta Synodi Delfensis 1667 Art. 31 — Leydensis 1668 Art. 28, in welke acte den Proponenten het catechiseeren absolutelijk verboden werd; Waaronder de synode verstaat, dat ook begrepen werden alle andere t'samenkomsten van soodanigen natuur. En in gevalle zij op voorige waarschouwingen niet wilden desisteeren, sal de classis haar vermogen te suspendeeren van de publyke propositiën. 10. En zoo eenige particuliere Ledemaaten, 't zij mannen of vrouwen, zig onderwinden zoodanige vergaderingen te houden, of catechisatie te doen of bij te wonen, zal de Kerckenraadt van die plaats, dezelve hebben te vermanen en te bestraffen, en in gevalle zij hardnekkig blyven, na ordre der Kerken, in alle voorzigtigheid met haar te handelen."

---

[1]) Hierin hadden zitting R. Rombouts, L. Vinkius, W. Schuylius en C. Triglandius, J. Vrechemius, Th. van den Lee, L. Gerstekoorn, H. de Goy Fr. Ridderus en de ouderling J. van Allemonde.

Dit reglement werd bij provisie aangenomen, in dien verstande, dat iedere classis, waar 't noodig was, het in beoefening zou brengen, en mochten zich hierin nog meerdere zwarigheden voordoen, hiermee zich tot de volgende synode zou wenden. Zoo geschiedde dan ook door de classis van Dordrecht en van Delft. Zij wilden bij de genoemde onordentelijkheden ook nog deze opgenomen zien: „dat men in particuliere byeenkomsten en vergaderingen niet en sal censureeren nog Predikanten, nog de Predikatiën te vooren van hen gedaan."

Duidelijk blijkt de houding van de synode in 1669 veel meer afkeurend tegenover de oefeningen dan die van 1629. Hare vrijheid werd zeer beperkt, het toezicht verscherpt. De oefeningen waren echter ook met der tijd veranderd. Er kwamen *twee soorten.* [1]) De eerste behield den oorspronkelijken vorm van onderlinge samensprekking. Deze soort noemde men *„geselschap"*. De samensprekingen begonnen er echter ook een eenigszins ander karakter te krijgen, wijl allengs de *„bevindingen"* de plaats der casus conscientiae innamen, en de mededeeling daarvan de Schriftverklaring begon te verdringen. [2]) De gemeenteliederen werden vervangen door vrije stichtelijke liederen, die uitdrukking gaven aan bijzondere gemoedsstanden. Uit den aard der zaak waren hier de in de kerk gebruikelijke formuliergebeden buiten gesloten.

De tweede soort, meer in 't bijzonder *„oefening"* genoemd, had nagenoeg geheel den vorm van de openbare prediking. Door Van Gennep [3]) wordt de loop daarvan aldus beschreven: „men begint met een voorafspraak, van die voorafspraak gaat men over tot een gebed, dan leest men een tekst uit de H. Schrift voor, die men verklaart en toepast en men sluyt met een dankzegging". Om deze bijeenkomsten te leiden traden niet alleen op mannen bekleed met eenig kerkelijk ambt, maar zeer dikwijls particuliere lidmaten, zoogenaamde „oefenaars". Veel overeenkomst hadden deze met de oude „profeten", alleen met dit groote verschil, dat ze geheel onafhankelijk stonden naast de kerk. Schoolmeesters waren vaak oefenaars. Ook droeg het gebruikelijke antwoorden bij de open-

[1]) Volgens A. van Gennep z. b. 115 en 116 noot.

[2]) Zie over dergelijke gezelschappen in het midden van de vorige eeuw. Guido Filius, *Gelouterd*. Ten slotte werd Schriftbespreking geheel nagelaten. Zeer ongunstig worden ons de oefeningen van de laatste helft der 18de eeuw voorgesteld in de *Historie van Mejuffrouw Sara Burgerhart* door E. Bekker en A. Deken.

[3]) blz. 21.

bare kerkelijke catechisatie ertoe bij, om aan sommige gemeenteleden hun talent in dezen te ontdekken en dit verder te ontwikkelen.

Hier was zeker het gevaar niet denkbeeldig, dat deze oefeningen; de gewone bediening des Woords in minachting zouden brengen, en nog te ernstiger werd dit gevaar; omdat, terwijl Voetius, hoewel een voorstander der oefeningen in haar oorspronkelijken vorm, ernstig hiertegen had gewaarschuwd, een invloedrijk theoloog als Lampe zich hierin niet aan zijn zijde schaarde. Aan een gemeentelid, dat bij hem kwam klagen over zijn predikant, gaf hij, naar bericht wordt, den raad: Blijf thuis en richt zelf een kerk op. [1])

Niet alleen echter door de *inrichting* en door de *voorgangers*, ook nog door een andere oorzaak dreigden de conventikels steeds meer zelfstandige kerkjes te worden in de kerk. Wie er samenkwamen waren uit den aard der zaak menschen, die groot belang stelden in den godsdienst, en die daarom behoefte gevoelden om over geestelijke dingen te spreken. Zoo was het oorspronkelijk en zoo bleef het ook later ondanks veel ontaarding. Lampe en anderen gaven nu aan de geloovigen, om zich van hunne wedergeboorte ten volle bewust te worden, uitdrukkelijk den raad de gezelschappen van de kinderen Gods op te zoeken, daarmee zeer bepaaldelijk doelende op de conventikels. Dit herinnert reeds sterk aan 't geen de confessie zegt van de verplichting om zich te voegen bij de ware kerk. Nu lag het voor de hand om de wedergeboorte van hen, die zich niet bij de conventikels aansloten, in twijfel te trekken; terwijl straks, wie er zich bij aansloten, zich voor de *eenige* ware wedergeborenen en geloovigen gingen aanzien. Reeds werd hierover in de bovenaangehaalde synodale besluiten gesproken. Voortgaande op dezen weg, kwam men al verder tot de poging om in de kerk het organisme van het instituut los te maken, en beide tegenover elkander te plaatsen. Dit kon echter niet geschieden, zoolang tegen het *oordeelen over anderer genadestaat* werd gewaarschuwd. Lampe deed dit nog uitdrukkelijk. [2]) Ook wees hij er op, dat huichelaars zich aansloten bij de gezelschappen om daardoor zichzelf en anderen

---

[1]) Van Berkum, *Schortinghuis en de vijf nieten*, blz. 75.

[2]) Aldus oordeelt Ritschl Gesch. des Piet. I S. 450. De Emdensche predikanten in hun *Zedige Voorsprake* blz. 203 beroepen zich echter op Lampe om het tegendeel te bewijzen, aanhalende *Verborgenh. van het Genade Verb.* Dl. 6, blz. 1542, „dat zy (t. w. de heiligen) een redelyk vonnis strijken over degene, die in de werelt tot het Koninkrijk des lichts of tot het Koninkrijk der duisternisse behoren en sig door den bedriegelijken schijn en de verleydende voorstellinge derselver niet verblinden laten". Zie hierover Hoofdst. X.

wijs te maken, dat zij wedergeboren waren. [1]) Aldus werd binnen zoowel als buiten de conventikels de vermenging gevonden van koren en kaf.

Zoo zou het echter niet blijven. De leer van de kenbaarheid der wedergeborenen, eerst alleen door gemeenteleden voorgestaan, werd straks ook door theologen verdedigd, en stelde beslist de conventikels als de *inwendige kerk* tegenover de *uitwendige*.

Behoorden nu de kerkelijke ambtsdragers, de predikant en de kerkeraad, zelven tot de conventikelchristenen, dan gaf dit geen aanleiding tot conflict. Dan vielen kerk en conventikel samen. Tot lidmaatschap der kerk werden alleen toegelaten de gekende wedergeborenen. [2]) Maar was dit eerste niet het geval, dan kon dit conflict niet achterwege blijven. De conventikelchristenen ontkenden feitelijk het recht van den kerkeraad om toezicht over hen te oefenen, en onderwierpen zij zich, dan was dit niet als erkenning van zijn gezag, maar uit utiliteitsbeginsel.

De waarde van al wat de erkende kerk had, dat niet in de conventikels werd gevonden, werd geheel weggecijferd. Wie inwendig door God geroepen was, kon het kerkelijk ambt wel missen. De academische opleiding der predikanten had, wie in de hemelsche academie was opgeleid, niet noodig. Wie door God geleerd was, behoefde niet door professoren geleerd te worden. De vromen waren zelven „kleine professors". Wat de *sacramenten* betrof, men gevoelde meer van de *moeilijkheid* van den kinderdoop dan van het *voorrecht*, getuige de bezwaren tegen het antwoorden op de eerste vraag van het formulier [3]), waardoor feitelijk het recht van den kinderdoop geheel in twijfel werd getrokken. Met het Avondmaal was het eveneens: òf en wanneer men zelf waardig was, of men met onwaardigen aanzitten mocht, waren vragen, die het genieten van deze instelling geheel onmogelijk maakten of althans zeer in den weg stonden. Zoo konden dan de oefeningen, in de oogen van velen, die er zich bij aansloten, wel zeer goed de institutaire kerk vervangen.

Moest er daardoor van hunne zijde conflict komen met de kerk, we zouden onbillijk zijn, wanneer we het voorstelden, alsof de aanleiding daartoe alleen van die zijde kwam.

---

[1]) In zijn *Afscheidspreek* bij zijn vertrek uit Duisburg uitgegeven als aanhangsel achter *De Gestalte der Bruid van Christus voor haren uitgang uit Babel*, Amsterd. 1719.

[2]) Z. b. blz. 71.

[3]) Zie ook boven blz. 78.

Reeds merkten we in de bovenaangehaalde besluiten van de Zuidhollandsche Synode van 1669 een gewijzigde houding tegenover de conventikels op. Er was meer neiging tot clericalisme. Voor het *instituut* der kerk werd vóór alle dingen gewaakt, en te veel vergeten, dat dit er slechts is om het organisme. Veel meer dan in de Synode kwam dit uit op classicale vergaderingen, en nog veel sterker in vele kerkeraden [1]). De tegenstand tegen de conventikels kwam bij velen niet voort uit het duchten van gevaar voor het godsdienstig *leven*, maar voor de godsdienst*vormen*. Velen stelden zich met deze tevreden, tevreden met een handhaven van den vorm der leer, tevreden met een „naarstig frequenteeren der publijke kerke", zonder veel te vragen of dit iets meer was dan gewoonte. Het geraamte scheen bij velen hoofdzaak, het levende lichaam bijzaak, de letter genoeg ook zonder den geest. Als de vormen van het godsdienstig leven maar in acht genomen werden, dan werd soms zelfs op de vormen van het zedelijk leven niet zoo heel nauw toegezien en als dan deze laatste bovendien ook nog in orde waren, dan kon volgens velen, toch ook niets meer worden begeerd.

Strijden nu sommigen voor een levend lichaam zonder geraamte, en anderen voor een geraamte zonder lichaam, dan mogen de laatsten strijden voor iets mogelijks, iets dat zelfs veel *redelijker* is dan een altijd mysterieus levend organisme, terwijl de eersten ijveren voor een hersenschim, toch hebben deze meer onze sympathie. Echter mogen we ook niet vergeten, dat niemand ongestraft voor een hersenschim strijdt. Een levend lichaam zonder geraamte moet nu eenmaal als een vormlooze massa ineenzakken, die niet lang haar leven rekt. We moeten ons daarom verheugen als onder de leiding der goddelijke voorzienigheid noch de eersten noch de laatsten het pleit winnen.

DE CONVENTIKELSTRIJD IN HET OLDAMBT.

Terwijl in andere gewesten de conventikels reeds veel te doen gaven, schijnt het in Stad en Ommelanden wat dat betreft nog kalm geweest te zijn. Zeelands Synode en Staten ijverden tegen de oefeningen van Koelman en Van Hattem en diens volgelingen, Zuid-Holland streed tegen dezelfden en Labadie en De Herder, ook

---

[1]) Zoo nam de kerkeraad van Leeuwarden in zijne vergaderingen van 2 en 4 November 1677 maatregelen tegen de oefeningen door W. à Brakel aldaar gehouden; cf. Dr. Van Veen, *Voor tweehonderd jaren* blz. 139 vv.

Friesland, Utrecht en later Gelderland sloten zich hierbij aan. De synode van Friesland, vergaderd te Sneek 1677, sprak zelfs haar blijdschap uit over dit gemeenschappelijk ijveren, en achtte het „kwaad" bijna onderdrukt: „Om all. hetwelcke," zoo heet het in de acta, „deze Chr. syn. zig ten hoogste komt te verheugen ziende Gods hand in deze, tegen alle degene welke scheuringen en verdeeltheden in dit haar doen beoogt hebben". [1]) De correspondent van *Groningen* verklaarde echter nog op de Zuid-Hollandsche synode van 1682, naar aanleiding van de kwestie Koelman hiernaar gevraagd, over deze zaak niets „in actis" te hebben. Hier begon blijkbaar het oefening houden later dan elders op te komen en tot bloei te geraken.

Veel is daartoe gedaan door JOHANNES VERSCHUIR. Eerst was hij schoolmeester te Loppersum en had toen een groote vermaardheid als oefenaar. Toen hij in 1714 predikant te Zeerijp werd, bleef hij een even warm voorstander van de oefeningen, en riep die overal, waar hij kon, in 't leven. Niet alleen bij het volk, ook bij de ontwikkelden was hij zeer gezien; waarschijnlijk droeg hiertoe niet weinig bij zijn roem op het gebied der wiskunde, waarom hem zelfs te Parijs een professoraat aangeboden werd, welke aanbieding hij echter van de hand wees. Bekend is zijn werk: *Waarheid in het binnenste of bevindelijke Godgeleerdheid.* In 1735 verscheen hiervan te Groningen de eerste, in 1776 de vijfde druk. De approbatoren waren J. Bekkeringh van Gamerwolde, E. Idema, die later weigerde de acta te onderteekenen, welke de veroordeeling der approbatie van Schortinghuis' boek inhielden [2]) en C. H. Swyghuizen, de opvolger van Ph. Themmen in Scheemda. Genoemd werk vertoont veel overeenkomst met het *„Innige Christendom"* met dit verschil, dat 't laatste meer is een beschrijving van het christelijk leven, 't eerste een geregelde uiteenzetting van de orde des heils. Ook wordt hier aangetoond in het voorbeeld van een der samensprekers, hoe ver een geleerd, maar onwedergeboren leeraar een heilbegeerige brengen kan, en wat er aan zijn onderricht ontbreekt.

Niet minder dan door Verschuir werden de oefeningen bevorderd door SICCO TJADEN. Als student woonde hij de oefeningen ten

[1]) Hierbij werd ook de zaak van Brakel ter sprake gebracht, waarover later de kerkeraad van Leeuwarden uitspraak deed. Aan het verbod om oefeningen te houden zonder toestemming van den kerkeraad was reeds in 1675 kracht bijgezet door een bevelschrift van de Gedeputeerde Staten van Friesland daaromtrent. V. d. Keessel bl. 166, 167.

[2]) z. b. De Approbatiestrijd.

huize van Ds. Blom te Groningen bij.[1]) Reeds in zijn proponententijd trad hij zelf als leider daarvan menigmaal op. In Groningen schijnen dus niet dezelfde bepalingen hieromtrent bestaan te hebben als in Zuid-Holland.[2]) Als leeraar te N.-Pekela ging hij met oefeningen houden voort. Hij overleed in 1726. Schortinghuis maakte op hem een „lijkgedigt".[3])

Evenals elders zoo deden ook in Groningen de klachten over de oefeningen zich spoedig vernemen, het eerst in de classis Appingedam, waartoe Zeerijp behoorde. Naar aanleiding van eene vraag hierover van den gecommitteerde dier classis werd door de provinciale Synode in 1722 het volgende reglement opgesteld:

1. Dat geene particuliere oefeningen in een gemeynte dienden gehouden te worden, tensy de Predicanten tot deselve toegang hadden, en die ten allen tyde voor deselve open stonden.
2. Dat de predicanten met allen ernst daarover uit moesten zyn nauwkeurig na te speuren, of in deselve ook iets geleerd en verhandeld wierde, 't gunt mogt stryden tegens de angenomene leere van de kerke.
3. Dat sy ondervindende, dat in deselve jets geleerd wierde, 't welke met de angenomene leere niet koste bestaan, de predikanten quovis modo, alwaar het ook door gesag van de Hoge Magten des lands deselve moesten storen en doen ophouden; maar
4. Bevindende, dat in deselve niets verhandelt wierde dan 't gunt met de waare leere overeen quam, en strekte om elkanderen aan te sporen tot godsaligheydsoefeninge, de predicanten gehouden sullen weesen, sulke oefeningen aan te queeken en te vermenigvuldigen.

Veel overeenkomst vertoont dit besluit met dat van de Zuid-Hollandsche synode van 1629, alleen is dit veel onbepaalder. 't Recht van gewone lidmaten om de oefeningen te leiden wordt hier zelfs niet aangeroerd, de verhouding tot den kerkeraad niet duidelijk omschreven. Hiermee werd dan ook de zaak niet ten einde gebracht. Terwijl de oefeningen steeds meer toenamen bleven allerlei conflicten niet achterwege.

Reeds in 1733 op de vergadering van de classicale commissie om de zaak van Lubbers en Fabius te onderzoeken,[4]) werd

---

[1]) cf. *Eenige aanteekeningen en Alleenspraken betreffende meest het verborgen leven voor den Heere van den Eerwaarden en Godzaligen Heere Sicco Tjaden.* — Uit de latijnsche handschriften van den overledene, vertaalt door Johannes Hofstede, Groningen 1727.

[2]) Z. b. blz. 118.

[3]) Z. b. blz. 62.

[4]) Z. b. blz. 92.

door Fokko Themmen uit naam van zijn schoonzoon, Petrus Mees, toen beroepen predikant van *Oude Pekela* [1]), gevraagd, hoe deze zich moest gedragen tegenover een catechisatie van lidmaten, die in zijne gemeente gehouden werd. Dat een dergelijke catechisatie in die gemeente bestond, kan ons niet verwonderen, wanneer we weten, dat de laatste predikant, Wilhelmus Uchtman [2]), wegens dronkenschap in zijn bediening werd geschorst. In de classicale acten wordt, als aanklacht van een gemeentelid, o. a. meegedeeld, hoe hij in staat van dronkenschap bij een stervende kwam, en een der huisgenooten uitzond om sterken drank te halen. [3]) Ook zijne vrouw maakte zich aan dezelfde zonde schuldig. De gemeente was in de laatste jaren volkomen verwaarloosd, de ernstigen waren wel genoodzaakt geweest stichting bij elkander te zoeken. Dit in aanmerking genomen scheen een terstond aanwenden van dwangmaatregelen hiertegenover niet zeer billijk, noch getuigende van tact. Het antwoord der commissie was echter, dat Ds. Mees niet gehouden was die catechisatie toe te laten. [4]) Wat er verder met betrekking hierop te O.-Pekela is geschied blijkt niet uit de classicale handelingen.

Meer gerucht maakte, hetgeen voorviel in het nabijgelegen *Blijham*. Aldaar was Ailko Doedens sinds 1724 predikant. Als een geestverwant van Themmen en een tegenstander van Schortinghuis en diens richting had hij zich reeds in den vorigen strijd doen kennen. Gaarne stellen we ons hem voor als een man even onberispelijk van wandel als van rechtzinnigheid [5]), althans nimmer bleek bij gehouden censura morum het tegendeel, wat niet van alle classisbroeders kan gezegd worden. Wel werd hij, op de voorjaarsclassis 1732, beschuldigd gedurende den winter slordig zijn werk te hebben verricht en 's Zondags maar éénmaal gepredikt te hebben. Hij beloofde echter beterschap en behoefde niet, zooals Petrus Westermolen te Oudeschans en Fredericus Beckering te Nieuw-Beerta een tweede vermaning dienaangaande. 't Nalaten van de catechismusprediking had waarschijnlijk zijn oorzaak in de moeilijkheden, die hij bij het gebruikelijke antwoorden der gemeenteleden ondervond, gelijk wij later zullen zien.

---

[1]) Hij bleef daar tot zijn dood 1785.
[2]) † 1733.
[3]) Class. act. van 22 Juli en 9 Sept. 1732.
[4]) Act. class. 18 Nov. 1733.
[5]) H. van Berkum blz. 79.

Een groot deel zijner gemeenteleden nu zocht stichting in onderlinge oefeningen, terwijl het bezoeken van de kerk werd nagelaten. De leider dier oefeningen was een zekere Wolter Jans, terwijl Poortman Siorts er mede een voorname rol speelde. Het andere deel der gemeente bleef echter den leeraar getrouw, zoodat er nu twee partijen waren, wier verhouding tot elkaar niet zeer vredelievend was.

Aan dezen toestand moest zoo mogelijk een einde komen. Doedens ergerde zich ten zeerste over deze oefeningen. En dat hem wel eens grond tot ergernis werd gegeven door blijken van geestelijken hoogmoed, door een soms tartend optreden van zijn tegenpartij, is niet geheel onwaarschijnlijk.

Moge nu de vraag, wie van de twistende partijen het *recht* aan zijn zijde had, niet zoo gemakkelijk op te lossen zijn, niet aldus stond het met de *macht*. Doedens, in 't gevoel van zijn waardigheid als predikant van een poging tot vreedzame schikking niet willende weten, besloot de macht, die hem ten dienste stond te gebruiken om de onlusten te onderdrukken, en betrad zoo een gevaarlijken weg. Als een voorbeeld ter waarschuwing werd aan Wolter Jans het Avondmaal ontzegd, wegens beroering in de gemeente teweeggebracht. Poortman Siorts werd beschuldigd van onrechtzinnigheid.

Beiden beriepen zich op de Classis. Tegenover den laatste werd Doedens in 't gelijk gesteld. De zaak van Wolter Jans werd uitgesteld wegens gebrek aan tijd; 't is twijfelachtig of dit de eenige oorzaak was. Dit geschiedde op de voorjaarsclassis van 1736; op de najaarsclassis 15 Sept., kwam het weer ter sprake. Een classicale commissie had inmiddels de zaak in een kerkeraadsvergadering te Blijham onderzocht. Eerst ontkende daar Wolter Jans de waarheid der beschuldigingen tegen hem door den kerkeraad ingebracht, maar toen Doedens zelf, ter vergadering geroepen, deze herhaalde, volhardde hij niet bij zijn ontkenning. Door de commissie nu nogmaals tot vrede vermaand, bleef hij echter onverzoenlijk. Zoo was dan het eindoordeel, dat Wolter Jans zijn schuldbelijdenis zou doen, eer hij weder tot het Avondmaal werd toegelaten. De classicale vergadering keurde deze resolutie goed, waardoor alzoo het vonnis van den kerkeraad werd bekrachtigd. Eerst dreigde W. Jans op de Synode te zullen appeleeren, maar op de voorjaarsvergadering van het volgend jaar werd gemeld, dat hij aan de orders van de classis had voldaan [1]).

[1]) Act. class. 4 April 1737, art. 11.

Scheen alsoo deze zaak tot oplossing gekomen, spoedig werd de aandacht van de Classis wederom gevraagd voor een soortgelijke oneenigheid. De toestand in de gemeente *Nieuwolda*, de standplaats van Tjaarda de Cock, was niet veel beter dan die te Blijham. Ook hier werden oefeningen gehouden tegen den zin van den predikant. Tot een ernstig conflict tusschen beide partijen kwam het er bij gelegenheid van de verkiezing van een nieuwen diaken. Willem Wabbes Bosch, een voorstander der oefeningen, was hiertoe aangewezen, maar bij de voorafgaande afkondiging werd bezwaar ingebracht. Ds. De Cock had namelijk een openbare catechisatie gehouden over het „onze Vader", zooals we reeds zagen in den strijd tusschen Lubbers en Fabius, een onderwerp, waarbij 't verschil der partijen in 't oog springen moest. De vraag: Mag een onbekeerde dit ook bidden, God ook als Vader aanspreken, had Ds. De Cock bevestigend beantwoord, of liever doen beantwoorden door een der gemeenteleden. — Ze mochten dit doen ten aanzien van schepping en onderhouding. Bosch zou hiervan nu later gezegd hebben tot den knecht van den boer, die dit antwoord gegeven had: „Doe heste een wakker baes die bepleit de sake van de duivel" en zou verder hebben verklaard „dat een onbekeerde geen regt had God an te bidden als Vader uit kragt van scheppinge, dan mogt een swijn God ook wel anspreken als Vader, omdat het ook een schepsel was". De Cock wilde daarom W. Bosch niet bevestigen. Toen deze zaak voor de classis werd gebracht, werd besloten, dat door de nabijwonende predikanten Gerlaan Wolters te Nieuw-Scheemda en Georgius Hyl te Woldendorp, beiden geestverwanten van De Cock, alles zou worden onderzocht. Deze stelden hun collega in 't gelijk niet alleen, maar ontzegden W. Bosch zelfs het Avondmaal. Daarop beriep deze zich op de Classis, geassisteerd door een ouderling en twee gewezen diakenen.

Was het bij de behandeling van de zaak van Wolter Jans op de classicale vergadering nog betrekkelijk kalm geweest, nu raakten de gemoederen in heftige beweging. 't Werd geheel een partijzaak. Zelfs de notulen door M e e s opgesteld dragen duidelijk een partijdig karakter, waarom ze niet volkomen betrouwbaar zijn. W. Bosch schijnt ontkend te hebben, dat hij gezegd had, of althans zóó gezegd had, wat hem ten laste werd gelegd. Hieraan hechtten de geestverwanten van De Cock om velerlei redenen geen geloof, ze wilden bekrachtiging van het gevelde vonnis. Schortinghuis c. s. vatten hierop vlam. Onvoorzichtigheid was nog 't minste, dat ze De Cock verweten. De geheele zaak werd partijdig behandeld, zeiden ze ;

beschuldigers waren tegelijk als rechters opgetreden. Bovendien had W. Bosch nu schriftelijk een rechtzinnige belijdenis afgelegd omtrent dit leerpunt, verklarende „dat God in een flauwer zin kragtens schepping en onderhouding kan gesegt worden de Vader van onbekeerde te zijn, maar niet te hebben geweten verpligt te syn, daarvan belydenisse te doen, alsoo hy dachte geen stuk te syn de saligheyt anbetreffende, 't welk ook de staat des verschils niet geweest was" [1]).

Het gelukte hun met twee stemmen meerderheid door te drijven, dat de sententie zou worden gereformeerd.

Nu was de beurt aan de andere partij om zich gekrenkt te gevoelen. Hare verontwaardiging kende geen grenzen. Deze zaak was „zoo schandaleus en goddeloos", zoo zeiden ze, dat de drost „het ten exemplare moeste straffen, om een afschrik te geven. Zelfs ging een zoover te zeggen dat, mocht zich ooit zoo'n zaak in zijn gemeinte voordoen, wat hy niet hoopte, hy zich zou adresseeren tot de politieke macht, om door het zwaard van justitie recht te krygen, omdat men ter classicale tafel zoo met vooroordeelen behebt was, dat er geen regt en geregtigheid meer was te krygen."

Dat De Cock niet in de uitspraak der classis wilde berusten, verwondert ons niet. Hij beriep zich op de Synode, die 27 April 1739 te Appingedam samenkwam. 't Zelfde deden ook „veertien doleerende broeders, wenschende het classicaal besluit geconfirmeerd te zien, klagende over verschillende onorders welcke in het midden van haar door andere broederen in die classis zouden zyn verwekt". [2])

Door de daartoe benoemde commissie, in welke o. a. professor Van Velzen zitting had, werd de Synode geadviseerd, „dat W. Bosch sich sal hebben te beklagen over dese en geene onvoorzigtige uitdrucking tegen den predicant der plaatse en de predicanten Hyl en Wolthers in de consistorie van Nieuwwolde gebruickt, en versoecken, dat deselve aan hem mogen worden vergeven, en daarop de regterhand van vrede en liefde aan hem sal worden gegeven, verder dat hij de belydenis ter class. vergadering afgelegd, zou herhalen in de kerkeraadsvergadering te Nieuwwolda, waarop zyn censuur zal zyn opgeheven en hy bij voorkomende gelegenheid verkiesbaar zal worden gesteld als diaken". Dit advies werd door de Synode aangenomen, zoodat dus de meerderheid der classis, die voor verandering der sententie was, haar wensch vervuld zag.

---

[1]) cf. Act. class. 7 April 1739, art. 18 en 19.
[2]) Act. syn.

W. Bosch voldeed aan de sententie der synode. Dat daarmee de vrede in Nieuwolda's gemeente en kerkeraad weerkeerde, is niet waarschijnlijk en bleek ook later anders. Ook in de classis geschiedde dit niet. Door velen werd, op de vergadering van 15 Sept. 1739 te Wedde, de wijze afgekeurd, waarop door den Scriba Mees de behandeling dier zaak in de notulen was beschreven. Was dit stof genoeg om den strijd gaande te houden, op dezelfde vergadering zou er weer nieuwe stof worden aangevoerd, om het twistvuur zoo mogelijk nog feller dan te voren te doen opvlammen.

Te Blijham toch was het nog lang niet rustig geworden. De oefeningen werden voortgezet. De tegenstand, door Wolter Jans van de zijde van den predikant en den kerkeraad ondervonden, had zijn zaak nog maar bevorderd. 't Stroomde naar de oefeningen, waar met Wolter Jans ook Jan Harms en Hindrik Harms voorgingen. De geheele gemeente was in opschudding. Ieder koos partij. Jonge dochters uit gezinnen, die tot de eene partij behoorden, wilden met die van de andere partij niets te doen hebben. Tusschen de jongelingen van beide zijden kwam het tot bloedige vechtpartijen.

Doedens achtte het noodig nieuwe, nog krachtiger maatregelen te nemen, waar de vorige geen doel hadden getroffen. Bij kerkeraadsbesluit van 10 September was het houden van oefeningen verboden. Daarom waren dan nu de drie genoemde oefenaars op deze classicale vergadering verschenen. Ze legden over een afschrift van de consistoriale acte, behelzende 't verbod van het openbaar catechiseeren. Dit verbod werd aldus gemotiveerd: „Om geen andere redenen te melden, nadien volgens classicale wet (gemaakt 1735) [1]), niemand een openbare catechisatie mag houden, tenzij met toestemminge van den kerkeraad. Nu hebben bovengenoemden die kerkeraad nooit voorheen, nog zelfs op dien tijd niet als die consistoriale vergadering gehouden wierd, verzogt om te mogen catechiseeren."

De appellanten beriepen zich in een daartoe door hen opgesteld geschrift tegenover het classicaal en het consistoriaal besluit allereerst op de Heilige Schrift, Hebr. 10 : 25, 1 Thess. 5 : 11, Col. 3 : 16, en vervolgens op het synodaal besluit van 't jaar 1722. Om te betuigen, dat ze rechtzinnig in de leer waren, legden zij eene attestatie over, geteekend door twee gemeenteleden, die hierin vermeldden, dat een der ouderlingen meermalen verklaard had op de leer der oefenaars niets tegen te hebben.

---

[1]) Z. b. blz. 94.

Nadat zij de vergadering verlaten hadden, kreeg Doedens het woord om de zaak nader toe te lichten. Hij verklaarde, dat, hoewel ze openbaarlijk daaromtrent waren gewaarschuwd, ze niet de minste kennis hadden gegeven van hun catechistie, maar den kerkeraad hadden „gevilipendeerd". In zijn catechisatie wilden ze, tegen hun eigen belofte in, nooit antwoorden. Bovendien namen zij de christenplichten niet waar in „'t leeren, vermaenen en vertroosten van den naaste", zoodat zelfs een hunner had moeten erkennen, een oud, onkundig man, die bij hem inwoonde, nooit in de eerste beginselen der waarheid te hebben onderwezen.

Toen men dan nu tot het behandelen der zaak wilde overgaan, eischten sommige leden, dat Doedens en zijn zwager Harbertus Molanus te Onstwedde hieraan geen deel zouden nemen, omdat eerstgenoemde in eigen zaak geen rechter mocht zijn. Door den praeses F. Themmen werd deze eisch echter afgewezen. Er moest geen uitspraak worden gedaan, maar eenvoudig worden uitgemaakt of de sententie van den kerkeraad al of niet overeenkomstig de synodale of classicale verordeningen was.

De wettigheid dier sententie aan te wijzen, scheen nu den tegenstanders der conventikels niet moeilijk. Een gansche reeks van synodale en classicale verordeningen werd door hen aangehaald, „welke allen duidelijk dicteerden, dat gene dusdanige openbare catechisatiën als met approbatie van den predikant en den kerkenraad mogten gehouden worden, ja ook dat deselve niet gehouden zyn die catechisatiën toe te laten". Zoo was geantwoord op de vraag van Mees, zoo was besloten in de zaak van Ph. Temmen [1]). Men begon met hetgeen versch in 't geheugen lag, om tot bijna een eeuw her op te klimmen. Aan een schoolmeester was het catechiseeren door de classis verboden in 1730, met bedreiging van ontslag. In 1720 was men zelfs nog verder gegaan. Aan Jan Timmer, een oefenaar in N.-Schans was door den rechter Van der Laan verboden in de vacature oefeningen te houden, waarvoor genoemde rechter plechtig door de classis werd bedankt. Ja, in 1722 was bij 't lezen der vredesartikelen besloten, dat niemand in eens anders gemeente oefening mocht houden.

Hiermee overeenkomende besluiten waren door de *synode van Stadt en Lande* gemaakt. In 1672 was den *predikanten* bevolen te catechiseeren en kinderen te onderwijzen „op straffe van uitsluiting uit alle synodale en classicale digniteiten bij nalatigheid." Met

[1]) Z. b. blz. 125 en blz. 94.

betrekking tot deze zaak waren ook reeds in 1651 door de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden gearresteerd „zeer heilsame resolutiën, ten eynde daardoor buyten de Kerken der Vereenigde Nederlanden mogt worden geweert alle schadelyke dwalingen so volgens de ervarentheid uyt andere landen waren voortgekomen uit de onvoorsichtige toelatinge aan een ieder om in 't stuk van religie te leeren hetgeen hij goed dacht".

De beginselen der waarheid te leeren was het werk van *schoolmeesters,* waarom der Christelijke synode in bedenking was gegeven „of deze niet in de fundamenteele pointen en artikelen des geloofs behoorden ondersogt te worden". Ook kwam hiermeê overeen 't geen in de Dordtsche synode was besloten dat nl. „de catechisatiën bepaald waren eerst tot de predikanten, daarna tot de schoolmeesters en eindelijk tot de huisvaders". Tot bekrachtiging werd hierbij nog gevoegd het advies van den geconsulteerden Deputaat der synode: „Catechisatiën moeten ook gehouden worden met bewilliging van den kerkeraad, want als elk zoude vryheid hebben zonder dat hy beproeft is, buiten kennis van den kerkeraad, zoude men ook voor dwaalgeesten een geopende deur geven". Om aan te toonen, dat de Christelijke Synoden er eveneens over oordeelden, werd vervolgens verwezen naar de verzameling Synodale ordonnantiën en resolutiën, uitgegeven door Smetius. Zelfs werd de kerkenorde der Luthersche gemeente in de vereenigde Nederlanden aangehaald.

Waren zoo de verschillende kerkelijke besluiten dienaangaande aangevoerd, daarna eerst werd op het verdedigingsschrift der oefenaars acht geslagen. De daarin aangehaalde schriftuurplaatsen werden, als niet hierop, maar alleen op de openbare godsdienstoefeningen betrekking hebbende, ter zijde gesteld. Wat de Synodale resolutie van 1722 betrof, deze was hier verkeerd toegepast.

Was de zaak hiermeê dus eigenlijk beslist, nu werd aan de *personen* nog bijzondere aandacht gewijd. Wolter Jans was eerst onverzoenlijk, wilde geen schuld erkennen, maar beleed later wel schuld, betoonde zich alzoo leugenachtig, en tevens ondankbaar tegenover zijn ouden leeraar en weldoener. Ook handelde hij „lasterlyk, kwaadsprekend omtrent andere eerlijke leeraren. Bovendien liep het gerucht, dat deze menschen van hun wettigen leeraar wegliepen als de openbare godsdienst van denzelven geoefend wierd."

Een en ander in aanmerking genomen was de conclusie, waartoe deze leden van de Classis kwamen, dat „die menschen tegens deze wetten, sonder kennis, toestemming of approbatie van den kerkeraad

met vilipendentie van derzelver waarschouwinge, catechisatiën hebbende gehouden, in hun petitie ongefundeert moesten verklaart worden, en integendeel de kerkeraad in hun verbod verder gejustificeert syn".

Nu kwamen echter de andere broeders aan de beurt. Scheen het uitgesproken oordeel, vernietigend als het was, ook onwederlegbaar, zoo was het niet in de oogen van Schortinghuis c. s. Wel was de lijst aangehaalde resolutiën van een eerbiedwaardige lengte. Echter bleek daaruit niet zoo duidelijk, wat de anderen er in lazen. Ondubbelzinnig waren slechts de acten van de classicale vergaderingen van 1733 en 1735 aangaande de zaak Themmen en Mees, en dit waren besluiten, genomen door een classis, waar Themmen's geestverwanten in de meerderheid waren. De andere resolutiën gingen niet zoo ver als deze, en hiertegenover stond de synodale resolutie van 1722. Bovendien, zelfs al waren alle kerkelijke besluiten duidelijk geweest, — 't waren immers maar *menschen-inzettingen*. In die oefeningen daarentegen, waarin zoovelen toonden belang te stellen, zagen Schortinghuis en de zijnen een *werk Gods*, een beweging des Geestes, waartegen men zelfs niet met menschelijke wetten optreden *mocht*. Deze en gene onder hen zal ongetwijfeld de classicale vergadering in den geest vergeleken hebben met de vergadering van den joodschen raad, die den apostelen 't spreken in Jezus' naam verbood. En wat de anderen lasteren noemden tegen eerlijke leeraars, zij konden er niet anders in zien dan waarheid spreken omtrent ontrouwe en onbegenadigde herders. Al wat tot nu toe ingebracht was, kon niet den minsten indruk op hen maken. Integendeel, ze hunkerden om er tegen op te komen.

In deze zaak werd niets gevonden, 'tgeen men zou kunnen verbieden, zoo brachten zij er tegen in. Niet alleen was het geoorloofd maar zelfs Christen*plicht* om met elkander te zingen, te bidden, te spreken over gevallen der conscientie. Daartoe vermaande de Bijbel immers zeggende: Leert en sticht elkander. Het strekte ook tot de grootste stichting in de gemeente. Ieder wist immers ook, wat Reuchlinus en andere eerste reformateurs benevens de Waldensen geweest waren, nl. niet anders dan particuliere lidmaten. Elk moest immers in zijn huisgezin doen, wat deze menschen deden. De zalige gemeenschap der heiligen werd er geoefend. Hun werk werd ook „door God gezegent, dewijl in dieselve catechisatiën veele menschen beroert en overtuigt waren zynde het eerste, dat tot bekeeringe vereyst werde". Zij verklaarden ook deze menschen te kennen als godvruchtigen en rechtzinnigen.

Wat de wetten betreft, òf de classis had bedoelde resolutiën in 1733 en 1735 genomen uit ignorantie van de synodale wetten, òf de classis had een goede bedoeling gehad, die echter in de acten niet goed was geëxprimeerd. Bijgebrachte gevallen golden hier niet, zoo bijv. van dien schoolmeester, wien 't catechiseeren immers verboden was, omdat hij leerde, dat hoererij geen zonde is.

Hunne conclusie luidde daarom, „dat de broederen, van alle eigenliefde afziende, als die luyden meerdere toehoorderen in hunne catechisatiën mochten krijgen als wij zelven, volgens de grootste billykheyt, betamelykheyt en onzer aller plicht hen moeten aanmoedigen en prijzen, deze menschen laudeerende en seggen: God zegene uw werk, Hij make u als Rachel die het huis Israels gebouwt heeft, Hij stelle u tot sijne duysenden".

Namen zij het alzoo geheel en al zonder eenige restrictie voor de oefenaars op, dit ging velen, die het niet geheel met Doedens c. s. eens waren, toch ook te ver.

Wilde men catechisatie houden tot onderlinge stichting, ze zagen het gaarne in hun gemeente en wekten er toe op. Hier was echter een *openbare* catechisatie, die zonder toestemming van den kerkeraad werd gehouden. De Classis was niet bevoegd een predikant of kerkeraad op te dringen dit toe te laten, waar deze wel genoegzame reden tot weigering konden hebben. Ook moest aan den predikant worden gevraagd tijd en plaats van de oefening vast te stellen, gelijk ze in 't vervolg ook wel zouden willen doen.

Dezen concludeerden, dat de appellanten „naar den kerkeraad zouden worden gerenvoyeerd sullende gehouden sijn deselve permissie te vragen", terwijl „de kerkeraad het dan moeste toestaan en niets ten verbod kon inbrengen, omdat bij het laatst gehoudene avontmaal niets tegens hun eer of leere was ingebragt; of dat deselve verpligt was dan hare swarigheden open te leggen opdat sy hen dan verder bij het Classis en Synodus konden adresseeren, 't zij dan dat het hun van de kerkeraad geweygerd was, 't zy dat zij hen over de reden van weygering door den kerkeraad gegeven, beswaart vonden".

Nadat allen zoo hun conclusie hadden medegedeeld, ging men over tot de stemming. Het eindbesluit werd door den Scriba Mees aldus geformuleerd: „Zijn dan in desen na het opnemen der stemmen en byzondere conclusiën van het Wel Eerwaard Classis verstaen, dat dese zaak behoorde tot den kerkeraad van Blijham, waarheen deselve van het Eerw. Classis gerenvoyeerd wierde."

De conclusie van de middenpartij werd alzoo blijkbaar aanvaard, immers, waarover kon anders gestemd zijn, zoo niet over de drie

genoemde conclusiën? Eén ervan moet dus zijn aangenomen. Niet zeer duidelijk wordt dit echter uitgedrukt. Van de verplichting van den kerkeraad toch om de oefening bij behoorlijke aanvrage toe te staan, wordt niet gerept in dit besluit, zoodat alles aan de willekeur van den kerkeraad overgelaten schijnt te zijn, wat toch geenszins de bedoeling van genoemde conclusie was.

Dat Doedens, die toch de eerste was om het te weten, het genomen besluit niet aldus opvatte, als alles nu aan zijn willekeur overlatende, blijkt wel hieruit, dat aan de oefenaars op hun aanvrage toestemming door den kerkeraad werd gegeven. Dat door anderen dit besluit echter *wel* aldus uitgelegd werd, bleek eveneens, toen op de winterclassis een klacht inkwam van Geert Alders uit Nieuwolda, wien door zijn predikant T. de Cock en door den drost het oefenen verboden was.

Het behandelen van deze zaak werd uitgesteld tot de volle classis. Deze werd gehouden 5 April 1740. Mees was hier praeses en Schortinghuis scriba. Reeds spoedig kwam ter sprake of het besluit aangaande de oefeningen door den vorigen scriba juist was opgeteekend, „dan of het conclusum was geweest, dat die oefenaars vryheid van oefeninghe van den Kerckenraadt versoeckende, de Predicant sulks soude toestaan, so lang hy op hun leere en leven niets hadde te hunnen laste in te brengen". Door elf leden, die ook de vorige classis hadden bijgewoond, werd het aldus bevestigd. Vergelijken we het conclusum, zooals het hier weergegeven wordt, met dat van de middenpartij op de vergadering van 15 September des vorigen jaars, dan springt de overeenkomst duidelijk in 't oog [1]). De classis in haar geheel sprak zich echter niet hierover uit, maar adviseerde „dat men in desen zich zoude gedragen na de synodale resolutie van den jare 1722, door de Ed. Mog. Heeren Gedeputeerde Staten jongst gearresteerd en geconfirmeerd". Ook Geert Alders en T. de Cock hadden zich hiernaar te regelen. [2])

Naar een resolutie der staten werd hier verwezen. Wat toch was geschied? Themmen en zijn schoonzoon Mees, praeses en scriba van de bewuste vergadering, beide waarschijnlijk zeer ontevreden over het genomen besluit, hadden zich gewend tot de Gedep. Staten,

---

[1]) Van Berkum's opmerking (blz. 95): „Zoo iets dan was deze verklaring der Schortinghuisianen een stout bestaan", schijnt mij daarom onjuist. De beschuldiging, dat „de mystieken dier dagen niet zeer keurig waren in 't gebruiken van de middelen" (blz. 99), kan hierop althans niet worden gegrond. Veeleer was de schuld hier aan de andere zijde.

[2]) Act. class. art. 19.

om zich bij dezen over hun tegenpartij en bijzonder over de leiders daarvan, „Schortinghuis, Schmaal en Lubbers" te beklagen. Evenals vroeger [1]) was ook hier echter weer het spreekwoord toepasselijk van den kuil voor anderen gegraven. Zoodra de anderen toch hoorden, wat door Themmen en Mees was gedaan, zonden ze een tegenrequest. Tegen Mees bestond nog een oude grief aangaande de wijze, waarop de behandeling van de zaak van W. Bosch door hem in de notulen was beschreven. [2]) Ook deze werd nog eens opgehaald. Den 20sten Februari 1740 vaardigden de Staten een resolutie uit. Allereerst werd hierin bevolen aanstootelijke woorden en een groot gedeelte van bedoelde notulen te royeeren, terwijl tot voorzichtigheid werd vermaand. Wat de oefeningen betrof moest de synodale Resolutie van 1722 worden opgevolgd. De oefenaars moesten vlijtig de predikatie en catechisatie van den predikant bijwonen, geen oefening onder kerktijd houden, en tijd en plaats aan den predikant bekend maken. Aan de kerkeraden werd echter opgedragen te waken, dat geen onkundigen noch personen uit andere gemeenten zouden catechiseeren. Bij 't bedienen van het H. Avondmaal mocht geen onderscheid tusschen personen gemaakt worden [3]); bestraffing behoorde niet daar thuis, maar bij voorgaand huisbezoek en bij de voorbereiding. Voorts werd den leden van het Classis als „ankondigers van vrede geordoneerd alles zelve in vrede en zachtmoedigheid te behandelen" [4]).

Dat Schortinghuis c. s. niet zeer gesticht waren over de handelwijze van Themmen en Mees, laat zich denken. Voordat daarom deze resolutie der Ed. Mogenden in de genoemde classicale vergadering van 5 April werd voorgelezen, stelde een der leden aan de classis de vraag voor: hoe zulk een aanklacht was aan te merken. [5]) De praeses Mees, weigerde dit in omvraag te brengen, en dreigde weêr naar de Gedeputeerden te gaan. Toch werden de adviezen ingewonnen, [6]) „die van de meerderheid daarhenen helden, dat sulk een handel om kerkelike saken aan de heeren Politiken te brengen, en dat op eygen autoriteit eer se kerkelik afgedaan waren seer was af te keuren, en bestraffelik was, begeerende, dat die gemelde Broederen sulks erkenden en in het toekomstige voor-

[1]) Z. b. blz. 111.
[2]) Z. b. blz. 127, 128.
[3]) Dit was blijkbaar in het bijzonder op Lubbers gemunt; z. b. blz. 93.
[4]) Act. class. art. 15.
[5]) t. a. p. art. 14.
[6]) w. s. door Schortinghuis, den scriba.

sichtiger handelden." Zoo werd het door Schortinghuis in de notulen opgenomen.

Nu hadden Themmen en Mees weer gelegenheid om zich te ergeren. De laatste weigerde als praeses, de notulen te onderteekenen, waarom deze door elf van Schortinghuis' geestverwanten geteekend werden, [1]) waarschijnlijk de elf, die ook de verklaring omtrent het besluit aangaande de oefeningen hadden bevestigd.

Zoo bleef dus, zelfs ondanks de vermaning der Staten, de strijd in de Classis voortduren juist naar aanleiding van hun tot vrede vermanende resolutie.

Ondertusschen was ook nog steeds te Blijham, de bakermat van al deze kibbelarijen, het eind van de onrust niet gekomen. De gemeente was geheel verscheurd. Er waren eigenlijk twee gemeenten, ieder met haar leeraar of leeraars. De onderwerping van de oefenaars aan den kerkeraad en den predikant was slechts voor den vorm geweest. De oefeningen namen voor velen, ja de meesten, geheel de plaats van den openbaren godsdienst in. Eenigen tijd zag de kerkeraad dit werkeloos aan, maar hiermeê kon Doedens op den duur geen vrede hebben. De resolutie der Staten gaf een gewenschte aanleiding, en den oefenaars werd voor de tweede maal het oefenen verboden wegens verzuim van „de gewone genademiddelen".

Weer vervoegden ze zich nu tot de Classicale Vergadering. Deze kwam 26 Juli te Winschoten bijeen. Wolters was er nu praeses en Schortinghuis scriba. De campagne, in de vorige vergadering begonnen tegen Themmen en Mees, werd voortgezet. Het advies van de meerdere broederen was, „dat de Heeren Themmen en Mees hun misslag in desen op de sagste wyze behoorden te erkennen. Ds. Mees weygerde aan deze resolutie te voldoen, begeerende copia van de resolutie voor hem en syn schoonvader Ds. Themmen, die door den mond van den Quaestor ook zijn weigering aan de resolutie berigt heeft." [2]) In de zaak van W. Jans en Jan Harms werd echter geen besluit genomen, daar men eerst den kerkeraad van Blijham wilde hooren.

Den 13den Augustus kwam de classis weer bijeen, nu te Wedde.

---

[1]) W. Schortinghuis, B. Wolderingh, N. Schmaal, F. Sparringa, J. Lubbers, C. Eyssonius, P. Gillot, J. Werumeus, C. H. Swijghuizen, J. W. Brands, J. Klugkist. Niet zeer aangenaam treft het ons hierbij, dat mannen als Schmaal en Sparringa (z. b. blz. 63 en 105) tot de eerste onderteekenaars behooren.

[2]) Acta class. 26 Juli 1740 art. 20.

Was blijkbaar op de vorige vergadering reeds de meerderheid aan de zijde der Schortinghuisianen geweest, nu was het voor dezen nog veel gunstiger. De vergadering was zeer slecht bezocht, een bijzonder verschijnsel, omdat er gewoonlijk slechts weinigen misten. Elf leden waren absent, bijna allen behoorende tot de partij van Themmen en Mees. Was het misschien uit ergernis, omdat zij, die gewoon waren de classis te beheerschen, nu 't onderspit moesten delven? Was 't een protest tegen hetgeen de meerderheid op de vorige vergadering had gedaan? We weten het niet. Zeker was het zeer onvoorzichtig van hen, daar ze toch wel wisten dat de zaak van de conventikels in behandeling komen zou. Themmen en Mees waren wel ter vergadering. Christophorus Eysonius van Finsterwolde was praeses, Schortinghuis scriba. Toen hun zaak weêr ter sprake kwam, „stelde Ds. Themmen syne swakheyd voor, wenschende, dat elk broeder, in syn eigen boesem insiende, ook de syne mogte vinden en het menschelyke erkennen". [1]) Hij verontschuldigde zich hiermee eenigszins, en de Classis nam hiermee genoegen. Maar Mees wilde van geen verontschuldiging weten. Hij zeide, dat door zijn tegenpartij „de desbetreffende acte qualik geslagen was, en moest gedeleert worden". Verzocht om de vergadering een oogenblik te verlaten, weigerde hij. Hierop adviseerde de classis, dat Ds. Mees „om sijne ongehoorde stoutigheyd, so in 't vorige als tegenwoordige classis, en nu in 't weygeren van buiten te staan, en syn scherpe tale, zeer strafweerdig was en daarom van de classicale digniteiten uitgesloten moeste worden, en wel om in classe present te moeten sijn dog geen stem en advys te mogen voeren". Of bij deze uitspraak alleen strenge rechtvaardigheid voorzat, dan wel de begeerte om 't zoete der wraak te smaken, is een vraag, die hier onwillekeurig bij ons oprijst. Wat zal het bij deze vernedering gekookt hebben in het binnenste van den trotschen en heftigen Mees!

Hierna traden binnen Jan Harms en Hindrik Harms, de oefenaren van Blijham. „Om verzuim van de godsdienstmiddelen" was hun het oefenen verboden. In de catechisatie [2]) van den predikant werden zij echter in de gelegenheid gesteld te antwoorden en dus „te stichten". Tegen deze sententie van den kerkeraad beriepen ze zich op de classis, terwijl ze een attestatie overlegden, waarin werd verklaard, dat ze de genademiddelen op een behoorlijke wijze,

[1]) Acta class. art. 9.

[2]) d. i. de catechismusprediking. Z. b. blz. 119, 120.

boven vele anderen waarnamen. Wel nam de kerkeraad aan, deze attestatie leugenachtig te maken, maar, wijl hij dit nog niet gedaan had, erkende de classis hun attestatie, liet hen beloven, dat ze antwoorden zouden bij de catechisatie van den predikant, wekte hen „terwijl ze behoorlyke waarnemers der genademiddelen syn, verder daartoe op," en vergunde hun voort te varen met hunne oefeningen, „totdat er wesentlijke gronden van beschuldiging tegen haar werden ingebracht" [1]). Nog werden op deze zelfde vergadering approbatoren aangewezen voor Schortinghuis' boek, maar hierover spreken we later.

Schitterender overwinning konden de Schortinghuisianen niet begeeren. Wilden de anderen alles aan de willekeur van den kerkeraad overlaten, zooals we reeds een poging hiertoe zagen in de wijze, waarop Mees het classicaal besluit van 15 September 1739 had geformuleerd, zij namen het onvoorwaardelijk voor de oefeningen, tegen den kerkeraad, op. Zelfs werd hier geen poging tot bemiddeling aangewend. 't Getuigenis der oefenaars werd aangenomen, ondanks de aanbieding van den kerkeraad om dit te logenstraffen. De sententie van den kerkeraad werd eenvoudig vernietigd, al werd dit niet met ronde woorden gezegd. Wel berustte deze sententie niet op zeer vasten grond, wijl „'t behoorlijk waarnemen der genademiddelen" voor allerlei verklaring vatbaar is, toch werd door deze handeling van de classis, willekeurig ingegrepen in de zaken eener bijzondere gemeente, en 't gezag van den kerkeraad ondermijnd. De positie van den predikant werd daardoor onhoudbaar.

't Was te voorzien, dat de zaak hierbij niet blijven zou. En Mees èn de kerkeraad van Blijham hadden copie aangevraagd van de over hen gevelde sententie; beiden beriepen zich op de synode.

Op haar vergadering van 12 Mei 1741 te Appingedam verscheen Doedens om te klagen over „sekere sententie van het Eerwaard classis van Oldampt, gegeven ten voordeel van zekere byzondere ledematen met name van hen genoemt, haar vergunnende oefeningen te houden in het openbaar, niettegenstaande sy sich van de leiding van haar gewonen Herder, en gebruick der gewone middelen onttrokken, versoeckende, dat de Chr. Synodus sulcks nader geliefde te ondersoecken".

Door een commissie, waarin o. a. ook prof. Gerdes zitting had, werd de zaak nader overwogen. Deze oordeelde het 't beste, dat de weg des vredes werd ingeslagen, vermaande hiertoe de

[1]) Act. class. art. 10.

partijen ook, en stelde ten slotte voor: „een middel van accomodement":

„Vooreerst sullen Jan Harms, Wolter Jans en Hindrik Harms den Predicant Doedens en syn Kerckenraadt te Blyham vryheyt versoecken tot het houden van oefeningen, met belofte van sig als ledematen syner gemeente hem behoorlyk te onderwerpen en te houden aan syn predikatiën, het voorbeelt der gesonde woorden en catechisatiën neerstig bywonen en in de laatste te antwoorden om in de kennis meer en meer toe te nemen, niets smadelijks, den Predicant of het werk sijner bedieninge betreffende, bedrijven, ook oefeningen niet elders te houden of vreemden van elders daar toe te laten, den Predicant en de Leden des Kerckenraats van Blyham daartoe een open toegang te laten, met vryheit na keuze des Predicants daarin selfs te spreecken, of haar te hooren, geen toehoorders dewelcke suimachtig sijn in het waarnemen der openbare middelen, in te nemen. En het Eerw. Classis van het Oldampt sal aannemen:

1. Op de nakominge deser te letten;

2. Anders die oefeningen met al haar magt te stremmen, alles in conformiteit de resolutiën van haar Ed. Mog. en de Chr. synodus.

Ds. Schmaal, gecommitteerde, verklaarde voor zijn classis en Ds. Doedens voor sich en syn kerkeraad te willen berusten."

Wilden Doedens en zijn partij voor den kerkeraad, wilden Schortinghuis en de zijnen voor de oefeningen volkomen vrijheid — de synode koos een middenweg. 't Gezag van den predikant en den kerkeraad werd gehandhaafd, tegen 't verwaarloozen der openbare godsdienstoefeningen werd gewaakt. maar toch werden de oefeningen niet aan de willekeur van den kerkeraad overgelaten. Wel werden ze onder zeer nauw toezicht gesteld.

Nog had Mees zich niet op de Synode beroepen. Misschien wilde hij afwachten of het der Classis ernst zou blijken met haar sententie. Mogelijk, als eens een meerderheid der anderen tegenwoordig was, werd die wel weer ingetrokken. 't Was ook niet zeker, dat de Synode hem gunstig gezind zou zijn. Ph. Themmen was het met zijn appèl immers ook niet goed gegaan. Maar spoedig bleek, dat het der Classis wel ernst was geweest. Als een officier, die gedegradeerd wordt, moest hij allerlei teekenen van waardigheid achtereenvolgens afleggen. Gelden van een quaestoraat, die onder zijn berusting waren, moest hij teruggeven. Stukken, die hij had als gecommitteerde tot de Synode, moest hij inleveren. Dit werd

Mees toch te erg en, waarschijnlijk ook door het laatste Synodale besluit aangaande de conventikels bemoedigd, appelleerde hij in het volgende jaar op de Synode. Door deze werd de zaak opgedragen aan eene commissie, waarin o. a. zitting hadden T. Themmen, D. Gerdes en Arn. van Gennep. Op haar advies werd Mees, die „om soo te spreecken ad communionem Laïcam geredigeerd" was tot straf voor zijn beroep op de Ed.Mog,, tegenover de Classis in 't gelijk gesteld, wier handelwijze „als seer onvoorsichtig en onrechtmatig" werd gelaakt. Hij zou echter gehouden zijn, zijne medebroederen te vergeven, en deze moesten voortaan broederlijker en regelmatiger met elkander verkeeren. Het *„Historisch verhaal"*, dat Mees hierover geschreven had, moest onuitgegeven blijven. De acte omtrent deze zaak zou in het boek der Classicale Handelingen worden geroyeerd.

Nog was hiermee echter niet het einde der twisten gekomen. Integendeel, de gewichtigste strijd was reeds begonnen en in 1742 in vollen gang, de strijd over het „Innige Christendom".

HOOFDSTUK VII.

HET INNIGE CHRISTENDOM.

In den tot nu toe gevoerden strijd zagen we de *partij* van Schortinghuis optreden. Slechts nu en dan trad *zijn persoon* meer op den voorgrond. Dit zou nu anders worden. Te zeer muntte hij boven de anderen uit, dan dat hij onder hen verborgen zou kunnen blijven. Maar ook, als hij nu in den strijd op den voorgrond treedt, is het toch niet anders dan als vertegenwoordiger van zijne partij. Hij neemt geenszins een geheel zelfstandige positie in. Hij is geen baanbreker voor iets nieuws, maar een talentvol vertegenwoordiger van de pietistische richting in de Nederlandsche gereformeerde kerk der 18e eeuw. Hiertoe is zijne beteekenis beperkt, maar dat is dan ook zijn roem. Dit geeft ook juist aan den strijd tegen hem een bijzonder gewicht, geeft daaraan n.l. het karakter van een oordeel, over deze gansche richting uitgesproken.

Reeds had hij eenige geschriften in het licht gezonden, maar al wat hij geven kon en geven wilde, had hij daarin nog niet neergelegd. In zijn *„Geestelike gesangen"* had hij verschillende zielsgesteldheden beschreven van onbekeerden en bekeerden; in zijn *„Bevindelike gesangen"* had hij dit meer systematisch gedaan. In deze laatste vinden we eene eerste poging tot het geven van eene geregelde geestelijke levensgeschiedenis van een uitverkoren zondaar in zijn natuur- en in zijn genadestaat. Niemand had dit nog eerder ondernomen. Wel bedoelde Verschuir's *„Waarheid in het binnenste"* [1]) en Driessen's *„Oude en nieuwe mensch"* [2]) iets dergelijks, maar Schortinghuis wilde toch nog iets anders.

Zijn ideaal stond hem in steeds duidelijker wordende omtrekken voor den geest. Om, wat hij in de *„Bevindelike gesangen"* vluchtig

---

[1]) Z. b. blz. 123. Eerste druk Mei 1735. Vijfde druk 's-Gravenhage bij Johannes Thierry 1776.

[2]) Z. b. blz. 23, 24.

en gebrekkig had gedaan, beter te doen, zoo goed als hij het met inspanning van alle krachten doen kon, die begeerte liet hem geen rust; totdat hij zich eindelijk in den middag zijns levens daartoe aan het werk zette. Hij wenschte in een geheel nieuwen vorm een handboek te schrijven voor de *praxis piëtatis*, bevattende raadgevingen voor het geestelijke leven tegelijk met eene beschrijving, hoe dit niet idealiter, maar *realiter* is, en door de ervaring der vromen wordt gekend. Bovendien wilde hij hieraan toevoegen eene handleiding voor de *practische theologie*.

De voordurende beschuldigingen van onrechtzinnigheid, waaraan hij blootstond, de verkeerde voorstellingen, die van zijn leer door zijne tegenstanders werden gegeven, maakten ook eene uitvoeriger en nauwkeuriger uiteenzetting van zijn ware gevoelens ter zijner verdediging gewenscht. Wat hij in zijn *„Noodige waarheden"* had gegeven was meer bestemd tot onderricht van zijn gemeenteleden [1]).

Zoo verscheen dan in 1740 zijn werk: *Het innige Christendom tot overtuiginge van onbegenadigde, bestieringe en opwekkinge van begenadigde sielen, in desselfs allerinnigste en wesentlike deelen gestaltelik en bevindelik voorgestelt in t'samenspraken* [2]) *tusschen een geoefende, begenadigde, kleingeloovige en onbegenadigde.*

Hierin zien we, hoe Schortinghuis zich kwijt van de zichzelf opgelegde taak, en hoe hij zijn ideaal verwezenlijkt. Het werk herinnert eenigszins aan Bunyan's Christenreize, die dan ook meermalen wordt geciteerd, echter wordt hier de symbolische inkleeding geheel gemist. De menigte citaten, die er in gevonden worden, geven er het aanzien aan van een compendium der gevoelens van de voornaamste voorstanders der piëtistische richting.

Bij de inhoudsopgave richtte ik mij niet naar de indeeling der samenspraken, maar naar de behandelde onderwerpen. Het boek is geschreven in de z.g. tale Kanaäns. Zooveel mogelijk hield ik mij aan zijne eigenaardige uitdrukkingen.

Het doel, dat de schrijver met zijn werk beoogde, geeft hij zelf in de eerste samenspraak kortelijk weer, om nl. *„de wegen Gods met Zijne geloovige kerk in 't algemeen en met elk uitverkoren en geloovig sondaar in 't bijsonder te beschouwen tot onderlinge stichting"* [3]). De geschiedenis der Kerk wordt slechts in zeer algemeene trekken

---

[1]) Z. b. blz. 70.

[2]) Ten getale van 25.

[3]) Eerste Zamenspraak: Van de heerlijke en gestaltelijke voorregten van het innige Crîstendom in 't gemeen; en bijzonder in de waarheden Gods letterlijk door de reformatie te kennen, te genieten en te belijden.

als 2°. ten opzichte van de *vruchten* [1]). Wat 't eerste betreft, 't is de *rechte* kennis niet, 't onvoldoende ervan wordt 't best duidelijk gemaakt door voorbeelden aan het dagelijksch leven ontleend. Een dokter zal een ziekte kunnen beschrijven, ja, een goed geneesmiddel bereiden, toch heeft hij geen rechte kennis van de ziekte, zoolang hij die zelf niet gehad heeft. Men kan zich op den klank en volgens beschrijving van de dingen een voorstelling maken, b.v. van een stad, maar het kan bij het zien ervan blijken, dat die voorstelling aan de werkelijkheid niet beantwoordt. En meer in 't bijzonder zal dit 't geval zijn, waar het bovennatuurlijke dingen geldt, waarvan men zich naar analogie van de natuurlijke geen voorstelling kan maken. De Godgeleerdheid nu is een bovennatuurlijke wetenschap. Wie daarom „de dingen van de Godgeleerdheid alleen ziet met een natuurlyk ligt, die en siet de Goddelike dingen niet in de waare; maar in een *valsche* gedaante [2]). Het vermogen, waardoor wij een voorwerp regt en in waarheid beschouwen, moet een bequaamheid hebben die eygen en overeenkomende met dat voorwerp is." (13.) 't Gezicht is voor de kleuren, 't gehoor voor de klanken. zoo moet, voor de dingen Gods, een verstand van God gegeven worden. De goddelijke waarheden worden alleen *bij Goddelijk licht* begrepen, niet bij natuurlijk. De natuurlijke mensch verstaat niet de dingen, die des Geestes Gods zijn. (1 Cor. 2 : 14.) Hij verstaat ze niet uit de H. Schrift, hij verstaat ze ook niet als iemand, die bevindelijke kennis heeft, tot hem daarover spreekt. De natuurling beschouwt alle goddelyke waarheden „op zig zelf, dringt noyt door tot in het eyge weesen der saken selve". Geen letterwijsheid baat. Den wijzen is verborgen wat den kinderkens is geopenbaard.

Is de letterkennis alzoo slechts kennnis van de woorden der waarheid, niet van de waarheid der woorden, is ze onwezenlijk, ze is ook *onvruchtbaar*. Zulk een kennis van de heiligheid en alwetendheid Gods doet de zonde niet vreezen. Zulk een kennis van de zonde gaat gepaard met 't koesteren ervan „als een lekkere bete onder de tong". Men belijdt „het leven buiten zichzelf in Christus te zoeken" en zoekt het in waarheid „bij eygene plichten, gerechtigheden en schyndeugden, roemt op een goed herte, de barmhertigheyd Gods, syn best te doen, en duisend andere valsche gronden meer".

---

[1]) Zie de aanmerkingen der faculteit no. 1. Voor 't gemak teekenen we die hier aan om de afgekeurde uitdrukkingen in 't verband te kunnen zien.

[2]) Aanmerking no. 2.

Met een waar christen nu is het geheel anders. Door hem worden de waarheden des evangelies bevindelijk gekend, gemoedelijk genoten, en waardig bewandeld. [1])

Bevindelijk gekend. De oprechte christen beschouwt de waarheden niet alleen bij natuurlicht, als belangrijke zaken, niet alleen bij schriftuurlicht als bovennatuurlijke waarheden, gelijk de H. Schrift ze voorstelt, maar bij *Geesteslicht* in „haar eygene, verhevene, goddelike en heerlike gedaante". Hij komt geheel onder den indruk ervan. Hij ziet ze, zooals hij ze nog nooit heeft beschouwd. 't Boek, dat verzegeld was, wordt geopend. „Alle waarheden in den H. bijbel ontdekt," zoo betuigt Begenadigde, „zag ik nu anders, menigmaal denkende, hoe dikwijls heb ik die en die tekst in het H. Woord gelesen en hebbe er dat nooit in gezien! och wat verwonderde ik mij, dat er zulk een dierbare Bybel was, en dat daarin zulke overdierbare, goddelyke, geestelyke en hemelsche zaken waren; ja dat daarin juist dezelfde waarheden waren, die de allerinnigste gestalten, die ik in mijn gemoed ondervond, zoo levendig en innig behelsden" (28—29). Ja, waar hij nu verlichte oogen des verstands heeft gekregen, wordt alles *anders*, menschen, hemel en aarde, alles. De goddelijke waarheden worden nu toegestemd als vanzelfsprekend (evident).

Deze kennis is *niet onvruchtbaar*. Eerbied en ootmoed werkt ze in 't hart. Ja, 't aangezicht verandert ervan als eens Mozes' aangezicht. Over woorden en daden wordt de wacht gehouden, de zonde wordt gehaat. De oprechte begeerte is om Gode te behagen, alles te doen in afhankelijkheid van Hem, en *niet op eigen voeten te staan*; waarom ook de christen geen hooge, maar lage gedachten heeft van zichzelf. Hij verwondert zich, dat hem nog genade is geschied en is daarvoor onuitsprekelijk dankbaar, zoodat hij „schreyende als versmelt in dien gloet der uitnemende liefde" (35). [2]) Zoo wordt het der ziel gegund: „ingeleyd te worden in Gods Hoogheyd en eygene nietigheid". Verstaat een onbegenadigde niets van dit „smelten in den gloet der liefde Christi", wil hij dat begrijpelijker spreekwijzen worden gebruikt, hij bedenkt niet dat iedere wetenschap hare kunstwoorden heeft, die den oningewijden barbaarsch, maar den ingewijden volkomen duidelijk zijn (36).

Den oprechten christen is het te doen om de *innerlijke kracht*

[1]) Twede t' Zamenspraak: Van het bijzonder voorregt van een Christen, dat hij alle deze H. Waarheden des Evangeliums bevindelyk kent, gemoedelijk geniet en waardig bewandelt.

[2]) Aanmerking 3.

der zalige evangeliewoorden te genieten. De werkingen van den H. Geest moeten bevonden worden, zoo ook de wedergeboorte, dat is een verandering, „die niet buiten, maar in den mensch geschiet, en daarom zonder bewustheyd van werkzaamheden, gevoel, genieting en bevinding niet zyn kan" (41). [1])

Is dan zoo in 't algemeen aangetoond, wat onder *innig of bevindelijk christendom* verstaan worden moet, nu wordt meer in 't bijzonder 't oog geslagen op een bevindelijk christen, „hoe hij in de wereld leeft en werkt in de betrekking van een overigheid" (samenspraak III), en van een leeraar (samenspraak IV—VIII).

DE BEVINDELIJKE CHRISTEN ALS REGENT.

De schrijver is er zich van bewust, dat, waar hij over *„een oprecht christen in betrekking als een overigheid"* handelen zal, hij zijn voeten zet op gevaarlijk terrein. Hij wil geen voedsel geven aan de „kleynachtinge die veele onderdanen omtrent hunne bestierders reeds hebben ingezogen, en weet ook, dat de Politie hare staatsgeheymen heeft, die van een Leeraar niet te doorgronden zijn". Kortelijk wil hij daarom maar 't beeld van een *godvruchtig* regent teekenen, hoevele overheden daarvan verschillen, zal dan wel vanzelf blijken.

Groot is 't voorrecht en de eer der trouwe regenten. Hun getrouwheid blijkt daarin, dat zij zich „bij de ware kerk voegen, en haar welstandt bevorderen, niet slegs uit- maar ook *inwendig*, dat ze waken, dat er van binnen geen ketterijen en bygeloovigheden en goddeloosheden in vernagten, de waarheid en innige Godsvrugt door hun magt en gezag zoeken voort te planten. [2]) Door heylsame placaaten zorgen ze voor de Eere en den Naam van den hogen Godt, dat Zyn dag niet geschonden, Zyn bevelen niet overtreden, Zyn dienst niet veragt worde". Ze beteugelen, die Sion gram zijn, ze leenen gaarne hunne hand tot herstelling en reformatie. Zij worden daarom geëerd als Vaderen des Vaderlands (49—52).

Maar dit voorrecht der getrouwe regenten is lang niet algemeen. Velen zijn onkundig in 't werk der genade, ze zijn vijandig tegen godsvrucht en godvruchtigen. De daden Gods te prijzen achten ze beneden zich; ze bemoeien zich liever met beuzelarijen. Ze gebruiken den godsdienst als „een stegelreep om op 't paard van eer en gezag

---

[1]) Telkens wordt bij deze samenspraken verwezen naar werken van Lodensteyn. Zie ook b. blz. 4.

[2]) z. b. blz. 36 en 69.

te klimmen, inplaats van waarheyd en godsvrugt als de pilaren van staat en vryheid te beschouwen". Waren er maar minder van Eli's geslacht, die hen vleien, maar meer Nathans, die hun de waarheid zeggen. De ontrouwe regenten krijgen hun loon in de verachting van hun onderdanen (54).

Aan Onbegenadigde, die opmerkt, dat zoo'n schifting niet gemaakt worden mag, en men van allen 't beste hopen moet, wordt geantwoord, dat men moet *laten schiften zij, die er licht toe ontvingen*, en dat het toch al te blind is, te willen zeggen, dat allen getrouw zouden zijn.

DE BEVINDELIJKE CHRISTEN ALS LEERAAR.

Op meer direct bekend gebied komt de schrijver, als hij nu overgaat tot de beschrijving van „de gestaltelike en bevindelyke toestand van een opregt Christen in betrekkinge als een Leeraar". [1])

Allereerst wordt gehandeld over de voortreffelijkheid van het ambt. 't Gezag aan de H. bediening verbonden, wordt door getrouwe leeraren gebruikt tot nut van de aan hen toevertrouwden, maar door ontrouwe wordt dit misbruikt tot voeden van hoogmoed, verkrijgen van rijkdom, plegen van geweldenarij. Niet 't minst blijkt de voortreffelijkheid van het leeraarsambt uit de achting, door allerlei volken getoond, voor de wijsheid, die tot leeren bekwaam maakt. Is de natuurlijke wijsheid en haar bezitter achtenswaardig, hoeveel te meer de goddelijke wijsheid op de *hemelsche hoogeschool* verkregen, en wie hierin werd ingewijd (67). „Gelukkige leeraars, die haar verstand en herte gemeubileert hebben niet met winderige wetenschappen, schilderijen van saken en schimmen der hersenen, maar met die wijsheid die van boven is, die is matig, suiver, bescheiden en vol goede vrugten" (68).

Maar daarom *alle* leeraars gelukzalig te achten, gelijk Onbegenadigde doet, is een „droevige misvattinge", omdat er „geen ongelukkiger menschen onder de son leven als ontrouwe en vleeschelike leeraren, die selve in het Koninkrijk Gods niet ingaan en anderen verhinderen, dat ze niet kunnen. Luc. 11 : 52" (72).

Is dus duidelijk in 't licht gesteld de voortreffelijkheid van „de bediening van een getrouw leeraar", vervolgens wordt gesproken over de „uit- en inwendige toebereydinge tot dat ambt".

---

[1]) Vierde t' Zamenspraak: Van de gestalte en bevindelijke toestand van een opregt Christen in betrekkinge als een leeraar. En wel: I. van de voortreffelijkheid; uit en inwendige toebereidinge der H. bedieninge.

Daartoe is allereerst noodig een christelijke opvoeding, maar niet minder een heilige zucht tot het ambt, waarbij 't gewicht en de voortreffelijkheid ervan recht wordt beseft, verder een goede opleiding aan lagere en hoogere scholen, waarbij ijverig moet gestudeerd worden, om in alle opzichten bekwaam te worden, maar waarbij ook in 't oog moet gehouden, dat uiterlijke geleerdheid niet genoeg is [1]). Het gezelschap der ware vromen moet worden gezocht „om by die *kleyne Professors*, die de verborgenheden Gods geopenbaart worden, de wegen en gangen Gods in het heiligdom, en haar velerley bevindingen, wegen, ontmoetingen en handelingen onder Gods segen te leeren kennen en verstaan, om also toegerust en bequaam gemaakt te worden tot dienaaren des Nieuwen Testaments, niet der letter, maar des Geestes" (75).

Slechts weinigen zijn het, die aan deze vereischten voldoen, waarom hartelijk om *hervorming* in dezen moet worden gebeden.

Om na de voorbereiding nu de H. Bediening te aanvaarden, zooals 't behoort, is noodig een uitwendige en inwendige roeping [2]).

Wat de uitwendige roeping betreft, zorgvuldig moeten alle ook maar eenigszins *ongeoorloofde middelen* om een beroeping naar een of andere gemeente uit te lokken, worden vermeden. Ontvangt hij nu zulk een beroeping, dan zal het de begeerte van een godzalig leeraar zijn, te weten of deze de *goddelijke goedkeuring* wegdraagt, door bevindelijke blijken aan zijn hart. Vurig zal hij wenschen, de zegelen op zijn bediening te zien in de bekeering van zielen, verkwikking, opwekking, bestiering, vertroosting en bevestiging van Sions kinderen.

Ontrouwe leeraars bekommeren zich niet om deze dingen, slaan den weg in van zondig solliciteeren; denken maar, hoe ze hun dagen verder pleizierig en vermakelijk zullen doorbrengen; zijn tevreden als ze uiterlijk sleurwerk verrichten in prediken, catechiseeren, visiteeren, zonder er zich om te bekommeren of het vruchten afwerpt.

De inwendige roeping bestaat in de verandering des harten, die eerst in waarheid bekwaam maakt om het leeraarsambt te aanvaarden, wijl er dan alleen een *persoonlijk* getuigenis kan zijn. [3]) Ontrouwe leeraren zijn blind in de geestelijke dingen, ja blinder dan de minste godzalige, zooals uit hun voorlichten van zoekende zielen blijkt.

---

[1]) Z. b. blz. 25.

[2]) Vijfde t'Zamenspraak. Van de gestalte en bevindinge van een getrouw Leeraar in zijne uitwendige en inwendige roepinge tot de H. bediening.

[3]) Hier verhaalt Schortinghuis de geschiedenis zijner bekeering. Z. b. blz. 32—36.

Vervolgens wordt nu al het doen en laten van een getrouw leeraar [1]) beschreven. Vlijt en ijver betoont hij, waar hij zich toelegt op 't vergaderen van allerlei nuttige kundigheden, die hem bij zijn arbeid behulpzaam zijn. Vooral echter beijvert hij zich, de *heilige waarheden steeds meer bevindelijk te kennen.* Hij vergadert zich een schat van geheiligde wijsheid; heel anders dan ontrouwe leeraren, die òf blij zijn, dat ze nu aan 't eind van hun blokken zijn, òf zich op *letterkennis* toeleggen, de gemeente onverteerbare, geleerde vertoogen als preeken voorzetten, waardoor de hoorders in 't beste geval wat *wijzer*, maar niet *beter* worden; wijl deze leeraren het beneden zich achten „niets als geloof en bekeering" te prediken.

Tijdig en ontijdig houden getrouwe leeraren aan om *zielen te winnen*, terwijl ontrouwe laten sterven, wat sterven wil, zich verschuilende achter Gods raadsbesluit, of zich verontschuldigend, dat ze de harten niet kunnen kennen.

In hun wandel begeeren getrouwe leeraren een *voorbeeld der kudde* te zijn. Ze zoeken de vromen op, ook al zijn ze gering naar de wereld, en vermijden gemeenzamen omgang met goddeloozen, ook al zijn ze voornaam. Met hun daden willen ze hun woorden bevestigen. Ze regeeren hun huis wel, waar ze voorgaan in geestelijke samenspreking, aansporingen, gebeden, lofzangen. Onbegenadigde leeraren laarentegen breken met hun handel en wandel meer af, dan ze met al hun prediken hebben opgebouwd. Ze oefenen zich in wereldgelijkvormigheid, welke ze met een „coleur van welleventheyt, gemaniertheyt en voorsichtigheyt bestryken". Geen vreeze des Heeren s er in hun huis. Geslagen vijanden zijn ze van Gods kinderen, die ze „eerst doopen met den naam van geveinsde huichelaars, die een factie uitmaken, en die men als een partij moet tegengaan, ja als een kanker stuiten en uit de Kerk uitroeyen" (112). En als ulke leeraars te zamen komen op *Classen* en andere *vergaderingen*, ik schame mij," zegt Geoefende, „daarvan te melden! Och was het aar niet dikwijls so *geestledig*, *ydel*, *werelts*, *onborgerlik en vleeselik*, at het my schaamt de schande der medebroederen te ontdekken: enkende, dat het die opregte Zioniten en Nathanaëls, die so hoog en denkbeelt van sulke eene so heylige vergaderinge, na hunne gedagten, opvatten, beter soude syn, daar van verre af als naby e syn" (120 en 121).

---

[1]) Zesde t' Zamenspraak: Van de gestaltelijke vlijt en ijver, handel en wandel in en buiten'shuis, taal en gezelschap van een getrouw leeraar.

Een getrouw leeraar is een man des gebeds. [1]) Als *christen* heeft hij reeds voor zich behoefte aan gebed om vergeving, voorlichting en sterkte, maar niet minder als *leeraar*, waar hij zich onbekwaam voelt tot zijn gewichtige bediening, de zorg voor zoovele zielen. In waren ootmoed de knieën te buigen is hem een voorrecht en een verkwikking. Een ontrouw leeraar heeft dit niet noodig. „Wat bekommerende ongestalten, moedeloosheden, twyfelingen en slingeringen sal hy bevinden, die slegs vast stelt aan synen staat niet te moeten twyfelen, maar vertrouwen, vasthouden en sterk en stijf geloven, dat Godt syn heyl- en verbonds Godt is" (126). [2]) Hij voelt zich bekwaam; heeft geen licht noodig om allen *naar hun staat en behoefte* te besturen, maar behandelt *allen als begenadigden*. „Hy sal slegs het beste van syn Toehoorderen hopen, openbare godlose sal hy getrouw waarschouwen: maar borgerlike, uiterlik Godsdienstige en onbesproken belyderen en ledematen sal hy, na het oordeel der liefde moeten denken, dat sy vrome en begenadigde menschen syn" (126).

Het openbare gebed zal voor getrouwe leeraars een hooggewichtig werk zijn, waarbij ze als Mozes opklimmen op den berg om Gode op te dragen de belangen van staat en kerk, van ontrouwe en getrouwe leeraars, onbekeerden, bekommerden en begenadigden. Bij ontrouwe is dit alles sleurwerk, een met kouden adem rabbelen van *formuliergebeden*. Een „spotten met den Heere" wordt het door begenadigde genoemd om „uit naam van het gros der toehoorderen" te belijden: „Wij danken U, dat Gij ons, van eeuwigheyd uitverkoren, door Christum verlost en wedergeboren hebt tot eene hope des eeuwigen levens" (130). [3])

Het prediken van getrouwe leeraars is hartelijk, zakelijk, zonder veel omslachtige geleerdheid. De waarheden worden toegepast naar ieders behoefte. Wie zich zelf bedriegen worden ontdekt; gerusten brengen ze hun gevaar onder 't oog; de twijfelingen en bezwaren van godzaligen komen zij tegemoet. Onbegenadigde leeraren prediken koel, zoodat ze daardoor den indruk der waarheden verzwakken. Allerlei geleerde vertalingen, bestrijdingen van overoude ketterijen

---

[1]) Sevende t' Zamenspraak: Van het gestaltelyke bidden, predikenn catechiseeren, visiteeren en aannemen der ledematen van een geheiligt Leeraar.

[2]) cf. Strijd over het geloof.

[3]) cf. deze uitdrukkingen in de formuliergebeden van de liturgie der Geref. kerken in Nederland. Hierin staat Sch. vlak tegenover Van Hattem en Verschoor.

ongegronde speculatiën, breede uitleggingen van, wat geene uitlegging behoeft, geven ze, en is hiermeê de tijd verstreken, dan besluiten ze kortelijk met: „*laat ons, laat ons*, of: geliefden wij verhoopen van u betere dingen" (135). Door hun *toepassingen* versterken ze de gerusten in hun gerustheid en verwarren ze de godzaligen. Ze zijn zoo algemeen en onbepaald, bestraffen alleen openbare goddeloozen, geen burgerlijke, dringen niet door tot den wortel van het kwaad. Als een Arminiaan zeggen ze: „dit *doende* zult gij gelukkig zijn", in plaats van den armen natuurling alle dierbare plichten op 't innigst en geestelijkst voor te stellen, tegelijk met overtuiging van onmacht en onwil, opdat hij, radeloos zichzelf opgevende, zijn zaligheid buiten zichzelven in Jezus mag zoeken en vinden (138).

Onbegenadigde noemt dit toepassen „*een geheel andere mode* dan men voor jaren gewoon was", waarmee de *jongere predikanten* sinds eenigen tijd begonnen zijn. Dankbaar wordt door begenadigde toegestemd, dat „sedert vele jaren God meer ontdekkend en onderscheyden ligt" heeft geschonken; dat hier sprake zou zijn van „een nieuwe mode", wordt echter beslist ontkend.

Bezwaren worden ingebracht tegen getrouwe predikers: a) Dat ze de menschen *neerwerpen en niet weer oprichten*: maar ze doen niet anders dan onbegenadigden van hun valsche gronden afstooten, opdat zij 't heil buiten zichzelf in Christus zoeken. b) Dat zij de *wet prediken* en niet het evangelie: — ja, ze beginnen ook met 't eerste om met 't laatste te kunnen eindigen. c) Dat zij de menschen *wanhopig maken*: — gewis, zij doen hen wanhopen aan zichzelf, opdat ze hun hoop op Christus zullen stellen. d) Dat zij niet uit het zuivere woord Gods, maar *uit hun hersenen* prediken: dit moet alzoo verstaan, dat zij uit de *bevinding* des harten, overeenkomstig 't H. Woord, verkondigen de dingen die hun oogen gezien en hun handen getast hebben, 1 Joh. 1 : 3.

Op het catechiseeren legt de getrouwe leeraar zich ook bijzonder toe, het catechiseeren van oude, onkundige lidmaten, ja „zelfs van kinderen", om ze n.l. niet allerlei geschilstukken, maar grondwaarheden te leeren en ze vooral te wijzen op de praktijk. Een en ander wordt door ontrouwe geheel nagelaten, [1]) zoodat ze zelfs vrijwillige oefeningen van particulieren willen tegengaan; óf ze kweeken niets anders aan dan wat letterkennis (141—144).

Ook wordt het visiteeren vlijtig waargenomen door getrouwe leeraars, waarbij ze niet *huizen* maar *zielen* bezoeken, en iedere ziel

[1]) Zie b. blz. 125 vv.

naar haar staat en gestalte trachten te behandelen. Door ontrouwe leeraren wordt 't visiteeren overtollig geacht, en, zoo ze 't al doen, vragen ze niet naar den bijzonderen toestand der zielen. Wie maar de minste ontsteltenis over zijne zonde heeft, dien geven ze terstond den vollen *„troost der bekeerden"*. Acht Onbegenadigde het *papistisch* zweemend naar den biecht om bij het huisbezoek te vragen of iemand bekeerd of onbekeerd is, dat komt voort uit zijn verkeerd begrip. Moet, zooals hij toestemt, wel gevraagd worden naar geschillen met den naaste, dan toch zeker ook, of er vrede is met God (144—148).

Het aannemen der lidmaten is een zaak, die getrouwe leeraren ook zeer ter harte gaat. Ze vragen niet alleen naar een belijdenis *des monds*, maar ook naar die *des harten* [1]) en naar een godzaligen wandel; terwijl een ontrouwe reeds onkundige en op zijn best „letterkundige en borgerlijke" tot de belijdenis toelaat en gaarne *velen* aanneemt, als bleek daaruit de bloei der gemeente. De eersten zouden zoo gaarne *veel willen reformeeren in kerkeraden, classes en synoden*, de laatsten werken alle reformatie tegen. [2])

HET OORDEELEN OVER ANDERER ZIELESTAAT. [3])

Aan al het tot nu toe besprokene, en aan 't geen verder besproken worden zal, ligt een *onderstelling* ten grondslag, dat nl. een begenadigd leeraar *„kan, mag, ja moet oordeelen over de staat, gestalte en innerlijke toestand zyner toehoorders"*. (156)

Dat oordeelen, dat is *het zwaarste der wet*, waarvan Jezus spreekt, als Hij den Farizeërs verwijt, dat zij het *oordeel* en de barmhartigheid nalieten. Matth. 23 : 23.

Wel moet men zich wachten voor een *partijdig, noodeloos* en *meesterachtig* oordeel, waartegen prof. C. van Velzen terecht waarschuwt in zijn leerrede over Joh. 7 : 24. Daarom mag het *rechte* oordeelen echter niet nagelaten. Hierover wordt nu gehandeld, terwijl door den schrijver volgens zijn uitdrukkelijke verklaring gebruik wordt gemaakt van de *„Bedenkingen"* hierover van J. C. Brucherus, predikant te Emden.

---

[1]) Z. b. blz. 71.

[2]) In de samenspraken over de leeraren wordt telkens verwezen naar geschriften van J. Koelman.

[3]) Agtste t' Zamenspraak. Van het regtmatig oordeelen der begenadigde Leeraren over den gestaltelyken toestand hunner toehoorders, als een grond tot de volgende verhandelingen.

Dit oordeel nu is nimmer onmiddellijk — maar alleen *middellijk*, uit de vrucht wordt de boom gekend. Velerlei texten worden aangehaald, waarvan Matth. 7 : 15—20 en 12 : 33—38 de meest gepaste; andere staan met 't onderwerp meest slechts in zeer verwijderd verband: Jac. 2 : 18, Matth. 5 : 16, 1 Joh. 3 : 10, en sommige worden ook geheel ten onrechte hierop toegepast als boven: Matth. 23 : 23, 1 Cor. 14 : 24, 25 enz.

Niet alleen predikanten kunnen oordeelen, ook *particuliere geloovigen*; ja 't is hun *geboden*. Ten bewijze worden aangehaald Ps. 15 : 4; 119 : 63; 139 : 21; 101 : 2—8; 1 Joh. 4 : 1; Hoogl. 8 : 8—13. Echter is dit oordeel *feilbaar*, zelfs was dit nog zoo bij de *apostelen*, zooals blijkt uit het voorbeeld van Simon den toovenaar, die, eerst door Filippus in de gemeente opgenomen, later bleek een onbekeerde te zijn.

Velerlei zijn de kenteekenen, waaraan onbekeerden te herkennen zijn.

Uit veler *profaan gedrag* is terstond op te maken, dat zij geen geloovigen zijn. Wat betreft menschen met bescheidener gedrag: sommigen van hen maken zich *nu en dan aan grove misslagen* schuldig, en worden dan in hun onbekeerdheid openbaar. Zijn ze „doorgaans precys", dan moet opgelet worden of ze *onkundig* zijn in de wezenlijke waarheden en *geen kennis begeeren*, verder of ze kennis hebben *zonder bevindinge*, ja of ze met bevinding *spotten*. Al deze dingen zijn duidelijke kenteekenen van onbekeerden staat. Als iemand echter niet met bevinding spot, maar meê weet te spreken van „duisterheyd en dodigheyd", is 't moeilijker om te ontdekken of dit geveinsdheid of oprechtheid is. Toch is dit niet onmogelijk. Bij *gemeenzamen en langdurigen omgang* zal 't wel blijken.

Te stellen, dat over den innerlijken toestand niet mag geoordeeld worden, voert tot allerlei ongerijmdheden. 't Maakt getrouw prediken onmogelijk. Hoe kan dan een bekeerde de wereldlingen vlieden en Gods volk zoeken en eeren? Dan kan er ook geen gemeenschap der heiligen zijn. De tegenstanders van 't bevindelijke christendom bevestigen zelve, dat 't oordeel mogelijk is, waar ze immers bevindelijke christenen *huichelaars* heeten. Coccejus [1]) heeft reeds geleerd, dat 't oprecht geloof te kennen is. Prof. Van Velzen acht dat oordeel betamelijk, noodzakelijk, nuttig, ja een bewijs van liefde tot den naaste, waardoor men hem immers op geestelijk gebied kan voorthelpen en besturen.

[1]) In Col. 1 : 4 § 28, 29; 1 Thess. 3 : 5 § 15. Verder verwezen naar geschriften van C. Vitringa.

EEN CHRISTEN IN DEN STAAT VAN NATUUR EN GENADE.

Met de negende samenspraak komen we tot het voornaamste deel van Schortinghuis' boek: de beschrijving van het zieleleven van een onbekeerde en een bekeerde. In de samenspraken IX—XI wordt ons de christen in zijn *natuurstaat*, in samenspraak XII en XIII in een *toestand van overgang*, in XIV—XXV in den *staat der genade* voorgesteld.

ALLERLEI ONBEGENADIGDEN.

Alle onbegenadigden komen in de eene hoofdzaak en in verschillende bijzaken met elkander overeen. [1]) Hun aller zielstoestand is onbeschrijfelijk ellendig, hun hart is boos, Matth. 13 : 19, hun verstand verduisterd, Ef. 4 : 18, hun oordeel verkeerd, hun keuze zinneloos, Job 21 : 14, hun wil onheilig, Rom. 8 : 7, al hun genegenheden onzuiver en verward, 1 Joh. 2 : 16, hun hartstochten en begeerten ongeregeld, 2 Tim. 3 : 2, hun lichaam een wapen der ongerechtigheid, Rom. 6 : 13. Zij zijn vijanden Gods, slaven der zonde, van God vervloekt, Ef. 2 : 3, een prooi der hel. 't Ergste is, dat ze zelven hiervan geheel onbewust zijn, dat zij zich veilig en gerust gevoelen. De ellende van hun toestand wordt bovendien nog zeer verhoogd, doordat zij er zichzelf niet uit kunnen verlossen, ja, dat zij ook geen lust hebben en onwillig zijn om er uit verlost te worden. Komen hierin alle onbegenadigden overeen, toch zijn er onder hen nog *verschillende soorten*.

Daar zijn *onkundigen*, die God, noch Zijn deugden en werken kennen, van hun eigen ellende en van den weg der verzoening weten ze niets. Ze zoeken geen kennis, ja willen die niet zoeken; zoeken integendeel allerlei uitvluchten voor hun onkunde, die echter maar blijk geven van hun gebrek aan ware belangstelling, en gebruiken ten slotte hun onkunde als verontschuldiging met 't oog op Gods oordeel. Verder zijn er, *die kennis zoeken*, maar niet vorderen, omdat ze 't niet doen uit het rechte beginsel, en met den rechten ijver, noch met het rechte oogmerk. En zijn er al, die 't verder brengen in de uiterlijke kennis, die achten dit voldoende zonder

---

[1]) Negende t' Zamenspraak. Van een Christen voorondersteld als een onbegenadigde in zijne gemeene en allerlei bijzondere toestanden, en wel, van zijnen natuurstaat, als een onkundige, kennis zoekende, letterkundige, goddeloze, zorgelooze, genade-middelen verachtende, de bekeering uitstellende, spotter enz.

naar 't bevinden van de *kracht der waarheid* te vragen. Van hen geldt Lodensteyn's gedicht:

„Gij grijpt de schors der waarheyd net beleden
Voor waarheyd aan. Maar arme mensch gij dwaalt.
Dat wezen is de waarheid, dat beneden
Van boven in het reed'lik schepsel straalt." [1])

Zij willen *tot het avondmaal toegelaten* worden, alsof 't leeren van lesjes, een letterlijke bevatting zonder inwendige, hartverandernde genade daartoe voldoende ware. En worden ze dan niet toegelaten, dan houden ze verdrietig op met leeren, of zijn ze aangenomen, dan houden ze zich voor volleerd. 't Zit echter maar in hun memorie, ze bezitten de *woorden*, maar de *zaken* niet. Hooren ze de waarheid daarom op een nieuwe wijze voorstellen, dan verstaan ze 't niet; de verstandigsten hunner zijn onbegrijpelijk dom in 't bevindelijke genadewerk. Wel moet met Lodensteyn gebeden: „o Heer! bewaar ons voor de letter, die duizenden vermoordt". [2])

Tot de onbegenadigden behooren zekerlijk de uiterlijk *goddeloozen*, die alle banden verscheuren en stoutelijk zondigen. Ook de *zorgeloozen*, die onaandoenlijk zijn of men ze bidt en vermaant. Andere soorten zijn nog: de *verachters van de genademiddelen*, die aan atheïsten gelijk zijn, die den Heer Jezus en zijn evangelie voor een fabel en verachtelijk ding, ja iets vreemds en onnoodigs houden; — *de uitstellers der bekeering*, wier geweten nog wel eens klopt, maar die altijd: morgen, morgen, roepen.'

Gebruikt nu een onbegenadigde hierbij zijn *onmacht tot verontschuldiging*, dan moet hem geantwoord: „dat dit louter dwaasheyd is, terwijl hij *door eygen schuld* onmachtig is geworden, en in desen niet anders toont als een onverschoonlike *onwilligheyd* tot het waarnemen van de middelen der genade, die immers onder syne redelike vermogens vallen.

„Daarenboven kende hy bij Geestes ligt sijn ellendige onbekeerde toestand, so sou hy sich soo weynig met syne onmacht verschonen als jemant, die in 't midden van gevaar synde, denken sou: ik kan er toch niet uitkomen, en daarom sal ik maar verdrinken en vergaan. Terwijl deze elendelingen noyt hebben willen beproeven, wat sy kunnen, so is deze verschoning ydel en sonder grond, maar

---

[1]) Aanmerking 4.
[2]) Aanmerking 5.

hadden sy het beproeft en *bij eygene bevindinge geleert, dat sij waarlik onmagtig waaren*, so soude het haar doen opsien, en doen henenvlieden na hem, die de gebondene kan losmaken" (221—222).

Vele onbegenadigden zijn ook *spotters met godsvrucht en godvruchtigen*. En zeggen deze daarbij dan, dat ze *ware godsvrucht* en *cordate* godvruchtigen wel willen eeren: die zij ware godvruchtigen noemen zijn *naamchristenen*, die hun belijdenis der waarheid uiterlijk bevestigen, en ondertusschen met spottende wereldlingen gemeenschap kunnen houden — die Christus en Belial te zamen paren.

't Zijn slechts vooroordeelen, die onbegenadigden hebben tegen innige godsvrucht en godvruchtigen, en deze vooroordeelen zijn ongegrond, terwijl zij zelf op valsche gronden zich met 't oog op de zaligheid gerust stellen.

De vooroordeelen tegen innige godsvrucht zijn legio. [1]) 't Is een *nieuwe leer*, zegt de een; maar die leer is de aloude, reeds in de paradijsbelofte vervat. „En behaagt het die Goede Godt *in dese onse dagen een meer onderscheyden ligt aan Leeraren en sommige gemeynten te geven*, so hebben wij sulks als een dierbaar geschenk van den hemel te ontvangen" (228).

Volgens anderen wordt *de weg te nauw* gesteld — maar de Heer Jezus heeft zelf gezegd: de weg is nauw. De leer maakt *melancholiek en gek*, — maar wordt iemand tot wanhoop gevoerd, dat geschiedt door *ongeloof* en listen des Satans, dat doet de waarheid niet. Menigmaal toch vinden de oprechten meer verkwikking in tranen, dan de wereld in al haar zotte vreugd. En „de weg der godsaligheyd is een *blijde* weg".

Deze leer brengt *oproer* in de wereld, zeggen ze, maar dat zeide Achab ook tot Elia.

Dergelijke vooroordeelen, als er nu zijn tegen innige godsvrucht, zijn er ook *tegen godvruchtigen*. Die fijnen zijn *schijnheiligen*! zegt men. Zeker moeten de schijnheiligen wel worden gezocht in 't gezelschap der heiligen, bij wie ze zich indringen; maar daarom zijn deze zelve nog niet schijnheilig. 't Is de hartezucht der oprechte fijnen om *„waarheyd in 't binnenste"* te bezitten. 't Zijn *styfhoofden*! maar 't is een voorrecht „stijf in *Gods sake*" te zijn. 't Zijn *weinig en geringe*! zoo was 't in Jezus' en der apostelen dagen ook. Zij hebben *vele gebreken*! — dit erkennen oprechten en betreuren het,

---

[1]) Tiende t' Zamenspraak: Van de ongegronde vooroordeelen der onbegenadigden tegen innige godsvrucht en godvruchtigen, en van hunne valsche gronden neffens derzelver oorzaken.

aar zij kunnen om struikelingen niet veroordeeld worden, anders hooren een Noach, David en Petrus ook niet onder de godzaligen. Zij *scheiden zich af* van anderen! — Maar 't Woord leert immers ntrent degenen die een gedaante van godzaligheid hebben: hebt n afkeer van dezelven, en: die eene andere leer brengt, die met gezonde woorden onzes Heeren Jezus Christus niet overeenkomt, tvangt den zoodanigen niet in huis. 2 Joh. : 10. Echter gaan ze 't burgerlijke wel met anderen om en ook zoeken ze hen op, n hen te ontdekken, maar niet om er een nauwe gemeenschap ee te hebben. „O neen, want in de oogen van Zions borgeren n de verworpene veragt, maar sij eeren diegeene, die den Heere eesen. Ps. 15 : 4."

„Maar," zegt Onbegenadigde, *„sy veroordeelen byna elk die van nne gesintheyd niet sijn.* Ja selfs leeraaren als letterknechten en inden" (238). „Noemt gy dit veroordeelen, mijn Vrind," is 't twoord van Geoefende, „als de vromen onbegenadigde en tuirlike menschen, den Geest niet hebbende, Jud. 19, medelijdig n gevaar onder het oog brengen! haar vertonen, dat se buiten hristus, en alsoo op een gevaarlike weg syn." Dat is 't grootste ijk van liefde. Ook moet over leeraren geoordeeld, hoe anders an men zich wachten voor de valsche profeten, die in schaapseederen komen, maar van binnen grijpende wolven zijn? en een bekeerde *oordeelt* immers *ook* over Gods volk maar op ongegronde ijze.

Wederom werpt Onbegenadigde tegen: „Het is dog bekent, t sy haare *beroepinge* verwaarlosen, door allerley middelen r genade en stigtelike geselschappen by te wonen." Geoefende il nooit voor de gebreken van des Heeren volk pleiten, maar hij erkt hiertegen op, dat het een *waar begenadigde* er om te doen om *in stilheyd te werken* en zijn *eygen brood* te eten. Echter ekt hij *eerst het koninkrijk Gods.* Heeft een moeder haar kind rloren, dan is ze droevig - zoo is een godvruchtige droevig er 't *verliezen van het beeld Gods* en 't is billijk, dat hij in zulk n toestand een weinig van „syn noestige besigheden" staakt om en verloren penning weder te vinden.

Maar, — zoo luidt een andere tegenwerping, — „door hun nauweurige schifting zelfs van belyders der waarheyd, *maken zy een erk in de kerk".* Geoefende antwoordt hierop: „Geloven onse Godeleerde met gegronde redenen, dat alle uiterlike ledematen van e *uitwendige kerk* geen waare wedergeborene en gelovige menschen ijn; terwijl sij so menigmaal met hunne onkunde, sorgeloosheyd,

valsche gronden en onheylige wandel het tegendeel betonen; so is het immers gegrond, dat men stelle, dat er dan *een andere kerk* is, die men de *inwendige*, waare, heylige en Christelike kerk noemt; het waare geestelik lichaam van het Heerlik Hooft Christus, met welke de waare leden verenigt syn, en eene innige, geestelike en verborgene gemeynschap hebben en oefenen. En *also moet men dese verborgene en geestelike leden van Christus niet buiten de uiterlike kerk der Gereformeerde*, maar *in deselve* soeken en vinden, *om sig*, als de Heere geloof en veranderende genade schenkt, *daarby te voegen*, en daarmet te vereenigen" (240).

Zy ontnemen de menschen *'t gebed des Heeren* — maar dit gebed eigent de catechismus alleen aan vromen; God wordt hier niet „*Vader*" uit kracht van *schepping*, onderhouding of weldaden genoemd [1]), maar uitdrukkelijk wordt in den Catechismus, vr. 120, gezegd, dat Hij onze Vader *door Christus* geworden is. Het is ook aan de *discipelen* gegeven. „Sorgelose naamchristenen" bestrijden de *kracht* en den *inhoud* van dat gebed, hoe zouden ze het dan kunnen bidden? Zij moeten bidden om *bekeerd te worden* (246).

Zijn zoo de vooroordeelen der onbegenadigden tegen innig godvruchtigen weerlegd, nu moeten besproken de valsche gronden, waarop zij het gebouw hunner eeuwige zaligheid vestigen. Hierbij wordt gevolgd, 't geen hierover door A. Werumeus [2]) en E. Meyners [3]) is gezegd.

Zij verlaten zich op *hun geloof in God*, maar dat geloof is *dood*. Zij belijden: ik ben een zondaar, maar op de manier van een *Caïn* en een *Judas*, zonder 't gruwelijke en god-onteerende der zonde te kennen. Ook de belijdenis: *Jezus is mijn zaligmaker*, is, indien men de *kracht* Zijner opstanding, en gemeenschap van Zijn lijden en dood nooit heeft ondervonden, niets dan een zandgrond. Aan 't ware geloof gaat *overtuiging vooraf*, waardoor men 't leven buiten zichzelf in Christus zoekt. „En och, hoe kunt gij vasthouden aan een Jezus, dien gy nooyt, door een geloofshand, in waarheyd hebt aangegrepen? Waarlyk is uw geloof en vertrouwen maar een *ydele en verwaande verbeeldinge*, die in noot en dood uw arme ziele, die hier so *bang voor twyfelen* was, eens eeuwig sal doen vertwijfelen in een allernaarste wanhoop en eeuwige rampsaligheyd" (248). [4])

---

[1]) z. b. blz. 92 en 127.
[2]) *Hedendaags Christendom.*
[3]) *Prakticale Godgeleerdheid.*
[4]) cf. Strijd over het geloof.

Zeker, God is barmhartig, tegenover *boetvaardigen*, maar buiten Christus is Hij een verteerend vuur. — En zegt iemand: „Maar *men moet toch hopen*, dat men zalig zal worden, anders was men slimmer als de heydenen. Eph. 2 : 12": onbekeerden hebben geen hoop, moeten eerst leeren wanhopen. „De *gronden der waare hope* sijn: *a. de wedergeboorte*, 1 Petr. 1 : 3, wedergeboren tot een levende hoop, *b.* het *zaligmakende gelove*, Hebr. 11 : 1, *c.* de *bevindinge*, Rom. 5 : 4, *d.* ja, de *liefde Gods in Christus*, „de hope beschaamt niet, omdat de liefde Gods in *onse harten is uitgestort door den H. Geest*, die ons gegeven is", Rom. 5 : 5. Daar nu dese wesentlicke gronden *in 't herte niet gewrogt sijn*, kan niemand op de saligheyt met grond hopen, maar syne hope sal van hem walgen, Job 8 : 14; want de Godlose mensch heeft een allersterkste hope, maar die vergaat als hij sterft, Spr. 11 : 7" (250).

De onbegenadigden maken zich een grond voor de zaligheid in hun *bidden*, maar zij kunnen niet bidden wijl zij geen ware genade begeeren. Als zij *treuren over de zonde*, is dit uit *vrees voor de hel*, nemen ze *goede voornemens*, 't is in *eigen kracht*. Ze stellen zich gerust met 't oog op 't geen zij *doen*, — 't goed waarnemen van hun beroep, — 't ieder „lijk en regt" doen, — vredelievend zijn — zijn best doen; maar een mensch wordt door zijn werken niet gerechtvaardigd. Verdere gronden zijn: ik ben als godsdienstig *gepreezen*. Maar een ware *vrome* vleit zich daar niet mede.

Onbegenadigde houdt van *cordate godzalige leeraren* en ware christenen, maar niet van de *„praecisisten* die so engelreyn" willen schijnen; want men is in de wereld en moet ook in de wereld verkeeren en niet heiliger willen zijn dan anderen. „Maar, zegt ge dat ge niet *fyn* wilt zijn," antwoordt Kleingeloovige, „dan zyt ge *grof* en tegen alle inwendige heiligheyt en uitwendige vrugten derselve vyandig." Zegt men: „ik ben een *verborgen* christen, en houd niet van *bigten*". Maar „genade *kan niet verborgen* blyven, en bigten is een *voorrecht*". Ps. 66 : 6, 1 Petr. 3 : 15.

De oorzaak van al de valsche gronden is: verblindheyd en vijandschap — stijve inbeelding, dat men *van jongs af bekeerd* is. Deze worden door uitwendige oorzaken bekrachtigd; de ouders prijzen hun kinderen onverstandig, de *onderwijsboekjes* zijn niet onderscheiden genoeg en worden ellendig misbruikt; de *leiding van ontrouwe leeraars* doet hier veel kwaad.

Er zijn echter ook nog anderen, beter dan de tot nu toe genoemden, maar toch ook onbegenadigd. 't Zijn de burgerlijke, uiterlijk toestemmende en de nabij- of schijn-Christenen.

Velen hebben lust in een zedigen wandel, nemen trouw hun godsdienstplichten waar, maar „sonder hert-veranderende genade en vereeniging met den Heer Jesus, is dit niet anders als het slagtoffer der sotten, ja een grauwel voor Godt". 't Geschiedt met een koud hart, en is er al vuur bij, 't is „vreemd vier van eygen intrest, agting by menschen, op syn best om daardoor hemel en saligheyd te winnen" (265).

„Anderen kunnen, door een *gemeene verligtinge* en overredinge der goddelyke waarheden, deselve niet meer tegenspreken, ze *stemmen* die *toe* uit verkeerde eynden of met *eenige* opregte toeleg en heylsame beogingen." Op een verkeerde wijze geschiedt dit, b.v. *uit onkunde*, omdat ze er niets tegen weten te zeggen; *zorgeloos*, zonder er zich verder ernstig om te bekommeren, om er maar *af te komen*, bij vromen stemmen ze toe, bij wereldlingen spotten ze.

Betere toestemmers zijn er echter ook. Zij kennen hun ellende, stemmen den weg der verzoening toe, gebruiken de genademiddelen, zijn ernstig in de oefening der plichten. Ze gaan hierbij echter *wettisch* te werk, zoeken door plichtsbetrachting zich de zaligheid te verwerven, bedenken niet, dat ze hun hart den Heere niet moeten brengen, zooals 't *zijn moest*, maar zooals het *is*. Zij zoeken de zaligheid nog te veel *in zichzelf* in plaats van, aan zichzelf ontdekt, gansch ontbloot te willen worden, en de zaligheid *buiten zichzelf in Jezus* te zoeken.

't Dichtst genaderd tot de grens van het koninkrijk Gods, zonder nog ingegaan te zijn, zijn de „*nabij-christenen*". Matth. 12 : 34; 13 : 21. Hand. 26 : 28.

Onder hen zijn *snoode huichelaars*, die, hoewel ze weten, dat ze genadeloozen zijn, toch voor vromen willen doorgaan, die *zichzelf bedriegen* als de dwaze maagden, zich verlaten op eenige *gemoedsaandoeningen*, droefheid over zonde, blijdschap over hemelsche dingen enz.

Deze laatsten *zijn niet te ontdekken*, noch door trouwe leeraren, noch door vromen. Altijd toch hebben ze „naar hun voorgeven,

[1]) Elfde t' Zamenspraak. Van den gestaltelijken toestand der onbegenadigden, als burgerlijke, uitwendige godsdienstige, toestemmende en nabij-Christenen.

zonder eenig bedrog. Was er bij hun belijdenis, maar eenig gering beginsel van liefde tot Christus in hun hart, — Hij zou hen belijden voor Zijn Vader. Maar ze zoeken niet eerst het koninkrijk Gods, verloochenen zichzelf niet geheel en al, maar verlaten zich op namaaksels van goede werken en onderwerpen zich niet volkomen aan de gerechtigheid Gods, Rom. 10 : 3. Zij missen drie dingen: a) zij zijn *niet* ten eenenmale *verloren* in zichzelven, zij weten zichzelf nog te helpen; b) nooit hebben zij Christus Jezus *aangenomen* als hun *eenigen* schat en peerel: c) nooit nemen ze *zonder eenige voorwaarde* het *gansche* juk van Christus op zich (280—282). [1])

OVERGANG VAN DEN STAAT DER NATUUR IN DIEN DER GENADE. [2])

Om waarlijk over te gaan in den staat der genade, is allereerst *overtuiging* noodig. Nu is er een *gemeene* en een *ware* overtuiging. Wat van de nabij-christenen is gezegd, geldt ook van de *gemeene overtuigden*. Deze worden slechts van enkele grove zonden overtuigd, vinden zichzelf niet gansch verwerpelijk; ze hebben vaak hevige ontroeringen, maar die gaan weer voorbij. Ze beschouwen deze algemeene overtuiging als hun bekeering en stellen zich hiermee gerust, of ze „keeren weer tot hun oude staat, denkende, dat sij sotten en onsinnigen sijn, die in so een poel mistrouwen instorten; gelijk het J. Bunyan uitdrukt", en worden dikwijls de hevigste vijanden. Sommigen houden er ook een algemeene godsdienstigheid uit over.

Wat de ware overtuiging betreft, deze ontstaat *onder het gebruik der genademiddelen*. „Dese middelen op haar selfs doen het niet." God verleent op den bestemden tijd den uitverkoren zondaar een opmerkzaamheid des harten om acht te nemen op het zalig heilwoord. Er komt in zijn hart een begeerte om het Woord na te speuren, waardoor hij, buigend voor 't goddelijk gezag des Woords, zijn ellendigen toestand erkent. Een *geheel ander begrip en oordeel* [3]) ontvangt hij nu van alle goddelijke waarheden, „siende, dat hij die waarlijk nooit heeft begrepen en de sin der woorden Gods, de

---

[1]) Behalve Gutri, Werumeus en Meiners nog geciteerd Lampe, *Genade Verbond*.

[2]) Twaalfde t' Zamenspraak. Van de gestalte en bevindinge der gemeene en ware overtuigden, in haar begin, voortgang, merkteekenen en gemoedelijke zwarigheden.

[3]) cf. Aanmerkingen van v. d. Keessel.

geestelikheyd der wet, noyt heeft gesien of gekent, Rom. 7 : 14. Ja alle dingen begint hy te beschouwen in die gedaante, in dat gebruik en tot die eynden, als die alle en ieder in haar soorte van den alwyzen en almagtigen Schepper voortgebragt, bestelt en bestiert sijn, leerende den apostel nu eenigszins nastamelen: Uit Hem en door Hem en tot Hem sijn alle dingen, Rom. 11 : 36" (290). Nu eens is die indruk sterker, dan zwakker, maar een ware overtuigde vreest weer geheel gerust te worden. Door allerlei goddelijke *leidingen*, als door zoovele hamerslagen, wordt hij telkens verontrust. Hij wordt overtuigd van zijn erfschuld, waardoor hij voor God verdoemelijk, van Hem vervreemd is; van zijn vijandschap tegen God, van zijn dadelijke overtredingen; „veroordeelt zichzelf vrijwillig, *ja soude God nog over zyn verderf verheerliken*" (294). [1])

Met gedurig bidden en schreien gaat dat gepaard. „Ik schreyde" zegt Begenadige, „dat ik niet inniger, gevoeliger en herteliker konde schreyen." Echter kent de overtuigde Jezus *aanvankelijk niet*; wel *letterlijk*, maar niet *bevindelijk*. [2]) Hij tracht aanvankelijk *zichzelf* te reformeeren, eerst, als hij de ijdelheid hiervan inziet, wordt Christus aan hem ontdekt. De overtuiging toch moet tot niets anders dienen dan om zondaren *„uit haar selfs te dryven, opdat Jezus haar dierbaar worde"*.

Dan wordt Jezus' *noodzakelijkheid* gezien, „maar *nog niet met verzekeringe*". Terwijl gemeen overtuigden *zichzelf troosten*, kunnen ware *niet rusten buiten Christus*. Zij vergenoegen zich niet met *'t begeeren* van Jezus, maar zijn „op *genieten* [3]) geset". Hebben ze er dus alles voor over; *niet al te licht nemen ze de beloften aan*, bang als ze zijn voor zelfbedrog; — immers: die gelooft zal niet haasten, Jes. 28 : 16 (306). Onder hun werkzaamheden worden ze zelve al *kleiner*, terwijl *Jezus 't middelpunt* van al hun begeeren is.

Met allerlei *zwarigheden* hebben ze te kampen. Ze gevoelen zich *onmachtig*, maar die onmacht moet naar Christus drijven in plaats van terug te houden. „Kunt gy niet gaan, kruipt daarheen, kunt gy niet kruipen so laat u trekken en voeren door den Geest, die een Geest der wysheid en der sterkte is" (308). Zegt iemand: ik ben een *te groot zondaar* — hij is niet te vuil om gewasschen te

---

[1]) Z. b. blz. 99 en 103 over de belangelooze liefde.

[2]) Zie hierover de aanmerkingen van D. van der Keessel. z. b. Hoofdst. X Geloof en bevinding.

[3]) Z. b. Comrie over de „verzekertheid des gevoels". Noot blz. 106.

worden; zegt hij: ik ben een *te oud* zondaar, — des te noodiger is het, hoe eer hoe beter naar Jezus te gaan. Zegt hij: ik ben *niet genoeg verbrijzeld*: verbrijzeling is geen voorwaarde om zich den Heer aangenaam te maken (311). „Dan is de verbrijzeling over de zonde groot genoeg, lang genoeg en swaar genoeg als gij maar verwaardigt wort uit uzelfs tot Christus te vlieden. Bidt niet om een zekere mate van verbryzeling maar laat het liever uwe bede syn:

„Heer, wat zoudt Gij mij dog geven,
Geef mij *Jezus* of ik sterf." [1])

Gaat de overtuiging aan de bevindelijke overgang in den staat der genade eigenlijk nog *vooraf*, deze overgang zelve [2]) geschiedt door een geheele verandering van den geheelen mensch, welke de H. Schrift aanduidt „onder de naam van *wedergeboorte, vernieuwinge, geloof* en *bekeeringe*". Zij heeft plaats als de bekommerde zondaar „met verlocheninge van alle eygene gronden en steunselen, den alleen algenoegsamen en bereidwilligen Heyland *Jezus Christus, alleen en geheel, om niet omhelst en anneemt, tot versoeninge, heyligmakinge en Eeuwige behoudenisse* . . . door welke toevlugtneminge en omhelsinge hij met Hem vereenigt, *in Hem ingeëntet en geplantet wort*, en het nieuwe geestelike leven der genade ontvangt, ondervind en vertoont, 2 Cor. 1 : 13, 2 Cor. 5 : 17" (314). Zijn *verstand* wordt *verlicht* omtrent God, Christus en zichzelf. Zijn *wil* wordt *gebogen*. Al zijn leden worden in den dienst des Heeren gesteld.

Begenadigde, verslag doende omtrent zijn „merkelike overgang in den genadestaat", verklaart: „Als verhooring van mijn gebed om indruk en gesigt van sonde, wierd ik schielik en seer onverwagt als in een oogenblik gants overstelpt met vele tranen, bewegingen en innerlike ontroeringen des gemoeds. Ik zag met verbasinge myne menigvuldige sonden. — Hier sonk ik als 't waare ter neder en

---

[1]) Van Sorgen, *Gesangen*.

[2]) Dertiende t' Zamenspraak. „Van den bevindeliken overgang van den innigen Christen uit den staat der natuir en *der overtuiginge* in den staat der genade." Sch. is hier zeer onhelder in zijne beschrijving. 't Schijnt, alsof hij hier „hongeren en dorsten" nog niet als genade beschouwt, 'tgeen toch zijn bedoeling niet is. De Emdenaars verklaren een en ander door allen nadruk op het bevindelijke van den overgang te leggen; z. Hoofdst. X, Geloof en bevinding. Ook werkt hier verwarrend de wijze, waarop van de *wedergeboorte* gesproken wordt. Dit laatste heeft hij trouwens met alle schrijvers uit dien tijd gemeen. Zie hierover ook b. blz. 76 noot 2.

versmolt, als het mij scheen in een stroom van tranen, en meynde, dat ik in de aarde, ja, so in den afgrond soude neerstorten, *verdwynende in myne helweerdige nietigheyd* [1]) en verdoemelikheyd, met die nare en overstelpte uitroep: „Ach wat sal ik doen". Hand. 16 : 30. Ik verfoeyde myselven met snokken en tranen, met schudden en bewegen van mijn gandsche lichaam, dat wonderlik woord was nu in nadruk het myne: O wee my! ik verga, want mijne ogen hebben den Koning, den Heere der heyrscharen gesien en ik ben een man van onreyne lippen en wone in 't midden van een volk, dat onreyn van lippen is (Jes. 6 : 5). *In dese selve oogenblik wierd ik, o wonder! levendig met vele opgeklaardheyd en ligt ingeleyd in het gesigte van de onbegrypelike, alles overklimmende hoogheyd, alles weerdigheyd en majesteyt Gods, de onvergankelike schoonheyd, volheyd en dierbaarheyd van den Heere Jezus.* En dit teffens met so veele *verwyderinge, troost*, ruimte, innerlike vergenoeginge en *uitnemende blydschap* in mijn herte, dat ik het voor geene kronen en tronen, ja voor geen duizend werelts sou hebben gegeven . . . Ja, al hadde ik duizend lichamen en sielen gehad, ik hadde ze weggegeven aan Hem, die nu *mijn* Heyl, myne Keuse, mijn Schat en mijn eenig *Al in alles* was. . . . *Alle menschen* die ik sag of hoorde, woude ik geerne so anstonds met innig medelyden en tedere ontferminge des herten angrijpen, haar verderf vertonen en toeroepen om dog sulk een wonderliken en dierbaren Heere Jesus met my te kiesen, te lieven en groot te maken, die so beminnelik, salig en aller anneminge weerdig was. Immer was ik bang, dat ik mijn soete beweeginge en verkwikkinge soude verliesen" (320).

Houden onbegenadigden dit voor *inbeelding*, er zijn wel inbeeldingen mogelijk, maar deze maken *verwaand* en *hooggevoelende*. Ware bevinding echter wordt gekend uit hare goede vruchten van *eerbied*, diepen *ootmoed*, *zelfverloochening*. Zonder bevinding kan niemand bekeerd worden, echter worden niet altijd deze dingen in die *mate* en op die *wijze* ondervonden. Het *wezenlyke* dier zaken moet echter gekend. 1 Petr. 2 : 9, 1 Joh. 3 : 14, 2 Cor. 5 : 17. *Kleingeloovigen* ondervinden hetzelfde, maar niet zoo duidelijk, en twijfelen of hun werkzaamheden wel echt zijn; waarom ze vermaand worden te erkennen, wat de Heer geschonken heeft en „op grond van het onbedriegelike Woord, dat vaster als hemel en aarde is, te besluyten, dat het werk waarheyd is, alschoon er die togtelyke aandoeninge gevoeligheyd en levendigheyd niet mede gepaart ging" (325).

[1]) Aanmerking van D. v. d. Keessel. Z. b. Hoofdst. X, Vereeniging met God.

Onbegenadigden vleien zich, dat ze een begeerte hebben naar Gods gemeenschap, maar dat is de ware niet. 't Is een begeerte naar *heil*, maar niet naar *heilig* heil. „De ware begeerte is werkzaam, gebruikt daarom yverig de genademiddelen, is reyn en suyver, soodat een opregte siele den Heere Jesus niet begeert als een dienstknegt der sonde of als een saligmaker van de straffen alleen om hem van de eeuwige toorn Gods te bevrijden en in den hemel te brengen. O neen, maar hy begeert Jesus om *Jesus*, hij wenscht soowel de dierbare *Persoon* als Syne *weldaden*, soowel door Hem geheyligt als gerechtveerdigt te worden, soowel teder en heylig voor Hem te leven als door Hem gesaligt te worden, hij begeert *Hem alleen, met verloochening van alles wat buiten Jesus is*" (327). Hij begeert, niet om zich met die *begeerte tevreden te stellen*, maar aanhoudend, totdat de *zaak zelve genoten* wordt. Een zondaar heeft zich te onderzoeken of *deze* begeerte bij hem gevonden wordt.

DE CHRISTEN IN DEN STAAT DER GENADE.

Een waar christen wordt *wel eens verwaardigd* ingeleid te worden in Jezus' *heerlijke persoon en majesteit.* [1]) Der verlichte ziel wordt het wel eens vergund Christus van nabij te beschouwen, niet alleen in zijn lijden en diepe vernedering, maar „ook in zijn *uitnemende verhooginge.* Hoe soet sijn alle haare overdenkingen van dien dierbaren schoot en wondersoon des Allerhoogsten, denwelke sy haarselven so menigmaal als van nabij vertegenwoordigen: ja, als *opgevoert worden boven de wolken* [2]) en met een hemelglants omringt synde, Hem *in 't Heyligdom aanschouwen*, siende Syne sterkheyd en Syne eere. Ps. 63 : 3. Hy siet den Koning in syne schoonheyd, wiens alverdovende glants syne oogen doen schemeren en met de verrukte Zalige voor den Throon hem doen uitgalmen: Het Lam, dat geslagt is, is waardig te ontfangen de kragt, ende rykdom, ende wysheyd, ende sterkte, ende Eere, ende heerlikheyd, ende dankseggingе. Openb. 5 : 12" (330). Met eerbied, liefde, gehoorzaamheid en onderwerping wordt de ziel daardoor vervuld. Ze geraakt onder indruk van *Gods hoogheid en van al Zijn deugden* en *bovenal*

[1]) Veertiende t' Zamenspraak: Van de verhevene, gestaltelijke en bevindelijke inleidinge van een christen in des Heeren Christi alles waardigheid. 't Voorregt om Hem te dienen, gepaard met heilige bewegingen des harten.

[2]) Hier *extase* beschreven. Hiertegen werden later vooral velerlei aanmerkingen gemaakt.

Zijn barmhartigheid en liefde in Christus, 't geen de ziel „met liefde, tranen en verwondering doet insmelten" (333).

Hoe heerlijk deze bevindingen ook zijn, de genade maakt de bevinders *niet hoogmoedig*. Juist het tegendeel. Tegenover Gods heiligheid wordt de ziel met schaamte over eigen schandelijkheid vervuld. „De opregte christen versinkt met tranen, verfoeyinge en walginge van sigselven in syn gantsche *sondige nietigheyd*. [1]) Nu is hy *synes selfs niet meer* [2]): alle syne ingebeelde wijsheid is nu dwaasheyd, syne gerechtigheyd godloosheyd, syne deugden ondeugden, ja al syne pligtsbetragtingen schade en drek; syn kragt kragteloosheid en alle syne geregtigheden als een verwerpelijk kleed. Jes." 64 : 6 (347). J. van Lodensteyn kan hij nu nastamelen:

Wis den hemel is het al
Weerdig, en *wij niet met al.*
Mag hij maar in glory blinken,
Doe hij dan vrij dat hij doet,
Of wij dryven, of wy sinken,
Wat hij doet is even goet.

't Is zijn lust om *klein* en ootmoedig te zijn. (Psalm 19 : 14. Micha 6 : 6.) „Nu leerde ik die *dierbare vyf Nieten* bij eygene bevindinge eenigsinds kennen en practiseeren: *ik wil niet, ik kan niet, ik weet niet, ik heb niet, ik deuge niet* (349). [3]) Hoe *afhankelik* was nu myn gantsche werksaamheyd. Mijn hert was niet verheven. Ps. 131 : 1, 2. Soude ik iets ondernemen en werken, spreeken, doen en laten: so was het geduirig myne sugt: Heere, leert het mij *door uwe kragt* in *uwe* mogentheyd en door *Geestesinvloet* verrigten.

Sonder u kan ik niet sugten
Sonder u kan ik niet dugten
Sonder u kan ik niet staan
Nog een stap door 't leven gaan. [4])

Immer was het myne begeerte, dat *God het Al en ik niet* [5]) mogte syn."

---

[1]) Aanmerking van de faculteit No. 6.

[2]) cf. de aanmerking van Van der Keessel. Hoofdstuk X, Vereeniging met God.

[3]) Aanmerking van de Faculteit no. 7 enz. De nieten komen o. a. ook voor bij J. Tauler. cf. *Overdenkingen van het lijden en sterven van onzen Heer en Zaligmaker Jezus Christus.* Vertaald door L. v. Erpecum. Amsterdam 1857. Negentiende meditatie blz. 124 en 125. Tauler's bekeeringsgeschiedenis en die van Schortinghuis hebben veel overeenkomst met elkaar.

[4]) Ph. van Sorgen, *Gesangen.*

[5]) cf. Aanmerking van Van der Keessel.

Ook *kleingeloovige* ondervond dit: „Mijne gantsche ziel en lichaam wierden als 't waare in een *andere form* omgeset onder dit so ontsagelike gesigte van de Heerlikheyd desgeenen, die op den Throon sat, die sig an myne lage siele so gunstig openbaarde" (352).

Onbegenadigden weten hier niet van en achten het onnoodig. Kleingeloovigen *verliezen* deze gestalte *spoedig*. Om die te *bewaren* is noodig niet te denken: „Nu sal het soo gaan, nu sal ik immer bidden, kloppen, stryden en die gestalte werksaam in mijn herte soeken te houden. Ende soude ik niet? Godt is het immers weerdig: ik ben het verpligt en 't is my soet en salig: Waarlik een schoone schijn; maar dog *een adem uit een vuilen grond van eygene kragt en eygene werkelikheyd* [1]), die dat grote woord vergeet: *Sonder mij en kond gij niets doen.* [2]) Joh. 15 : 5. En schoon hij het weet en schynt te geloven, dat *Jesus het begin, midden en eynde moet sijn*. Egter met syn praktijk betoont als of hij het *in sijne hand* hadde, en syne goede gestalte door syne pligtsbetragtingen soude bewaaren. Waarop eene gelovige ziele dikwijls sal bevinden dat hij op sijn redeneerend denken, nu sal het so gaan, die goede gestalte wel eens op het eerste quijt raakt en weer alleen staat" (353—354). Waakzaamheid tegen deze *geheime hoogten en trotschheden* des harten is daarom voortdurend noodig. „Al biddende om bewaring van haar hart, al wantrouwende aan alle eigen vermogens, moet de ziel uitzien naar Hem die 't begin, midden en einde, de Alpha en Omega moet zijn" (355).

In de oogen van *Onbegenadigde* is dit alles *fymelarij* en een *verhindering in 't waarnemen van het beroep*. Maar dit laatste is zóó weinig 't geval, dat geloovigen juist dan eerst leeren hetzelve *in gehoorzaamheid Gods* en naar Zijn wil te verrichten en *ook daarin hun God te dienen* (356).

Daar Jezus Christus de weg, de waarheid en het leven is, en niemand tot den Vader komt dan door *Hem*, is bovenal noodig ingeleid te worden in Zijn komst op aarde, lijden en dood.

Jezus is gekomen [3]) niet om ieder uitwendig belijder, maar om wie zichzelven als verlorenen kennen, zalig te maken. „Niemant flattere sig dan met die ydele hope en dwase verbeeldinge, dat Jesus

---

[1]) Aanmerking van de Faculteit No. 8.

[2]) Z. b. blz. 5.

[3]) Vijftiende t' Zamenspraak: Van de gestaltelijke inlichtinge en inleidinge van een Christen in des Heeren Jezu komst op aarde, lijden en dood, volheid en gepastheid, met deszelfs gezegende uitwerkingen.

syn Saligmaker is, [1]) *tenzij* hij de *saligende kragt* van Christus in syn herte heeft ondervonden". *Niet* toch wordt iemand *bij den dood eerst zalig* gemaakt, dat is „een dwase verbeeldinge". Uit genade *zijt* gij zalig geworden, zegt de apostel: „te weeten in de *genietinge* van de beginselen dier dingen, die in 't wesentlike de saligheyd uitmaken, de bevrydinge van sonde en schult en de genietinge van Gods gunst en gemeynschap" (365). Verkeerd is het daarom zich gerust te stellen met de gedachte: „Of men salig wort, dat is een sake, die in Gods hand staat, die voor ons *onseker* is en men hier niet kan weeten: en dus moeten wij maar het onze doen en hopen, dat Godt ons sekerlik wel sal in den hemel brengen. O dwaasheyd, daar men na 't H. Woord en de leere der herformde Kerke dit *kan, mag* en *moet* weeten na Petri lesse: beneerstigt u om uwe roeping en verkiesinge vast te maken, 2 Petr. 1 : 10, ja die saligheyd moet *hier* in de beginselen al worden *genoten*: indien men *grond van hope* sal hebben, om deselve *hiernamaals* volkomen te bezitten, gelijk de Heidelbergsche Catechismus spreekt in de 48ste Vrage: „Nademaal ik hier het beginsel der eeuwige vreugd in mijn herte *gevoele*", en de soete dichter Neander het niet onaardig uitdrukt:

„En wat vraag ik na den Hemel
Hemels genoeg wie Jesus lieft."

„O, begreep dan een arme natuirling, dat Godt te dienen niet alleen de salige *weg* is tot de saligheyd: maar *de saligheyd selve*" (366).

Het kruislyden en de dood van Jezus is de zoetste stof van overdenking. Daarin ziet de begenadigde „Godts menschenliefde, de *versoening* van syn schulden en de enige, verdienende oorsake van alle sijne lichamelike en alle geestelike verquikkingen. Terwijl de sonde Jezus alle lyden heeft angedaan, moet die in Godts volk bestreden en gedood worden. O! onse sonden! O dogters van Babel, die den dood syt toegewyd! 't Ga hem wel die u vergelden sal! ja die uwe kinderen eens grijpen en verpletteren sal an de rotse van ons heil [2]) Ps. 137 : 8, 9" (368).

De liefde van Jezus in zijn kruisdood moet tot *wederliefde* opwekken en kloekmoedig maken tegenover den dood. *Niet voor allen* is Jezus gestorven, maar voor *zyn volk*, waarom ieder *zichzelf onderzoeken moet, of hij zich de kruisverdienste toeeigenen mag.* [3]) Dit volk

[1]) cf. Strijd over het geloof.
[2]) cf. Deze verklaring aan H. Witsius onleend.
[3]) cf. Strijd over het geloof. Z. b. blz. 88, 89 en 91.

zijn niet de naamchristenen „die verdienen geen beter naam als gedoopte heydenen".

„Alle opregten genieten nog al eens eenige inleiding in Jezus lyden, waarvan begenadigde weet te getuigen: O waarlik, dingen die mijn herte doorgriefden, doorsneeden, overstelpten en wegrukten, ja in myne nietigheyd my deden verdwynen en *in dien Oceaan der onbegrypelike liefde mij deden als smelten*" (373).

Een *kruisigen van het vleesch* en lust tot heiligheid wordt hieruit geboren.

Kleingeloovige beschuldigt zich, dat hij er te weinig van weet, maar wordt bemoedigd: „'t Is een voorregt, dat gy van dese salige dingen *geen vreemdeling* syt, die voor het oog van een geheele blinde werelt, verborgen sijn, Math. 11 : 2, 3, maar dat gy denkt dat sulke gestalten so altijd geduirsaam en als in den tryn by des Heeren volk sijn, is uwe misvattinge: sy hebben die soete sonneblikken selden en moeten den saligen W. à Brakel toestemmen: het is een staat die *selden komt en ras weêr gaat*" (374). [1])

In Jezus is een volheid van genade, die alle geestelijke gebrek vervullen kan. Kleingeloovige klaagt, dat hij geen geloofshand heeft om uit „dese genadeput, die so diep is, te scheppen". Onbegenadigde acht dit *talmachtig*. Deze wordt echter terechtgewezen: „Och, onbegenadigde, gij spreekt waarlik van deze dingen sonder ligt des onderscheyts. Wist gy wat een gewigtige sake het is voor arme, sukkelende en neergebogene sielen om tot Jesus te komen, hoe seer het gesigt van haar onweerdigheyd, sonde en schult haar kan benauwen en in de weg staan, en wat goddelike kragt er toe nodig is om te geloven, gy soudt anders van gevoelen sijn. En ach! waart gij niet met vele dwase (schoon andersints letterkundige) in dat ongegronde gevoelen, van dat men den Heere Jesus slegs met een *stijve inbeeldinge* en *hersens geloof*, dat maar in 't verstant sit, moet angrijpen en vasthouden, en vooral niet sukkelen of klagen [2]), *sonder egter die waare bevindelike geloofsdaad* en gemoedelike ziels werksaamheden tot den Heere Jesus te ondervinden, die de ziele alleen *vreede* en *troost* kan bysetten" (379).

De kleingeloovigen moeten echter herinnerd worden aan Jezus' gepastheid: zijn zij dwaas, — Jezus is de wijsheid; zijn zij blind, —

---

[1]) cf. Bern. van Clairveaux. In Cant. 23, 15 pag. 892. *Sed heu! rara hora et parva mora;* geciteerd Loofs, *Dogmengeschichte* § 63, 5.

[2]) cf. Strijd over het geloof. Z. b. blz. 88, 89 en 91.

hij heeft oogenzalf; zijn zij doof, — hij opent de ooren; zijn zij stom, — hij kan den band der tong losmaken, onmachtigen bekrachtigen, wederhoorigen gewillig maken. Laat ze dan komen *zooals ze zijn*. Want niet alleen is in Jezus een volheid van genade: Hij is ook bereidwillig om een zondaar te zaligen [1]). Kleingeloovige ontbreekt het veelszins aan de bevindelijke kennis van deze bereidwilligheid, daarom wordt hij vermaand om te letten *op de beginselen der genade hem bewesen*. Zijn *gestalte*, zijne *begeerte* naar Jezus geven hem toch *grond om te gelooven, dat hy genade in Zijne oogen ontvangen heeft*. Met Begenadigde was het eveneens gesteld als met Kleingeloovige, totdat hij merkelijk in Jezus' bereidwilligheid werd ingeleid, totdat hij „levendig met een opgehelderd oog des geloofs sag dat die bereydwillige Heere Jesus voor (hem) vloekweerdig sondaar met syn dierbaar bloed bij syn Vader intrad om versoeninge, heyl en leven voor (hem) te eyschen" (389). Zullen wij goed over 's Heeren bereidwilligheid denken, 't moet ons *door Hem zelven geleerd en gegeven worden*. 't Is een ongestalte, als wij kwade gedachten van Hem hebben. „'t Schijnt als wij wat nabij den Heere leven, dat wij dan heymelik denken, alsof wij nu veel aangenamer voor den Heere waren, en sijn wij wat duister dan denkt men, alsof Jesus medelijdend herte nu gants van ons was afgetrokken, bouwende dus heimelik op onse gestalte: daar wy integendeel moesten begrijpen, dat de enige grond, op dewelcken wy angenaam by den Heere syn, niet iets is, dat in ons is, niet eene werksaamheyd of voorbygaande gestalte, maar *de dierbare Heere Christus selve*, die de Heere, onse gerechtigheyd is, Jer. 23 : 6, *het enige fondament*, dat de Vader gelegt heeft" (390).

't Gevolg van de inleiding in Jezus' dierbaarheid en bereidwilligheid is het overgeven der ziel aan Christus om door Hem verzoend, geheiligd en gezaligd te worden [2]).

„Dit is geen overgeven an den Heere Jesus gelyk het de nabijchristenen oefenen, die wanneer sy haar toestant beschouwen als elendig, en sig onmachtig bevindende tot reddinge, dan met een *moedeloose* of *verdrietige* gestalte denken en seggen: ik kan er niet aan doen en daarom ik geef het aan Jesus over, die mag het

[1]) Sestiende t' Zamenspraak: Van de bevindelijke inleidinge in des Heeren Jezu dierbaarheid en gewilligheid, om zondaren te zaligen, met de gezegende vruchten en uitwerkingen daarvan in 't harte van een christen.

[2]) Seventiende t' Zamenspraak: Van het gestaltelijk overgeven der ziele aan Christus. De liefelijke gemeenschap met Hem. De blijde verzekeringe en lust om ontbonden te zijn.

maken soals het hem behaagt. Ook is dit geen *eygen indringend overgeven* [1]), waar door sig eene Ziele in eygene kragt en werkelikheyd met *swoegen* en *arbeyden* soekt in te dringen en over te geven aan den Heere Jesus, haar selven verbeeldende, dat sy nu deel en gemeynschap aan hem hebben, die sy sig om hunne werkelike pogingen als nu verdient synde toeeygenen; en eyschen dus strengelik alle hunnen arbeyd Jes. 58 : 3, o neen: Maar het hertelike overgeven van so eene boetveerdige en opregte siele bestaat in die innige, gewillige, geneygde en overgebogene gestalte des herten; waardoor de Ziele met eene liefelike beweginge en innige overbuiginge der gantsche wille sig geheel en al sonder enige uitbehoudinge onbepaaldelik aanbied, opdraagt, overdraagt en toebetrout aan den so dierbaren en alles weerdigen Heere Jesus; eene gestalte waarlik, waardoor er so eene *van selfsheyd des herten is*, dat het herte als 't waare van selfs uitgaat, ja haar *ontnomen word*, en sy het geern (dat ik het dus uitdrukke) nasiet, naschouwt en laat volgen" (403).

Dan wordt de ziel gewillig om den Heer te dienen, geheel *éénswillend* met Hem, dan wordt de gezegende Middelaar haar ten deel en *eigendom* en zy wederom het deel en eigendom van den dierbaren Heere Jezus. 't Huwelijksverbond met den hemelschen bruidegom, „die haar so liefelik lokt en vrijd en nodigt" is dan gesloten. Hieruit vloeit gemeenschap en liefde voort, lust tot heiligheid en vrede der ziel.

Is zoo het *wèlwezen* der genade, *kleingeloovigen*, die zich bekommerd maken, dat ze dit niet bezitten, bezitten toch het *wezen* der genade. Ze moeten daarom niet ongeloovig disputeeren en niet op bijzondere gestalten gezet zijn (409).

Onbegenadigden kunnen zich *verbeelden*, dat ze zich aan Jezus hebben overgegeven, maar 't is een valsche gerustheid, 't zijn sleurgebeden, of 't is een moedeloos, zeggen: wil Jezus mij behouden, 't is wel en anders ben ik verloren. Zij hebben ook *blijdschap*, maar de grond daarvan is niet de liefelijke ontdekking der liefde Gods, maar een verbeelding deel te hebben aan Christus en de beloften des evangelies, om die zich zelf toe te eigenen op een lossen grond, zonder angstvallige bekommering of nauwkeurig zelfonderzoek (410—411).

„*Uit kragt van veele dierbare bevindingen*" komt een christen

---

[1]) Aanmerking van de faculteit No. 9, met verwijzing naar Matth. 11 : 12. Zie ook boven blz. 99 het gevoelen van Yvon.

tot geloofsverzekering en verzegeling. „De Heere doet hem by Geestesligt uit het H. Woord niet alleen een gelovige *sluitrede* des geloofs opmaken, dat hij waarlik uit de dood is overgegaan tot het leven, 1 Joh. 3 : 14, maar die toont hem *onderscheydentlik alle die salige dingen, die hem door den Geest geschonken sijn,* 1 Cor. 2 : 12, sodat de Geest getuigt met haar geest, dat sy kinderen Gods sijn, Rom. 8 : 15." „Door *liefelike vertroostingen* gepaart met ruste der siel" wordt die blijde verzekering bekrachtigd. De verzekerde *„geniet een hemel* als 't ware in de ziel en verlustigt sig geheel en al in den Godt van alle vertroostingen" [1]).

De ongerustheid van Kleingeloovige wordt hierdoor opgewekt. Hij kan daartoe niet geraken. Hij wordt daarom vermaand: „Maakt u genadestaat niet vast aan dese blyde versekeringe en vreede, ja rust der siel, terwijl gy waarheyd in 't binnenste, ja zelfs eenige vrede en ruimte kondt hebben, al hebt gij die blijde versekeringe des geloofs niet. O hoe menig is er al voor u den hemel ingegaan, die die ruime versekering miste" (413).

Toch moet er naar de vrije genadegift der verzekering gestaan. Velen ontvingen ze. Ook Kleingeloovige kan die ontvangen en moet daartoe *denken aan de dagen van ouds.* Vreest kleingeloovige voor zelfbedrog, omdat al die heerlijke bevindingen weer voorbijgingen, echter wordt hij geleerd niet in duistere dagen, maar *als hij in 't licht is, zijn staat vast te stellen.* „Mogelik is het verre het beste, dat men dat geduirig soeken na *allerley merkteekenen* in sulk een ongestaltige duisternisse, en dat disputeeren over de genadestaat, achterlate en maar eenvoudig redeneere: O het sij dan met my so als het wesen mag, 't zij dat ik bekeert of onbekeert ben, evenwel weet ik dog uit het H. Woord, dat ik geduirig als een elendige tot Jezus moet komen om versoeninge en heyligmakinge te vinden. En laat het dan maar uwe sugt syn, dat gy versoent en geheyligt moogt sijn, of het den Heere op syn eygene tyd behaagde uwe duisternis voor sijn angesigte tot ligt te maken" (415).

Begenadigde verhaalt, *hoe hij tot verzekering kwam:* „'t Was of ik *bevindelik hoorde:* Ik ben uw God en de Godt uws saads tot in eeuwigheyd, Gen. 17 : 7. Want Godt vervulde nu alle mijne begeerte en gaf my myne bede, die ik om versekeringe hadde uitgestort, geevende my *veele dierbare segelen op mijn herte.* Dan: ik weet dat mijn verlosser leeft, myne nieren verlangen in myn

[1]) Z. b. Comrie over de verzekerdheid des gevoels.

schoot, Job 19 : 25. Dan: ik weet in wien ik geloofd heb, en dat hy magtig is myn pant by hem weggelegt te bewaren tot dien dag, 2 Tim. 1 : 12" (416—417). De gevolgen hiervan waren sterkte tegen de zonde, gehoorzaamheid en *vertrouwen op God*. „Nu wierde ik bewaard voor dat ongelovig hertgerel, voor soveel disputeren en twyfelen omtrent myn genadestaat, kunnende telkens, ja selfs in duisternis geloven en vertrouwen op mynen genadenryken Verbonds Godt, Jes. 50 : 10, ja wanneer er ook een ongelovige redenerende en disputerende gedagte in myn herte opquam, hadde ik sterkte in myn gesegenden Heyland, om hetselve te wederstaan; my aanstonds voor den hertenkenner ondervragende, of ik niet menigmaal het verbond gemaakt en genade in syne ogen hadde gevonden" (419).

Ook *onbegenadigden* troosten zich, maar zonder grond, wijl ze zich laten leiden door *uiterlyken zegen*, een *zorgelooze conscientie* en *zelfbedrog*. Tusschen *ware vrede* en *valsche vrede* is een groot onderscheid. De eerste „rust op de bevindinge", wordt verkregen na veel strijd, gaat gepaard met verteedering en waakzaamheid des harten; de laatste kost geen strijd, vloeit uit eigenliefde en zelfoverschatting voort, blijft bestaan ook bij een slordig, zorgeloos leven.

Een vrucht der verzekering is ook de *lust om ontbonden te zijn* en in de haven der rust te komen, vlekkeloos en nabij Christus te zijn. Echter gaan er velen naar den hemel, die de voorsmaken des hemels nooit ruim gehad hebben.

DE „ONGESTALTEN".

Niet altijd is echter de zielsgesteldheid van den begenadigde zoo goed als die tot nu toe beschreven werd. Integendeel, daar zijn vele „ongestalten". Deze *beginnen* [1]) reeds, als een begenadigde er zich over verwondert, wanneer hij hoort „dat een opregt christen wel eens zeer duister, dodig en rondsom elendig kan worden". Hij verdenkt, wie zoo klagen, van traagheid, onbeslistheid, zondige toegevendheid en nalatigheid. Hij acht zichzelf niet in staat om van zulk een Heer af te zwerven.

„Ergere sig, die sig ergert, hij sal nimmer geërgert worden", Matth. 26 : 3.

Hoeveel goeds hierin ook moge zijn, waar hij immers lust heeft

---

[1]) Agtiende t'Zamenspraak: Van de heimelijke gestaltelijke hoogtens der ware Christenen, die den weg tot hun val banen en veroorzaken.

om te strijden en te bidden en den weg der godzaligheid te bewandelen, hierin zijn tevens „*hoogten* en *trotschheden*" des harten verborgen, nl. 't verdenken en hard beschuldigen van duistere zielen. Ja, zelfs Kleingeloovige kent wel van die hoogten. Als hij 't eens goed had, dacht hij menigmaal: „O dat die getrouwe leeraar of die godsalige, dat nu eens wist sag of hoorde, die soude nogal wat goeds van my denken: ja, was ik nu eens bij dese of geene getrouwe leeraar of christen, die veel ligt heeft, so soude ik nu nog al eens mijn sieletoestant en alle myne verborgene werksaamheden kunnen openleggen en vertellen" (437).

De reden van zulke heimelijke hoogten is: „*onkunde van Gods souvereynheid*, die vernedert en verhoogt dien hij wil, de een geeft hij ligt de ander duisternis". Verder een *te hooge gedachte van zich zelf*, voortvloeiende uit een meten van zichzelven met zichzelven, een meten van zijn kracht aan zijn bereidwilligheid, onkunde omtrent de kracht der verdorvenheid. *Afhankelijk* te werken is den oprechten dikwijls zoo moeilijk, al ras komt eigen verkeerde werkelijkheid er wederom onder [1]). De uitdrukking van den Heidelbergschen Catechismus vr. 103 moet meer bevindelijk geleerd: „dat ik Godt door synen Geest in my werken late en den Eeuwigen Sabbath in dit leven anvange" [2]) (441).

Zoo verbeeldt de begenadigde zich, groote dingen te kunnen uitvoeren „sonder dadelik te bevinden, dat hy waarlik sonder Jesus niets kan. Joh. 15 : 5".

Om zulke *ongestalten te voorkomen* is noodig: „een regt begrip van Gods souvereinheid te hebben en anderen niet liefdeloos te verdenken; te leeren, geen al te grote liefkosingen omtrent gevoelige en hert-verwijderende vertroostingen te hebben, die men in het begin sijns wegs met veel gevoeligheyd heeft genoten, het welk dan wel eens nare quellinge veroorzaakt, als men die daarna moet missen en derven" (444). Men moet daarom op verandering voorbereid zijn en in voorspoed aan duisternis denken. Aanhoudend gebed en waakzaamheid is noodig. Kleingeloovigen bouwen te veel op hun *gestalte*, denken en verlaten zich daarop, dat als ze de eene hebben, de andere er ook, als in een onverbrekelijke schakel, op volgen zal; als zij b.v. de zonde zien, dat dit moet leiden tot droefheid over de zonde, en dat wederom tot toevluchtnemen tot

---

[1]) Aanmerking v. d. faculteit No. 10.

[2]) Aanmerking van D. van der Keessel. Z. b. Hoofdst. X, Vereeniging met God en leven in Zijn gemeenschap.

Christus. Zoo meenen zij, dat die gestalten in zichzelven machtig zijn hen staande te houden, terwijl dit toch alleen Jezus en Zijn Geest kunnen doen. Van *Hem* is de geloovige afhankelijk en *niet van zijn gestalten*. Deze laatsten kunnen nooit eenige werking hebben onafhankelijk van den Geest.

De ongestalten openbaren zich [1]) aldus: Plotseling verliezen de godzaligen hun kracht of ook langzamerhand zonder 't zelf te merken. De reden van dit laatste is, dat ze beginnen te steunen op andere dingen: — op hooggevoelende gedachten, op de toejuiching van menschen, bijzonder van wijze en godzalige, op korte opwekkingen, „die haar doen denken dat sy nogal niet ledig, maar opgewekt leven voor den Heere, al heeft het geene wortelen of doorbrekende kragt tot oefeninge in deugt en heyligmakinge. Ja bysonder is hier van ook nog de rede, omdat sy haar Zielsstaat niet geduirig ondersoeken, of sy in de genade vorderen of niet; maar slegs onderstellen, dat sy nog al vry wel sijn. Doet er bij, dat sy geene geduirige agt geven op de uitgangen van haar herte en also by de naukeurige weegschaal des heyligdoms sig niet geduirig toetsen, terwijl de Conscientie haar pligt als Rigter voor den Rigter des hemels niet getrouw waarneemt" (453). In zulk een ongestalte komen de godzaligen menigmaal tot moedeloosheid, tot verwerpen van haar staat. De bevindingen konden immers inbeelding zijn of de „flikkervreugde van tydgeloovige". Dan smeekt de ziel, dat de Heer haar moge onderzoeken en toetsen en haar tonen bij hemelsch licht of haar vorige bevindingen werkelijkheid en oprechtheid waren.

Nog *grooter* kan de *duisternis* echter worden als een christen onaandoenlijk wordt onder de goddelijke waarheden, bevinding slechts uit zijn herinnering kent en moet klagen: „Het ligt myner ogen is geweken, ook selve syn sy niet by my" Ps. 38 : 11. De ongestalten verergeren, zoodat de lust om de middelen waar te nemen, 't Woord te hooren en te lezen, verdwijnt; men kan er zijn gedachten niet bijhouden, men kan niet bidden, de Avondmaalsviering blijft zonder uitwerking, het gezelschap van levendige godzaligen is een last, de liefde tot de godzaligen is koud. „Sij geloven niet dat er voor haar herstel te wagten is, sy agten haar niet

---

[1]) Negentiende t'Zamenspraak: Van den gestaltelyken voortgang der opregten tot allerlei ongestalten en wel: dat zijne gemeenschap met God afneemt, zijn licht verdonkert, zij negenegenheden verkoelen, en hoe hij daaronder werkzaam is.

uitverkoren te syn, geen leven nog genade te hebben, onder de toorn Gods te liggen en Eeuwig te sullen verloren gaan: dit sluit hare herten maar toe, hoewel er schrik en vreese is" (471).

Onbegenadigde houdt meer van christenen, die altijd vroolijk en getroost zijn en niet weten van zulke ongestalten, — maar ze toonen daarmede niet anders dan arme „letterrasebollen" te zijn, die Lodensteyn aldus zich laat uiten:

„Ik weet van min, van onmin, vreugt of pijn,
En als dan eens dees tyd verschiet
Wat kan ik meer als in den hemel sijn."

Nog meer kunnen de verdorvenheden toenemen en hare kracht doen blijken, als een godzalige *geen voornemens tegen de zonde* [1]) neemt, de begeerlijkheid toestemt, groote zonden begaat zonder er tegen te strijden. Zegt Onbegenadigde, dat dit niet met den genadestaat kan bestaan; het antwoord luidt, dat dit 't geval alleen is, als iemand *altijd* zoo tot zonde geneigd is en er zijn element in vindt. Maar zoo is het met den begenadigde niet. Hij verkwijnt in droefheid daaronder.

Kleingeloovige klaagt, dat hij zijne zonden belijdt, er tegen bidt en er toch in stort en geenerlei vooruitgang bespeurt. Geoefende bemoedigt hem door op te merken, dat zijn moedeloosheid juist *voortvloeit uit zijn begeerte om nabij God te zijn*. Ook kent hij nog niet genoeg de wegen Gods, Die nu eens in 't licht, dan in de duisternis brengt; evenzeer heeft hij een verkeerd begrip van het „*beter worden*". Dat bestaat toch niet in „hoe langer hoe gevoeliger, togteliker en verquikkeliker in het genot van de liefelike zielsaandoeningen te worden"; maar het „geestelike leven bestaat in de vereeniging met God in Christus en vertoont sig in de *verstandige uitgangen des herten na Godt*, vereeniginge met deszelfs wille en in het opsigt hebben tot Godt, in gedagte, werksaamheden, woorden en daden, gelyk W. à Brakel seer soet uitdrukt: maar dese sielen letten alleen op de *hartstogt* en *gevoelige bewegingen*, ja op de klare openbaringen van Godt an de siele, dit agten en oordeelen sy alleen voor het leven der genade en als sy dat dan niet vinden, gelijk het seker so dikwijls niet sal bespeurt worden, dan meynen

---

[1]) Twintigste t' Zamenspraak: Van de verdere ongestalten der Christenen, dat hunne verdorvenheden toenemen, dat zij werkeloos worden, zich achten verlaten te zijn, neffens de oorzaken daarvan.

sy, dat sy veragteren en slimmer worden, ja dat sy geen geestelik leven hebben en dat sy afgesneden sijn, Ps. 88 : 6" (484). Wat het *levendiger worden der zonden betreft*, vele worden opgemerkt en bestreden, waaraan in den natuurstaat ongemerkt werd toegegeven. Ook wordt de zonde levendig door het gebod, zoodat een begenadigde doet, hetgeen hij niet wil. Wat aangaat het vruchteloos strijden, de oorzaak hiervan is, dat men strijden wil in eigen kracht, of dat de vijand zijn uiterste krachten inspant.

Het ongelukkigst echter zijn begenadigden er aan toe in geestelijke verlating. [1]) Zij zijn dan echter niet verlaten „ten opsigte van een geheele ontbeeringe van geest, leven en personele nabijheyd van den Heere Jezus, maar hun verlating is een *langwijlige inhouding van de gewone medewerkinge* en *invloeden* des H. Geestes, tot verligtinge, versekeringe van syne gunste, vertroostinge, kragt tegen de sonden, tegen de anvegtingen en tot hulp tegen inwendige en uitwendige wederweerdigheden. Vader, Soon en Geest verbergen sich. De siel wort duister, verward en ongevoelig" (496).

De *oorzaak* dezer verlating kan zijn *aan Gods kant*, zooals in de geschiedenis van Job, om Zijn souvereinheid te betoonen; om bij 't gemis der genade het bezit meer te doen waardeeren; om Zijn heiligheid te openbaren, waardoor, hoewel een geloovige Hem aangenaam is in Christus, toch diens verdorvenheden Hem mishagen; om zorgeloosheid en zondigheid te straffen; te kastijden wegens misbruik Zijner goedertierenheid; om de gehoorzaamheid te beproeven, of ze niet is, als die van een huurling, alleen als hij 't goede geniet; om lijdzaamheid te oefenen; om de goddelijke deugden van onveranderlijkheid, trouw en lankmoedigheid te openbaren, waardoor Hij de zijnen ook in duisternis toch in waarheid niet in den steek laat. [2])

De redenen *van de zijde der ziel* zijn zeer vele o. a.: val in zware zonde, zorgeloosheid, wereldgelijkvormigheid, verzuim van de genademiddelen bij het opgaan in tijdelijke dingen, gebrek aan opmerkzaamheid bij goddelijke ontmoetingen, minachten van geestelijke genietingen of zelfverheffing daaronder. Begenadigde en Kleingeloovige stemmen het toe uit eigen ervaring. Kleingeloovige erkent, dat hij zijn oploopende driften een heiligen ijver des Geestes noemde, zijn lossen en onteederen wandel Christelijke vrijheid. Hij beging stoute zonden, gaf zich toe aan mindere. „O konde ik se nog sien en

---

[1]) Hier aangehaald W. à Brakel, *Redel. godsdienst*, Dl. II blz. 680.

[2]) Aangehaald J. Brown, *Christus de weg* blz. 321.

belyden, in schaamte en ootmoet my bukken voor den hogen Godt; maar och, dit vermeerdert myne elende, dat myn koude en vervrosene herte onder dit alles ongevoelig blyft toegesloten" (506).

„O, myne dierbare vrienden," antwoordt Geoefende, „uwe toestant is deerlik, en nogtans vind ik *meer herte om u te beklagen als hardelik te behandelen.*"

„De *bedoeling Gods* bij syn verlating is, — behalve om syn souvereinheyd over 't schepsel te doen gevoelen, — om te tonen, dat al 't goede zyn werk is, opdat geloovigen hem danken"; om hen ootmoedig en klein te maken; om de genade, die in hen is door deze beproeving meer aan 't licht te brengen, zooals de lijdzaamheid van Job en de gehoorzaamheid van Abraham; „om haar niet alleen op gevoel: maar *op gelove te doen leven.* Dat is waarlik een gemeene swakheyd in des Heeren volk, dat sy al te veel van *gevoelige genade* afhangen, en als sy die missen, dat sy dan haar geheele staat verwerpen. Daar wil haar de Heere door desen weg, wat meer van losmaken en, niet siende en gevoelende, evenwel leeren *geloven*, ja als sy in 't duister wandelen en geen ligt hebben, dan nog evenwel *te vertrouwen op den Heere* en te steunen op haar Godt, Jes. 50 : 10. En dat als een middel om haar te meer *vast* te stellen, want gelyk hy door die beproevinge haar geloof meer oefent en so vaster en dieper wortelen doet schieten, so wort ook *het leven op geloof* (een meer *bestendige* gestalte) nergens na so ligt geschud en geslingerd, als het leven op gevoelige genietingen, die *seer onbestendig* syn" (508).

Godzaligen zetten hunne onbestendigheid „nooit op de rekeninge van deugt en godsaligheyt, maar sulks wenschen sy als *haar sonde* en *ongestalte* te veroordeelen". De H. Schrift spreekt ook van ongestalten in de geloovigen Hosea 14 : 2, Klaagliederen 3 : 18, Zef. 3 : 12, 19, Jes. 54 : 11, Joh. 15 : 5, Matth. 9 : 15, Jes. 36 : 6.

Aan allerlei bestrijdingen en aanvechtingen [1]) heeft een godzalige het hoofd te bieden. Allerlei booze inwerpselen en slechte gedachten verschrikken hem soms, zooals Bunyan in zijn Christen-reize ook beschrijft. Allerlei atheistische overleggingen kunnen ook in 't hart opkomen. De *oorzaken* hiervan kunnen zijn: nalaten van het onderzoek des Woords en van het gebed, het toegeven aan zonde, het al te diep willen indringen in geheimnissen, het lezen van atheistische boeken. Twijfelingen kunnen er zijn, of *Gods Woord* wel betrouw-

[1]) Eenentwintigste t'Zamenspraak: Van de ongestalten eens Christens onder bestrijdinge, aanvechtinge, kracht van ongeloof en twijfelingen.

baar, en of de *weg der bevindinge* wel de *ware* is, of dat letterkundige en uiterlijk deugdzame menschen het beter voor hebben. Zoovelen van 's Heeren volk ziet men toch struikelen en droevig verachteren in de genade. Echter blijkt het Woord den godzaligen toch altijd weer *goddelijk, omdat ze er de innige verborgen gestalte des harten in vinden.* En geen anderen kunnen toch ook Gods volk zijn, dan die het heil bevindelijk in Jezus zoeken.

Zeer smartelijk zijn de *aanvechtingen des Satans*; zelfs kan hij, als iemand in een goede gestalte verkeert, tot bidden aanzetten, waardoor die gestalte verloren gaat en het zoo blijkt, een inwerpsel des boozen geweest te zijn. [1])

Ook hebben begenadigden telkens twijfelingen omtrent hun genadestaat. Er is soms vrees, dat de zonde tegen den H. Geest is begaan. Maar, wie zich daarover bekommerd maakt, heeft juist in zijn bekommernis het bewijs, dat hij het niet heeft gedaan. Velerlei zijn de redenen, die een begenadigde zijn genadestaat doen wantrouwen, en hem opsluiten in „het slot van twijfelmoedigheyd" (Bunyan). Zij durven dan niet strijden tegen hun ongeloof, uit vrees van zich met een schijngeloof te zullen bedriegen.

Begenadigde deelt mede, hoe hij daaruit verlost werd. „In dit doolhof swierf ik om, totdat het den vrymagtigen God behaagde mij te redden. Schielik quam mij te binnen, o mijne siele, het sij dan met u soals het is, dit weet gij dog, dat gy twee bijsondere saken nodig hebt: om met alle uwe elende geduirig om versoeninge tot Jesus te vlieden en kragt en sterkte te begeeren om maar gehoorsaam voor dien alles weerdigen Godt te leven" (533). Toen liet hij het redeneeren en disputeeren na, hield zich alleen met deze beide dingen bezig en kwam tot licht.

Mede een reden van twijfelingen is het *verkeerde begrip van den aard en de natuur des geloofs*, zooals de uitmuntende H. Witsius daarover ook spreekt. Men moet toch zichzelf onderzoeken, niet of men een *sterk* of *zwak*, flauw of levendig geloof heeft, maar of men het *wezen* des geloofs bezit. Vormt men zich nu omtrent dit wezen een verkeerd denkbeeld, dan blijft men in twijfel.

„Also leert de ervarentheyt getrouwe leeraars, dat niet weynige verlegene sielen in die meyninge gestoken hebben, dat het wesen des geloofs, bestaat in eene *gewisse versekertheyt en aangenaam gevoelen* van de liefde Gods, en in de volle versekertheyt van hare saligheyt, welke saken als sy in haar selve niet gewaar wierden,

---

[1]) Aanmerking van V. d. Keessel z. b. 282.

so schrabben sy sigselfs door een onbarmhertig oordeel uit de rollen der gelovigen; deselve nogtans aangaande de natuir des geloofs beter onderregt sijnde en onderwesen, dat die dingen, die wy even genoemt hebben eer heerlike vrugten van een sterk gelove sijn, als wesentlike daden van het waare geloof, quamen allengskens wederom tot een geruste sielestaat" [1]). Ook kan een godzalige in zoo'n verwarden zielestaat verkeeren, dat het onmogelijk is, kalm over zichzelf te oordeelen (536—43).

Om de slingeringen des ongeloofs *te boven te komen*, is noodig: „gebed en het leggen van het fondament van gegronde kennis van God en alle dierbare waarheden des H. Evangeliums, neffens de eygene en waare natuir des geloofs en deszelfs oefeninge omtrent den geseegenden Christus". Aan de verkeerde, ongeloovige redeneeringen des harten moet geen geloof geschonken worden, onder het gebruik der middelen naar goddelijke hulp worden omgezien, en een hartelijk en vroolijk vertrouwen op den Heere gezocht. *'t Is de plicht der begenadigden op den Heer te vertrouwen*, Ps. 15 : 9, 11. De aartsvaders, de martelaars, de hervormers geven hierin een voorbeeld, dat nagevolgd moet worden.

Onbegenadigde stemt met dit laatste volkomen in, terwijl hij de twijfelmoedigheid van Kleingeloovige veroordeelt. Hij begrijpt echter niet, „dat sulk een blijmoedige versekertheyt des geloofs aan alle opregte Sionieten niet gegunt wort, ja selfs niet altijd aan de helden Gods." Dat komt, wijl hij niet verstaat, dat het Woord wel vermaant tot geloof, „maar er is een groot onderscheyt tusschen *moeten* en *kunnen* gelooven, waartoe niet minder als een goddelike, alvermogende kragt nodig is. Ef. 1 : 19. O! hoe vele arme sielen *verbeelden haar*, dat sij op den Heere vertrouwen, wanneer sij, met een ydele hope en styve inbeeldinge sichselfs laten voorstaan, dat de Heere *haar* God is, alschoon sij nimmer in waarheyd tot hem als elendigen en verlorenen sijn henengevloden, nog God in Christus tot hun versoende Godt hebben ondervonden en alsoo vertrouwen sij op haren vyant, die met een ijseren scepter sal verpletteren, ja, sal in stukken slaan als pottebackersvaten, alle diegeene, die den Sone niet kussen en tot Hem geen toevlugt nemen. Ps. 2 : 12" (540).

---

[1]) cf. Strijd over het geloof.

Begenadigde en Kleingeloovige belijden nu de ongestalte, waarin zij verkeeren.

Kleingeloovige verschilt in zijn ongestalte hierin van Begenadigde, dat deze er nog over kermen en klagen kan, terwijl zijn hart als toegesloten is. „Ik schijn in de sonde te willen blijven, sonder ooyt weer op te staan of herstellinge en genesinge te soeken," zegt hij.

Geoefende bemoedigt hem nu door herinnering aan andere godzaligen, die in gelijke omstandigheden verkeerden. Ps. 84 : 7. Ps. 88 : 5 en 6, Ps. 119 : 15. Dit baat Kleingeloovige nog niet; zij toch konden nog gelooven, dat de Heer *hun* Verbonds-God was: „Konde ik maar gelooven, ik soude eenige moed scheppen en herstel soeken." Geoefende vermaant verder, om te gedenken aan de dagen van ouds, aan vroegere bevindingen. Kleingeloovige kan vroegere bevindingen niet ontkennen; maar zijn tegenwoordige toestand is zoo ellendig, dat hij niet hopen durft. Maar hoe ellendig deze zij, merkt Geoefende aan, zijn toestand verschilt toch van dien der natuurlingen, daar hij onderscheid kent tusschen natuur en genade en ongenoegen heeft in zijn ongestalte.

Begenadigde gevoelt zich onder deze bestieringen opgewekt: „O waarde Heer! myn herte raakt aan 't wemelen en bewegen onder uwe dierbare voorstellingen; ik kan niet loochenen of gij hebt daar mijn naam en gestalte genoemd. O mijn lust word gaande" (546). Kleingeloovige kan echter nog niet anders dan zuchten: „O wilde mij de Heer *lust* geven om herstel te begeeren en te soeken" (547).

Geoefende vermaant beiden oprecht te zoeken. „Begeert gij, dat de dierbare Heere Jesus u eens wederom mogt kussen met de kussen sijns monds. Is het uwe opregte resolutie om den Heere onder alle sijne ingestelde ordonnantie ernstig met bidden en schreyen te soeken" (547). Begenadigde bevindt het alzoo bij zichzelven, maar wenscht toch nog: „Wilde de Algenoegsame maar *hertelike* lust, Geestesinvloet en kragt schenken."

Kleingeloovige overreedt zichzelf met allerlei beweegredenen: „omdat Godt 't weerdig is Hem te soeken, en 't nalaten onbetamelik is — hij 't verpligt is — Jesus hem noodigt en hij er nu ook lust toe vindt: Ik sal tot den Koning gaan, komme ik dan om, so komme

---

[1]) Twee en twintigste t' Zamenspraak: Van het begin en voortgang der bevindelijke herstellinge van een innig Christen, neffens zijne daaruit genotenen vruchten en verdere bestieringen.

ik om." Geoefende vermaant verder om 't dan ook te *doen*, zich er voor te wachten, met ongeloovig disputeeren zijn staat te verwerpen; integendeel naar Jezus uit te zien en zich te houden *onder de genademiddelen*, al valt dit soms „lastig en moeilijk voor 't vlees".

Begenadigde erkent nu, dat hij op zijn dringend, aanhoudend gebed hersteld is. God leidde hem in in *zijn vorige bevindingen*; het werd hem gegeven „een gelovige sluitrede des geloofs op te maken, met vele overredinge en verquikkinge: ik hebbe genade in de ogen des Heeren gevonden, *ben waarlik bekeert* en een erfgenaam des Eeuwigen levens. O! eeuwig lof sy den name syner heerlikheyd in sijn Wondersone, mijn gesegende Middelaar en borge" (555). Dit ging gepaard met veel genieting en ruimte en vrede en lust om ontbonden te zijn en nieuwe overgave aan Jezus.

Kleingeloovige ondervindt hierop ook eenige herstelling en wenscht, dat „de Heere my wil verweerdigen om door ongeloof Syn Heylige naam niet wederom te onteeren, maar gunnen, dat ik met mijn kleine kragt mag voortgaan in de wegen des Heeren tot dewelke de Heere mijn herte geneygt heeft" (557).

Niet nutteloos zijn echter de ongestalten geweest. De barmhartigheid des Heeren, de wijsheid Zijner wegen, de boosheid van eigen hart deden ze kennen; voortdurende afhankelijkheid, waardeering van het „minste genadeblikje", medelijden met ellendigen, waakzaamheid en gebedsijver werden er door geleerd. Om nu niet weer terstond af te wijken, moet met deze lessen voortdurend voordeel worden gedaan, moet er gehoorzaamheid zijn om zich aan de leidingen des Heeren steeds te onderwerpen, opmerkzaamheid om Zijn geringste wenken op te volgen. In voor- en tegenspoed, in duisternis, in strijd, in alles zal Jezus dan de zijnen leeren en besturen. En ook: „gebruik immer meer en meer de *dierbare genademiddelen* wyslik en vlijtiglik, want de Heere is *gewoonlik daaronder werkende*; alleen gebruikt se op de regte wijse, niet om er op te rusten, maar om daaronder uit te sien naar den Oceaan selve, uit welcke alle volheyt, verquikkinge en sterkte voor uwe siele moet hervoort vloeyen" (561). Een goede gestalte wordt bewaard door die te erkennen en te waardeeren, door te vreezen ze te verliezen en te misbruiken; door onder gebed afhankelijk van den Heer te werken. Door hoogmoed wordt ze verloren, door ootmoed behouden.

HET GODVERHEERLIJKEND LEVEN VAN DEN INNIGEN CHRISTEN EN ZIJN ZALIG STERVEN.

Een hersteld christen begeert *getrouw te zijn* aan God. [1]) Hij streeft naar eenvoud en oprechtheid. Echter heeft de allerheiligste nog slechts een beginsel der volmaakte gehoorzaamheid, maar hij begeert naar *alle* geboden Gods te leven. Catechismus vr. 114.

Zijn talenten wenscht hij ten nutte van andere menschen te gebruiken. Hij heeft *medelijden met onbegenadigden*. Hij neemt deze slangen en adderen [2]) op, draagt ze den Heere voor, dat Hij het slangenhart er wil uitnemen. Hij wenscht ze hun ellende en gevaar onder 't oog te brengen. Kleingeloovige belijdt hierin zijn tekortkoming door menschenvrees en traagheid, en waarschuwt hij al, hij doet dit zoo ongeschikt, dat 't maar verbittering en ontstichting veroorzaakt. Geoefende vermaant hem het toch niet op te geven, maar geschiktheid en vrijmoedigheid te zoeken door het gebed, want een groot loon is aan dat belijden van Jezus voor de menschen verbonden. Onbegenadigde zegt: „Mijns oordeels heeft Kleyngeloovige daarover niet te klagen, dat hij geene menschen ontdekt en waarschouwt, want als ik het de regte naam sal geven, so geschiet dit veroordeelen en verdoemen veel te veel van de vromen omtrent die menschen die juist van hare gesintheyt niet syn" (580). Wat Onbegenadigde veroordeelen noemt, is echter juist een blijk van liefde.

De begenadigde *acht de vromen*, heeft ze hartelijk lief, oefent met hen de *gemeenschap der heiligen*, is één met hen in 't genot der geestelijke goederen. Hij deelt in hun smarten, heeft medelijden, als ze in zonde vallen. Kleingeloovige beschuldigt zich weer, dat hij „'s Heeren volk niet so dierbaar boven alle natuirlingen schat, als die regtveerdigen, die overtreffeliker sijn dan haar naasten, Prov. 12 : 26." Daarom is zijn vrees, „Of ik wel waarlik een geselle ben dergeenen die Godt vreesen, Ps. 119 : 63" (585).

In *de verheerlijking Gods* vindt de begenadigde zijn lust. De beschouwing van Zijn deugden en van Zijn verlossingswerk geeft hem tot deze verheerlijking ruime stof. Met het *hart* wordt God verheerlijkt, als het zich in Hem verkwikt, over Hem verwondert en in wederliefde ontbrandt. Met *woorden* en *daden* geschiedt dit

---

[1]) Drie en twintigste t' Zamenspraak: Van den hartelijken wensch dadelijke betrachtinge van den herstelden christen, in getrouwheid, verheerlijkinge Gods, stichtinge des naasten en bevordering van zijn eeuwig h

[2]) Waarschijnlijk heeft Sch. hier het oog op Marc. 16 : 18.

niet minder, o. a. wordt een „overdeftige" spreuk uit de Pirke Abboth, en het voorbeeld van heidensche wijsgeeren hier aangehaald, en hun „heylige reeden en godvrugtig voornemen" ten voorbeeld gesteld [1]). Dit geeft weer reden tot klagen aan Kleingeloovige, die nu echter vermaand wordt *niet een genoegen in klagen* te vinden en in plaats daarvan *liever den medicijnmeester te zoeken.*

Onbegenadigde zegt, dat hij God ook prijst; maar dat is slechts inbeelding, omdat hij in waarheid Gods weldaden niet eens kent, Zijn heiligheid niet bemint, en niet weet, dat de ware Godsverheerlijking gepaard gaat met een vurige begeerte om van alle zonden bevrijd te worden.

't Is des christens oprecht verlangen, *Gods raad getrouwelijk uit te dienen* [2]), terwijl hij wenscht in beproeving en verzoeking gesterkt te worden en over alle geestelijke vijanden te triumfeeren. God is immers machtig het kwade ten beste te keeren; uit het doodelijkst vergif een medicijn voor de ziel te bereiden en de bitterste coloquinten te maken tot een gezonde en heilzame spijs. De dood wordt niet meer gevreesd, wijl die bevrijdt van alle ellende en van het lichaam, „dat door de sondige bewegingen een gevankenisse der siel geworden is". Een christen begeert *blyde te sterven* als een Mozes en Aaron, van wie de Joden zeggen dat zy „onder het kussen gestorven sijn, om uit te drukken dat hare sielen de omarminge des Heeren midden in den dood genoten heeft" (604).

Begenadigde weet *een voorbeeld* mee te deelen van iemand, die aldus stierf na tijdens zijn leven veeltijds in bekommering en duisternis geweest te zijn. Uitvoerig vertelt hij de geschiedenis van diens sterfbed.

Onbegenadigde hoopt ook zoo te sterven en troost zich met 2 Cor. 5 : 1 : „Wij weten dat zoo ons aardsche huis dezes tabernakels gebroken wordt, wij een gebouw van God hebben, een huis niet met handen gemaakt, maar eeuwig in de hemelen." Hij heeft echter geen recht zich dien troost toe te eigenen, omdat er eene *conditie* aan verbonden is. Alleen, wie kan zeggen: Christus is mijn leven, kan er bijvoegen: sterven is mij gewin, Phil. 1 : 21. De wensch van onbegenadigden, die immers niet aan deze conditie voldoen, is een Bileamswensch, Num. 23 : 10: „Mijn ziele sterve den dood des oprechten en mijn uiterste zij gelijk het zijne."

---

[1]) Aanmerking van de faculteit No. 12.

[2]) Vier en twintigste t' Zamenspraak: Van de hartezucht van een innig christen, om Gods raad getrouwelijk uit te dienen in zijn leven en getroost sterven.

Het *einde der onbegenadigden* [1]) is geheel anders. Met Socrates moet gezegd worden: een godloos man is ongelukkig, zelfs als hij gelukkig is. Tijdelijke weldaden zijn hem een vloek; geestelijke, het evangelie, een reuke des doods ten doode. Ook komt God er op aarde reeds velen verschrikken. Een nare dood is hun deel en na den eersten wacht een tweede dood. Toch blijft Onbegenadigde hieronder zorgeloos: zoo erg zal 't wel niet zijn, meent hij.

Daarentegen is de *gelukzaligheid der begenadigden* in 't hiernamaals zoo groot, dat die alle bevatting van het allerverstandigst begrip te boven gaat. Ook is ons de helft niet aangezegd.

Een christen wordt er verlost van allerlei ellende en van allerlei vijanden. Vooral ook: „daar syn se volkomen verlost van de inwonende sonde, van dat bose, sondige en ongestaltige herte. O, hoe menigmaal is hier hun elende en klagte, dat sy met so een lichaam des doods moeten omsukkelen, Rom. 7 : 24; een traag, afkerig, vyandig en so lustelose vlees omdragen, dat niet opwelt als verdurventheden en lusten, die haar menigmaal als een swerm bijen omringen. — O, daar altijd vlot en veerdig, altijd belust en gewillig van herte te sijn om suiverlik sonder onlust, sonder eenige tusschenpoos, die alles weerdige Godt te kennen, te lieven en te loven. Och, wat sal dat een onuitsprekelike sake syn" (632). Dan geen beangstigende twijfelingen meer omtrent zijn staat. „Verquikkelik is het hier voor des Heeren kinderen een straaltje der Goddelike liefde en der genietinge van sijn soete en salige gemeynschap te ondervinden. Het is haar als een hemel op aarde: maar, o, hoe ras verdwynen dese salige en dierbare gestalten door tusschenkominge van haare verdurventheden, — maar o! daar sal nimmer eenige verdonkeringe of verminderinge van blijtschap en verquikkinge, ofte der liefelike genietinge van Godts gemeynschap plaats hebben" (633). Niet langer middellijk, als hier op aarde, maar *onmiddellijk* zal God worden gekend en aanschouwd. De wil is daar met Gods wil vereenigd. Geen onvervulde begeerten blijven er over. De ziel verheugt zich in de hoogste blijdschap en ontvangt als een bekwaam werktuig een verheerlijkt lichaam.

Geoefende, Begenadigde en Kleingeloovige stemmen samen in het verlangen naar dezen heerlijken staat.

---

[1]) Vijf en twintigste t' Zamenspraak: Van het rampzalig einde der onbegenadigde en van het gelukzalig einde der begenadigde christenen.

Uitvoerig gaven wij den inhoud weer, omdat *Het innige Christendom* het hoofdwerk van Schortinghuis is. Zijne gedachten worden daaruit het best gekend in hun onderling verband. De strijd tegen Schortinghuis en zijne richting heeft zich vooral om dit boek geconcentreerd. Meermalen werden daarbij allerlei uitspraken uit hun verband gerukt, wat vaak aanleiding gaf tot onbillijke oordeelvellingen, zooals ook terstond blijkt, wanneer wij ze in hun verband zien.

De schrijver droeg, zooals wij reeds zagen, het werk op aan den heer Hora en echtgenoote. Hierbij sprak hij o. a. als zijne hoop uit: dat „ook dit mijn practicale werk onder de vleugelen van uwe gunstige bescherminge een veilige schuilplaats zal vinden". Zou hij, dit neerschrijvende, iets ervan hebben vermoed, dat een dergelijke bescherming zoo spoedig noodig zou blijken?

Volgens de gewoonte dier dagen werden aan het werk allerlei gedichten van vrienden toegevoegd, die, als om strijd, de voortreffelijkheid ervan prijzen. Het eerste is een vers van niemand minder dan professor Corn. van Velzen. Nuttig is het, zegt deze daarin, om Jehova's lieve kinderen wijzen raad te geven naar vereischte van hun staat en gestalte, en dwalenden den rechten weg te wijzen:

„Zodanig onderwijs zal 't vroome volk meest zoeken,
Maar 't minste vinden in de practicale boeken,
Als die niet van praktijk of oeffening zoo zeer
Gewagen dan van deugt en godsvrugt in de leer;
Dat is het Christendom doorgaans alleen beschrijven
Zoo als het *wezen moest'*, en daar in hangen blijven,
Of niet daarnevens ook het Christelyk bedrijf
Beschrijven zoo als *'t wordt gezien in ziel en lijf*,
Maar gij mijn Heer wyst aan de velerleie staten
Eens Christens, die van Godt geleert wordt en verlaten
En wat hij ondervind in licht en duisternis
Ja wat tot elks herstel het beste middel is."

Ook Schortinghuis' collega's uit de classis A. J. Dorrie van Lang-Akkerschans [1]) en C. H. Swijghuizen van Scheemda hieven een loflied aan. Zelfs zijn toen 15-jarige zoon Gerardus voegde er een gedicht bij.

Behalve van de opdracht voorzag Schortinghuis zijn boek nog van een lang inleidend vers en een woord vooraf aan den „deugtlievenden leser". Daarin uit hij zijn wensch, dat „*dit handvol koren*

[1]) Het tegenwoordige Nieuweschans.

mogte ruischen als de Libanon" [1]). De schrijver voorziet verachting van zijn werk, smaad, bedilling, laster van wereldwijzen. Velen zal het „*talmachtig*" voorkomen, zóó den gestaltelijken toestand van een innig christen te vertoonen. Hij troost zich echter, dat ook Paulus zich aller afschraapsel en uitvaagsel noemt. Van de schriften van vele geleerde en godvruchtige mannen uit vroeger en later tijd heeft hij gebruik gemaakt, dit telkens erbij vermeldende, om niet den schijn aan te nemen, als wilde hij hun woorden voor de zijne laten doorgaan. „Terwijl," zoo vervolgt hij, „ik ondertusschen ook tot roem van Godts vrije genade, in ootmoet en nederigheyd mag getuigen, dat ik het grootste gedeelte van mijne verhandelingen uit de suyvere fonteyne van het Goddelike Woord, dat de grond en toetsteen aller bevindingen is, en uit de Bibliotheek van myn hert en eygene bevinding gehaalt en opgedischt hebbe". Zelf toch kent hij, uit eigen ervaring, „het gemoet der vreemdelingen, omdat ik selve een vreemdeling geweest ben in Egypteland". Maar hij heeft tevens geleerd, wat het zegt, ontdekt te worden, te vragen: „wat zal ik doen om zalig te worden", als een verlorene tot den Middelaar te komen, hem te omhelzen, zijne liefde en gunst te smaken.

Waarover men het te recht oneens moge zijn naar aanleiding van dit boek, zeker niet hierover, dat het een klaar getuigenis van des schrijvers oprechte godsvrucht is. Deze geeft hem menige schoone gedachte, menige fijne, menschkundige opmerking, menigen wijzen raad in de pen. Deze doet hem ook dikwijls zichzelven corrigeeren, als zijn redeneering hem tot onjuiste of gevaarlijke gevolgtrekkingen bracht. Te recht werd hierop later door professor Van Velzen tegenover zijn ambtgenooten gewezen.

Smaad en strijd voorzag de schrijver, toen hij zijn werk in het licht zond, en, waar we het leerden kennen, verwondert ons dit niet. Het is dikwijls een woord op den man af. Hij stelt zonden en zondaren daarin menigmaal naakt ten toon, zonder er op te letten of die zondaren met macht en eer, ja eerwaardigheid zijn bekleed.

Was zoo tegenstand te voorzien, die waarlijk zijn oorsprong vond in ergernis wegens verontrusting des gewetens, toch hebben we ook hier niet te verwachten een zuiveren strijd tusschen licht en duisternis, waarheid en leugen.

In het geschrift zelf waren de elementen aanwezig, die den strijd

---

[1]) Z. b. Hoofdstuk XII over de beteekenis van dat woord in de Nijkerksche beweging.

onzuiver zouden maken. Evenals wij b. v. in Themmen's boek, *„Gesocht en gevonden"* [1]), met zijn genummerde vragen en antwoorden de *taal van het nuchter verstand* herkennen, zoo hebben we hier duidelijk de *taal des gevoels*; getuige de vele uitroepen, de opeenstapeling van bijvoegelijke naamwoorden en de superlatieven. Is de eerste dor en koud, maar tevens helder en correct, de laatste doet aangenaam aan door levendigheid en gloed; maar niet altijd is die gloed natuurlijk, het gevoel ontaardt meermalen in hinderlijke opwinding, en onhelderheid en incorrectheid geven aanleiding tot verwarring. Telkens treft ons gebrek aan duidelijke omschrijving, klare uitdrukking en juiste onderscheiding, en daartegenover allerlei tegenstrijdigheid. *„De Republiek der geleerden"*, die overigens het werk zeer gunstig beoordeelde [2]), vestigde hierop in hare aflevering van Mei en Juni 1741 nadrukkelijk de aandacht. Zoo wijst ze er op, dat de beteekenis van „gestaltelik" niet duidelijk is, dat de vijf nieten *„dierbaar"* worden genoemd. Toestemmers worden (blz. 269) eerst beschreven met kenmerken van bekeerden en worden daarna onbekeerd geheeten [3]). „Is dat," zoo wordt gevraagd, „ook niet, het hart der rechtvaardigen door valschheid bedroeven? Die andere zoo opsettelyk sal leeren, moet zichzelve wel verstaan en klaar uitdrukken, en hoe gewichtiger de stoffen zyn, hoe meer het op nette uitdrukkingen aankomt."

Te veel dialectiek is niet goed, maar gebrek daaraan doet eveneens schade. Het *„qui bene distinguit, bene docet"* wordt hier niet genoeg behartigd. Het misverstand, dat toch al altijd zulk een groote rol in iederen strijd speelt, wordt daardoor zeer in de hand gewerkt.

Hierbij komt nog, dat *„Onbegenadigde"* tot tolk wordt gemaakt van allerlei gevoelens, die door Schortinghuis blijkbaar aan zijn theologische tegenstanders worden toegeschreven. Soms is het niet moeilijk om in plaats van Onbegenadigde de namen in te vullen van meerderen, die zich in de laatste twisten deden gelden. Zoo worden deze en alle tegenstanders, die zich nog tegen hem zullen verzetten, bij voorbaat reeds gebrandmerkt als onbegenadigden, die mogelijk heel wijs zijn in de *letter*, maar blind, waar het op het

---

[1]) Z. b. bladz. 106.

[2]) *De Boeksael der geleerde waerelt* gaf Mei 1741 een overzicht van den inhoud zonder beoordeeling, alleen met de bijvoeging: ('t welcke wij wegens deszelfs innigheid en wezentlijkheit niet genoeg kunnen aenprijzen.)

[3]) Z. b. bladz. 160 vv.

wezen der zaak aankomt. Bleef in theologischen strijd, zoolang die alleen ging over àl of niet rechtzinnigheid, voor waardeering der personen nog eenige plaats, hoe zelden die dan ook gevonden werd; wanneer die strijd op dit terrein wordt overgebracht, komt steeds meer ook de persoon der strijders in het geding.

Maar laten we liever eerst toeschouwers zijn van den strijd, die nu ontbrandde, om er daarna een oordeel over uit te spreken.

HOOFDSTUK VIII

DE APPROBATIESTRIJD.

Waarlijk niet lang liet de strijd naar aanleiding van het *Innige Christendom* zich wachten. Hij begon reeds, vóórdat het werk nog het licht had gezien. Vóór de uitgave toch moest het worden goedgekeurd, 't zij door eene kerkelijke vergadering, 't zij door eene theologische Faculteit.

Dat Schortinghuis zich niet om approbatie tot zijne Classis wendde, laat zich begrijpen. Aan den strijd over 't geloof was niet lang geleden door de Synode een einde gemaakt. Deze en de nu juist hevig woedende twist over de conventikels hadden de gemoederen ten uiterste verbitterd. Bovendien was het oordeel, door Schortinghuis in zijn boek over de classicale vergaderingen geveld, alles behalve gunstig.

Daarentegen scheen hij omtrent de Groningsche Faculteit eene goede verwachting te kunnen koesteren. Professor Van Velzen was aan de familie Hora verwant [1]), vertoefde daarom meermalen te Midwolda en had waarschijnlijk voor Schortinghuis vriendschap opgevat. Hij sympathiseerde met diens streven, zooals hij dan ook niet schroomde duidelijk in zijn inleidend gedicht uit te spreken. Wat professor Driessen betreft, deze was immers zelve een vurig ijveraar voor het innerlijke Christendom [2]). In den strijd over 't geloof stond hij geheel aan de zijde van Schortinghuis, ja, trad hij niet alleen als bemiddelaar, maar zelfs als verdediger der vijftien „doleerende broeders" op. Lubbers, de vriend van Schortinghuis, werd door Driessen met waardeering genoemd in de inleiding van zijn boek, „*Oude en Nieuwe Mensch*", dat trouwens door

[1]) Z. b. blz. 30 en 64.
[2]) Z. b. blz. 23, 24.

dezen en twee anderen [1]) uit het latijn was vertaald. Eer steun dan tegenwerking zal Schortinghuis daarom hebben verwacht van zijn ouden leermeester en vriend, wiens woorden hij ook in zijn boek eenige malen met instemming aanhaalde. Ook kon hij goede verwachting hebben van Gerdes, den leerling en vereerder van Lampe, die evenals zijn leermeester aandrong op de praktijk der godzaligheid [2]). Verbrugge behoorde gelijk hij zelf tot de Voetiaansche richting [3]). Bovendien had hij vroeger reeds de approbatie van de Faculteit gekregen voor zijn „*Noodige Waarheden*". Zoo wendde hij zich dan nu ook deze maal vol vertrouwen met zijn verzoek om approbatie tot haar.

SCHORTINGHUIS EN DE THEOLOGISCHE FACULTEIT.

Alles was reeds voor de uitgave van het boek gereed. De Groninger Magistraat had aan Jurjen Spandaw een octrooi van vijftien jaren verleend voor het drukken en uitgeven van dit en de vroegere werken van Schortinghuis. Met verlangen en eene zekere spanning zag de schrijver naar het tijdstip uit, waarop dit geschrift het licht zou zien. 't Beste, dat hij bezat, had hij er in neergelegd.

Met goedkeuring van de professoren zou het werk eerst worden gedrukt, zoodat ieder een exemplaar ter beoordeeling kon ontvangen en de approbatie niet zooveel tijd zou roven. Dit geschiedde volgens den bijzonderen wensch van den drukker. Driessen had verklaard, dat er ten opzichte van een werk van Schortinghuis wel geenerlei zwarigheid zou zijn.

Toen een gedeelte afgedrukt was, werd dit aan de professoren ter beoordeeling gezonden. Hoe het door hen ontvangen werd, welken indruk het op hen maakte, deelde Gerdes later mede in zijn „*Historisch verhaal aangaande de akademische approbatie van de Hoog Eerwaarde Theologische Faculteit van de Universiteit van Stad en Lande over een zeker boek uitgegeven door Ds. Wilh. Schortinghuis, pastoor te Midwolda, genoemt het Innige Christendom.*" Hij beschrijft daarin, hoe de Faculteit „in deze bedorven tijden, waarin de waarheid struikelt op de straten, waakt tegen allerlei zielverderffelijke dwalingen van deze en gene, die het kostelijke lig

[1]) Oostbroek en Wieringa.
[2]) Z. b. blz. 30.
[3]) Z. b. blz. 20.

der waarheyd soeken te verduisteren, en die (volgens het voorbeelt van den Satan die, schoon hij uit de leugen is en de leugen doet, egter in een engel des ligts hemzelven weet te veranderen) *de waarheid onder een dekmantel van een inniger godsvrugt betwisten*" [1]). Terwijl zij zich nu hiermede bezig hielden, kwam het verzoek van Schortinghuis. „De agting voor 's Mans persoon en werk alrede bij andere gelegentheden in onse approbatie getoont," schrijft Gerdes, „de Keurstoffe, die door Zijn Eerw. behandelt wierd, de zegen die Zijn Eerw. op het werk zijner bediening heeft, de goede Reuk, die van hem onder de vromen uitging, de vriendelijke en onopgesmukte en gulle voorkoming van hem selve in deszelfs onderlinge verkeeringe met ons, verwekten altemaal goede indrukkingen en gunstige vooroordelen voor 's Mans pogingen bij ons" [2]).

Gretig namen zij daarom het werk aan, en vonden daarin zeer veel loffelijks. „Maar," gaat Gerdes voort, „onderwijl, dat we den draat zijner redevoeringen zochten op te volgen en de zaken bij hem voorgestelt te toetsen aan die toetssteen, die we alleenlijk aan de conscientie en deszelfs voorschrift en aan het Woord en deszelfs openbaring verschuldigt zijn, schoon we ook den Geest meinen te hebben, so kwamen ons spreekwijzen en uitdrukkingen voor, die we of met des Mans overige saken niet konden overeenbrengen, of die uit de onreine schriften der *mystieken* ontleend waren, of die door de voorstanders der mystiekerij konden misbruikt worden" [3]).

Daarom begaf professor Gerdes zich naar den drukker, om te vragen: „of er niet eenige bladen uit het werk uitgenomen en iets anders weer tusschen gevoegt zoude kunnen worden [4])".

Dit werd Schortinghuis door den drukker bericht.

Deze besloot daarom aan professor Driessen „uit kragt der vriendschap met zijn Hoog Eerw. geoefent" [5]), hierover te schrijven. Diens antwoord was geruststellend. Hij betuigde, dat hij en professor Gerdes omtrent Schortinghuis' „volslagen orthodoxie, volkomen gerust" waren [6]). Echter waren er enkele uitdrukkingen, die verkeerd konden worden uitgelegd. Omdat het nu te moeilijk was

---

[1]) blz. 5.
[2]) blz. 6.
[3]) t. a. p.
[4]) W. Schortinghuis, *Zedig antwoord*, blz. 26.
[5]) Ibidem blz. 27.
[6]) Brief van Driessen, afgedrukt in het *Zedig antwoord*.

deze uit het reeds gedrukte werk te verwijderen, zou den schrijver verzocht worden, ze te willen verklaren in een, in de voorrede op te nemen, brief, welke zoo opgesteld zou worden, dat daarin zijn „agtinge allezinds op 't zorgvuldigst bewaard werd".

Ter verklaring van 't geen verder in deze zaak voorviel, en van de houding door de verschillende leden der faculteit in deze aangenomen, moet hier nog eerst het volgende worden medegedeeld.

Het „betwisten van de waarheid onder den dekmantel van een inniger godsvrugt", waarvan Gerdes gewaagt, doelt klaarblijkelijk op de zaak van Eswijler. Bij den herdruk van diens boekje *„Sielseensame meditatiën"*, 1734, was een strijd in Zuid-Holland en spoedig in de gansche kerk ontbrand naar aanleiding van de approbatie hiervan door de Classis Schieland. Driessen had zich, mogelijk door anderen daartoe aangezocht, mede opgemaakt tot bestrijding van dit geschrift.

In de faculteitsvergadering kwam de zaak ook ter sprake, terwijl Verbrugge afwezig was. Driessen en Gerdes keurden beiden het boekje af, terwijl Van Velzen zich eenigszins onzijdig hield. Zeer maakte het echter de ergernis van Driessen gaande, toen hij in eene preek, den volgenden dag, Zondag, door Van Velzen gehouden over Johannes 7 : 24, eene veroordeeling van zijne handelwijze in deze meende te moeten zien. Nog grooter werd die ergernis, toen eenigen tijd later een geschrift tegen hem verscheen, ter verdediging van Eswijler, geschreven door vier ongenoemde lidmaten, onder wie zich, naar hij dacht, ook zijn collega bevond. En al bleek dit laatste onjuist, toch waren de schrijvers diens vrienden.

Verbrugge schaarde zich aan de zijde van Van Velzen, toen op een faculteitsvergadering in 1740 de zaak nog eens ter sprake kwam; waarbij echter Driessen volgens Van Velzen „de onbeschaamdheid had" aan Verbrugge een stem te weigeren, „om deze reden, dat die heer oordeelt, dat geen boek van de faculteit mag geapprobeert worden of *alle* de Leden moeten daartoe hunne toestemming geeven" [1]).

Waarschijnlijk was dit [2]) ook de reden, waarom Verbrugge niet aan de beraadslaging over het boek van Schortinghuis deelnam.

---

[1]) *Antwoord van Prof. C. van Velzen op de quaadaardige en lasterlijke aanmerkingen, die de Heer Prof. A. Driessen dit jaar 1740 gemaakt heeft*, blz. 22. Hoe Dr. hieraan het recht kon ontleenen om V. een stem te weigeren is niet recht duidelijk. Misschien deelt Van Velzen het zoo mee om te beter D's willekeur en onbeschaamdheid te doen uitkomen.

[2]) Ook door Schortinghuis vermeld, *Zedig antwoord*, blz. 15.

De omstandigheden, waaronder Schortinghuis zijn verzoek om approbatie indiende, waren dus voor hem zoo ongunstig mogelijk. Dat hij Van Velzen op zijn hand had, deed hem bij Driessen en Gerdes eer schade dan voordeel.

Eenigen tijd na het ontvangen van Driessen's brief, ging Schortinghuis naar Groningen om met hem over de zaak te spreken. Hij werd door zijnen ouden leermeester zeer vriendelijk ontvangen. Nogmaals verklaarde deze van zijne rechtzinnigheid overtuigd te zijn, terwijl hij, wat de bedoelde uitdrukkingen betrof, zeide, dat onder de „misduiders" hiervan vooral zouden zijn „de Mystyken, Hernhutters en *Voorstanders van dat berugte boekje: Zielseenzame Meditatiën*" [1]). Schortinghuis stelde vóór, een naschrift in zijn werk op te nemen, waarin hij verklaarde deze uitdrukkingen niet te verstaan „gelijk de bedorvene oude en nieuwe *Enthusiasten*, *Mystyken*, *Pietisten*, *Labadisten*, *Hernhutters* en diergelijke menschen". Hiermee wilde Driessen genoegen nemen en Gerdes zeker ook wel, als hij nl. tevens in zijn naschrift het „berugte boekje" veroordeelde. Aan deze laatste voorwaarde zette Driessen kracht bij door te zeggen, dat hij daarmede „de kerk en sake Gods een grote dienst soude doen". [2])

Hierin kon Schortinghuis echter niet bewilligen, wijl hij het boekje niet genoeg kende en het niet passend vond, terwijl hij zelf een geschrift uitgaf, eens anders werk te veroordeelen. Daarom wilde Driessen dan maar blijven bij zijn eerste plan omtrent het opnemen van een brief in de voorrede, waarin de schrijver zich over eenige uitdrukkingen nader zou verklaren. Hij droeg zelfs Schortinghuis op, om den decanus Van Velzen uit zijn naam te verzoeken, dien brief alvast op te stellen en dan in de „allerloffelikste" bewoordingen.

Dit geschiedde dan ook. Van Velzen schreef den brief in de „loffelijkste termen" en liet daarin tevens voor de beide anderen gelegenheid om de opgemerkte uitdrukkingen erin te voegen.

Waarschijnlijk nog dienzelfden middag [3]) werd de vergadering van de faculteit gehouden. Ondertusschen wachtte Schortinghuis

---

[1]) *Zedig antw.* blz. 28.

[2]) t. a. p. blz. 29. Schortinghuis verhaalt, hoe hij hierop antwoordde „met veele bedaardheid en teffens met een beklemde gestalte om deze seltsame ontmoetinge". Eigenaardig is, hoe hij telkens in 't bijzonder zijn „gestalte" beschrijft bij de verschillende wederwaardigheden in deze zaak.

[3]) Woensdag 13 April 1740.

in Van Velzen's huis vol spanning den uitslag af. De vergadering werd niet bijgewoond door professor Verbrugge, die volgens Gerdes „genoegzaam het geheele werk afkeurde en daarmede niets wilde te doen hebben". Deze mededeeling schijnt echter niet geheel juist te zijn, dewijl veeleer het reeds vermelde geschil over de wijze van approbeeren de reden was.

Door de anderen werd, na velerlei woordenwisseling, besloten om op de zachtste wijze te handelen en aan Schortinghuis een vriendelijken brief te schrijven, opdat hij enkele spreekwijzen nader zou verklaren. „De Heer Van Velzen was van oordeel, dat de Autheur eenige spreekwijzen, die in dat werk gevonden wierden, en waaraan sig eenigen souden kunnen stoten, *in het werk selve*, of ten minste de zaken, die hij daardoor wilde beteekent hebben, *zo verklare*, dat een iegelijk, oplettende, derzelver regtzinnige beteekenissen verstaan kan" [1]). Daarom achtte hij een dergelijken brief onnoodig. Die, welken hij reeds van te voren overeenkomstig Driessen's verzoek had opgesteld, werd door zijne collega's eenvoudig ter zijde gelegd; Gerdes zou een anderen schrijven.

Met dit bericht kwam Van Velzen weder thuis. „Na een weynig vertoevens," deelt Schortinghuis verder mede, „wierd eyndelik een briev door den Hoog Eerwaarden Heer Gerdes opgestelt, aan den Heer decanus toegesonden in een geheel andere form, met versoek, om die te onderteykenen en mij te behandigen" [2]).

De spreekwijzen, waarvan Driessen en Gerdes in dien brief eene nadere verklaring begeerden zijn o. a.: Wat de letterkennis en bevindelijke kennis betreft, de stelling: *Die de dingen van de godgeleerdheid alleen ziet met een natuurlijk ligt, die en ziet de goddelijke dingen niet in de ware maar in de valsche gedaante.* [3]) [3]) Verder: *Dat wezen is de waarheid, dat beneden van boven in het redelijk schepsel straalt.* [4]) *Bewaar ons voor de letter, die duizenden vermoordt* [5]).

---

[1]) Zoo geeft Gerdes in zijn *Hist. verhaal* de latijnsche notulen van den decanus Van Velzen weer. Deze en Schortinghuis beschuldigden hem hierover echter later van valsche voorstelling, evenals in de zaak Verbruggen, omdat in de notulen stond „et *forte* aliquos in *prima fronte* offendere possent", hetgeen ze vertalen: waaraan sig *misschien in den eersten aanzien* eenigen souden kunnen stooten.

[2]) *Zedig antwoord* blz. 30. De brief hierin opgenomen blz. 4—6. *Hist. verh.* blz. 8—10.

[3]) In de lijst der afgekeurde uitdrukkingen No. 2 z. b. blz. 144.

[4]) No. 4 z. b. blz. 155.

[5]) No. 5 z. b. blz. 155.

Vervolgens, wat de bevindingen betreft, de uitdrukkingen: *Versmeltinge in den gloed der uitnemende liefde Christi* [1]) — *als verdwijnen in syn eygene sondige nietigheid* [2]). — Hoe kan van de werkzaamheid van een *begenadigde* gezegd worden: *„Nu leerde ik die dierbare vijf nieten bij eygene bevinding eenigszins kennen en practiseeren. Ik wil niet. Ik kan niet. Ik weet niet. Ik heb niet en Ik deuge niet"*? [3]) En waar gesproken wordt van een *gelovige*, die werkt door de *hebbelijkheid der ontvangen genade*, waarom deze werkzaamheid genoemd wordt: *„een adem uit een vuile grond van eygene kragt en eygene werkelijkheid"* [4]). Hoe kan daarentegen worden gezegd, dat de heidenen God verheerlijkt hebben? [5]) En waarom wordt afgekeurd: *„het eygen indringend overgeven, waardoor sig een ziele in eigene kragt en werkelikheid met swoegen en arbeiden soekt in te dringen en over te geven aan den Heere Jesus"*? [6])

Deze laatste uitdrukking herinnert ons aan den *strijd over het geloof*. 't Hier gezegde stemt bijna woordelijk overeen met de verklaring van Yvon [7]). Door Driessen was de beschuldiging van Ph. Themmen, als zou dit ook het gevoelen van diens tegenstanders in de classis zijn, in zijn verdedigingsschrift voor de vijftien doleerende broeders, tegengesproken. Hier zien we echter Themmen althans op dit punt gerechtvaardigd. Dit verklaart ons, met het reeds gemelde over de zaak Eswijler, de houding van Driessen tegenover Schortinghuis' boek. Feitelijk moest hij hier de gegrondheid tenminste van eenige van Themmen's beschuldigingen erkennen.

Ook ging de leerling verder dan de meester [8]) in het op den voorgrond stellen van *de geestelijke kennis* en van de *onmacht*. Driessen legde ook veel meer den nadruk op het *uitwendig gezag* [9]) der Schrift en op het *schuld*karakter der zonde, twee dingen, die hij

---

[1]) No. 3 z. b. blz. 145.
[2]) No. 6 z. b. blz. 167.
[3]) No. 7 z. b. blz. 167.
[4]) No. 8 z. b. blz. 168.
[5]) No. 12 z. b. blz. 185.
[6]) No. 9 z. b. blz. 172.
[7]) z. b. blz. 99 en blz. 105.
[8]) De verhouding van Driessen tegenover Schortinghuis herinnert ons onwillekeurig aan de houding van Schortinghuis tegenover den knecht van de weduwe Lucas Harms z. b. blz. 68.
[9]) cf. zijn strijd tegen Schultens, z. b. blz. 22.

moest oordeelen, dat in dit boek niet genoeg tot hun recht kwamen. Hij was meer *ethisch* [1]), Schortinghuis meer *aesthetisch*.

Toch treedt Driessen verder in dezen strijd meer op den achtergrond; GERDES is de hoofdpersoon in het geschil tusschen Schortinghuis en de faculteit.

Een groote teleurstelling was zeker de inhoud van den ontvangen brief voor Schortinghuis. Hij overwoog, of het niet beter was zijn boek elders ter visitatie en approbatie aan te bieden; maar besloot ten laatste toch maar te antwoorden, omdat hij hierdoor tevens een schoone gelegenheid had *zich en de beroemde schrijvers, aan wie hij de uitdrukkingen ontleende*, te rechtvaardigen [2]).

Reeds dienzelfden avond was het antwoord gereed, vlug genoeg en hier en daar ook wel wat vluchtig. Van Velzen was ermede voldaan. Toen Schortinghuis den volgenden middag bij Gerdes kwam, toonde deze den schrijver aanstonds de approbatie, welke hij, in plaats van den decanus Van Velzen, reeds had opgesteld. Hij gaf zijn voldoening te kennen over de gegeven verklaringen; hoewel hij zeide, dat sommige nog wel wat meer uitgebreid hadden kunnen zijn. Toen Schortinghuis de approbatie gelezen had,hinderden hem echter eenige uitdrukkingen daarvan, die zijn werk naar zijn meening verdacht konden maken. Daarom verzocht hij, dat Gerdes die nog wat zou „bevylen en beschaven". [3])

Deze beloofde daarop, dat hij zou zorgen, dat er spoedig, zoo mogelijk denzelfden dag, nog een faculteitsvergadering zou worden gehouden om de zaak te beëindigen. Schortinghuis kon echter met het oog op zijn predikdienst niet langer in de stad blijven.

Den volgenden dag, 15 April, Goede Vrijdag, werd de vergadering gehouden. Hier werd een tweede brief [4]) opgesteld door de beide professoren, en eerst later aan professor Van Velzen gezonden om te onderteekenen. Hij deed dit, met de bijvoeging echter, dat hij dezen onnoodig oordeelde.

In dezen brief werd Schortinghuis' gevoelen gevraagd over twee hoofdpunten „die onzes bedunkens," schrijft profesor Gerdes, „den staat des geschils tusschen ons en tusschen de Mystieken van onzen tijd, hoedanig dat deselve ook benoemt worden, en onder hoedanige

---

[1]) cf. zijn strijd tegen Cremer, z. b. blz. 22. Hier bleek ook de invloed van Driessen's *Coccejanisme*, z. b. blz. 10 en 11. Zie ook b. blz. 60.

[2]) *Zedig antwoord* blz. 31.

[3]) t. a. p. blz. 32.

[4]) t. a. p. blz. 16.

factie dat deselve sig ook kennen doen, allernaast raakt n.l. aangaande de *waaragtige letterkennis* en angaande het *werksaam genade-beginsel*" [1]).

Wanneer de schrijver, door deze vragen kort en bondig met ja te beantwoorden, in deze punten zich rechtzinnig betoonde; zou de approbatie behalve van de genoemde spreekwijzen volgen.

De voorgestelde vragen waren:

„*A.* Ten opzichte van de *waarachtige letterkennis*:

„Of de Heyl-waarheden in het woord geopenbaard op zichzelven niet een *ligt zijn en blijven in derselver letter*, hetwelk geenszins kan veranderd of verduisterd worden, op wat wijze dezelve ook gekend worden?

„Of *dat ligt* niet een iegelijk mensch, die het woord met opmerkzaamheid leest en daarop nauwkeurig agt geeft, al blijft hij onbekeerd, *verligten kan* met eene algemeene verlichting?

„Of de algemeene verligting niet *eene ware, regte en eigentlike kennis* te noemen zy, waar door de goddelijke waarheden b.v. van God Drie-eenig, den God-mensch, deszelfs geboorte, lijden, dood, opstanding, het werk der voldoening, de regtvaardigmaking des geloofs enz. aan zulk een verstand *niet in eene valsche, maar in derzelver regte gedaante* worden voorgesteld, schoon hetzelve ook nog niet waarlijk geheiligd is?

„Of deze kennisse niet *een waar middel* onder medewerking des Geestes verstrekke, waar door de hertveranderende genade en zaligmakende verligting in den mensch gewrocht en aan hem geschonken worde?

„Ja, of *deze kennisse* niet de ware grondslag zij, waarom dat dezulke, die den wille des Heeren kennen en niet doen, dubbele straffe te ontvangen hebben?

„*B.* Ten opzichte van *het werkzaam Genade-beginsel.*

„Of het genade-beginsel niet besta in het aenvankelijke voortgebragte *geestelijk leven*, waardoor de uitverkoren zondaar, die van natuire onbequaam was, onwillig en magteloos tot eenig goed, *bequaam gemaakt* wordt, *vermogens ontfangt* en *gewilligheden* om het goede, op eene Gode welbehagelijke wijze te werken?

„Of deze vermogens, gewilligheden en bekwaamheden niet de *eige kragten* zijn van 't geestelijk leven in den zondaar gewrocht, en dus ook de *eige kragten* van den levendig gemaakten zondaar?

„Of die *eige kragten*, schoon ze door geduurigen, gewonen genade invloed onderhouden en bewaard worden, en dus in dien zin alleszins afhankelijk zijn, echter in vollen nadruk de *eige kragten van den begenadigden zondaar* moeten genoemd worden, die hij geenszins te verloochenen, te verzaken en weg te werpen heeft, maar daar hij mede werken moet en kan, om overvloedig bevonden te worden in heiligen wandel en godzaligheden.

„Of eindelijk een begenadigde niet *verpligt zij*, uithoofde van dit aan hem geschonken beginsel, geestelijke werkzaamheden voort te brengen,

---

[1]) *Hist. verhaal* blz. 19.

schoon het *doorwerken* en *uitwerken*, van wege velerhande tusschenkomende hinderpalen in hem kan belet worden, en *van des Heeren zegen afhangt*, hebbende hij daarom van nooden (en kunnende ook zulks) uit Christus volheid geduurig verborgene levenskragt te halen, en de invloeden zijns geestes af te smeken?"

De faculteit wilde hierdoor dus blijkbaar waken tegen miskenning van het uitwendig Woord als genademiddel, tegen ontkenning van de schuld des ongeloofs en tegen quietistische lijdelijkheid.

Weer zag Schortinghuis zich door dit schrijven teleurgesteld, omdat hij niet anders verwachtte dan de approbatie, door Gerdes hem getoond, met eenige wijziging door allen onderteekend te zullen ontvangen.

Na de gestelde vragen overwogen te hebben, aarzelde hij echter niet een bevestigend antwoord te geven en wel zoo nadrukkelijk mogelijk. Maar tevens nam hij het nog eens voor de afgekeurde spreekwijzen op. Hij achtte ze rechtzinnig; zeker althans, als ze volgens zijn gegeven verklaring werden verstaan. Uitdrukkelijk verwierp hij valsche verklaringen, die „dwalende Spinozisten, Hattemisten, oude en nieuwe Enthusiasten, Mystieken, Pietisten, Labadisten en Hernhutters" eraan zouden kunnen geven en beriep zich ten slotte op A. Hellenbroek[1]), Witsius[2]), W. à Brakel[3]), J. van Lodensteyn[4]) en F. Rous[5]), waartoe hij ook het volste recht had, aangezien de meeste der spreekwijzen aan hen ontleend waren. Hij veronderstelde daarom, dat de professoren deze uitdrukkingen ook in een goeden zin zouden opnemen en hem ten spoedigste een „billyke approbatie sonder restrictie" doen toekomen.

Driessen en Gerdes waren zeer ingenomen met het antwoord op de voorgestelde vragen, maar in 't geheel niet met zijn beroep op het gezag van deze beroemde kerkleeraars. Op de faculteitsvergadering van 21 April werd nu besloten de gewenschte approbatie te geven, en tevens daar achter te doen drukken de geheele over deze zaak gevoerde correspondentie, echter van het tweede antwoord van Schortinghuis slechts het eerste gedeelte, terwijl *het beroep op de rechtzinnige schrijvers* geheel werd ***weggelaten***.

De approbatie was vrij gunstig. De professoren betuigden daarin

---

[1]) *Hoogl.* blz. 37 en 38.
[2]) *Artic. des Geloofs* blz. 249.
[3]) *Red. Godsd.* 2e Dl. blz. 615.
[4]) „op veele plaatsen".
[5]) *Hemel. Accad.* blz. 9 en 237.

het werk „*niet zonder veel genoegen doorgebladert en gelezen*" te hebben. Voor de bewuste spreekwijzen werd naar de door Schortinghuis in zijn eerste antwoord gegeven verklaringen verwezen.

Van het voornemen der faculteit om den *eersten brief* en *het antwoord* te doen drukken, was Schortinghuis van te voren verwittigd, en hierin had hij bewilligd. Hij meende echter, dat de *tweede brief* en *het antwoord daarop* slechts ter voldoening van de faculteit had gediend. [1]) Dat *al* deze stukken waren gedrukt behalve het laatste gedeelte van den tweeden brief, vernam hij eerst eenige dagen later door een bericht van zijn zwager, den schrijver Busz, wien hij verzocht had op het drukken toezicht te willen houden. Professor Gerdes had nl. Busz opgedragen alles bij den drukker te brengen, zonder dat Schortinghuis zelf hierin werd gekend [2]).

Hadden de onverwachte hinderpalen bij de uitgave hem reeds teleurgesteld, door deze handelwijze was hij ten zeerste gegriefd. Persoonlijk wendde hij zich na het ontvangen van het bericht van zijn zwager nog vóór het werk geheel was afgedrukt tot de beide professoren om zich hierover te beklagen, en er op aan te dringen, dat zijn *gansche* tweede brief nog gedrukt worden mocht. Echter tevergeefs. [3])

't Moest hem ook wel zeer pijnlijk zijn, dat dit werk, waarmede hij hoopte nog nut te kunnen stichten, niet anders het licht zou zien dan, zooal niet met een waarschuwing, dan toch met een approbatie, die tot voorzichtigheid bij het lezen aanmaande; terwijl hij zich niet mocht beroepen op zoovele steunpilaren der kerk, met wie hij zich geheel in overeenstemming achtte. Zijn vijanden zouden zich er zeker over verheugen.

't Ontbrak echter ook niet aan vrienden, die zijn verontwaardiging deelden. Of het was op hun aanraden [4]) of op eigen initiatief, — hij besloot *den ganschen brief* uit te geven.

Met een *korte voorrede* ter verklaring werd die dan ook geheel afgedrukt en deze bladzijden werden bij de exemplaren ingevoegd. Hij beklaagt zich in het „voorberigtje", dat de professoren Driessen en Gerdes, tegen het advies van C. van Velzen in, en buiten zijn

---

[1]) *Zedig antw.* blz. 35.

[2]) t. a. p. blz. 68—70.

[3]) *Histor. verhaal* blz. 31—32.

[4]) Gerdes spreekt van „driftige menschen", mogelijk Lubbers e. a., die hem volgens het gerucht daartoe hadden aangespoord. *Hist. Verh.* blz. 39.

weten, zijn brief niet geheel, zooals hij gewild had, maar *verminkt* hadden uitgegeven, met weglating van de meest nadrukkelijke zaken, waarom hij zich „aan de waarheid, de sake Gods en (zijn) goede naam, die beter is dan olie," verplicht achtte dien brief nu in zijn geheel in 't licht te zenden.

Reeds waren verscheidene dagen verloopen, [1]) toen het gebeurde den professoren ter oore kwam.

Nu was het hun beurt om verontwaardigd te zijn.

Terstond, den 23sten Mei, werd een faculteitsvergadering gehouden, waar besloten werd, dat door D. Gerdes, inmiddels decanus geworden, een „historisch verhaal" zou in 't licht gegeven worden, met een afdruk van de faculteitsacta hierop betrekking hebbende, ter verdediging der handelwijze van de faculteit en om Schortinghuis de onbetamelijkheid van zijn gedrag onder 't oog te brengen. Tevens zou hij vermaand worden het bijgevoegde geschriftje in te trekken; indien hij weigerde, zou hij worden aangeklaagd bij de Classis van het Oldambt; terwijl aan den president der Burgemeesteren van Groningen van een en ander kennis zou worden gegeven; opdat die weten mocht, wat tot herstelling van de eer der faculteit te doen. Door twee van hare leden te hoonen ging Schortinghuis toch „alle palen van subordinatie, welgestelde wetten en Christelijke bescheidenheid te buiten".

Van Velzen oordeelde, dat, eer men iets tegen Schortinghuis ondernam, men eerst hemzelven daarover moest spreken, doch dit werd door de anderen afgekeurd. [2])

Het *„Historisch Verhaal"* [3]) verscheen een week later, 30 Juni, bij Hajo Spandaw. Hierin wordt het beloop van de onderhandelingen tusschen den schrijver en de faculteit medegedeeld en beoordeeld van het standpunt der zich beleedigd achtende professoren.

---

[1]) „Saterdag 14 May is het angeslagen en gepubliceert. Maendag en Dingsdag in de synodeweek 16 en 17 alom verkogt en verzonden." *Zed. Antw.* blz. 71.

[2]) Acta van de Faculteit 23 Mei 1740.

[3]) Historisch verhaal aengaande de Akademische approbatie van de Hoog Eerw. Theol. Faculteit van de Universiteit van Stad en Lande over een zeker Boek uitgegeven door D. Wilh. Schortinghuis, pastoor te Midwolda, genaemt het Innige Christendom enz., waarin te gelijk deszelfs ydel onderstaan en geschrift, het welk hij op een half vel na de *visitatie* en eerste *publicatie* van zijn voornoemd werk in hetzelve heeft ingelast, en waardoor hij de voornoemde Faculteit grotelijks verongelijkt heeft *zeer klaar word ten toon gestelt, en aan hem zelven tot zijner verbetering word voorgehouden.*

Tevens wordt hierin de reden aangegeven, waarom Schortinghuis' verklaring van de geincrimineerde uitdrukkingen niet had voldaan, terwijl het geheel besloten wordt met de gemoedelijke vermaning, dat de schrijver een eind aan de zaak mocht maken door den brief met het voorwoord terug te nemen.

Dit laatste was echter niet te verwachten. Schortinghuis voelde zich te zeer in zijn recht. Bovendien was de toon van Gerdes' geschrift niet zeer geschikt om tot verzoeningsgezindheid te stemmen. Met zekere minachting spreekt hij telkens uit de hoogte van „den man" en „onzen man". In antwoord op Schortinghuis' beklag, dat zijn gansche brief niet was uitgegeven, gelijk hij „gewild" had, zegt Gerdes: „Zijn *wille*, dat weet de man immers wel, dat die hier niet in aanmerking kon komen, dewijl die onderschikt was aan ons goedvinden" [1]).

Van Velzen verhaalt nog [2]) van een poging door de Edelmogenden aangewend om door eene commissie het twistvuur te blusschen. Maar dit mislukte.

Schortinghuis achtte het noodig het publiek ook in te lichten van zijn standpunt uit, en zich te rechtvaardigen tegenover de beschuldigingen, die tegen hem ingebracht werden. Daarom verscheen dan bij Jurjen Spandaw zijn *„Zedig antwoord"* [3]). Door den Coetus van Emden werd dit geschrift, 16 Augustus 1740, geapprobeerd, welke approbatie werd onderteekend door J. C. Brucherus, predikant te Emden en S. Knottnerus, predikant te Bemerwold. Hierin wordt Schortinghuis genoemd een „voor dese seer geagt en geliefd medelid" der Coetus en omtrent zijn nadere verklaring van de spreekwijzen wordt gezegd, dat ze die *„allesints gesond* hebben gevonden en met de angenome leere der Gereformeerde Kerke, in de Formulieren van Eenigheid vervat, overeenkomende". Verder willen zij zich echter niet wikkelen in de geschillen tusschen den schrijver en de professoren.

Schortinghuis begint met omtrent zijne werken mede te deelen: „Ik hebbe se so soeken op te stellen, dat se *geene* oude of nieuwe bysondere *geschillen* of twistgedingen souden behelsen, die ik voor

[1]) Blz. 32.

[2]) *Antwoord* aan A. Driessen blz. 9.

[3]) *Zedig Antwoord op het Historisch verhaal* enz. *Waarin op eene zagtmoedige, vriendelijke en bescheydene wijse de gronden der swaare beschuldigingen tegen de uitgave van het overige van mijnen laatsten Brieve met deszelfs kleine voorberigt* voor het werk genaamt het Innige Christendom, met *betooglijke redenen worden ontdekt en weggenomen door W. Schortinghuis.*

andere wakkere mannen, die sulks hare bijsondere werk en lust is, [1]) geerne overlaat, maar dat se *sulke waarheden en innigheden van het dierbare werk der genade en der bevindinge* in de herten der uitverkorenen mogten behelsen, die van *alle opregte en innige Godvrugtlievende zielen worden omhelst en angenomen*".

Hij had geschreven en getuigd van het innige Christendom, omdat hij dit zijne roeping achtte en hij met Lodensteyn ziende wilde zijn in het gebod en blind in de uitkomst. De uitkomst, welke hij van de uitgave van zijn laatste werk hoopte was, „dat *dit handvol korèn, mogte ruischen als de Libanon.* En heeft het," zoo vervolgt hij, „die gewenschte uitkomst bij *veele*, gelijk het *reeds* bij *weynige* heeft, so sal ik mij in de inkomsten van den meerderen dan Salomo verblijden en hem alleen de eere daarvan wenschen toe te brengen". [2])

De andere uitkomst, dat hij zich nu in allerlei zwarigheden gewikkeld zag, was echter niet naar zijn wensch; maar hij wilde die dan ook, gedachtig aan Lodensteyn's spreuk, aanvaarden.

Uit de vergelijking van de beide verhalen omtrent het voorgevallene blijkt, dat Gerdes zich door vergissing aan eenige onjuistheden schuldig maakte. [3]) Dit was te erger, omdat hij hierop een beschuldiging van onwaarachtigheid tegen Schortinghuis had gegrond. Het grootste gedeelte van het „*Zedig Antwoord*", waarin ook de officieele stukken zijn opgenomen, handelt over deze zaak. Ten slotte gaat de schrijver nog kortelijk in op Gerdes' aanmerkingen over het onvoldoende der gegeven verklaringen. Hij wil dat zeer voorzichtig doen.

Zelf getuigt hij hieromtrent: „Ik soude hier nu stoffe en reden vinden om mij wat meer gevoelig uit te laten en te tonen, hoe onwaaragtig de Heer Professor mij hier beschuldigt; maar hope dat de Heere mijn herte en penne mag bewaren, opdat ik liever als een bleetend schaap mijne onschult openbare, dan dat ik als een bijtende hond, die geslagen of gebeten word, weerom sa byten". [4])

Gerdes had Schortinghuis ten laste gelegd, dat hij zichzelven tegensprak. Immers in zijn boek verklaarde hij over de letterkenni*is*,

---

[1]) Hiermee wordt klaarblijkelijk op Driessen gedoeld, z. b. blz. 21, 22.

[2]) blz. 3.

[3]) Sch. had in zijn voorberichtje geschreven, dat hij niets wist van het plan om den halven brief te laten drukken. Gerdes trachtte te bewijzen, dat hij het wel wist. Hierbij vergist hij zich echter in eenige data.

[4]) blz. 82.

dat „degeene, die de dingen van de Godtgeleerdheid alleen siet met een natuurlik ligt, die en siet de goddelike dingen niet in de ware maar *in de valsche gedaante*". Tot nadere uitlegging hiervan had hij in zijn eerste antwoord aan de faculteit gezegd: De natuurlijke mensch kent de goddelijke waarheden wel als zoodanige, welke in de Heilige Schrift geleerd worden, maar wijl ze bovennatuurlijk zijn, kent hij ze *niet in haar eigene gedaante*, zooals ze tot de zaligheid moeten gekend worden, „en omdat hij met natuurlik vernuft geen bovennatuurlike saken kan begrijpen, *so maakt hij sig* van die bovennatuurlike dingen des Heyligen Geestes *een vals begrip*, en omdat vlees en bloet hem sulke geloofsstukken en verborgentheden niet kan openbaren, so sijn hem de dingen des Geestes *een dwaasheyt*. Matth. 16 : 17, 1 Cor. 2 : 14".

Toch zeide hij later ja en amen op de vraag der faculteit: „Of niet de algemeene verlichting (d. i. door het ligt van de *letter* des Woords) eene *ware en eigentlyke* kennisse te noemen sy, waardoor de goddelijke verborgenheden an sulk een verstand (nl. van een onbekeerde) niet in een valsche, maar in derzelver *regte gedaante* worden voorgesteld". Zoo komt hij dan volgens Gerdes met zichzelven in tegenspraak.

Hierin beging de professor echter een vergissing, die terstond door Schortinghuis met beide handen te zijner verdediging werd aangegrepen. „*Voorgesteld worden*" en „*gezien worden*" is toch waarlijk niet hetzelfde. Breedvoerig spreekt Schortinghuis hierover in zijn *Zedig antwoord*. [1]) Het *objectieve* en het *subjectieve* wordt door Gerdes geheel met elkander verward. Ook haalt de schrijver nog een lange reeks getuigenissen aan, waarin hetzelfde wordt gezegd als in de gewraakte uitdrukking; uitspraken van Burman, W. à Brakel, Gregorius van Nyssa, Justinus Martyr, Savonarola, Clemens Alexandrinus, Anselmus, Basilius, Witsius en, lest best: „*de wijdberoemde Heer Professor* A. Driessen". Van dezen laatste geeft hij niet minder dan zeven citaten o. a.: „Het oog is boos in goddelijke en geestelijke dingen en *ziet byna alle dingen verkeert*". [2]) Vreemd acht hij het, dat Gerdes aan Lodensteyn, met betrekking tot de geciteerde versregels, een laste legt, dat *door een overvloed van liefde* wel eens onschriftuurlijke uitdrukkingen uit zijn pen zijn gevloeid. Hoe kan toch

[1]) blz. 93—96. Ook Van Velzen wijst in zijn antwoord op hetzelfde blz. 60.
[2]) blz. 91.

het goede, gewrocht door den Heiligen Geest, het kwade voortbrengen! [1])

Het duidelijkst treedt het verschil tusschen Gerdes en Schortinghuis aan het licht, waar gehandeld wordt over de geestelijke werkzaamheid van den begenadigde.

Ter verklaring van het *„praktiseeren van de dierbare vijf nieten"* zeide Schortinghuis in zijn eersten brief: „Dit versta ik niet alsof een gelovige zijn zelfstandigheid en bestaan konde quyt worden en in dien zin volstrekt niet zyn, maar als een gelovige in *ootmoet* voor dien Hogen Godt sig erkent en bevind, dat dan de gedagte van *iets groots* te sijn of *in sigselven* wat groots te syn of te besitten, so wegvalt dat hij nederig betuigt: Ik weet niet *als ik niet geleert worde*, ik wil niet *na den vleesche*, ik kan niet *uit mijzelfs, so verre ik vleeselik ben*". Gerdes noemt dit eene oppervlakkige verklaring, die meer lijkt op eene *verberging* van den waren zin des woords. Mogelijk verstaat de schrijver dien ook zelf niet. „Veelligt", zoo veronderstelt hij, „sal het een of ander mystieke boek hem sulk een bloemtje an de hand gegeven hebben." [2])

Schortinghuis stelt hiertegenover een reeks texten ter bevestiging van elk der vijf nieten afzonderlijk. Hij durft niet onderstellen, dat Gerdes het tegendeel van deze nieten belijden zou. Aan een mystiek boekje ontleende hij ze niet. Hij acht „sulke onreyne schriften voor zijn bibliotheek te onwaardig". Voor het eerst had hij ze gehoord van „een seer Eerwaardig, seer geleerd en Godsalig gereformeert Predikant, een vader in Christus, die mede met smerte de afkeuringe van deselve hadde gemerkt". En wat de gegeven *verklaring* betreft, die had hij „overlangs eens horen opmerken, van een seer Hoog Eerwaardig Geleert en Godsalig Professor van een Gereformeerde Academie". [3])

Dit, wat de uitdrukking betreft; wat de *zaak* aangaat: „Ik begrijp," zegt Schortinghuis, „met de oude Basilius, dat de ootmoet de mate van anwas in de genade is, om nadrukkelik te ondervinden: Hij moet wassen en ik moet minder worden. En in sulk een sin noem ik niet die vijf nieten op sig selfs dierbaar: maar de *ontdekkinge daarvan* an mijne siele." [4])

Waar de werkzaamheid van een geloovige „een *adem uit een vuile grond van eygen kragt en eygene werkelikheyd*" genoemd wordt,

[1]) blz. 100.
[2]) *Hist. verh.* blz. 36.
[3]) blz. 101—104. Deze professor mogelijk Driessen of Van Velzen?
[4]) blz. 104.

verklaart Schortinghuis dit niet te verstaan „van de Gode betamelike werkzaamheden der gelovigen, die een vrugt syn van den Geest der genade en uit het geestelike levensbeginsel voortvloeyen, maar van die *verheffinge van het bedorvene herte, die sig heimelik menge onder de goede gestalte*". Een geloovige verheft zich dan in eigen kracht zonder recht te beseffen, dat hij Geestesinvloed noodig heeft. Wat deze *uitdrukking* aangaat, die is haast woordelijk ontleend aan LODENSTEYN [1]).

Hiermede kan Gerdes zich niet vereenigen, evenmin als met hetgeen gezegd wordt in *Het innige Christendom*, blz. 485, dat n.l. „de geringe voortgang in de overwinninge over de sonden en verdurventheden ook daaruit wel kan voortspruiten, dat men uit *eygene opzetten en voornemens werksaam* is en het geheele werk van bestrijding en doding der sonden, niet geheel en al *buiten sig selfs in Christus* soekt. — Hoe kunt gij seggen, dat gij geen victory over uwen vijant bevegt, solange gij niet so verre gebragt sijt om de geheele saak geheel en al bij u selve neder te leggen en op te geven, en met Mozes te zeggen: Ex. 14 : 14. Gijlieden sult stille zijn en *de Heere sal strijden*."

Wel stemt Gerdes toe, „dat de verdienende en uitwerkende oorzaak van het geestelijk leven buiten ons sij, dat we in geestelyken strijd ook niet aanstonds met voornemens en plichtsbetrachtingen te beginnen hebben, maar door vernieuwde uitgangen des herten het naar Jezus wenden om uit Hem nieuwe kragt te halen; maar 't is *ook* waar, dat het gewrochte of beginsel des levens selve niet *buiten* maar *binnen in ons* sij". Het zoeken is binnen in ons en is iets anders dan bij zichzelf neerleggen. Het eene is werkzaamheid, het andere lijdelijkheid, die alleen voorkomt, waar geen waarachtig levensbeginsel is [2]).

Maar 't is toch niet te ontkennen, antwoordt Schortinghuis, dat, wie wil overwinnen in den geestelijken strijd, die zal dit niet doen in eigen kracht, zooals de Schrift duidelijk leert, maar alleen door Christus, die hem krachten geeft. Phil. 4 : 13. Deze dingen kunnen verder niet uitgelegd worden en behoeven het ook niet „voor een bevinder van die dierbare gestalten". De schrijver heeft echter „nimmer een so genaamt werkeloos, lijdelik wagten nog begrepen nog met mond en penne ingescherpt" [3]).

---

[1]) *Aanhangsel van de Gesangen* blz. 83.
[2]) *Histor. Verh.* blz. 37.
[3]) *Zedig Antw.* blz. 108.

Beiden, Gerdes en Schortinghuis, erkennen, met betrekking tot het geestelijke leven, de afhankelijkheid des menschen van Gods Geest en tevens de zelfwerkzaamheid van den nieuwen mensch. Maar legt Schortinghuis op de eerste, — Gerdes legt op de laatste den nadruk. Beiden gaan daarin zoover, dat zij met elkander in strijd komen. Kon Gerdes de genoemde stellingen van Schortinghuis niet billijken, Schortinghuis stootte er zich aan als Gerdes verklaarde, dat alleen *on*begenadigden en *on*wedergeborenen verplicht zijn de bestrijding en de dooding hunner boezemzonden geheel en al buiten zichzelf in Christus te zoeken, en daarentegen de begenadigden verwees naar de bovennatuurlijke kracht, die hun verleend is en verder verleend wordt, om *door deze* te strijden en te overwinnen [1]).

Hiertegen merkt Schortinghuis op, dat het formulier van het Heilig Avondmaal duidelijk genoeg leert, dat ook de *geloovige* het leven buiten zich in Christus moet zoeken. „Men soude met regt wel eens mogen vragen of een waar geloovige, die genade en dat dierbare Sonneligt van de Sonne der geregtigheyd bij hetwelke dat hij alleen regt sien en regt werken kan, wel soude konnen opsolderen, om het telkens te gebruiken als hij het noodig heeft!" [2])

Schortinghuis wil echter op zijn hoede zijn om zich niet te wikkelen in geschillen dezen aangaande. Wat hemzelf betreft, hij betuigt: „dat ik het mij voor mijselve het allerdierbaarst voorregt agte, als ik geduirig in de bevindinge en ontdekkinge van de *vijf nieten* als een arme, elendige en onmagtige in mijselve, naar de gesegende Middelaar des Verbonds mag komen vlieden, om met afzien van alles wat buiten Hem is, geduirig te sugten: weest mij tot een rotssteen om daarin te wonen en daarin geduiriglijk in te gaan. Psalm 71" [3]).

---

[1]) *Hist. Verh.* blz. 37. De geloovigen zijn geroepen om „verzekert zijnde *van de genoegzaamheid der genade in hen woonende* en van de onfeilbare vervulling der goddelijke beloften aan hen, niet alleen den moed niet te laten vaaren, maar ook *alle van boven verleende kragten in te spannen*, om de overhand te behouden en zig niet te *laten* overwinnen, maar te overwinnen, door het gelove, hetwelk de overwinning is, die de wereld overwint. 1 Joh. 5 : 4."

[2]) Blz. 110.

[3]) t. a. p. Het geschil is misschien kortelijk het best in aansluiting aan Ps. 18 : 30 aldus weer te geven. Gerdes wil zeggen: „Met mijn *geloof*", Schortinghuis: „Met mijnen *God* loop ik door een bende". Dat geloof van Gerdes is dan niet als dat van Luther, dat *niets in zichzelf*, maar alles

Gerdes liet het hier niet bij. Hij schreef nog „*Nodige aanmerkingen*" [1]), een geschrift, dat in October van hetzelfde jaar verscheen. Hierop werd echter door Schortinghuis niet weer geantwoord.

Ondertusschen had Driessen zijn collega Van Velzen, den bondgenoot van Schortinghuis, aangevallen naar aanleiding van eenige preeken door dezen in het vorige jaar uitgegeven. Hij noemde hem in zijn strijdschrift een „patroon van het hattemistisch boekje van Eswijler" en wees stellingen in zijn preeken aan, welke met de veroordeelde uitdrukkingen van Schortinghuis overeen kwamen, o. a. deze: „dat een natuurlijk mensch of een onbekeerde de waarheden des evangelies niet saligmakende verstaat, schoon hij ze met een natuurlijk licht verstaat". Nog veroordeelde Driessen de stellingen: „dat het Evangelie eigenlijk *geen pligten* en *'t geloof niet als een pligt* gebied, maar de wet, die aan het Evangelie dienstbaar is" en dat iemand „uit zijn hebbelyke genade niet levendig werken kan, zonder dadelijke ende bijsondere invloeden des Geestes Christi".

In zijn „*Antwoord*" [2]) hekelt Van Velzen de twistgierigheid en hoogmoed van zijn collega en spreekt ook van diens wispelturigheid, waardoor hij de eene maal bestrijdt, wat hij bij eene andere gelegenheid verdedigde. Beschuldigde Driessen hem van *anti-nomianisme*, hij beantwoordt dit met een beschuldiging van *neo-nomianisme* [3]). Tevens neemt hij de gelegenheid waar om nog eens een lans te breken voor Schortinghuis. In zijne voorrede prijst hij het besluit van de Staten van Holland en Westfriesland, den 28sten Juni genomen, waarin aan de Classis van Schieland en de Synode van

in Christus bezit. Het is *in zichzelf* een bovennatuurlijke kracht. Hiertegen heeft Schortinghuis bezwaar. Zóó worden, volgens zijn oordeel, de geloovigen „op eigen voeten gezet". Ze leeren steunen op hun geloof in plaats van op Christus. Of hij zich nu echter zelf aan Luthers geloof geheel houdt, is eene vraag, die, gelijk we ook nog verder zullen zien, niet zoo terstond bevestigd worden kan.

[1]) *Nodige aanmerkingen ter verdediging van het Hist. Verhaal, onlangs uitgegeven door de Hoog Eerw. Theol. Faculteit van de Universiteit van Stad en Lande over de geclausuleerde approbatie van het Boek van D. Schortinghuis, Pastoor te Midwolda; waarin deszelfs geschrift geïntituleerd Zedig Antwoord nader onderzogt en wederlegt word.* Hajo Spandaw, Groningen.

[2]) *Antwoord van Prof. C. van Velzen op de quaadaardige en lasterlyke aanmerkingen, die de Heer Prof. A. Driessen, dit jaar 1740 gemaakt heeft over eenige predikatiën door den Autheur van dat Antwoord in het jaar 1739 uitgegeven. Nevens een lyst van byzondere stellingen uit de schriften van den Heer Prof. Driessen opgegeven.* Groningen, Wed. J. van Velzen 1740. Zie ook boven blz. 20.

[3]) t. a. p. blz. 58.

Zuid-Holland gelast wordt, allen strijd over het boekje van Eswijler te staken tot nader order. Hij eindigt met een lijst van ketterijen, waaraan zijn overal ketterijen speurende collega zich had schuldig gemaakt.

VOORTZETTING VAN DEN STRIJD IN DE KERKELIJKE VERGADERINGEN.

De strijd over de approbatie, door Schortinghuis met de faculteit gevoerd, deed inmiddels geen afbreuk aan den opgang, dien zijn boek maakte. Eerder het tegendeel. In veler oogen werd de schrijver daardoor een martelaar voor de goede zaak en zijn werk vond er maar te meer aftrek door. Bovendien had zijne verdediging tegen Gerdes een goeden indruk gemaakt. De eerste druk was binnen den tijd van vier maanden verkocht, wat voorzeker niet zonder beteekenis is voor een werk van 642 bladzijden, dat 2 gulden 16 stuivers [1]) kostte, niet zoo goedkoop naar de geldswaarde dier dagen. Reeds had de uitgever over een tweeden druk gesproken; maar hier deed zich terstond weer de moeilijkheid van de approbatie voor.

In den tusschentijd had zich echter juist een uitweg geopend. Had Schortinghuis zich bij den eersten druk niet tot de classis gewend, omdat hij niet zeker was, of hij bij haar wel op een goede ontvangst van zijn werk kon rekenen; sinds waren de zaken veranderd. Op de laatste vergaderingen had de tegenpartij de nederlaag geleden. Nergens kon hij nu beter terecht dan juist daar.

De gelegenheid, die zich hier aanbood, was zelfs nog gunstiger dan hij had durven verwachten. De vergadering van 23 Augustus 1740 bestond, gelijk wij reeds zagen [2]), nagenoeg geheel uit zijn geestverwanten. Schortinghuis zelf was scriba, zijn vriend Eyssonius praeses.

Hier stelde hij de vraag of een werk bij verandering of vermeerdering bij een tweeden druk opnieuw moest gevisiteerd en geapprobeerd worden. Deze vraag werd bevestigend beantwoord, waarna hij vroeg, of de gecommitteerde visitatores en approbatores ook aan de volle classis vóór de uitgave van het werk rapport moesten doen. Dit werd ontkend. Zoo verzocht hij dan nu, „of het Eerwaarde Classis hem Visitatoren geliefde te stellen over zijn boek

---

[1]) Deze prijs wordt opgegeven in de *Boeksaal* Mei 1741.

[2]) Z. b. blz. 138.

het Innig Christendom genaamt, en deszelfs veranderinge en vermeerderinge". Hierop werden tot approbatoren benoemd: J. Lubbers, Ch. Eyssonius en J. Klugkist. [1])

Beter had Schortinghuis het niet kunnen wenschen. Eene nieuwe approbatie zou hij zoo verkrijgen langs wettigen weg, zoodat er niets tegen in te brengen was. Hiervoor waarborgde hem immers de beantwoording der beide vragen. Nieuwe approbatie was noodig gekeurd in antwoord op de eerste vraag en volgens antwoord op de tweede kon deze niet meer door een latere classicale vergadering vernietigd worden. Over de nieuwe approbatie behoefde hij ook niet ongerust te zijn. Zij die er voor aangewezen waren, waren allen zijn geestverwanten, ja zijn persoonlijke vrienden.

Dat hij van deze zijde geenerlei afkeuring, ja zelfs geen *slechts voorwaardelijke* goedkeuring had te verwachten, bleek spoedig.

Binnen kort verscheen de tweede druk voorzien van eene approbatie, die overvloeide van lof. De visitatoren verklaren hierin, dat het werk „ten volle overeenkomt met Gods Woord en de formulieren van eenigheid"; ze hebben daarin „tot hun zonderlinge kwikkinge en blijdschap" bespeurd „een regt onderscheiden oordeel om het kostelijke van het snoode uit te trekken". Het is een weergaloos voortreffelijk werk, „een geestelijk magazijn van allerlei geestelyke wapenen en een apotheek van vele kostelyke speceryen en geneesmiddelen".

Wanneer we dezen tweeden druk met den eersten vergelijken, blijkt het verschil in niets anders te bestaan dan hier en daar een toevoeging van eenige texten en de aanwijzing van sommige plaatsen, die nog niet als citaten aangegeven, toch geciteerd waren naar Hellenbroek, Rous, vooral vele van Lodensteyn, zoodat nu nagenoeg alle geïncrimineerde uitdrukkingen alzoo gedekt waren. Voor de vijf nieten zijn aangehaald: Ps. 81 : 12, Joh. 15 : 3, Spr. 30 : 2 en 3, Ps. 102 : 18, Rom. 7 : 18. Verder zijn de beide drukken woordelijk gelijk, tot de pagineering toe; alleen volgen op blz. 642 in den nieuwen druk 24 bladzijden, die in den anderen worden gemist. We moeten met het oog hierop wel veronderstellen, dat deze vermeerdering alleen diende om een voorwendsel te geven voor een nieuwe approbatie.

De professoren zullen zeker vreemd hebben opgezien, toen ze op zulk een ongedachte wijze werden verrast. Driessen en Gerdes

---

[1]) Act. Class. art. 11.

waren ten hoogste gebelgd. De eer van de Faculteit was geschonden! Dit kon niet maar straffeloos worden toegelaten.

Op den 4den April 1741, toen de Classis weer bijeengekomen was, kwam een brief van Professor Driessen ter tafel, waarin hij zich als decanus der faculteit over Schortinghuis en zijn approbatoren beklaagde. Schortinghuis zelf was praeses, en zijn vriend Swyghuizen scriba. De brief werd gelezen en „met veel verschillende hevigheyd van beide kanten gebesoygneerd, dog er is geen conclusie in gemaakt". [1])

Driessen wachtte tevergeefs op antwoord. Dit was zeker niet geschikt om hem en zijn collega kalmer te stemmen. Wilde de Classis geen voldoening geven, dan moest die bij de Synode worden gezocht. Uit naam van de Theologische Faculteit wendde daarom Gerdes zich tot de Synode, die datzelfde jaar gehouden werd. Hij beklaagde er zich over „de mishandelinge der Theologische Faculteit door de Classis van het Oldampt toegevoegt". De Synode besloot, dat de Classis op den gezonden brief moest antwoorden, „onder betuiginge van seer over deze onbetamelike handelwijze van het Classis van het Oldambt verwondert te zijn, als dit te eenenmale daartoe strekt om alle goede orders te eludeeren en een schadelijke verwijderinge tusschen de Hooge School en Kerk te veroorsaken". [2])

Zoo keerde deze zaak dan weer naar de classis terug. Door deze werd een commissie benoemd, bestaande uit Muntinghe, Swyghuizen, Werumeus en Rummering, allen vrienden van Schortinghuis, om de zaak te onderzoeken. Op de volgende vergadering 3 April 1742, werd in omvraag gebracht of „Schortinghuis satisfactie moest geven aan de twee Hoogeerwaarde Professoren van de Theologische Faculteit van Stadt en Lande over zijn brief en voorrede [3]) voor sijn boek". Met meerderheid van stemmen werd besloten hierin te volgen het praeadvies van de gecommitteerde broederen, „welck praeadvys van woord tot woord luidde: De gecommitteerde waren van oordeel, dat er voor de uitgave van den geheelen brief wel eene voorrede mogte wesen, maar sy waren teffens van oordeel, dat dese voorrede van D. Schortinghuis wel in sagtere en onanstotelijke bewoordingen hadde konnen,

[1]) Act. syn. 1741.

[2]) Act. syn. 1741.

[3]) Hiermede werd nl. bedoeld de bewuste gansche tweede brief, die met een voorberichtje afzonderlijk gedrukt later in zijn boek werd gevoegd; z. b. blz. 201.

mogen en behoren opgestelt te worden; dog, dewijl D. Schortinghuis mondelyk en schriftelyk heeft verklaart, dat het geensints syne toeleg geweest sy om de Heeren Professoren te honen, en dat hy geensints dat voorberigtje in die sin wil opgevat hebben, so syn de gecommitteerden van oordeel, dat de Hoog Eerw. heeren Professoren behoudens de eere van de faculteit, daar in kunnen berusten".

Schortinghuis scheen zijn zaak gerust aan deze classis te kunnen toevertrouwen, al waren nu de meesten zijner tegenstanders aanwezig.

Maar 't bleek slechts de stilte voor den storm.

De approbatie, die Schortinghuis zoo wel verzekerd had en die onaantastbaar scheen, bleek niet onaantastbaar te zijn. Immers ze werd met twee stemmen meerderheid *verworpen*. Toen de visitatoren zich er op beriepen, dat ze toch geauthoriseerd waren door de acte van de classis te Wedde, „wierd met eenige weinige meerderheid van stemmen besloten, dat de approbatores verder gegaan waren dan — en afgeweken van de eygen inhoud van de classicale acte, bijsonderlyk gelet synde op het voorstel van D. Schortinghuis, als 't welcke alleene sprack van de Approbatie van de tweede uitgave, uithoofde van veranderinge of vermeerdering dewelke in die twede uitgave souden voorkomen" [1]). Alleen over deze vermeerdering, niet over het gansche werk, waren ze tot oordeelen geroepen en bevoegd.

Was Schortinghuis slim geweest, zijn tegenstanders bleken nog slimmer.

't Was als een donderslag uit een helderen hemel. Met tegenzin schreef zijn vriend K l u g k i s t, de scriba, deze classicale acte neer, en hij kon niet nalaten er een en ander aan toe te voegen, dat later echter op bevel van de synode onleesbaar werd gemaakt.

Een korten tijd waren de geestverwanten van Schortinghuis de zegevierende partij geweest. In de zaak van W. W. Bosch in 1739 hadden ze de eerste overwinning behaald [2]). Twee jaar lang hadden ze de vergadering beheerscht. Nu hadden ze reeds weer de overmacht verloren.

De approbatoren hadden terstond copie van de acte verzocht en appelleerden op de synode; hun appel werd gesteund door N. Schmaal van Wedde, P. Galama [3]) van Nieuwe Pekela, R. Periso-

---

[1]) Act. class. 8 April 1742 art. 8.

[2]) z. b. blz. 127.

[3]) 1741 aldaar gekomen uit Westerbroek † 1753.

nius van Veendam [1]), F. Sparringa van Eexta, P. Gillot van Termunten.

Was daar de zaak de vorige maal teruggewezen als nog niet rijp voor de behandeling, nu moest de synode er zich ook over uitspreken. Ze vergaderde 7 Mei 1742 en volgende dagen. Van het Oldambt waren gecommitteerd STEGNERUS, SCHMAAL en EIJSSONIUS.

Professor Gerdes betuigde er uit naam van zijn Faculteit in het antwoord van de Classis van het Oldambt te berusten, zoo hij zeide, „om vrede en eenigheid te behartigen". Dit motief zal zeker ook nog wel versterkt zijn door de wetenschap, dat aan de Faculteit door de afkeuring der approbatie volkomen voldoening was gegeven.

In deze zelfde vergadering had Mees zijn appel ingediend [2]). Naar dezelfde commissie, die te zijnen gunste uitspraak had gedaan werden daarna de drie approbatoren verwezen. Dit voorspelde reeds niet veel goeds.

Rijpelijk werd door de commissie deze zaak overwogen. De verdediging van de classicale resolutie tegen de drie appellanten kwam geheel voor rekening van een der gecommitteerden: STEGNERUS. Van de beide anderen behoorde immers één zelf tot de appellanten en de ander was tegen de genomen resolutie.

Het einde was, dat de commissie een zeer breedvoerig advies uitbracht, waarin de zaak van alle kanten werd bekeken, zóó nauwkeurig en duidelijk, dat het door zijn omslachtigheid weer onduidelijk werd. Naar den stijl te oordeelen was Professor GERDES de opsteller ervan. Hij trad hier eigenlijk op als rechter in zijn eigen zaak, evenals Driessen vroeger in de zijne [3]).

Het advies kwam hierop neer: Eenerzijds waren de visitatoren wel wettig aangesteld. Ze hadden echter geen recht om de vroegere approbatie weg te laten, maar alleen om over *de vermeerdering* te oordeelen. De Classis mocht ondanks een vorig besluit, op deze zaak terugkomen, dewijl altijd eene Classis plenius informata et instructa mocht veranderen, iets, dat in een voorgaande Classis, minus rite et non plenius instructa, was besloten.

Doch, wanneer de commissie alzoo de approbatie van een *boek*, over het innige Christendom handelende verwierp, zoo wilde ze

---

[1]) 1741 aldaar gekomen uit Lellens, 1749 vertrokken naar Amsterdam.
[2]) Z. b. blz. 139.
[3]) Z. b. blz. 96. v.v.

geenszins geacht worden *het innige Christendom zelve* af te keuren.

Integendeel, ze prees de pogingen van vele „getrouwe en deftige leeraren en *ernstige* Godgeleerden om hoe langs hoe meer den eigen aart van het Innig Christendom in onderscheidinge van alle uitterlycke sleurdienst uit te leggen". Een leeraar is geroepen zoowel zichzelven ernstig te beproeven als ook zijne toehoorders „te leeren getrouw en bedagtsaam *met hen eigen selven* te handelen, *sig* te beproeven bij de kenmerken van ligt en duisternisse in de H. Schrifture opgegeven". Ja, getrouwe leeraars zijn *verplicht* „om de hun toebetrouwde sielen *onderscheidentlijk* en getrouw overeenkomende met derselver zielestaat te behandelen en te dien einde het angesigte hunner schapen *tragten* te kennen om volgens het Woord Gods waaragtig en verstandig te oordeelen, hoe jeder te weiden en *syn onderscheyden deel* te geven".

Maar wat het boek betreft, dit mag *niet* „*so gelijk het daar ligt voor de derde reise uitgegeven* werden voor al eer dat stiptelijk alle de gryven door de Theol. Faculteit daartegen in gebragt syn weggenomen". Eerst als dit was geschied, zou na een nieuwe approbatie het werk weer uitgegeven mogen worden [1]).

Het advies was onderteekend: „T. Themmen, Praeses, D. Gerdes, Theol. Prof., R. Wildrik, corresp. Gelriae, A. v. Gennep, corresp. Zuydhollandiae, P. Nahuys, corresp. Noordhollandiae, Th. Croesen, eccl. Sapmeer, Arius Sissingh past. in Solw. en Marsum".

Door de synode werd dit advies geconfirmeerd.

De nederlaag van Schortinghuis en zijne partij was volkomen. Wat op de Classis er nog aan ontbrak, werd hier aangevuld door het verbieden van den derden druk.

De raad der stad Groningen haastte zich dit laatste te bekrachtigen in haar resolutie van 8 Juni 1742, ja, deze ging nog verder door zelfs te verbieden, dat het boek openlijk werd verkocht.

Vernietigender kon het niet.

De vergevensgezindheid, waartoe de appellanten waren vermaand, zal bij hen waarschijnlijk niet groot zijn geweest. Zeker niet bij Eyssonius, die tevens tot de gecommitteerden behoorde met Schmaal uit Wedde.

Na afloop der vergadering moesten ook zij de acta onderteekenen, maar, ziedende van verontwaardiging als zij waren over het daarin

---

[1]) Act. syn. 10 Mei 1742 art. 27 en 39.

opgenomene, weigerden ze beslist. Eveneens weigerden dit drie leden van de Classis Loppersum: C. Idema van Thesinghe, J. H. Nieuwolt van ten Boer, L. van der Tuuk van Garrelsweer. Ze wilden den *schijn* zelfs niet aannemen, dat ze er mede instemden.

Hierdoor werd weer de ergernis opgewekt van F. Beckering, toen juist deputatus synodi. Hij had den strijd tegen Schortinghuis c. s. in de Classis van het Oldampt meegemaakt. Hij wilde, dat ze nu zouden bukken. Daartoe sloeg hij, zooals reeds zoo menigmaal in dezen strijd was geschied, den weg naar de Ed. Mog. Ged. Staten in en klaagde de weigerachtigen aan. Geruime tijd ging echter voorbij, vóórdat in een Statenresolutie het antwoord volgde.

Omdat allerlei verkeerde geruchten omtrent het ter synode voorgevallene spoedig in omloop kwamen, werd door eenige deputaten [1]) een *„kort berigt"* in het licht gezonden [2]) bevattende alle officieele stukken dienaangaande.

Ondertusschen bleef de oneenigheid in de Classis Oldampt voortduren. De vermaning van de Synode mocht misschien wat meer uiterlijke kalmte teweeg brengen, de gemoederen waren ten uiterste geprikkeld. Slechts een kleine aanleiding was noodig om een nieuwe uitbarsting te veroorzaken. Telkens had de strijd zich vooral om één persoon geconcentreerd. Eerst was het Ph. Themmen, toen Doedens, vervolgens Mees, nu was het Stegnerus.

Naar de laatste synodale vergadering gecommitteerd met de twee genoemde aanhangers van Schortinghuis, was hij, gelijk wij zagen, daar opgetreden als beschuldiger van de appellanten. Bovendien had hij een strijdschrift [3]) geschreven tegen *„het Innige Christendom"*. Dit had zeer de verontwaardiging van Schortinghuis' vrienden gaande gemaakt.

Op de vergadering der Classis, terstond volgende op die der Synode, achtten zij bij het houden der *censura morum* eene geschikte gelegenheid gekomen, om aan die verontwaardiging uiting te geven. [4]) Lubbers eischte, dat Stegnerus vele zaken uit zijn boekje nader zou expliceeren, wilde hij, dat zijn eigen rechtzinnigheid niet in twijfel zou getrokken worden; zoo b.v., wat hij blz. 41 aan-

[1]) T. Temmen, pred. te Groningen, F. Smoock, pred. te Grootegast en Doesum, J. Coers, pred. te Westernieland en F. Beckering te Beerster Hamrik.

[2]) Bij Hajo Spandaw 1742.

[3]) z. b. blz. 225.

[4]) Act. Class. 24 Juli 1742 art. 10.

merkte op hetgeen blz. 495 van „*het Innige Christendom*" wordt gezegd over de doodswaardigheid van de ongevoelige sleurplichten van begenadigden en onbegenadigden. Stegnerus antwoordde hierop echter, „dat hij door een gewone weg en classicaliter zijn boek had laten approbeeren, dat hij daardoor genoegzaam gedeckt was en terwijl zyn Eerw. opentlijk heeft geschreven, so stond het vrij an D. Schortinghuis, hem op dezelfde wijze tegen te komen. So versoeckt hij ook, dat D. Schortinghuis sig òf schriftelijk verantwoorde, dat D. Stegnerus' aanmerkingen ongegront zyn, òf so se gegront syn, dat hij zijne stellingen edelmoedig revoceere anders konde D. Stegnerus hem voor geen broeder erkennen".

Door de deputaten der Synode, ter visitatie in deze vergadering tegenwoordig, werd geoordeeld, dat dit zaken waren, die niet tot de tucht, maar tot de huishouding der Classis behoorden, waarom ze nu niet verder moesten worden besproken. Daarna zorgden zij ervoor, dat volgens de sententie der synode, de classicale acten over de zaak van Mees werden geroyeerd [1]). Zoo werd deze weer, hoewel onder protest der tegenpartij, in zijne eer hersteld.

Voordat echter de deputaten de vergadering verlieten, klaagde uit hun naam Ds. Themmen van Groningen nog over Eyssonius en Schmaal, wijl ze de synodale acten niet wilden onderteekenen, „willende, dat het Classis er op mogte letten, oordeelende, dat sy censurabel syn".

Aldus werd maar weer nieuwe brandstof aangedragen.

Op een volgende vergadering, 21 Augustus, kon dit dienen om het vuur verder te onderhouden. Reeds dadelijk vlamde het hoog op. Ten spijt van wie hem met zooveel genoegen hadden gedegradeerd, trad Mees, pas in eere hersteld, hier terstond als *praeses* op, als om de geleden schade in te halen. Ze protesteerden er tegen en zeiden, dat volgens de classicale wet een ander praeses moest zijn. De beslissing der Synode inzake Mees achtten ze onrechtvaardig, wijl niet allen door de commissie waren gehoord. Nogmaals appelleerden zij op de Synode. Eveneens strekte het hun tot ergernis, dat de Classis verklaarde, dat de zaak tusschen Stegnerus en Lubbers haar niet aanging. Zij meenden, dat, evengoed als de approbatie van Schortinghuis' boek, ook die van het geschrift van Stegnerus nader door de Classis moest worden onderzocht.

Eindelijk moest in behandeling komen de klacht der deputaten

---

[1]) Z. b. blz. 135 vv.

tegen Eyssonius en Schmaal. Ook hier leden ze de nederlaag, het pijnlijkst van al. Het gevoel van grievende verongelijking straalt duidelijk door in de wijze, waarop de scriba, Klugkist, de acte hierover formuleerde: „Wanneer de klagte van de H. Deputaten tegens onse gecommitteerde ad Synodum in omvrage was gebragt, so was het conclusie *bij meerderheyt van ééne stemme*, dat zij corrigibel waren, *wordende daaronder oock gerekent de stemme van Ds. Beckering*, die als Deputatus de aanklagte tegens haar ingebragt had, waartegenover anderen protesteerden, en appelleerden versoeckende meteen copie".

Weer zou dus de strijd naar de synode worden overgebracht. 't Begon altijd weer opnieuw. De afloop zou naar alle waarschijnlijkheid niet gunstig zijn geweest voor de partij van Schortinghuis, en vooral niet voor hem zelven, ware er niet te juister tijd hulp komen opdagen.

Zooals wij zagen, waren door de aanklacht van Beckering ook de Staten in de zaak betrokken. Nu zou het moeten blijken of Schortinghuis zijn werk al dan niet tevergeefs in de bescherming van zijn machtige vrienden op Ennemaburg had aanbevolen. De Heer Hora toch was medelid der Staten. Zusters zijner echtgenoote waren gehuwd met mannen van invloed, de raadsheeren Siccama en Tjassens, hoofdman Trip en, gelijk ons reeds bekend is, professor Van Velzen. Haar broeder Wolther Wolthers had veel aanzien en macht. 't Zal hun niet moeilijk geweest zijn op den gang van zaken invloed te oefenen ten gunste van Schortinghuis. Dat deze zich met een bijzonder verzoek daartoe tot hen zou hebben gewend [1]), behoeven we nog niet eens te veronderstellen. Door zijn vriendschappelijke betrekking tot de familie Hora wordt een en ander genoegzaam verklaard.

De aanklacht van Beckering nu bood voor een dergelijke tusschenkomst gereede aanleiding. Wel werd in de resolutie der Staten van 7 Februari deze tegenover de gecommitteerden, die weigerden te onderteekenen, geheel in 't gelijk gesteld [2]). Breedvoerig werd de zaak behandeld, en 't resultaat was, dat ze „gelast werden om de acte van de laatst gehouden Synodus mede te verteickenen".

Maar hierop volgt kort doch veelbeteekenend: „*sullende verder*

[1]) Volgens Van Berkum blz. 152.

[2]) De resolutie werd opgenomen in het boek der synodale handelingen; zie verder het *Noodig Berigt* van Van den Keessel blz. 31 en 32 en bij Van Berkum blz. 153—156.

hiermede wedersyts dese aangaande perpetuum silentium wesen en blijven geimponeert".

En, dat dit den Staten ernst was, bleek ten duidelijkste op de Synode, 13 Mei 1743 te Appingedam gehouden. Toen het artikel der acta van de vorige vergadering, handelende over de approbatie, voorgelezen was, en als naar gewoonte aan de commissarissen politiek [1]) het eerst hun advies hierover gevraagd werd, „berichtten" deze eenvoudig, „dat van de saak van Ds. Schortinghuis hier *niet meer sou worden gesproken*" en ze decreteerden het perpetuum silentium „*tot voorkominge van meerdere onlusten*". Tevens deelden ze de bewuste resolutie der Staten mede. Hiermee was tegelijk aan de appellanten van de Classis Oldampt het zwijgen opgelegd.

't Had geheel en al het aanzien van een nieuwe nederlaag van de zaak van Schortinghuis; in waarheid werd hij, gelijk later nog duidelijker blijken zal, hierdoor in bescherming genomen tegen zijne tegenstanders. Dezelfde resolutie toch, welke de vrienden van Schortinghuis verplichtte het vonnis tegen hem te onderteekenen, maakt dat vonnis zelve krachteloos. Nu bestond voor hem het gevaar niet meer, dat het hem ten slotte zijn ambt zou kosten. Zoo had deze zaak een zelfde verloop als in Zuid-Holland de soortgelijke zaak van Eswijler [2]).

Van dit oogenblik af werd op de kerkelijke vergaderingen van Stad en Lande niet meer hiervan gerept. Heel gehoorzaam hielden ze zich aan het *perpetuum silentium*.

---

[1]) B. de Marees en A. baron van Lintelo, heer van Stedum e. a.
[2]) Z. b. blz. 209.

HOOFDSTUK IX.

VERDERE LOTGEVALLEN.

Hoewel Schortinghuis op de kerkelijke vergaderingen van Stad en Lande, 't zij classicale, 't zij synodale, nu geen bestrijding meer te duchten had, hiermede was hij tegen *alle* bestrijding nog niet gedekt. Reeds was langs anderen weg een aanval tegen hem gericht.

STRIJDSCHRIFTEN.

In de *„Republiek der geleerden"* van Mei en Juni 1741 waren, gelijk we zagen, eenige aanmerkingen op zijn boek gemaakt. Deze waren echter zeer gematigd. Maar in hetzelfde jaar werden er andere gemaakt, die geenszins uitmuntten door gematigdheid. De geleerde en vermaarde Zwolsche predikant N. HARTMAN deed nl. ongeveer gelijktijdig zijn *„Aanmerkingen tegen het boek van Schortinghuis genaamd het Innige Christendom"* het licht zien [1]). Aanleiding tot dit schrijven was volgens zijne mededeeling, dat het boek ook in zijne gemeente gelezen werd, en in handen viel van menschen, „die de waarheid liefhebben en na gemoede soeken te betragten, dog niet in staat zijn het kostelike van het snode te schiften vooral niet, wanneer het laatste vernist of bedektelik word voorgesteld" [2]). Daarom achtte hij zich ambtshalve geroepen er tegen op te komen. Hij deed dit zeer uit de hoogte, en sloeg telkens een spottenden, minachtenden toon aan. Zoo zegt hij o. a.: „Dese man betoont waarlik, dat hij met een kleyntje te vreeden is, te weten met vijf nieten, die hij voor hem dierbaar houd". Overigens zijn zijne aanmerkingen niet van belang ontbloot. Door meerdere daarvan werden wel aan Schortinghuis gevoelens toegedicht, die hij niet had, ja waarvoor hij terugschrikte, andere troffen echter wel degelijk doel.

[1]) Te Zwolle bij Gerrit van Straten.

[2]) *Aanmerkingen* blz. 2.

Maar over den inhoud van dit, evenals van de andere strijdschriften spreken we later. Eerst bepalen we ons bij den gang van den strijd en de wijze, waarop die werd gevoerd.

Zoo iets, dan moest juist de toon, dien Hartman aansloeg, Schortinghuis ergeren. Al wat hij schreef was hem oprechte ernst, aan de zuiverheid zijner bedoelingen valt niet te twijfelen. Niets was hem daarom pijnlijker dan met spot bejegend te worden en zijne goede bedoeling in twijfel getrokken te zien.

Hij antwoordde eenigen tijd later, 3 Maart 1742, met een geschrift getiteld: *„De rechtzinnigheid van het Innige Christendom vertoont en verdedigt tegen de ongegronde en nuttelose aanmerkingen"*. Daarin past hij de zaligspreking van hen, die gesmaad worden om Christus' wil, op zichzelven toe, waarvan hij de waarheid ondervond nu zijn rust gestoord werd door „een gants onnosel prulschrift van Ds. Hartman. Hoewel ik bekenne," zoo gaat hij voort, „dat het mij niet seer ontstelt of aangedaan heeft, vermits ik daarin al haast op eene nadrukkelike wijse bevond, dat het liegende quaad te spreken was, mij telkens verwonderende, hoe de geleerde werelt tegenwoordig tot sulk eene hoogte van schaamteloosheyd kan en durft opklimmen, om leeraren, die hare regtsinnigheyd door mond en penne betuigen, allerley grouwelike ketterijen, sonder grond van bewijs aan te wrijven". [1]) Hij toont zich echter in deze woorden en in 't vervolg van zijn geschrift meer getroffen, dan hij erkennen wil. Hier doet Schortinghuis zich niet van zijne beste zijde kennen. Zijn *„Zedig antwoord"* aan de Faculteit was veel beter, wat inhoud en toon betreft. In plaats van zijn tegenstander met redenen te weerleggen, beklaagt hij hem telkens over zijn blindheid, insinueert, dat hij een huurling is, een klinkende schel [2]). Hij spreekt zijne verontwaardiging er over uit, dat men zoo lichtvaardig iemand verkettert, maar ontziet zich intusschen niet zijn tegenstander als een onbegenadigden letterknecht verdacht te maken. Zoo zegt hij o. a.: „Tot hiertoe heeft de Heer Hartman sig dapper in de letteren omgeslagen en heeft vrijwel aan het bekent seggen voldaan: Multa dicendo, nihil dicunt, faciunt intelligendo, ut nihil intelligant. En nu sal hij ook een begin van de bevindingen maken; maar of zijn Eerw. het hier nog so wel treffen sal, beginne ik an te twijfelen, vreesende dat hy van bevindinge sonder bevindinge sal spreken" [3]).

---

[1]) Blz. 1.
[2]) Blz. 7 en 8.
[3]) Blz. 31.

Meermalen moeten uitroepen de taak van bewijzen vervullen. Waar definitie noodig is geeft hij voorbeelden. Abstracte redeneering is niet het „fort" van een gevoelsman als hij. Zijn weerlegging is vaak zwak, zelfs waar hij tegenover zijn tegenstander sterk genoeg staat. Aan allerlei fouten tegen de logica maakt hij zich schuldig. Soms, als hij een stelling bewijzen zal, keert hij die, al redeneerende, eerst om. Zoo, wanneer Hartman hem beschuldigt, dat zijn bevinding 't geloof uitsluit, antwoordt hij, dat het valsch is te zeggen, dat 't geloof de bevinding uitsluit. Toch geeft hij ook hier nog allerlei goede opmerkingen.

Hartman had Schortinghuis gedreigd, om, wanneer hij zich niet rechtvaardigde, zijn boek „in desselfs grondslag voor onrechtsinnig te houden, gelijk ook alles wat daarop geboud is". Nu kan hij echter, merkt Schortinghuis hiertegen op, moeilijk rechter in deze zaak zijn, omdat hij zelf gezegd heeft, een *vooroordeel* tegen den schrijver opgevat te hebben naar aanleiding van diens *„Zedig antwoord"*. Ook is Hartman door de Kerk niet tot rechter aangesteld. Bovendien „is dit niet wat te hart en te scherp gedreigd?" vraagt Schortinghuis. „Edog nu ik uitgekomen ben, nu zal dit dreigement mogelik ophouden, of ik moeste nogal geen voldoening aan zijn Eerw. gegeven hebben, schoon ik hope en denke dat ik het gegeven zal hebben aan alle, die onpartijdig oordeelen en die de waarheyd en innige Godsvrugt liefhebben". [1]) Hij besluit met te zeggen, dat hij zijn kostelijken tijd niet meer zal verspillen met het beantwoorden van zulke ongegronde en nuttelooze aanmerkingen; alleen, wanneer zijn tegenstander nog iets gewichtigs voortbrengt, zal hij het in overweging nemen.

't Is lichtelijk te begrijpen, dat Hartman niet voldaan was. Spoedig genoeg zou dat blijken. En, of hij geen macht had om als rechter op te treden, stond ook nog te bezien. Ondertusschen gaf het geschrift van Schortinghuis aanleiding tot een eenigzins vermakelijk incident. Zijn tegenstander had er aanmerking op gemaakt, dat hij zou gezegd hebben, dat „een mensch die de goddelike waarheden letterlyk begrijpt, *een geheel onkundige* is". Hieraan knoopte hij een reeks van beschuldigingen vast. Schortinghuis antwoordde: „Hoe sal ik dit aanhalen mijner woorden noemen? Onopmerkzaamheid in 't lezen of liefdelooze en gants ontrouwe verdrayinge? Foey, sulk een schaamteloose stoutigheyd!" [2]) In de

---

[1]) blz. 86.
[2]) blz. 17.

geciteerde plaats stond toch niet „*een*" maar „*geen*" geheel onkundige. En op zoo'n „leugengrond" rustte nu „het misselijk gebouw" van allerlei aanmerkingen. Nog in de *Boekzaal* van Maart van 't zelfde jaar komt daarop Hartman met een „vrage" tot Schortinghuis „onder het oogh van gantsch Neerlands Volk". In den tweeden druk, dien hij had, stond toch heel duidelijk „*een* geheel onkundige". Hij vraagt of de ontkenning van Schortinghuis geen „leugengrond" is, en roept de kerk zegevierend toe: „Ex ungue leonem. Dit tot een staaltjen".

Maar in het volgende nummer van de *Boekzaal* bleef Schortinghuis het antwoord niet schuldig. Hij had nimmer iets anders gedrukt gezien dan „geen", maar nu bleek, dat in enkele eerst afgedrukte exemplaren van den tweeden druk „*een*" als drukfout voorkwam. De brief, waarin hem dit, met aanbieding van verontschuldiging door de letterzetters werd medegedeeld, werd tot aller overtuiging geheel afgedrukt. Tevens trekt Schortinghuis echter Hartman's goede trouw in twijfel bij het aanhalen van dit citaat, want hij had toch ook wel kunnen begrijpen, dat het een drukfout was.

In de *Boekzaal* van Mei wordt aangekondigd, dat zonder verhindering in 't begin der volgende maand bij Gerrit van Straaten te Zwolle zou verschijnen: N. Hartman's *Nadere aanmerking op 't antwoordt van D. Schortinghuis op zijn eerste aanmerkingen.* Ook deelt de schrijver mede, dat hij in Schortinghuis' antwoord berust, tevreden, omdat deze tegen zichzelven getuigt, wijl immers uit den brief der drukkers duidelijk genoeg blijkt, dat Hartman *niet* „gantsch kwaadtaardig van „geen" gemaakt hadde „een"; en dat Ds. Schortinghuis hier zichzelf in zijn *persoon* veroordeelt, gelijk zijn Boek het Innig Christendom, soals het daar ligt, veroordeelt is door de laatste Synodus van Stadt en Lande".

Hartman kon niet nalaten met een zekere voldoening te herinneren aan de nederlaag, die Schortinghuis vóór weinige dagen, 7 Mei, geleden had. Zijn geschrift verscheen ook in de volgende maand. Hij wees hierin op twee onrechtzinnige grondstellingen van het *Innige Christendom*, dat n.l. 1o. de letterlijke zin van de Heilige Schrift geen met de zaken overeenkomend begrip zou geven, en dat 2o. niemand, anders dan door onmiddellijke bevinding, van zijn genadestaat verzekerd kan zijn. Hiermee had hij zijn bedreiging vervuld en Schortinghuis' werk „in deszelfs grondslag" onrechtzinnig verklaard. Tevens verwijt hij Schortinghuis, dat deze in zijn strijdschrift redeneert op de manier van een „sakkedrager".

Reeds hebben we met nog een anderen tegenstander van Schor-

tinghuis kennis gemaakt: H. STEGNERUS, predikant te *Noordbroek*. Hij was het type van een rechtzinnig Coccejaan. Hij was geleerd, maar maakt ook den indruk, dat hij zich wel wat op zijn geleerdheid laat voorstaan. Zijn flink handschrift in de classicale notulen, die hij opstelde, doet denken aan een man van energiek karakter. Hij eischte vóór alles eerbied voor *orde* en *gezag*; zoo in de gansche kerk en in zijn eigen gemeente in 't bijzonder. Daar wist hij ook het gezag te handhaven, beter dan Ph. Themmen en A. Doedens.

Ook te Noordbroek toch telde de partij van Schortinghuis aanhangers. Maar deze schijnen niet tot de besten van de partij behoord te hebben, althans hun aanvoerder niet. Aan hun hoofd nl.had zich de schoolmeester Roosevelt geplaatst, een man, die zich op allerlei schijnt toegelegd te hebben, maar het minst op het schoolhouden. Stegnerus stelde hem met behulp van de classis voor de keuze om of gecensureerd, ja gedeporteerd te worden, of een stuk te teekenen, dat hem werd voorgelegd. Hij koos het laatste. In het onderteekende stuk, voorkomend in het boek der classicale acta, betuigt hij zijn leedwezen over het verbreiden van „ergerlijke gevoelens", en over „slappigheyd in 't schoolhouden". Hij erkent daarin de noodzakelijkheid van het bijwonen van den predikdienst voor kinderen en volwassenen. Tevens belooft hij zich te zullen onthouden van een ontijdig oordeel over anderer wedergeboorte en betuigt zijn gehoorzaamheid aan den predikant.

De kerkelijke *tucht* was voor Stegnerus een geliefkoosd wapen, dat hij ook in zijn gemeente meermalen gebruikte. Het ideaal, waarnaar hij streefde, was, dat de formule der attestatie waarheid mocht zijn voor zijn gemeenteleden, dat zij n.l. onergerlijk zouden zijn in leer en wandel; — niet het minst ook in de *leer*, waarom leertucht voor hem geen ijdele klank was. Wie de „vermaninge der Mennisten" [1]) had bezocht, werd terstond voor den kerkeraad gedaagd.

Zelve onberispelijk in leer en leven te zijn, was ook zijn eigen roem. Daarmede willen we niet zeggen, dat het bij hem niet dieper ging, alleen, 't is duidelijk, op deze dingen legde hij allen nadruk. En dat zag hij nu, naar hij meende, bij Schortinghuis geminacht als een „bloot letterkundig en borgerlik" christendom. Bovendien beoordeelde hij Schortinghuis en zijne medestanders naar het voorbeeld, dat hij in zijne gemeente had in een Roosevelt. Verzet tegen

[1]) Deze hadden een aanzienlijke gemeente te Noordbroek.

het wettig gezag in kerk en staat, verstoring der orde, dat voorzag hij in de eerste plaats van hun streven. Zoo had hij dan ook, we zagen het reeds [1]), de pen opgevat en 13 April 1742 een geschrift in 't licht gezonden bij Jacobus Sipkes te Groningen, getiteld: „*Eenige weinige gemoedelyke en vrijmoedige vragen van bezwaarnis met de redenen ter wederlegging; nopens het zogenaamde Innige Christendom door W. Schortinghuis, predikant te Midwolda, tot gemeene waarschuwinge opgegeven* door H. Stegnerus predikant te *Noordbroek*". Hierin beschuldigt hij Schortinghuis vooral van versmading der letterkennis, verdraaien van de H. Schrift, Labadisme, in de hand werken van scheuring en het lasteren van onergerlijke lidmaten, leeraars en regenten. Hoewel de toon over 't geheel vrij gematigd is, zijn toch zijne vragen lang niet altijd „gemoedelijk". Zoo zegt hij in zijn voorrede o. a. te denken, „dat ieder getrouw leeraar verpligt is thans het zijne te doen en niet langer te slapen. Gods eere, waarheit en zijn Kerke vorderen op te komen ter hulpe des Heeren."

Schortinghuis hield zich, aan 't geen hij tegenover Hartman had verklaard, hij antwoordde niet. De tweede druk van zijn werk was ondertusschen weer uitverkocht. Nog hield de aanvraag aan. Wat nu te doen? 't Verbod van de synode en van den Magistraat liet aan duidelijkheid niets te wenschen over. Toch verscheen in den loop van 't jaar 1742 de derde druk en wel met de loffelijke approbatie van den tweeden. Dat het met goedkeuring van Schortinghuis geschiedde, blijkt wel uit de aanteekening op de keerzijde van het titelblad, dat de schrijver geen exemplaren voor de zijne erkent dan alleen, die van zijne handteekening voorzien zijn. Of hij, dan wel de uitgever, het initiatief ertoe genomen heeft, weten we niet. De laatste kon zich ook nog beroepen op het hem verleende octrooi voor 15 jaar. [2]) Van bemoeilijking bij het uitgeven en verkoopen van den derden druk bleek niets. Alles ging rustig zijn gang. Dat was dus de practische beteekenis van het *perpetuum silentium*. 't Werd een schild voor Schortinghuis' persoon en werk.

Ondertusschen bleek toch, dat de bestrijding door twee gezaghebbende predikanten aan den opgang, dien zijn werk aanvankelijk maakte, afbreuk begon te doen. Zoo scheen het althans eenigen zijner vrienden toe en ze werden met zorg vervuld. Tot dezen

[1]) Z. b. blz. 216 Als aanleiding van zijn schrijven deelt hij zelf mede, dat hem de *Aanmerkingen* van N. Hartman waren toegezonden, waarna hij voor het eerst van Schortinghuis' boek kennis genomen had.

[2]) Z. b. blz. 192.

behoorden de Emdensche predikanten. Allen kenden Schortinghuis van vroeger, toen hij deel uitmaakte van den Coetus van Oost-Friesland. Ze eerden hem als een man, „met uitnemende talenten en beproefde godsvrugt begaaft". Sommigen hunner waren meer bijzonder met hem bevriend. We zagen reeds, hoe hij de opvolger van E. MEINERS was te Weener [1]) en hoe een der samenspraken grootendeels aan J. C. BRUCHERUS is ontleend [2]), zoodat de aanval op Schortinghuis' werk tevens indirect tegen dezen was gericht. Zijne eerste werken had de Coetus geapprobeerd, en deze aarzelde ook niet zijne approbatie te schenken aan het *„Zedig Antwoord"*. Door dit laatste waren zij Schortinghuis reeds te hulp gekomen in zijn strijd, 't sprak nu haast van zelf, dat ze nog een stap verder gingen.

Hierbij kwam nog iets anders. Niet alleen persoonlijke sympathie deed hen belangstellen in het wedervaren van Schortinghuis; er was nog een dieper liggende oorzaak. Gelijk ons bleek was volgens Meiners' bericht in gansch Oost-Friesland *een godsdienstige opwekking* ontstaan. [3]) Het was hun hoop, dat deze zich nu ook over het aangrenzende Groningen, ja over alle Nederlandsche gewesten verbreiden zou. Ze zagen, hoe de arbeid van Schortinghuis hiertoe zeer medewerkte, en daarom vooral deed de tegenwerking, die hij ondervond, hen innig leed.

Zoo besloten dan de Emdensche predikanten de handen ineen te slaan, en eendrachtig hun „vriend en broeder" Schortinghuis te hulp te komen door een verdedigingsschrift. Denkelijk werd het opgesteld door J. C. Brucherus, die de exemplaren ook van zijne handteekening voorzag, maar het verscheen op naam van vier Emdensche predikanten: H. G. SWARTTE, E. MEINERS, G. SWARTTE en J. C. BRUCHERUS, terwijl de vijfde J. H. JANSSONIUS met den predikant van een nabij gelegen gemeente E. CARSJ. GRAVEMEYER, de approbatie namens den Coetus onderteekende. Het verscheen te Emden 19 Nov. 1742 onder den titel: *„Zedige voorsprake van de regtzinnige waarheit, uitgegeven tot verdediging van waarheit en Godsvrugt, alsmede tot herstellinge en bewaringe van vrede en eenigheid, door sommige predikanten van Emden, met betrekking op de schriften van de Eerwaarde Heeren D. N. Hartman en D. H. Stegnerus tegen het boek van den Eerw. Heer Schortinghuis"*. Zij

---

[1]) Z. b. blz. 31.
[2]) Z. b. blz. 152.
[3]) Z. b. blz. 38.

verklaren in de voorrede, dat ze zich tot schrijven verplicht achtten aangezien door de geschriften der genoemde predikanten „niet alleen op eene onbetamelijke wijze Ds. Schortinghuis en zijn boek worden aangetast, maar de *zuivere rechtzinnige waarheid daarin kreuklijd*, en de weg gebaand word tot groote twisten en oneenigheden, so schadelijk en so ergerlijk". En om te bewijzen, dat het juist *hun* bijzondere roeping was, hoewel ze niet tot de Nederlandsche kerk behoorden, wijzen ze op de oude betrekking tusschen Schortinghuis en de Emdensche kerk, en op het woord van eenen geschiedschrijver: „*Embda laborantis veri stabilissima nutrix*, dat is: Embden is een standvastige voedster van de waarheit als die in gevaar is."

Dit boekje overtreft verre het verdedigingsschrift van Schortinghuis zelven; het is zakelijk, helder en ordelijk. Achtereenvolgens worden de verschillende onderwerpen genoemd, waarover het geschil loopt. Hierover wordt eerst „de waarheit" of „het betamelike" overeenkomstig de kerkleer opgegeven, en vervolgens worden „de afdwalingen" van Stegnerus en Hartman aangetoond. Opmerkelijk is, dat de kerkleer zelden uit de symbolische geschriften, maar doorgaans uit de werken van gereformeerde theologen wordt opgemaakt. Dat hun geschrift veel uitgebreider geworden is dan dat van de beide tegenstanders, verontschuldigen zij met de opmerking, dat schrijvers, „die voor dingen pleyten op de *nauwe* weg betrekkelijk, wel ter degen hare stellingen moeten openleggen, onderscheiden, en met klemmende redenen tegen het vijandig verstant bevestigen, daar zulke, welke sodanige zaken beweeren, die tot *ruim* makinge van de weg na den hemel kunnen strekken, bij veele zonder bewijs met een blote uitsprake „*dat moet so verstaan worden*", of zeggen „dat is *misselijk, krom, een godloze tale*" enz. volstaan konnen, en gelijk de ondervindinge leert veel ingank konnen maken". [1])

Stegnerus liet niet lang op antwoord wachten. Reeds een paar maanden later, 24 Januari 1743, verscheen van zijn hand te Groningen bij P. Brandsma: „*Korte aanmerkingen op de zedige voorsprake van Ds. W. Schortinghuis' Innige Christendom, uitgegeven door een viertal Embder predikanten met betrekking op de bezwarende geschriften daartegen*". Ook de Embdenaren lieten zich echter niet onbetuigd, en zonden spoedig een „*Zedige verdediging*" in het licht „*tot wederlegging van de voornaamste der Korte aanmerkingen*". Maar nog in 't zelfde jaar was Stegnerus gereed met een tweede tegenschrift: „*De viermannige zedige verdediging der zedige voorspraak kortelijk beantwoord*".

[1]) Voorrede.

Nog een nieuwe bestrijder voegde zich bij de andere, n.l. Arnoldus van Gennep, predikant te *Ethen* en *Drongelen*, dien we reeds kennen als lid van de synodale commissie welke uitspraak deed in zake de approbatie.[1]) In een strijd over de conventikels, waarin J. Schrassert, rechtsgeleerde, en J. Lulofs, hoogleeraar in wis- en scheikunde te Leiden, waren gewikkeld, hadden beiden zich op hem beroepen, zoodat hij 't zijn plicht achtte om als scheidsrechter op te treden, 't geen hij deed in zijn geschrift: „*Onpartijdig opstel over de samenkomsten en oefeningen der particuliere ledematen*", Dordrecht, J. van Braam 1743. Hierin viel hij tevens Schortinghuis zeer scherp aan als een onvoorwaardelijk voorstander der oefeningen en paste zelfs op hem Ps. 139 : 21 en 22 toe.

Behandeling der zaak in Overijssel.

Inmiddels was door N. Hartman een andere weg ingeslagen. Hij gaf in 1743 nog bij A. Wor te Amsterdam uit een „*Bekentmakinge betrekkelik het boekje de Zedige Voorspraak*". Daarin deelde hij mede, dat hij de Embdenaren niet wenschte te antwoorden, wijl ze geen antwoord verdienden „als verstaande met hun vieren niet eens den staat des geschils". 't Verschil is volgens hem: „Of in de letter van Gods Woord de zaligmakende waarheid niet ligt opgesloten, en wel zoo, dat men die daaruit leeren kan?" Deze vraag beantwoordde Schortinghuis naar zijn bewering ontkennend, terwijl hij zelf die bevestigde [2]).

Hij had in zijn tweede strijdschrift aan zijn bedreiging uit het eerste voldaan, maar hij was met gelijke munt door de Embdenaren terug betaald. Had hij Schortinghuis onrechtzinnig verklaard en de bewijzen daarvan aangebracht, zij verklaarden hem voor onrechtzinnig en trachtten dit aan te toonen. Hierbij wilde Hartman 't niet laten. Tegenover de beschuldigingen der Embdenaren wilde hij in 't gelijk gesteld worden en tevens zou hij aan zijn eigen verklaring omtrent Schortinghuis' heterodoxie kracht bijzetten. Hiertoe zou hij zijn gezag en invloed aanwenden en het zou blijken, wat die vermochten.

---

[1]) Z. b. blz. 215.

[2]) Eveneens weigerde hij in de Boekzaal Mei 1744 op een geschrift van een zekeren Pieter Bakker te antwoorden. Men moest niet denken, dat hij, wijl hij een vraag „in de schoot van Neerlands Kerk" had neergelegd, nu wilde, dat ieder hierop antwoorden zou en aan al wie er lust toe had nu vrijheid gaf om hem „op 't lijf te vallen gelijk kraijen op een dood aas".

Op de vergadering van de Classis *Zwolle*, gehouden 23—25 April 1743, beklaagde hij zich, dat hij en met hem de approbatoren [1]) van zijne strijdschriften, door de Embdenaren „op 't hatelijkst werden afgemaalt, niet alleen als onregtsinnig in de Leer der waarheid, maar ook als de grondleggende tot benadeeling van waarheid en Godsvrugt eischende zijn Eerw. gelijk ook de Heeren Approbatoren, dat dese Classis, indien sulx mogte waar zijn haar Eerw.'s geliefde te regte te stellen of andersints mogte justificeeren".

Dit laatste geschiedde, terwijl de classis bovendien besloot der synode de vraag voor te leggen: „Hoe met sulke Leden ener Buitenlantsche Kerke te handelen, die so stout syn, dat se een Regtsinnig predikant in een openbaar Boek voor onregtsinnig durven uitkrijten en een Boek durven defenderen, 't welk bij een synode onzer Nederlandsche Kerke in vele stukken geimprobeert is" [2]).

Den 18den Juni kwam de Synode te Zwolle bijeen. Toen het artikel over het „licentieus boekdrukken" ter sprake kwam, stelden de gecommitteerden der Classis Zwol hunne vraag. De leden konden hierop echter geen antwoord geven „als hebbende daarvan niet de minste aanschrijving gekregen". Echter zou het oordeel van de verschillende *classen*, alsook van de *correspondeerende synoden* hierover ingewonnen worden.

De classis *Kampen* nam deze zaak met grooten ijver ter hand. Hare gecommitteerden meldden op de volgende synode, 9 Juni 1744 te Steenwijk gehouden, dat de classis Hartman en zijne approbatoren als rechtzinnig erkende. Ze drong erop aan, dat deze erkentenis, waarin ongetwijfeld de andere classen zouden deelen, „in een openbaar geschrift aan de Geleerde en theologische wereld bekend gemaakt worde en tot nader blijk van hare afkeuringe van het wangedrag dier predicanten van Emden *improbeert* de Classis het bekende boek van D. Schortinghuis, als prima causa motus zooals het door het Hoogh aanzienlijke synodus van Groningen geimprobeert is". Bovendien hoopt ze, dat aan de overheid verzocht zal worden het boek te verbieden. De classis van *Deventer* stemde geheel in met Kampen, liet zich echter over de improbatie nog niet uit, wijl ze het verslag afwachtte van eene commissie, die door haar benoemd was om het

[1]) H. Ravesteyn, D. Frantzius, A. Jansenius, D. de Gimmer en L. de Vries. Dat Ravesteyn, pred. te Zwolle, het echter ook niet in alles met zijn collega eens was, bleek, toen hij op de class. vergadering van 3 Juni 1744 verzocht, dat in zijne plaats een ander benoemd zou worden om een geschrift van Hartman te visiteeren, wijl hij bezwaren daartegen had.

[2]) Act. Class. art. 11 ad 7.

boek te examineeren. Geheel anders stond de Classis van *Steenwijk* en *Vollenhoven* ertegenover. „Voor zooverre de classis zijne geschriften hadde gelezen", wilde ze Hartman wel voor rechtzinnig verklaren. Zij wilde echter wachten om haar oordeel over Schortinghuis uit te spreken, tot Ds. Hartman eenige bewijzen van Schortinghuis' onrechtzinnigheid had bijgebracht, en ook de *correspondeerende Synoden* hare adviezen hadden gegeven.

Deze Synoden hadden zich echter van het geven van advies onthouden.

Dit laatste weerhield toch de Synode van Overijsel niet om te besluiten eene bekendmaking, zooals de door Kampen bedoelde, in de Boeksaal te doen plaatsen, waarin de rechtzinnigheid van Hartman en zijn approbatores erkend, en de handelwijze der Emdenaren ten sterkste afgekeurd werd [1]). Over het boek van Schortinghuis sprak ze zich echter nog niet direct uit. De Classis *Zwol* betuigde „met smerte" te verwachten, wat de andere Classen verder in dezen zouden doen.

Over de Classis *Deventer* behoefde ze zich niet ongerust te maken. De aldaar benoemde commissie kweet zich met ijver van hare taak. Ze bestond uit tien leden, onder welke ongetwijfeld Dyonisius van der Keessel, predikant te Deventer, de eerste plaats innam. Hij was voor zijn Classis, wat Hartman voor de zijne was: een man van zeer grooten invloed. Als Cartesiaansch [2]) Coccejaan had hij een afkeer van alles wat naar mysticisme zweemde. [3]).

Op de classicale vergadering van 27 en 28 April 1745, door Van der Keessel gepresideerd, deelde de commissie het resultaat van haar onderzoek mede. Zij achtte, dat het boek van Schortinghuis *geimprobeerd* moest worden, en gaf als reden hiervan op: „Dat in het voorgemelde boek gevonden worden: 1o, verdraayingen van

---

[1]) Steenwijk achtte deze bekendmaking onnoodig. Ze wordt meegedeeld *Nodig Berigt*, blz. 56.

[2]) Als zoodanig doet hij zich o. a. kennen in zijn *Leer en Praktyk* door zijn herhaaldelijk citeeren van A. Heydanus' *Causa Dei contra homines.*

[3]) Dit had hij reeds getoond in zijn werk, dat hij juist het vorige jaar, 1744, te Deventer bij A. van Wesel in 't licht gegeven had, getiteld: *„Oorsprong en voortgang der Dweperij met de getrouwe en bescheide waaksaamheid tegen deselve: Te zien in de behandeling eener merkwaardige opschudding, daardoor veroorzaakt in de Bloeyende gemeinte te Wesel: Andere ten spiegel en ter waarschouwing"*. Bedoeld is de geschiedenis van E. Chr. Hochman. 't Werd opgedragen aan de burgemeesteren, schepenen, en raden der stad Deventer, allen met name genoemd.

verscheiden Plaatsen der H. Schrift tot desselfs (nam. des Schrijvers) Oogmerk tegen de meininge van Gods Geest; 2o. Liefdelooze veroordeelingen van allerhande Staat en standspersonen, die van zijn gevoelen niet en zijn; 3o. Bedekte veragtingen der formulieren van Eenigheid en Liturgie; 4o. Veele strijdige dingen tegen de eenmaal aangenomen Leere; 5o. Gevaarlijke bestuuringen van Begenadigde en Onbegenadigde; 6o. vooral aanleidingen tot Verleiding tot de Mystikerij, Quietisterij en Separatisterij" [1]). Sommige leden der classis voegden hier nog aan toe, dat ze den verkeerden invloed van het boek in eigen gemeente hadden ondervonden.

Het voorstel tot improbatie werd door de gansche classis aangenomen „uitgezondert eenige weinige leden".

Onder deze laatsten bevond zich ook een lid der commissie: P. H. Wolterbeek, predikant te Deventer. Hij verklaarde het te houden „met de gegeven approbatie van de facultas Theologiae van Groningen, te vinden in den eersten druk". 't Mocht hem echter niet baten, of hij al trachtte voor de classis de rechtzinnigheid van Schortinghuis te verdedigen. Met B. W. Budde leverde hij een schriftelijk protest in tegen de classicale resolutie. Op een volgende vergadering maakte hij aanmerking op de wijze, waarop de behandeling dezer zaak door den scriba H. Kluppel in de notulen was beschreven; de classis betuigde echter „te berusten in de getrouwe pen van den scriba".

Op de extraordinaire classicale vergadering, 9 November van hetzelfde jaar, verzocht Van der Keessel gebruik te mogen maken van de geschreven notulen voor het opstellen van een geschrift, en verder dat de classis zich uitspreken mocht over de wijze, waarop hij de vergadering, die in zake Schortinghuis uitspraak deed, had gepresideerd, waarschijnlijk ter weerlegging van verkeerde geruchten, die hierover in omloop waren. Het eerste werd hem toegestaan. Voorts „sal de scriba Syn E. versorgen een getuigschrift, waarin nomine classis moet betuigt worden, hoe Sijn E. het praesidium op de laast gehouden paaschclassis met zooveel voorsigtigheid en moderatie, dog ook opregte en bescheidene waarheid en godvrugtsijver bekleedet heeft, dat de vergadering daardoor ten uiterste was gestigt geweest, en 't vreedsame einde, soals bij censura morum gebleken was, van alle de classicale handelingen ook voor een voornaam gedeelte an desselfs verstandige en sagtmoedige besturinge te danken had".

---

[1]) Act. class. art. 12.

Pas was dit besluit echter genomen of Ds. Wolterbeek, die wegens predikdienst later kwam, trad de vergadering binnen. Hij verklaarde, geenszins met het bedoelde getuigenis te kunnen instemmen, maar „te moeten verklaren, dat hij door Syn Eerw., wanneer hij (Ds. Wolterbeek) eenige stukken in de zaak van D. Schortinghuis sijnentwege wilde aangeteekent hebben, onstuimig opvliegende was op de borst gestooten en daarop gesegt hadde, *stoot mij so niet*, praesenteerende, dat voor alle vierschare te willen bevestigen, gelijk ook Sijn Eerw. daarvan beswaart was, dat D. van der Keessel gesegt had: *die niet sien kan, dat Schortinghuis de schrift verdraait, is willens blind*". Van der Keessel erkende dit laatste en hield het staande, ontkende echter het andere. Ook in deze zaak was Budde de eenige, die de zijde van Wolterbeek koos.

Ondertusschen was 21 Juni te Deventer de vergadering der Synode gehouden. Ook hier was Van der Keessel tot praeses gekozen. De gecommitteerden van *Kampen*, *Zwol* en *Deventer* deelden mede, dat door hun classen het boek was geïmprobeerd. De classis van *Steenwijk* en *Vollenhoven* berichtte het volgende: „Wat aangaat Campens voorstel en Zwols bedenkinge omtrent het boek van D. Schortinghuis, soo is de classis van oordeel met aght stemmen, dat se niet kunnen toestemmen om dat boek te verwerpen, terwijl vier stemmen die verwerpinge goed keurden en vier oordeelden, dat in dese zaak niet behoorde gehandeld te worden, voordat men daarover van Stad en Lande versoek kreeg, kunnende eenige ouderlingen, dewijl se hierop niet gevat waren, niet antwoorden".

Zoo hadden dus alle classen zich nu uitgesproken en de synode deed niets anders dan het vonnis der meerderheid over Schortinghuis' boek bekrachtigen.

„Dus", zoo lezen we in de acta, „door de meerderheit van de conclusiën der E. Classis vastgesteld word, dat het Christelyk Synodus van Overijssel met genoegen den trouwen ijver van het Chr. Synodus van Stad en Lande heeft vernomen, *niet twijfelende of gemelde synodus sal in dese zaak verder met alle getrouwigheit blijven voorsien* en wat haar betreft, *improbeert het gemelde boek*. En dewijl dat boek ook in andere provinciën ingang vind soo vertrouwt het Christelijk synodus van Overyssel, dat de *overige Chr. Synoden* tegen dat en dergelijke boeken bijtijds mede sullen voorsien, waartoe D. D. Correspondenten gelast worden, om bij de christelijke synoden daaromtrent behoorlijk verzoek te doen, gelijk ook aan D. D. Deputaten word overgegeven om na toedragende gelegenheit van saken, daarwegens aan *Ridders en Steden* te Remonstreeren.

„Deze Resolutie is door hun Ed. Mogende Heeren commissarissen polityq toegestemt." [1])

Voor den lof, die in dit synodaal besluit aan de synode van Stad en Lande wordt toegezwaaid, zal allerminst de door deze afgevaardigde correspondent dankbaar zijn geweest. Als gedeputeerde van Groningen woonde nl. SWIJGHUIZEN, de vriend van Schortinghuis, de vergadering bij. Aan de beraadslagingen over deze zaak mocht hij niet deelnemen; maar, toen eenmaal de resolutie genomen was, kon hij niet nalaten daartegen krachtig te protesteeren. Hij verklaarde, dat deze improbatie niet alleen het boek van Schortinghuis, maar ook de theologische faculteit van Groningen trof, omdat deze immers hare approbatie, al was het dan eene geclausuleerde, aan het boek gegeven had. Men liet hem echter spreken, zonder zich aan hem te storen. Zelfs werd hem niet toegestaan, dat zijn protest in de notulen werd opgenomen. De synode vond niet goed „op dese bezwaarnissen te reflecteeren en dezelven in actis te teekenen". [2])

Op de medewerking van de politieke overheid kon de synode zich verlaten. De vergadering der Staten, 22 Juli 1745, verbood het drukken of verkoopen van het boek binnen de provincie „op boete van hondert Goutguldens".

Reeds bleek de goede verstandhouding tusschen Van der Keessel en den raad zijner stad [3]). Niet onwaarschijnlijk was het op zijn aandringen, dat de Magistraat van Deventer een dergelijke resolutie nog eens in 't bijzonder liet publiceeren, 31 Juli van 't zelfde jaar. Zelfs werd, zonderling genoeg, deze publicatie „aan den E. Kerkenraad gecommuniceert, met bijgevoegde speciale last aan een iegelijk lid dezer vergadering, om tegen gemeld Boek te waaken". [4]) Waarschijnlijk ten gevolge hiervan legde ook de eenige verdediger van Schortinghuis, de Deventersche predikant Wolterbeek, zich bij het synodaal besluit neer. Op de classicale vergadering van 19 en 20 April 1746 leverde hij een schriftelijke kennisgeving in van den volgenden inhoud: „Ik erkenne mijne Politique en Kerkelijke subordinatie en sta uit dien hoofde af van mijne deductie in soverre die tot Patroniseeren van het Boek van Schortinghuis dient." De predikanten der classis werden bij die gelegenheid tevens vermaand in hun gemeenten tegen het boek te waken.

---

[1]) Act. syn. art. 7 ad 7.
[2]) Notulen der deputaten van Groningen 1745.
[3]) Zie b. blz. 230 noot 3.
[4]) V. d. Keessel, *Nodig berigt* blz. 61.

Zoo had dan Hartman, spoedig bijgestaan door Van der Keessel, in deze zaak een schitterende overwinnig behaald. Nog was echter het einde niet bereikt. De synode van Overijssel wendde volgens het genomen besluit zich tot de correspondeerende Synoden met het verzoek, dat zij met hare improbatie mochten instemmen.

Hoe dit verzoek tot *improbatie* bij de andere Synoden ontvangen werd, bleek op de synodale vergadering, 13 Juni 1746 te Kampen gehouden. De correspondent van *Gelderland* deelde mede, dat „de Ed. Mogende van oordeel waren om dit versoek van de hand te wijzen, 1°. omdat van den Correspondent niet zijn voortgebragt bewijzen van Heterodoxie, waarom het boek behoorde veroordeeld te worden, 2°. omdat het vreemt sijn soude, dat het boek van een predikant, die sijn dienst getrouw waarneemt, door een synodus waaronder die predicant niet behoorde, zoude geoordeeld worden". [1]) *Zuid Holland* stemde hier geheel mede in, en verklaarde niet in te zien, waarom de synode „an die man een sodanig een eclatant affront soude andoen". Vooral maakten hier de Ed. Mogenden „zwarigheit om de synode daarover te laten delibereeren", wegens de tweespalt, naar aanleiding van deze zaak in Groningen ontstaan, terwijl hierover ook in Overijssel geen eenstemmigheid was geweest „en sijnde dat in die provintie met so veel ijver en ernst toegegaan, dat seker predikant in Deventer tegen die improbatie van dat boek een formeel protest gedaan heeft". Ook zou de strijd over Eswijler naar aanleiding hiervan maar weer ontbranden [2]).

Noord Holland, *Friesland*, *Groningen* gingen niet op de zaak in. *Utrecht* maakte er op attent, dat het boek in Stad en Lande „niet was geimprobeert, gelijk onreght was opgegeven".

Groot was de verontwaardiging van de Overijsselsche synode. „Met veel heftigheid werd er over gediscussieerd", meldde later de Groningsche correspondent W. Wiardi, pred. te Vierhuizen in zijn verslag [3]). Een van de moderatoren, naar alle waarschijnlijkheid N. Hartman, die juist scriba was, zeide, dat het boek meer kwaad deed, dan ooit dat van Spinoza gedaan had. Dit vond de commissaris pol. Tengnagel toch „te vergaande", waarom hij „met veel

[1]) Act. Syn. 1746 art. 7.

[2]) Het verzoek van de Classis Zwol, dat de „*Engelse en Schotse boeken*, waarin menig maal soo veel aanstotelijkheden en ergerlijke Leeringen gevonden worden", die in grooten getale in Zuid-Holland vertaald het licht zagen, op nieuw gevisiteerd en geapprobeerd moesten worden, kwam niet ter sprake.

[3]) Cf. Notulen der Deputaten van Groningen.

ernst zeide, dat er reeds genoeg over was gedebatteerd en wilde dat men van die sake zou aflaten". Desondanks ging men er toch mede voort. Er werd een commissie van advies benoemd. Deze raadde aan om het *verzoek bij de Synoden te herhalen*, omdat het blijkbaar misverstaan was, en tevens de improbatie door een daartoe waarschijnlijk door Hartman opgesteld geschrift te justificeeren en te verzoeken deze *justificatie* woordelijk in de acta te doen opnemen.

In deze justificatie wordt de aandacht erop gevestigd, dat het boek „*pro ut jacet*" niet te Groningen was geapprobeerd, dat het, ondanks 't verbod der synode, voor de derde maal gedrukt was, en niettegenstaande alle waarschuwing nog steeds grooten aftrek vond. In Overijssel werden de schadelijke gevolgen van het lezen van dit boek openbaar, daarom was de synode „*ratione officii* verpligt ertegen op te komen".

Wat den inhoud betreft werd als reden der improbatie genoemd: „1) Misbruik van Gods H. Woord; 2) openbare lastering omtrent allerlei staats- en standspersonen; 3) bedekte veragting of vilipendentie van de publique Bidtformulieren; 4) Wijl uit sijn Leer niet duyster voortvloeit de afval der heiligen bij de Kerk verworpen; 5) een niet ver gesogte, maar met de handen als te tasten sijnde aanleijding tot de *mystikerij*, *quietisterij* en *separatisterij*" [1]). Verschillende voorbeelden werden vervolgens ten bewijze van een en ander aangehaald om hierin de correspondeerende Synoden te voldoen.

Reeds was een geschrift ter verdediging van de handelwijze der synode uitgegeven door D. van der Keessel: „*Nodig berigt van hetgeene Voorgevallen is in de Jaaren 1740—1745 omtrent het boek van D. W. Schortinghuis, genaamd het Innig Christendom enz. Met een nader vertoog tot wegneming van voorgekomen Bedenkingen enz. Wegens de Plegtige Groningse en Overijsselse Handelingen over hetselve; nevens eene korte afbeelding van D. Schortinghuis Innig Christendom en zijne verklaring ook omtrent de Regering*". Deventer, A. van Wezel 1746. — In hetzelfde jaar was kort te voren nog een ander geschrift verschenen tot bestrijding van Schortinghuis en verdediging van de Synode: *Theologische, ontledende en oordeelkundige tegenbemerkingen over het Boek van D. W. Schortinghuis* door Jacobus Immink, predikant te Enschede. Deventer, A. van Wezel.

Nu kon Schortinghuis zelf niet langer zwijgen. Wel had hij persoonlijk nog geenerlei gevaar te duchten. Dat de synode van Stad en Lande „in dese saak verder met alle getrouwigheit (zou)

[1]) T. a. p.

blijven voorsien" [1]), was niet te verwachten ondanks de veronderstelling daarvan en den aandrang daartoe van Overijssel. De commissarissen politiek herinnerden haar wel, dat de zaak „afgedaan" was, als ze 't zelve soms mocht vergeten. Toch wilde Schortinghuis tot geen prijs den schijn op zich laden, alsof hij zich overwonnen achtte. Dat zou op de andere Synoden geen goeden indruk maken. Zoo deed hij dan, waarschijnlijk in 't najaar van 1746, een boekje het licht zien, getiteld: „*Het oude regtsinnige gereformeerde geloof en leer der Dordsche Vaderen en de overeenkomst van de belijdenis en leer van W. Schortinghuis met deselve en derselver canones tot afwering van ongegronde verdenking en bevestiging der regtzinnige waarheid, die naar de godsaligheid is, openhartig, verstaanbaar en woordelijk opgegeven door W. Schortinghuis*".

Niet direct durfde hij zich tegen de Overijsselsche synode richten. Alleen in de voorrede spreekt hij ronduit over haar en verklaart „dat men dog alleen in de Provintie van Overijssel zulke zware en harde beschuldigingen op zyn persoon en bysonder op sijn boek heeft geladen. Dog met wat grond of ongegrondheid zal hy, on alle uitdrukkingen, die na eenige scherpheid zweemen, te mijden diegeene laten beoordelen, die der zake en byzonder die der be handelinge kundig zijn". Hij beklaagt zich, dat door haar hen dwalingen [2]) zijn toegeschreven, „die zijne ziel tot een grouwel zij en die hij gaarne aan alle waarheid lievende en onpartijdige Le zeren wil overgeven om te oordeelen of ze in zijn Boek (indien he zonder vooroordeel en op een regtmatige wijze word ingezien) ge vonden konnen worden". Vervolgens zet hij nog eens kortelijk i 20 artikelen zijn gevoelens over de voornaamste leerstukken ui een, en toont aan, dat ze met de leer der kerk overeenkome

Gelijk besloten was, werden de correspondeerende synoden doo de gedeputeerden nader ingelicht, opdat ze dan nu nog hare i stemming met Overijssel mochten betuigen.

Ook dit was echter geheel en al vruchteloos. Zelfs sloeg men op de justificatie geen acht en wilde die niet in de notulen doen ove schrijven. *Zuid Holland* verklaarde nadrukkelijk „het vierde part v de synodale acta van Overijssel niet in actis te willen opnemen".

Op hare vergadering van 6—9 Juni 1747 kon de Overijsse sche synode slechts hare ergernis over een en ander u spreken. Drie classen, *Zwol*, *Kampen* en *Deventer*, hadden, ied

[1]) Zie b. blz. 232.

[2]) Bedoeld de vijf in de justificatie genoemde.

afzonderlijk, een „doleance" opgesteld. Zwol gaf in de hare haar „bevreemding" er over te kennen, dat niet alleen de justificatie niet in de actis was opgenomen, „maar zelvs de deliberatie daarover is gestremt geworden", eene gebeurtenis, *„welke in 't vervolg zou kunnen strekken tot nadeel van de loffelijke correspondentie*, dus lang door ons op 't vriendelijkst onderhouden en geenszins beantwoordende aan de zo volvaardige attentie van onze Christ. Synodus omtrent diergelijke versoeken en voorstellingen, voormaals meermalen als wel nog onlangs omtrent 't verzoek van de Christ. Synodus van Zuid Holland, rakende 't boekje *Zielseenzame Meditatieën*. Als waarom wij op 't plegtigste doleeren over deze behandelingen. — Terwijl wij niet schroomen opentlijk te betuigen, dat wij nu 't onze gedaan hebben om onze medebroederen op te wekken om het waggelende Kerkgebouw benevens ons te helpen onderschragen". [1])

De classis *Vollenhoven* en *Steenwijk* nam een afwachtende houding aan.

De commissarissen politiek „verklaarden de doleantie der drie classes goed". Nog eenmaal zou op „concurrentie" in deze worden aangedrongen, maar, werd hieraan dan nog geen gehoor gegeven, dan zouden de doleantiën op de corresp. Synoden worden voorgelezen en opneming daarvan in de acta verzocht worden. Zoo besloot de synode. Ook zou van harentwege een verdedigingschrift worden opgesteld door Coppenburg, Roldanus en Hartman, ter weerlegging van Schortinghuis' onlangs uitgegeven geschrift en tot handhaving van „de eere der Staten en der Synode". Steenwijk en Vollenhoven wilden zich echter over dit laatste niet uitspreken, omdat de classis daarover niet „gedelibereert en geresolveert" had.

In September van hetzelfde jaar verscheen reeds het bedoelde verdedigingsschrift. [2]) De titel ervan, tevens inhoudsopgave, luidt: *„De belijdenis van D. Schortinghuis, als mede zijn Allegatieën en Handel in deselve getoest. En daarbij gevoegt de Overijsselse Synodale deductie der redenen strekkende tot justificatie der veroordeeling van zijn E. Boek genaamt het Innig Christendom uit Naam van de Synodus van Overijssel.* Deventer, A. van Wesel 1747" [3]).

Het verzoek bij de andere Synoden leverde wederom niets op. Hoogstens gaven ze hunne verwondering erover te kennen, dat

---

[1]) Act. syn. 1747 art. 7 ad 7.

[2]) Eenigen tijd eerder schijnt nog een geschriftje van Hartman verschenen te zijn: *Vergelijking van de leer van D. Schortinghuis met de Leer van Gods Woord.*

[3]) Een exemplaar hiervan bevindt zich nog in het archief van het Prov. Kerkbestuur van Overijssel.

Overijssel nog eens voor de derde maal deze lang afgedane zaak weer aanroerde. Alleen van de synode van *Gelderland* wordt gemeld, dat ze „de doleantie had doen insereeren". De classes *Deventer*, *Kampen* en *Zwol* betuigden op de synodale vergadering, waar dit werd medegedeeld, hun dankbaarheid voor het verschenen synodaal verdedigingsschrift. *Steenwijk* beschouwde de zaak als afgedaan.

De houding van deze laatste classis hierin begon blijkbaar de Synode te ergeren. Deze ergernis bereikte haar toppunt, toen door haar correspondent op de synodale vergadering van het volgende jaar eenvoudig werd gemeld, dat ze „den naam van Schortinghuis ex actis hadde gelaten". Had men over de correspondeerende Synoden niets te zeggen, van een eigen classis behoefde men een dergelijke handelwijze niet te verdragen. „Op hoogwijs advies der Ed. Mogende" werd daarom aan deze classis „gelast", dat „hare acta in het toekomende moete luiden: Dat de classis waakte tegen alle verboden boeken, en wel in 't bijsonder tegen 't Boek van Schortinghuis volgens Resolutie van Ridderschap en Steden". [1])

Op aandrang van Deventer zou nu bij de andere Synoden „in 't belang van goede correspondentie redres in deze worden verzocht".

Hiermede naderde echter de zaak haar einde.

De classis *Deventer* deed wat ze kon. Vooral op de Synode van *Zuid-Holland* had ze het gemunt. Deze moest hare zwakheid onder 't oog gebracht worden, dat ze zich door de politieke macht in zake het boekje van Eswijler het zwijgen had laten opleggen. Als of ze van niets afwist, wenschte de classis, dat door den correspondent bij die Synode uit haar naam zou worden gevraagd „om wat reden het synodus van Zuid Holland besloten heeft deze artikel (n.l. over Eswijler) voortaan ex actis te laten". Toen de classis nu hierop een eenvoudige mededeeling der feiten kreeg, kwam ze duidelijk met hare bedoelingen voor den dag. Ze verklaarde, „dat het wenschelijk er was, dat de onderneminge tot bevorderinge van een *geheel lydelijk en werkeloos christendom*, welke alomme meer en meer van gevaarlijke gevolgen voor Neerlands kerke worden, met een vereenigde macht in hare zielverdervende uitwerkinge bij tijds wierde gestuit; dan dat de bewijzen van dat woelend kwaad zouden verdonkerd worden". [2]) Deze classicale acte is geheel gesteld in den geest van Van der Keessel, die trouwens toen ook de vergadering presideerde. 't Gelukte echter niet om naar aanleiding van de zaak van Eswijler in Zuid-

[1]) Act. syn. 1749 act. 7 ad 7.
[2]) Act. Class. Deventer Juni 1749 art. 4.

Holland de gemoederen in beroering te brengen en zoo nog eenige kans op de improbatie van Schortinghuis' boek aldaar te verkrijgen.

Daarom moest nu een poging aangewend worden om te zien, wat de *politieke overheid* vermocht. Op de classicale vergadering van 8 April 1750 „heeft D. van der Keessel op tafel gelegt een gedrukt exemplaar der *Opening van het voorgevallene in de correspondeerende synodens omtrent het synodaal verzoek betrekkelijk tot de zaak van D. Schortinghuis boek an Haar Ed. Heeren Staten van Overijssel den 17 Maart 1750 gedaan door Deputati Synodi*". Door deze deputaten was de hulp der Staten ingeroepen om het noodige „redres" in deze te bewerken.

Daardoor kwamen de Staten echter in een moeilijke positie. Duidelijk genoeg was het gebleken, hoezeer juist de Staten der andere provinciën tegen de handelingen der Overijsselsche synode waren ingenomen. De naijver, die steeds tusschen politieke en kerkelijke overheid bestond, gaf hieraan nog iets dubbel onaangenaams. 't Had tegenover de andere Staten den schijn, als lieten die van Overijssel zich door de Kerkelijken gebruiken. In Zuid-Holland en Gelderland had de synode zich het zwijgen laten opleggen eenvoudig, omdat het de Commissarissen politiek „niet behaagde", dat over de zaak gehandeld werd. In Overijsel had men integendeel zich niet aan den Comm. pol. Tengnagel gestoord, en hem feitelijk het zwijgen opgelegd. Dat ging toch ook niet. Ook al waren hier Staten en Synode het geheel eens, 't mocht toch niet den schijn hebben als heerschte de laatste over de eerste.

Dit alles overwegende verwondert ons de uitslag, dien het verzoek bij de overheid had, niet. In de handelingen van de Overijsselsche synode, 8 Juni 1750 te Kampen gehouden, vinden we het volgende meegedeeld: „Omtrent het boek van D. Schortinghuis, heeft Sijn Ed. Mog. op hoge ordre der Heeren Staten deser Provintie *geimponeert niet daarvan te sullen spreken nog te sullen tekenen*, waarom ook de acta der respectieve classen daaromtrent (slechts) van sommige en ten dele zijn voorgelezen".

Zoo had dan ten slotte zelfs in Overijssel het *perpetuum silentium* de overwinning behaald.

Dit voordeel had echter de Overijsselsche strijd opgeleverd, dat de zaak nu van alle kanten was bekeken. D. van der Keessel liet het hierbij niet aan toelichting ontbreken. Het verdedigingsschrift der deputaten nog niet voldoende achtende, gaf hij in 1749 en '50 een boek uit in drie deelen, te zamen 866 bladzijden. Alleen

het derde deel is direct tegen Schortinghuis gericht. In de beide andere wordt zijn boek niet genoemd, maar toch meermalen geciteerd; hierin wordt meer zijne richting in 't algemeen bestreden. De titel, die ons tevens eene volledige inhoudsopgave geeft, luidt: *„De vastgestelde Leere en praktijk van Neerlands Kerk, omtrent Gods bysondere, algenoegzame en kragtdadige Genade in Christus, gezuivert van het misbruik derzelve. Waarvan* (Deel I) *een Sommier in opzigt tot de* genadewerkingen *des H. Geestes nevens de* genadebevinding *van Gods Heiligen hier op aarde, en wettige* Afzondering *in den Godsdienst, uit de Formulieren van Eenigheid en Liturgie word aangewezen en bijeengebragt. Alles dienende tot Waarschouwing, hoe men volgens dezelve de Dwalingen der Pelagiaansch gezinden vermijdende, tot die der Geestdrijvers, Quietisten en Separatisten geenszins moet vervallen, maar tegen alle getrouw blijven waken. Waarbij gevoegt zijn de Dordse Leerregelen en een Berigt wegens de wettige Verbintenis in desen. Nevens enige Synodale Extracten en Publicatiën der Regeeringe tot bevordering van de onderlinge stichting en tegen de gevaarlijke Afzondering in de Godsdienst ingerigt, zo wel als tegen 't gevaarlijk verlicht en lijdelijk Christendom.* Deventer, A. van Wes[illegible] 1749. — **Deel II.** *De vastgestelde leer enz. Wordende bij dit Aan hangsel of Nader vertoog het groot* belang *daarvan aangetoont wel in opzigt van de drie grondzuylen van den godsdienst en Hoof vereyschtens van het regte Innige of ware Christendom; namelijk de gezonde en geheyligde* Letterkennis *des Bijbels, nevens de* Een voudigheid *van 't afhangelijk werkzaam* Verbondsgeloof *in Christus Borggeregtigheid; gelijk ook het wettig* Eygen *van 't redelijke schepsel, in haar afhangelijk, dog eygen Personeel en redelijk bestaan, met het eygen werken als twede Oorzaken, en daarop gegronde zedelijke Afhanging van God en verpligte redelijke verantwoording voor God. Waarbij gevoegt is een verdere overweging omtrent het belang, dat het* Openbaar gebed *der gemeynte voor haar zelve in de eerste person werde ingerigt; nevens ene beantwoording van de voornaamste zwarigheden daartegen ingebragt. Waarbij ook van de* Vereenigi[illegible]g met God, *de* genadebevinding, eigenzelfsverloochenin[illegible]g, *'t wettig lydelijke en gevoelige en wel in tegenstelling van de Dwalgronden der Mystieken, Hattemisten, Hernhutters enz. gehandelt word. 1749.* — **Deel III.** *De vastgestelde leer en praktijk enz. Wordende bij dit besluit der vorige vertogen de onbestaanbaarheid en gevaarlijkheid van* D. Schortinghuis' *Boek genaamd Het Innig Christendom in opzigt van de veragting der* Letterkennis *en de aldaar vereiste* Geestelijke Kennis *des Bijbels nader ontdekt. Tegelijk een*

Berigt gegeven wegens de Dwaalgronden der Mystieken, Piëtisten, Hernhutters, Pontiaan van Hattem, Jacob Bril, enz. 1750.

In het bovenstaande hebben we tevens een proeve van 's mans stijl. Jammer, dat die zoo ongemakkelijk is en het lezen van zijn werk tot een zware taak maakt. Wat hij zegt, is dikwijls de overweging wel waard.

Hij droeg zijn werk op aan „den doorlugtigsten Vorst *Willem Karel Hendrik Friso* door Gods genade Prince van Oranje en Nassau enz. enz. enz. Erfstadhouder, Capitein Generaal en admiraal der vereenigde Nederlanden". In de „opdragt" wees hij hem o. a. op het voorbeeld van Marnix van St.-Aldegonde, die de geestdrijvers had bestreden, niet onwaarschijnlijk met het doel om hem tot een volgen van dat voorbeeld aan te sporen.

Door zijne classis en door de synode werd hem hartelijk dank gezegd „voor dat in deze tijden nuttig en nodig werk". Schortinghuis antwoordde hem niet. Waarschijnlijk had hij geen plan daarop, maar mocht hij dat al hebben, de uitvoering ervan werd hem door den dood onmogelijk gemaakt.

Ook buiten Overijssel was een tegenstander van Schortinghuis opgetreden en wel niemand minder dan de in zijn tijd zeer beroemde Leidsche Professor Joan van den Honert, een Coccejaan evenals Van der Keessel. In 1749 verscheen van zijn hand: „*De mensch in Christus, zooals hij al en niet bestaat naar den eisch van de redelike en evangelische godsdienst*". Hierin noemt hij den naam van Schortinghuis wel niet, maar in hoofdstuk VIII en XIV citeert hij zijn boek en bestrijdt dat uitvoerig. Wat den stijl aangaat overtreft zijn geschrift verre dat van Van der Keessel, maar de toon doet menigmaal zeer onaangenaam aan. Hij doet, wat Schortinghuis zijn tegenstanders verwijt, hij stelt nl. telkens Schortinghuis, en wie 't met hem eens zijn, voor als geveinsden, en bestrijdt hen ook als zoodanig.

Ook tegen hem trad Schortinghuis niet meer op. Na zijn dood werd hij echter verdedigd door Alexander Comrie en Nicolaas Holtius, die Van den Honert aanvielen naar aanleiding van zijn leering, als zou er „in het zaakelijke geen weezendlijk onderscheid tusschen de kennisse der niet en al wedergeborenen" zijn. [1]) Hiermede nam echter, voor zooverre mij bekend is, de openbare strijd over het boek van Schortinghuis een einde.

[1]) *Examen van het ontwerp van Tolerantie.* 1759. Samensp. X, Voorrede blz. XXX en XXXII.

HOOFDSTUK X.

BESTRIJDING EN VERDEDIGING.

Nog slechts van het *uitwendige verloop* van den strijd waren w[redacted]e getuige. De zaken, waar het eigenlijk om ging, de belangen, waaro[redacted]m men van weerszijden met zooveel ijver streed, vragen nu onze aandach[redacted]t.

Niet alle strijdschriften leerde ik kennen. Verscheidene erv[redacted]n zijn spoorloos verdwenen. Toch kon ik de voornaamste nog raa[redacted]d-plegen. Evenals aan Van Berkum gelukte het mij Van der Keess[redacted]ls *Leer en Praktyk* in handen te krijgen. Terwijl hij zich echter bepaal[redacted]de tot het weergeven van den inhoud van het derde deel, bleek m[redacted]ij, dat het belangrijkste toch in het eerste en tweede deel is geze[redacted]d, al richt de schrijver zich hierin niet direct tegen Schortinghuis.

Van de gewichtigste punten, die bij dezen strijd in 't gedi[redacted]ng komen, gaf ik de gevoelens der beide partijen weer, zooals ze daara[redacted]n in hunne mij bekende geschriften uitdrukking geven. De bestrijdi[redacted]ng ontleende ik grootendeels aan Van der Keessels boek, de verdedig[redacted]ng aan de geschriften van Schortinghuis en de Emdenaren tegen Hartm[redacted]an en Stegnerus. De strijdschriften van de laatsten leerde ik all[redacted]en uit citaten kennen. [1]) De „verdediging" is dus geenszins altijd [redacted]en *direct* antwoord op de bestrijding, ze geeft het gevoelen weer [redacted]an de andere partij over dezelfde zaak. Omdat echter Van der Kee[redacted]sel in hoofdzaak geheel overeenstemt met Hartman en Stegne[redacted]us, kan een antwoord aan de laatsten gegeven ook zeer goed teg[redacted]en-over den eerste dienst doen.

[1]) Later kwam mij nog het boekje van Stegnerus: ***Eenige weinige ge[redacted]oe-delijke en vrijmoedige vragen*** enz. in handen. Dit gaf mij echter geen a[redacted]an-leiding tot noemenswaarde veranderingen.

LETTERKENNIS EN GEESTELIJKE KENNIS.

Door alle bestrijders van het *Innige Christendom* wordt als grondwaling van dit boek genoemd de miskenning van de letterkennis en het verheffen van de geestelijke kennis, welke beide zakelijk van elkaar zouden verschillen. Het derde deel van Van der Keessel's boek, meer in 't bijzonder tegen Schortinghuis gericht, handelt daarover uitsluitend. Zoo zegt Schortinghuis, dat de goddelijke waarheden „niet door hooren, disputeeren, redeneeren of veel studeeren kunnen worden gekend, maar alleen door *gevoel en bevinding*" (13). Ja, de „letterkundige" kent de goddelijke waarheden „niet in haar eigen, maar in een *valsche gedaante*" (13). Zelfs wordt de bloot „letterlijke wijsheid" aardsch, natuurlijk en duivelsch [1]) genoemd (93).

Schadelijker stellingen dan deze kon men volgens de bestrijders moeilijk bedenken in een tijd, waarin de onverschilligheid en traagheid op godsdienstig gebied toch reeds zoo groot waren, en op allerlei wijze 't *gezag der Schrift* werd ondermijnd. Deze dingen werden immers door Schortinghuis nog meer in de hand gewerkt. Wie zal zich toch opgewekt gevoelen tot bijbellezen en bijbelstudie, wanneer hem gezegd wordt, dat „als hij zich hiertoe zonder bovennatuurlijk licht begeeft, hij zichzelf belet en bespot" (14) en hij met al zijn inspanning toch maar „een onnut meubel" verkrijgt. Waartoe is de Schrift en ook de prediking dan nog nut? „Een onbegenadigde kan de waarheyd uit de letter niet leeren kennen, want sijn denkbeelt, dat hij ervan vormt heeft (volgens Schortinghuis) geen overeenkomst met de sake." [2]) Een begenadigde is er niet beter aan toe, „want die kan uit de letter niet meer ontdekken als erin ligt, zoo hij zijn verbeeldinge voor geen godsprake verkoopen wil". [2]) En de waarheid ligt niet in de letter, anders zou immers iemand die de letter begreep, ook de waarheid begrijpen. Door Schortinghuis wordt aldus het Roomsche „blindgeloof" weer ingevoerd, want 't is hetzelfde of men den bijbel verbiedt te lezen, omdat men dien niet verstaan kan, „of dat men wel vrijheid geeft om te leesen, maar erbij doet: dog sy geeft u een verkeerd denkbeeld van de waarheid, als gij by den letterliken zin blijft". [2])

Zoo maakt men met de geestdrijvers en spinozisten den bijbel tot een „parabolisch wonderschrift", en doet hem zijn gewetenbindende kracht verliezen. [3])

---

[1]) Naar aanleiding van Jac. 3:15.

[2]) N. Hartman, *Nodige Aanmerkingen* blz. 12.

[3]) Van der Keessel, *Leer en Praktyk* blz. 691.

Lagere en hooge *scholen* tot „bijbeloefening" zijn dan geheel onnut. Waartoe dient een academische opleiding, wanneer die niets aanbrengt dan „winderige wetenschappen, schilderyen van zaken en schimmen der hersenen"; als daar gekweekt worden „nietige Herders, beenbrekers en moordenaars der zielen". [1]) Ook *zonder* een dergelijke opleiding zijn eenvoudige vromen immers reeds kleine professors.

Dan is het eenige, dat overblijft, om maar „zonder hooren, redeneeren en studeeren" lijdelijk te wachten op het *bovennatuurlijk licht*, op „gevoel en bevinding". Komt dit tot begenadigden, dan „vallen alle profeten en leeraren uit hun oog en herte weg bij de meerdere dan Salomo, die inwendig aan 't hart kan leeren". [2]) Dan wordt alles *anders* gezien, andere waarheden, een andere bijbel, een andere Jezus. [3]) *Blindelings* moet men zich nu op dit gevoel laten drijven, het verstand mag hier niet meé spreken, immers men belijdt hier: „ik weet niet". Dat heet „het lam volgen waar het ook heengaat". Hier wordt men nu „als een blinde geleid langs een weg dien men niet geweten heeft". Dat is, „een zalige blindheid en duisternis boven het kostelijkste licht te kiezen". [4]) Die bevindelijke kennis is als een Jezus-in-ons; een *inwendig Woord*, dat het uitwendige overbodig maakt, volgens hetwelk het uitwendige althans moet worden verklaard, waardoor dit dan een geheel nieuwen, anderen in ontvangt. Zoo is er een *dubbel verstand* [5]) van de Heilige Schrift: dat van de letterkenners en van de begenadigden.

Een beroep op den bijbel om de dwaling tegen te staan wordt door de geestelijke kennis onmogelijk gemaakt. Is er geschil in geloofszaken, voor ieder blijft maar 't beroep op eigen bevinding en blijft dan het geschil bestaan, de een moet den ander wel voor een natuurling houden, die geene geestelijke kennis heeft. Over den smaak valt niet te twisten, evenmin over het geestelijk kennen, dat immers ook een smaken is.

Van den Honert deelt een ervaring mede, die hij hieromtrent had. Pas predikant geworden, ontmoette hij een man, wiens aan-

---

[1]) *Innig Christendom* blz. 76.
[2]) t. a. p. blz. 374.
[3]) Blz. 28.
[4]) Blz. 397. Hier wordt aangehaald Lodensteyn, *Uitspanninge*, blz. 88:

O, saalge blindheyd, Duisternis,
Voor 't kostelykste ligt te kiesen!
Wie soud' niet beyd sijn ogen wis
Dankbaarelijk daarvoor verliesen.

[5]) *Leer en Prakt.* blz. 659—662.

begrip hij tien malen uit Gods woord wederlegde en 't slot was, dat de ander een eind er aan maakte door te zeggen: „Dominé, ik zie het wel, maar ik vind het anders bij mijn eigen selfs". [1])

Wil men iemand eenige verkeerdheid onder 't oog brengen, dan antwoordt hij: „Ik ben er niet bij bepaald" of „Ik heb er geen licht in". [2]) Zoo maakt hij zich gemakkelijk van zijn plicht af. Daardoor wordt de deur geopend voor de grootste bandeloosheid en verwarring en tevens voor een hoogmoedige betweterij, die zich boven de eenvoudigheid des geloofs verheft. 2 Cor. 11 : 3. Hierbij komt nog, dat die „noodzakelijk" genoemde geestelijke kennis slechts weinigen ten deel valt, en dat meest „de veragste en domste" [3]) en deze weinigen hebben „die zoete zonneblikken maar zelden", [4]) en zwerven menigmaal dagen zonder getal, weken, maanden, ja jaren om in een Egyptische duisternis, gedurende welke ze tot allerlei atheistische ongestalten vervallen. [5])

Volgens Van der Keessel c. s. is de tegenstelling tusschen letterkennis en bevindelijke kennis, zooals Schortinghuis die maakt, geheel verkeerd. Wel is er een *geheiligde* en *ongeheiligde* kennis. Maar 't verschil tusschen de een en de ander is *niet in de kennis zelf*, maar in de *toepassing* en de uitwerking. Hoe Schortinghuis hier kan spreken van een natuurlijke en bovennatuurlijke kennis, is Van der Keessel niet duidelijk. Men spreekt wel van natuurlijke en bovennatuurlijke godgeleerdheid, en door deze laatste wordt dan de schriftuurkennis verstaan. Van der Keessel wil het ook zoo opvatten, en in dien zin heeft dan een onbegenadigde rechtzinnige, in onderscheiding van een heiden, wel degelijk bovennatuurlijke kennis. [6]) Deze is voor ieder te verkrijgen door wettige afleiding uit de H. Schrift. Een heiden, wien het evangelie dwaasheid is, en een jood, die zich ergert en een *kettersch* naamchristen, zijn niet te vergelijken met een rechtzinnig belijder, die een begrip heeft, dat in alles overeenkomt met het uitdrukkelijk bijbelgetuigenis. [7]) Immers, „de uitwendige roeping geeft een, met den aard der saeke zelf ten volle overeenstemmend

---

[1]) *Mensch in Christus* blz. 411.
[2]) V. d. Keessel, *Leer en Prakt.* blz. 664.
[3]) *Inn. Chr.* blz. 25.
[4]) T. a. p. blz. 374. *Leer en Prakt.* blz. 654.
[5]) *Inn. Chr.* blz. 531.
[6]) *Leer en Prakt.* blz. 592. Hier wordt het standpunt der latere *supranaturalisten* aangegeven.
[7]) T. a. p. blz. 580.

begrip". [1]) Hoe zou die roeping anders *ernstig* kunnen heeten; wanneer ze valsche kennis, ja, „letterrazernij" te weeg bracht, dan was ze integendeel bedrog en spotternij (597) [2]).

Van der Keessel stemt toe, dat er een *blindheid* der ongeloovigen is, maar dat is een *moedwillige* blindheid (581). Ze *geven voor* de Schrift niet te verstaan, omdat zij ze niet *willen* verstaan. Zoo ook de verstokte Joden ten dage van den Heere Jezus. „Dog even dit nam de mogelijkheid niet weg, dat zij het *konden* verstaan: Integendeel hun wrevelig gedrag tegen den Heer Jezus en zyne apostelen, toonde duidelijk genoeg, dat zij het verstonden." Ook blijvende verkleefdheid aan vooroordeelen en wangevoelens, zooals b.v. bij Schortinghuis, doet de H. Schrift misverstaan en verkeerd uitleggen, gelijk Schortinghuis dan ook meermalen doet. Maar *volstrekte* blindheid was er zelfs niet bij de heidenen, getuige Rom. 1 : 17—21. Wat de *Dordtsche canones* van de geestelijke blindheid zeggen cap. III en IV, art. 1—4, doelt volgens Van der Keessel op de *heidenen*, terwijl in art. 6 en 7 het voorrecht der *christenvolken* wordt geschetst, die boven het licht der natuur, dat der schriftuur ontvingen. Is de zedelijke gesteldheid door de zonde verdorven, de *natuurlijke* gesteldheid is niet weggenomen, de redelijke vermogens zijn niet vernietigd, zoodat een natuurlijk mensch een verstaanbaar getuigenis, dus ook dat van het Woord, *kan* verstaan (588). De Heer Jezus schreef ook den schriftgeleerden juiste kennis toe: Luc. 10 : 28, Joh. 5 : 18 (603). Werd nu den *heidenen* door het natuurlicht reeds alle *onschuld* benomen, hoeveel te meer aan ongeloovige *christenen* door het schriftuurlicht.

Geeft dus de letterkennis allerminst een schadelijk of valsch begrip van de godsdienstwaarheden, ze is toch *niet genoeg*, ze moet *geheiligd* worden. Bij de uitwendige roeping moet de *inwendige* komen. De geheiligde kennis is van de ongeheiligde onderscheiden, doordat ze is „een verder voortgaande en kragtdadige genadewerking des H. Geestes". Echter is de laatste onafscheidelijk aan de eerste verbonden. „Wordende dus het historisch en tijdgeloof in opzigt van haar rechtzinnige schriftuurkennis, die met de uitgedrukte zin des bijbels overeenstemt, geenszins afgekeurt en verworpen, maar in haar *geloofsgesteldheid*, door eene kragtdadige geloofsoverreding genaderijk *verbetert* en tot het zaligmakende geloof gebragt. Waar-

---

[1]) blz. 599. Verder zijn de geciteerde bladzijden uit de *Leer en Praktyk* in den text aangegeven.

[2]) cf. ook *Toetsing van D. Schortinghuis' belijdenis* blz. 48.

door de reeds *regtzinnig* begrepen bijbelwaarheden nu *begenadigd-overtuigd* of dat hetzelfde is *geheyligt* verstaan zijnde met een volkomen geloof des harten *geheel worden toegestemt en dadelyk betragt*" (599). Meermalen, wanneer in de H. Schrift van verstaan en kennen wordt gesproken, wordt zeer bepaald het *geheiligde* kennen bedoeld, „dat de *toestemming van het oordeel* tegelijk in zich vervat," zoo Joh. 8 : 31, 32; Joh. 17 : 3; Col. 1 : 9, 10; 2 Petr. 3 : 18. Ook moet toegegeven, „dat een begenadigde in de Goddelijke waarheden in de Letter begrepen meer ziet en meer bevindt, wanneer hij er zijn gebruik van maakt dan een onbegenadigde" (600) [1]). „Trouwens, zo ergens, het is in de kennis der waarheid, dat er trappen van toeneming en vordering moeten erkent worden."

Van den Honert komt vrij wel met Van der Keessel overeen. „Het onderscheid", zoo zegt hij, „tusschen natuurlik en bovennatuurlik ligt, in betrekking tot op het beschouwen der goddelijke dingen, bestaat niet in de ware of valsche gedaante, waarin die dingen ons voorkomen, maar in de *natuurlike of geestelike gestalte*, waarmede de beschouwers omtrent deselven *werkzaam zijn*." Zoo gelooven de duivelen, dat er een eenig God is en *doen daaraan wèl*, d. i. ze beschouwen die zaak in een ware gedaante, maar zij zijn daaromtrent in een booze gestalte werkzaam. Hier kan ook niet aangehaald worden 1 Cor. 2 : 14: *De natuurlijke mensch begrijpt niet (οὐ δέχεται) de dingen, die des Geestes Gods zijn*, omdat het woord *δέχεται* niet ziet op *theoretisch kennen*, maar *practisch ontvangen* en *aannemen*, zooals de kantteekening ook verklaart: „namelik om deselve an te nemen ende hemselven tot saligheid toe te eygenen, siet een exempel Act. XVII : 18 en dan XXV : 19". Van der Keessel verstaat hier onder „den natuurlijken mensch" den heiden [2]). Hartman zegt: een natuurlijk mensch kan de waarheid kennen uit de H. Schrift, maar niet „als voor hem aannemelyk".

---

[1]) *Toetsing van D. Schortinghuis' belijdenis* blz. 9. Wat in dit synodaal geschrift over deze zaak gezegd wordt blz. 1—21 stemt geheel met V. d. Keessels gevoelen overeen. Alleen laat dat geschrift zich niet bepaald uit over al of niet zakelijk verschil der kennis. Hierin wordt evenals door Prof. Gerdes niet gerekend met het subjectieve element in de kennis (z. b. blz. 205) en tweeërlei *kennis* en tweeërlei *zin* met elkaar gelijk gesteld; blz. 8 art. 1.

[2]) *Oorsprong en voortgang der Dwepery* blz. 423.

In de verdediging, zoo van Schortinghuis zelf als van de Emdenaren, wordt opgemerkt, dat Schortinghuis' bestrijders hem gevoelens toedichten, die de zijne niet zijn. Hij toch leert niet, dat de waarheid niet in de letter besloten zou zijn, niet daaruit zou kunnen gekend worden. Hij wil geen „dubbel verstand", waarbij door de geestelijke kennis een nieuwe zin in de letter zou worden ingedragen, allerminst leert hij, dat het Woord tweeërlei zin zou hebben. Wilde men spreken van een dubbel verstand, dan moest men veeleer zeggen, dat de letterkenner een andere beteekenis in de woorden legt, omdat 't begrip, dat hij zich van de waarheid vormt, niet met den *zin* der letter, met de daardoor voorgestelde zaak overeenstemt. Dat doet alleen de geestelijke kennis van den begenadigde. De letterkennis en de *zakelijke* inhoud des Woords dekken elkaar niet, de laatste en de geestelijke kennis wel. Zoo doet het veroordeelen van de bloote letterkennis van den onbegenadigde niets te kort aan den eerbied voor de letter. Dat de H. Schrift door Schortinghuis hoog gehouden wordt, toont hij immers genoeg in zijn eerste samenspraak. En, hoezeer hij het bijbellezen en de bijbelstudie aanbeveelt, kunnen zijne gemeenteleden en leerlingen getuigen. Wat zijn bestrijders verstaan onder *geheiligde* en *ongeheiligde* kennis, verstaat Schortinghuis onder geestelijke en letter-kennis. Maar al is er nu niet dàt verschil tusschen beide, hetwelk de eersten uit zijne woorden valschelijk afleidden, er is toch wel verschil. *Wij* leeren, dat tusschen beide alleen een onderscheid is in de *toepassing* en de uitwerking, *niet in de kennis* zelf, zoodat dan, 't zij geheiligd of ongeheiligd, in den grond de letterkennis gelijk blijft. Schortinghuis en zijne verdedigers houden staande, dat „er tweederley kennisse sij, niet slegs in gevolgen, maar in haar *natuire* en *wesen* onderscheiden, zodat de natuirlike geen regt en behoorlik begrip van de waarheit der sake hebbe, edog de Geestlike kennisse een waar, eigenaardig en levendig begrip der geestelike saken behelse" [1]).

Dit is in overeenstemming met de H. Schrift o. a. Joh. 14:17, Matth. 11:25, 1 Cor. 2:14, 15. Duidelijk wordt toch in deze laatste plaats van onbekeerden in 't gemeen gesproken. En „'t zij wij de eerste woorden vertalen *„begrijpt* niet", 't sij met andere, *„neemt niet aan* de dingen die des Geestes zijn", de verdere uitdrukkingen geven genoegzaam te kennen, dat onbekeerden geen *besef* daarvan

[1]) *Zedige Voorsprake* blz. 16.

hebben, nog konnen hebben, want zijn deselve hun dwaasheit dan komen ze hun niet regt maar verkeerd voor, en wat kan de uitdrukking: „hij *kan ze niet verstaan*", anders beteekenen als: hij is so bedorven in zijn verstand, dat hij geen regt concept of begrip daarvan kan maken?" [1])

„Niemant kan met regt tegenspreken, dat de bekeeringe geen blote verbeteringe maar geheele veranderinge zij, want zulks word in tegenstellinge van de Socinianen geleert; is dan de *deugzaamheit* in bekeerde en onbekeerde van een geheel andere natuir, gevolgelik ook de *kennisse*, in hare natuire en aard onderscheiden. Zie Brakel, Red. Godsd. 1ste deel Cap. 30 § 23, 24" [2]) De Nederlandsche Belijdenis, art. 14 zegt, dat „al het ligt, dat in ons is, in duisternis is verandert", en beroept zich in dit verband op 1 Cor. 2:14, 15. Treffend is in dezen het advies door de Geneefsche godgeleerden op de Dordtsche synode gegeven en in de Acta opgenomen over het derde en vierde artikel der Arminianen: „Thes. 3. Die kennisse en wetenschap van goddelike saken, welke in de ziele van veele *onherborene* plaatse heeft, is een uitwerksel van dat ligt, 't welk overal in de Kerke, in 't Woord, in de bedieninge omstraald, waardoor in derzelver verstand als 't ware *een seeker afstraalsel* gegeven word om *een seker swakke en dorre* waarheit van de *schorse* der schriftuire door te sien etc. Thes. 4. Maar die *diepsinnige, zeer doordringende, gewortelde, leevendige, angename, zoete bijblijvende* kennisse, zekerheid, overreedinge des herten, waardoor 't woord ingeplant en met gelove vermengt word is den *wedergeborene* eygen en alleen saligmakende." [3]) Een wezenlijk onderscheid in de kennis, zonder dit echter verder te omschrijven leeren o. a. J. Alting, J. Owen, J. Hoornbeek, A. Hellenbroek en Burman. Dit onderscheid wordt nader uitgelegd o. a. door E. de Brais, A. Driessen, J. Lodensteyn, terwijl de natuurlijke kennis beslist *verkeerd* wordt genoemd door Witzius, Lampe, Rous, die door Schortinghuis werden geciteerd. Men vindt de schrijvers „als verlegen om het onderscheyt uit te drukken".

De schuld van dit verkeerde der natuurlijke kennis berust echter niet bij de H. Schrift, maar alleen bij het verdorven verstand. [4]) Bij 't begrijpen van de geestelijke zaken komen *drie* dingen in aanmerking: Allereerst *die sake* zelf, dan het *Woord*, dat deze

[1]) t. a. p. blz. 20.
[2]) blz. 23 en 24.
[3]) t. a. p. blz. 25.
[4]) t. a. p. blz. 33, 34.

geheel juist openbaart en daarom waarheid genoemd wordt, en ten derde een *onverdorven verstand* om het in de H. Schrift getoonde beeld der zaken in zich op te nemen. Roëll en sommige anderen leeren nu wel „uit zekere metaphysische gronden", dat een mensch in bezit is van dat onbedorven verstand, maar de Gereformeerde leer luidt anders. Daarom is de verlichting des Heiligen Geestes noodig om tot ware kennis te komen. [1]) De geestelijke kennis gaat in orde der *zaak*, hoewel niet in *tijds*orde, aan 't geloof *vooraf*, en wederkeerig doet het geloof in die kennis opwassen. Joh. 6 : 44, 45; Rom. 10 : 14; 2 Petr. 1 : 5; 3 : 8.

„Egter moet dat zoo niet opgevat worden, alsof niemant tot deze geestelijke kennisse, met gelove gepaart, gebragt wierd, tenzij hij van nu af een meer of min uitgebreide kennisse van de leere der waarheid hebbe." [2]) Vele *onwetenden* worden ook tot stilstand op hun weg gebracht.

Het geestelijk kennen wordt ook wel een *zien* genaamd, als tegenstelling met de blindheid der natuurlingen, hoewel dat niet moet verward met het aanschouwen, dat in de hemelen plaats heeft. Joh. 6 : 10; Matth. 5 : 8; Ps. 89 : 16; 106 : 5; 63 : 3; Hebr. 11 : 27.

't Was nu zoo wenschelijk, dat deze dingen werden ingeprent, omdat niet alleen leeraars, maar alle echte leden der Kerk „*van de Heere* moeten geleerd worden, Jes. 54 : 13, en nodig hebben zich niet met letterkennis tevreden te stellen, maar oogenzalve te zoeken. Openb. 3 : 18. En die zulks doen zal, moet bij zigzelven dwaas worden. 1. Cor. 3 : 18." Daarom is het zoo bedroevend, dat Schortinghuis' tegenstanders deze dingen *niet* inprenten. [3]) Zij nemen het verschil tusschen de natuurlijke en geestelijke kennis weg en redeneeren als de *Socinianen*: „De Schriftuire is een licht, ergo moet die sonder verlichtinge des H. Geestes regt konnen verstaan worden." [4])

HET OORDEELEN OVER ANDERER ZIELESTAAT. SEPARATISME.

Van der Keessel begint met nadruk erop te leggen, dat er separatie, *afzondering*, in den godsdienst wordt geëischt. Dat brengt de leer van Gods bijzondere en vrijmachtige genade mede. Hierin

---

[1]) blz. 34, 35.
[2]) blz. 36.
[3]) blz. 38.
[4]) blz. 49. A. Comrie stemde geheel met dit oordeel in.

moet gewaakt worden tegen „de *algemeene genade* der Pelagiaansch-gezinden niet alleen, maar ook van het Enthusiastisch en Quietistisch geslagt, nevens alle die met hun voorstanders zijn van die berugte Wederbrenging of Herstelling van alle dingen en eyndelijke zaliging der verdoemden en duivelen. Tegelijk stichters zijn van eene verkeerde Broederliefde: welke wel een gedaante der godzaligheid heeft, maar die de kragt der Godsaligheid (het getrou regtzinnig geloof des harten met de hartelijke liefde der waarheid) verloochent. Wijl ze alleen word ingericht om eene algemeene Religie, door eene zogenaamde *onpartijdigen* Geest en volgens een *Onpartijdig* Evangelium (dat zonder hooren redeneeren, disputeeren en veel studeeren innig in 't harte word gevoelt en geleert) uit alle heerschende Religieën, tot stichting van een *onpartijdige* Kerk op te rigten: waarin alle gesintheden der Christenen (zooals men voorgeeft) vereenigd zouden kunnen samenleven. Regt een Babel van verwarringe door een onbandige vrijheid en onverschilligheid des Godsdiensts, tot versaking van de goede ordening en vastigheid des geloofs, gansch gevaarlijk vereenigd! Zie hiertegen de Nederl. Conf. art. 28—32 en 34—36, Heid. Cat. vr. 82, 85." [1])

Maar evenzeer moet men op zijne hoede zijn tegen een *verkeerde afzondering*, waarbij men zich door een valsch beginsel laat leiden, door farizeeschen hoogmoed, betweterij, bijgeloof, hooger bevinding en verhevener genieting van God. Daarom mag men hierbij zijn richtsnoer niet aan het *inwendige*, maar alleen aan het *uitwendige* ontleenen.

Volgens de 30ste en 31ste Zondagsafdeeling van den Heidelbergschen Catechismus moeten alleen zulke, „die onder den christelijken naam een onchristelijke leer of leven voeren uit de gemeynte gesloten worden. Waaruit notoir volgen moet, dat zij, die een christelyke leer belyden en een christelijk leven voeren, als lidmaten Christi en zijner gemeynte volgens het kerkelijk oordeel, 't geen alleen over het *uitwendige* gaat, moeten gehouden worden." [2]) Daarom komt tot deze alle ook de uitwendige roeping als een *ernstig gemeende*.

Wel is een rechtzinnige belijdenis en een onergerlijk gedrag niet genoeg. Daaronder kunnen nog wel hyprocriten wegschuilen; maar „van diegene die hun gelove uiterlyk belyden en hun leven beteren, moet men na het exempel der Apostelen het beste oordeel spreken, *want het binnenste des harten is onbekend*". [3])

[1]) *Leer en Praktyk*, blz. 38, 39.
[2]) t. a. p. blz. 610.
[3]) Can. Dord. cap. III en IV art. 15, cf. ook *Toetsing* blz. 29.

Allen moeten door de prediking en bij het huisbezoek worden opgewekt tot *zelfonderzoek* overeenkomstig de kenteekenen der genade in de H. Schrift genoemd, opdat ze *zichzelf* oprechtelijk mögen *afzonderen* van de wereld. De onergerlijke belijders hebben *elkander* te beschouwen en te behandelen als *broeders*. Ja, de ergerlijke, op wie de tucht wordt toegepast, moeten zelfs als broeders worden vermaand, 2 Thess. 3 : 14, 15. Niemand verhoovaardige zich op zijn geloof, alsof hij zichzelf onderscheiden had [1]), maar ieder achte veeleer den ander uitnemender dan zich zelven. Alle *pharizieëïstische* afzondering blijve verre. Bij het *aannemen van nieuwe lidmaten*, die openbare belijdenis afleggen of met attestatie van elders komen, moeten eveneens de niet ergerlijke als broeders worden erkend.

Er zij een *hartelijke, broederlijke gemeenschap*, ook een broederlijke *verdraagzaamheid* „vooral in betrekking tot de oefening der kerkelijke *tucht*, omtrent 't gene bij de gebrekkige en onvolmaakte staat der Kerke hier op aarde door een menschelijk oordeel niet kan gezuivert en geweert, en daarom gedult moet worden". [2])

Maakt men nu deze *„liefelijke band der gemeenschap"* van onergelijke belijdenis en wandel los, dan moet er wel een „Babel van verwarring" ontstaan. En zoo geschiedt door Schortinghuis. Hij wil evenals de Hattemisten, optreden als reformateur. [3]) De gereformeerde leer wordt dan voor sleurwerk uitgemaakt, al wat rechtzinnig is, geminacht, een nieuwe leer ervoor in de plaats geschoven als product van geestelijke kennis; en hoe vreemd het schijnen moge, tevens geeft Schortinghuis zich uit voor *patroon der echt gereformeerde leer*. [4])

In plaats van zich te houden bij de onergerlijke belijdenis en wandel, gaat hij schiften en scheiden, gebruikt daartoe *hartebelijdenis* en *zielenbezoeking*, zet aan tot liefdeloosheid en wanorde.

Zijn bevindelijk licht dient hem tot *personeele* beoordeeling en veroordeeling ook van onergerlijke lidmaten, zelfs van leeraars en regenten. „Zo vele gestaltelijk verlichte, zovele hartenmeesters." [5])

---

[1]) t. a. p.

[2]) blz. 52. V. d. Keessel verwijst hier nog naar Heid. Cat. vr. 1. 19, 25, 54, 74, 81—87, 103. Ned. Conf. art. 26, 27. N. B. 28, 29, 34. Can. Dord. Cap. I art. 13, 14, 16. Cap. II art. 8, 9. Cap. III en IV art. 17. Cap. V art. 7—10, 12—13.

[3]) blz. 634.

[4]) blz. 636.

[5]) blz. 612.

Zij voeren heerschappij over het geloof van hunnen naaste, en over de conscienties [1]) en schromen niet zich in het goddelijk rechterambt in te dringen. Zoo wil Schortinghuis komen tot een geheel zuivere kerk, zichtbare schifting van vromen en onvromen. „Haar *Gereformeerd en Afgezonderd Kerkjen* wordt als een gesepareerde menigte, een Kerk in de Kerk gepatrocineert [2]) en gesteld, dat de regte Innig-verlichten en vromen, zelfs in 't midden der hervormde Kerk zeer weynige zijn. Die verpligt zijn zig zo af te scheyden van andere en met niemand als haar gezelschap te verkeren. Die aan geen anderen als aan hare bevindelijke medeverlichten den Naam van *Broeder* geven." [3]) Anderen worden op zijn best *vriend* genoemd, zooals Jezus Judas ook noemde, op 't oogenblik toen deze Hem verried. Deze weinigen mogen alleen onder elkander de gemeenschap der heiligen oefenen.

De leer der bijzondere genade en der verkiezing wordt tegen de waarschuwing der Dordtsche leerregelen en der belijdenis in tot deze verkeerde afzondering misbruikt [4]). Steeds meer begint dit separatisme door te breken. [5])

VERDEDIGING.

Daar volgens Schortinghuis' mededeeling, hetgeen over deze zaak in het *Innige Christendom* wordt gezegd, grootendeels aan *J. C.* Brucherus is ontleend, verwondert het ons niet, dat het boekje der Emdenaren hierover uitvoerig handelt. De verspreide opmerkingen van Schortinghuis hierover komen met het gezegde overeen; waar hij eenigszins afwijkt of verder gaat, is het er bijzonder bij vermeld.

Tegenover de bestrijders houden zij staande: dat het „*de pligt van leeraren is om de staet van anderen door onderzoek te kennen en te beoordeelen.*"

Zij gaan hierbij uit van de volgende redeneering. Zooals een geneesmeester des lichaams den toestand van zijn zieke kennen moet om goede geneesmiddelen te kunnen geven, zoo de zielearts den staat der ziel om naar behoefte te kunnen waarschuwen, raadgeven en troosten. „Niets van onze onderlinge pligten dringt het Evangelium meer an, of veronderstelt het meer," zegt de weergalooze

---

[1]) cf. het verwijt van Syber Tonnis aan Schortinghuis; z. b. blz. 67.
[2]) *Inn. Chr.* blz. 237—240.
[3]) *Leer en Prakt.* blz. 613.
[4]) Can. Dord. cap. I art. 12—18; V art. 9. Conf. art. 35. 37. Heid. Cat. vr. 81, 82.
[5]) blz. 588.

Owen (over Hebr. 6 : 9 blz. 165) [1]). 't Vloeit ook voort uit de namen, die de H. Schrift aan de leeraren geeft als: huisbezorgers (Luc. 12 : 42); herders (Prov. 27 : 23); Wakers en wachters (Jer. 6 : 27). In Matth. 10 : 11—15 wordt het den discipelen geboden, dat ze zouden moeten onderzoeken in een vlek of stad, wie aldaar *waardig* was. Dat hiermee het zoeken van een goed logement alleen zou bedoeld zijn, zooals Hartman wil, is toch al te ongerijmd. Juister verklaart het de vermaarde Vitringa: „Onderzoekt of in die stadt enige zijn, die zig met *een opregt herte* en toegenegentheit der vreeze Gods, ende der kennisse van Godts wegen bevlytigen". [2])

Dit onderzoek naar den zielestaat is het voorname doel van *de visisatie*. Dat leert ook W. à Brakel: „sal men ze kennen so moet men jeder na de staat zijner ziele vragen". [3]) Vooral bij de visitatie tegen het *avondmaal* moet onderzocht, wie waardig is, omdat wie onwaardiglijk eet en drinkt, Gods toorn over de gansche gemeente verwekt. 1 Cor. 11. Er moet voor worden gezorgd, dat het heilige den honden niet worde gegeven. Wel wordt *zelf*onderzoek geëischt, maar onkunde, onwil, zelfbedrog van vele leden vordert, dat de leeraren hierbij behulpzaam zijn. Leert ook reeds de Oud-Testamentische wet op de melaatschen niet, dàt en hòe er zorg voor het heiligdom moet gedragen worden, opdat het niet verontreinigd worde?

Ook dient het *aannemen van lidmaten* niet zonder onderzoek en kennis nemen van hun *zielestaat* te geschieden. Drie dingen komen hierbij in aanmerking: „Kennis der waarheid; belijdenis van droefheit over zonde, van gelove in Jezus, voornemen van heiligheit; een wandel, welke die belijdenisse niet om en stoot." [4]) Dit sluit

[1]) *Zedige voorspraak* blz. 161.

[2]) blz. 164.

[3]) *Red. Godsd.* Dl. I cap. 28 § 11.

[4]) Blz. 170. Hier wordt niet gesproken van de handelwijze die de opstellers van het Kort begrip aanbevelen bij het aannemen van lidmaten: „Als degenen, die zich tot de gemeente begeven willen deze hoofdstukken in den grond bekend en beleden hebben, zoo vraagt men hun of zij ook ergens in, aangaande de leere, eenigen twijfel hebben, opdat men hun moge genoeg doen. Indien iemand onder hen zegt: ja, zoo zoekt men hem uit de schrifture te voldoen; en is 't dat zij allen gerust zijn, zoo vraagt men of zij ook voorgenomen hebben door Gods genade bij deze leere te blijven en de wereld te verzaken en een nieuw christelijk leven te lijden. Ten einde vraagt men ook of zij zich aan de christelijke tucht willen onderwerpen. Hetwelk gedaan hebbende men hen vermaant tot vrede, liefde en eendrachtigheid met alle menschen en tot vredemaking zo iemand van hen met zijn naaste wat uitstaande heeft."

in om iemand niet alleen naar zijn kennis, maar ook naar zijn zielestaat te ondervragen. Wijst Hartman hiertegenover op de aanneming van Simon den toovenaar, die later toch bleek een huichelaar te zijn, daaruit blijkt niet, dat Philippus geen onderzoek naar zijn zielestaat had gedaan, maar alleen dat zijn oordeel hierover ook *feilbaar* was. Van den Moorman wordt uitdrukkelijk geëischt, dat hij *van ganscher harte* moest gelooven, hij moest dus den toestand zijns harten bloot leggen. Bij de drie duizend, die geloofden op den eersten Pinksterdag, was zulk een onderzoek onmogelijk, zegt Hartman, maar er wordt niet verhaald, dat ze op één dag gedoopt werden; dat kan wel veel later, na voorafgaand grondig onderzoek geschied zijn. Op deze wijze zou Hartman trouwens ook bewijzen de noodeloosheid van het onderzoek naar de kennis, dat ook in zoo korten tijd niet kon geschieden.

Beweert Hartman, dat het *ongerijmd* zou zijn, de lidmaten de verplichting op te leggen om hun zielstoestand zoo bloot te leggen, dit is evenmin ongerijmd als het mededeelen van ziekteverschijnselen aan een geneesheer. 't Is tot hun eigen bestwil, omdat ze dan alleen goed kunnen geholpen worden. Ook ga men hierbij voorzichtig en bedachtzaam te werk, late meer 't goede dan 't kwade verhalen „ook niet allerlei zonden, en dan meer de zoort als het particulier bedrijf, hoewel zulks somtijds ook betamelijk is. Jac 7 : 16". [1])

Zegt men, dat dit op de Paapsche *biecht* lijkt, men bedenke, dat, terwijl het verkeerde hiervan moest worden verworpen, het goede diende behouden. De geestelooze christen wil nu maar alle belijdenis van zonde en openbaring van zielsgesteldheid, alle raadpleging over geestelijke dingen, afschaffen, „uit welke wat grouwzame verwoestinge der ziele ontstaat leert ons de ervarentheit". [2])

Het oordeelen over iemands zielestaat is geen intreden in Gods plaats, men wil hierbij immers niet *richterlijk* handelen, het is alleen „een beproevinge na den regel van Godts woord, agtervolgt van een herderlijke behandelinge met de toestand overeenkomende", terwijl men tevens erkent dat zijn oordeel feilbaar is, omdat men niet als God onmiddellijk, maar slechts middellijk oordeelen kan. Wanneer de H. Schrift het oordeelen afkeurt Matth. 7 : 1; Lucas 6 : 37; Rom. 14 : 10—13 enz. wordt er een lichtvaardig, meesterachtig, trotsch, liefdeloos, onbarmhartig oordeelen bedoeld.

Men werpt echter tegen, dat dit oordeelen volstrekt *onmogelijk*

---

[1]) *Zed. Voorspr.* blz. 179.

[2]) Lodensteyn, *Beschouwinge Zions* blz. 211.

zou zijn. Zeker is niet *ieder* daartoe bekwaam, maar alleen die hierin geoefend zijn. Hebr. 3 : 4. Ook zijn nabij-Christenen en vervallen godvruchtigen niet gemakkelijk te onderkennen, maar toch is natuur en genade geen zaak, die verborgen kan blijven, maar „deselve openbaart sig naar buiten, zo dat een bequaam en oplettent Belijder met onderscheid, andere met min of meer waarschijnlijkheit zal kunnen beoordeelen en na vereysch van zielestaat behandelen". [1]) In spraak en gedrag wordt het openbaar 1 Joh. 4 : 36, Jac. 2 : 18, Matth. 12 : 33—38. Uitdrukkelijk wordt die kenbaarheid geleerd: 1 Joh. 3 : 10. In Joh. 13 : 35 wordt de *liefde* genoemd als zulk een voor allen openbaar kenteeken; „want *de liefde openbaart meer de opregtigheit van staat dan de regtzinnigheit*" [2]).

De *valsche profeten*, die onder een schapenvacht een wolvennatuur verbergen, zijn ook te kennen. Jezus veronderstelt dit, hoe kan hij anders vermanen zich voor hen te wachten. Stegnerus verstaat onder de „schaapskleederen" een gedaante van godzaligheid, groote naam, strenge wandel, gedwongen vriendelijkheid, streelende, op 't gevoel werkende woorden, roem op bijzondere openbaringen, voorgegeven ijver om zielen te winnen; terwijl de „wolfsnatuur" in onrechtzinnigheid openbaar wordt. De verdedigers ontkennen dat niet, maar verstaan daaronder ook hen, die niet prediken de enge poort en den smallen geloofsweg tot zaligheid, „ofschoon anders niet onregtzinnig. Luc. 6 : 26; Jac. 5 : 30, 31; Jer. 6 : 13, 14 en 23 : 13—19" [3]). Of zij prediken Christus niet, of ze prediken een *dood geloof* en dringen erop aan, dat menschen met blind vertrouwen gelooven moeten en belasteren gaarne andere ware geloofspredikers. Den naam van broeders dragende zijn zij vijanden, zooals de kenteekenen 2 Cor. 11 : 26; Gal. 2 : 4 verklaren. Zij zoeken hun eigen nut, niet de zaligheid van zielen en zijn nergens meer tegen gekant als tegen de schapen Christi, Jes. 11 : 6" [4]). Aan de *vruchten* zullen ze gekend worden. Volgens Stegnerus wordt hiermee enkel de leer bedoeld, maar veeleer beteekent het, die „de bedorven zeden van het volk voorstaan, en een ruime teugel voor de vleeslijke begeerlykheden geven en de ydelheit der wereldtze grootsheit najagen 2 Petr. 2 : 1, 2; Micha 2 : 11" [5]). Ook „zodanige die b

[1]) blz. 184.
[2]) blz. 186.
[3]) blz. 187.
[4]) blz. 194.
[5]) blz. 196.

allerley menschen vleyende en toegevende handelen, niemant heylig moeyelijk vallen" [1]).

De kenbaarheid van den zielestaat blijkt ook uit het beslist oordeel, dat den apostelen daarover meermalen uitspreken. Joh. 3 : 2; 2 Tim. 1 : 5. Dit is toch „meer dan een ongegrondt en blind liefde-oordeel". Ja, aan de kerk des Nieuwen Testaments wordt in 't byzonder een oordeel over den zielestaat toegekend. Door „den *Geest des oordeels en der uitbrandinge*" moest Zion worden gereinigd. Jes. 4 : 4 en Jes. 28 : 6. De vermaarde Vitringa verstaat onder den Geest des oordeels „de gave, aan de kerkbestierderen geschonken om geloovigen en ongeloovigen te onderscheiden". Op gelijke wijze wordt 1 Cor. 6 : 2 door Lampe verklaard [2]).

Werd nog slechts over leeraren gesproken, *den particulieren leden* mag dat oordeel geenszins ontzegd worden, „vermits zij tot zulke zaken tog ook verpligt zyn, welke zonder dat niet konnen verrigt worden".

Zij moeten n.l. toch onderscheid maken tusschen broederliefde en liefde tegen allen, 2 Petr. 1 : 7, de godvreezenden voortrekken, Ps. 25 : 3, de geesten beproeven, 1 Joh. 4 : 1. Daarom moet niet tegen het oordeelen, maar wel tegen het misbruik daarvan gewaakt worden.

Beweert Stegnerus, „dat men alle onherborenen, die men zoodanig oordeelt, *het Avondmaal moeste onthouden* [3]) en buiten de Kerke sluiten", hij vergeet hierbij onderscheid te maken „tusschen het regt tot de sacramenten van de zijde van den gebruiker, en het regt 't welk een Herder heeft, die anderen anneemt, gelijk de Heidelbergse catechismus vrage 81 van het eerste en vrage 82 van het laatste spreekt, en zeggen met den Heer Vitringa *Geestel: Lev.* Hoofdst. 17, § 7, letter B Dat een dienaar Jesu Christi, „nadat hij de geestelijke toestant der genen die tot de gemeinte zouden toegelaten worden, nauwkeurig ondersogt heeft, zediglijk en vriendelyk zig verklaren moet, wat hij wel meer in zodanigen zoude vereischen, en eindelijk, indien hij daardoor niets vordert om hen tot nabedenken te brengen, hen ernstig overgeven an het onderzoek van hunne Conscientie"". Zoo zegt Schortinghuis ook, sprekende over het aannemen van lidmaten, dat hij de bevindelijke werkzaamheden, „*met min of meer klaarheit*" in een belijder wenscht

---

[1]) blz. 197 Beide partijen toonen hier, hoe ze hun tegenstanders zien.
[2]) *Verborgenh. des Gen. Verb.* Dl. VI, blz. 1542.
[3]) Vgl. de handelwijze van Lubbers hieromtrent, z. b. blz. 93.

aan te treffen, om hem „*met ruimte*" als lidmaat aan te nemen en als 's konings zegelbewaarder hem de bondszegelen toe te eigenen. Dat is toch heel iets anders dan de *Labadisten* willen, die in hen die belijdenis doen, zooveel blijken van genade *eischen*, „dat de leeraars die zien konnen en daarvan overtuigt worden" [1]).

Hartman ontkent niet, dat het geoorloofd en betamelijk is, om naar iemands zielestaat te onderzoeken, maar hij ontkent, dat dit altijd *mogelijk* zou zijn; ook acht hij het geen noodzakelijken *plicht* van leeraars; ongelukkig anders de predikanten van groote gemeenten. En eveneens beweert hij, dat men nimmer anders dan conditioneel oordeelen kan: „indien uw hart zo gestelt is, als gij zegt, zo kan ik volgens Godts woordt, zulk of zulk een oordeel over u vellen". Wat nu Hartman hier een conditioneel oordeel noemt, is volgens de Embdenaren hetzelfde, wat Schortinghuis een middellijk oordeel noemt, en dat hij ook alleen aan leeraren toekent, in tegenstelling met het onmiddellijk, dat God alleen toekomt [2]).

Hoe Hartman verder over zijn plicht in dezen oordeelt, zegt hij *Nad. Aanm.* blz. 67: „De vraag blijft dan maar of een Herder omtrent zijne kudde, hem toebetrouwt, zijn pligt niet voldoet, als hij zijn schapen verzorgt van goedt voedzel, ende bewaart voor onheilen van buiten, ende zo haast als hij ontdekt uit hetgeen zijn schapen doen of laten, dat er iets ontbreekt, dat hij alle middelen anwend, om dat te verbeteren, ende daartoe een nauwkeurig oog, voor zover 't hem doenlijk is, op een ieder in 't bijzonder laat gaan. Dan of hij verpligt is daartoe schaap voor schaap op allerwijs te beproeven, hoe het van binnen gestelt is, gelijk als de Priesters de ingewanden der offeranden. Dit overgebragt tot de Herders van Godts volk, zo vind ik niet dat het laatste in Godts Woordt vereist wordt, maar alleen het eerste (vergel.: *Eerste Aanm.* blz. 14)." — „Zodat," concludeeren de Embdenaren, „deze Heer niet tegen de oplettentheit op het gedrag van byzondere perzonen spreekt, maar het onderzoek en vernemen na de zielestaat vergelijkt zijn Eerw. bij het beschouwen van de ingewanden der offerhanden, om hetzelve hatelyk te maken. Gave Godt, dat de drek der Dogteren Zions ende de Bloedschulden Jerusalems verdreven wierden door den Geest des oordeels en der uitbrandinge. En dat des Heeren kudde

[1]) blz. 214.

[2]) Dit is niet geheel juist. Hartman wil het ten slotte aan eigen gewete overlaten. Hij wil slechts behulpzaam zijn bij het *zelf*onderzoek, maar ze geen oordeel uitspreken. Schortinghuis wil dat laatste wel.

geweid wierde met zulk een oordeel, dat het heilige den honden niet wierde gegeven nog de Peerlen voor de zwijnen." [1])

Schortinghuis zegt over de opvatting, die Hartman heeft van zijn herderlijken plicht: „Voor mij, ik begrijp sulk een waken niet, ja dan word er een ruime weg gebaant: om elk en een iegelijk uiterlik belijder maar voor een goet christen te groeten, en alle syne toehoorderen, die even belijdenisse gedaan hebben, voor broeders en zusters aan te nemen. Hier mag sig één huurling, die geen sorge voor de schapen heeft, met vergenoegen; maar Leeraren die Godt vreesen en een herderlik herte hebben, die sien dat het haar pligt is om te verneemen, wie in Zion geboren is Ps. 87 : 5, om te sien of er menschen door haar Evangelium geteelt zijn, en sij also niet alleen leermeesters, maar ook geestelike Vaders sijn, 1 Cor. 4 : 15. Om te weten of er ook sijn, die in de grote dag haare blijdschap ende krone sijn sullen, Phil. 4 : 1, ja de segelen op hare bedieninge."

Bij het oordeelen moeten grenspalen worden gesteld. Buiten de kerk moeten geen godvruchtigen worden gezocht, niet bij de heidenen, bij de Joden en Mohammedanen. Onder de ketters kunnen wel godzaligen gevonden worden, maar deze komen dan in het wezenlijke met de gronden der Protestantsche Leer overeen, „omdat onze Leere en Religie zekere kenteekenen van Waarheit heeft, en met de begrippen en het bestaan der begenadigde overeen komt, hoewel 't vast is, dat dwalingen in opzigt van zaken, die geen Grondtwaarheden zijn, met Genade bestaan konnen" (226).

Verder echter „moet men zo onbepaalt niet handelen, dat men *alle Belijderen* in de Kerke, ofte *allerley zoort* van Belijders voor godvrugtige zouden rekenen"; evenmin voor ware leden van de kerk, immers houden wij tegen het Pausdom staande, dat *uitwendige belijdenis* niemand tot een lidmaat maakt, maar alleen *ware genade*. Zoo zijn „onbekeerde belijders niet meer leden van de Kerke als vreemdelingen en verraders in een stadt eigentlijke Borgers zijn" (227). Zij zijn niet anders dan heidenen. Jer. 9 : 26. „Zegt men, zij zijn geen Leden van de *inwendige*, maar wel van de *uitwendige kerke*; wij antwoorden, 'er is maar één Kerke, die in zeker opzigt uitwendig is, *zodat eigentlijk de uitwendige sig in waarheit niet verder uitstrekt als de inwendige*, gevolgelijk de onbekeerde niet in

[1]) blz. 221 en 222. Vervolgens zijn de aangehaalde bladzijden der *Zed. Voorspr.* aangegeven in den text.

waarheit, maar in *schijn* Leden van de Kerke zijn, terwijl het andere, en veele van haar zelfs, die geen bewustheit van haar Onopregtigheit hebben, zo toeschijnt. Een bepalinge welke voor een Onbekeert Belijder nuttig kan zijn, om op zijn Lidmaatschap niet rijk te zijn, en voor Leeraren en andere ook noodig is, om regt over de bloeij van de Kerke te oordeelen" (228).

Men bedenke ook, dat het *kleinste getal* der belijders godsvruchtig is. Vele geroepenen zijn er, maar weinige uitverkorenen. En dan niet vele rijken, niet vele edelen, Jac. 2 : 5; 1 Cor. 1 : 27; Matth. 11 : 25. „Verder moeten we zo bepaalt zijn in ons oordeel, dat wij niet denken, dat alle *zoorten* van Belijderen Godvrugtige souden kunnen sijn, neen maar *ééne zoort* voor kinderen Gods en *derzelver tegenstrijdige partije* voor wereldsche menschen houden, want anders moesten er strijdige wegen tot de zaligheit zijn, daar dog de belofte is, dat de Heere eenerley herte en eenerley weg zou geven. Jer. 32 : 39. Ook hebben we grondt om te oordeelen, dat onder de verschillende zoorte van Regtzinnige Belijderen, de *zogenaamde Fijnen* meest na egte Leden van de Kerke gelijken" (229).

Hier worden niet bedoeld *allen*, die met dien naam, soms wel tegen hun zin, genoemd worden. Ook blijkt het wel eens dat sommigen voor een tijd zich er geveinsdelijk bijvoegden. „Verder staan wij toe, dat 'er ware godvrugtige konnen gevonden worden, die uit vleeslijke inzigten of menschenvreeze, of ook uit ongegronde vooroordeelen, sig van dezelve afhouden en hare partije niet kiezen" (230). Maar de ware vromen hebben „met haar eenerley herte en weg en moeten tegenpartije zijn van zodanige, die haar weg kennende, haar even daarom haten".

Niet op grond van den *naam* houden we hen voor godvruchtigen. Wereldlingen gebruiken hem als schimpnaam, godzaligen erkennen dat ze aan dien eernaam gebrekkig beantwoorden.

De redenen, waarom zij te houden zijn voor de ware geloovige zijn veeleer de volgende: „Die kenmerken, welke onze godgeleer voor de egtheit onzer Kerke bijbrengen, worden in onze Kerk bij geen een zoort van Belyderen in zulk een kragt bespeurt bij haar". In *rechtzinnigheid* winnen zij het van hun tegenpart De onkundigste van hen kent toch het wezenlijke der waarhed „Hare begrippen loopen meer tot *vernedering van de mens en v heerlykinge Gods* uit, als die van de andere. Zij hangen van Z invloeden en leidinge steeds af, ook zijn hare bevattingen *lev*

---

[1]) Over de afleiding van dien naam z. b. blz. 12.

diger en meer met de eigen aard der geestelyke zaken overeenkomende, hetwelke zig meermalen door kragt van spreken zo openbaart, dat andere daar zeer bedeest over staan. Hand. 6 : 10" (232). Hieruit blijkt dat ze van den Heere geleerd zijn.

Bij hen wordt niet maar een burgerlijke, uitwendige, wettische *godzaligheid* gevonden, maar eene, die *innig* en *evangelisch* is. „Wij willen niet ontveynzen, dat onder haar allerley *afwijkingen*, ja wel grove zonden, die met langduirig beraat gepleegt worden, vernomen worden; maar ofschoon zonden en Godtzaligheit strijdige dingen zijn, konnen dezelve egter zo wel te zamen gaan, als wijsheit en dwaasheit, gelove en ongelove, wijl de zonden tegen de genegentheit en beooginge zijn: gelijk het berouw en leedwezen an andere mensen baarblijkelijk ontdekt, 2 Cor. 7 : 10, 11" (234).

Het derde kenteeken: het *gebruik der sacramenten* is bij hen niet wettisch, als het doen van een godsdienstplicht, maar zij „hebben een zugt om te mogen weten, of zij daartoe beregtigt zijn, en gebruiken dezelve tot versterkinge des geloofs en bevorderinge der heiligmaking, niet zonder voorbereydinge, geloofsoeffeningen en nabetragtinge."

„Ook konnen we de egtheit van deze zoort van Belyderen daaruit besluiten, dat haar staat, bestaan, weg en verborgene ontmoetingen, *bij de tegenpartijen onbekent en onverstaanbaar* zijn, daar zij tog het bestaan en de weg van hare partijen wel kennen, een teeken van hare dugtigheit. 1 Joh. 3 : 1" (235).

Ten laatste kan men er nog op wijzen, dat, terwijl hun tegenpartijders angstvallig of zorgeloos *sterven*, „gebeurt het dikwijls, dat de eerste gemoedigt, volvroolijk en wonder getroost naar de eeuwigheit overstappen; dat hunne doodbedden triomfbedden en predikstoelen zijn".

Beschuldigen Stegnerus e. a. Schortinghuis, dat hij, door over de fijnen zoo te oordeelen, *een scheuring* in de kerk poogde aan te richten, dit is geenszins zijne bedoeling. In rechtzinnige belijdenis wil hij van zijn rechtzinnige tegenstanders niet verschillen, alleen kan hij zich met hun practijk niet vereenigen in zooverre die met onze zuivere leer niet overeenkomt. „Integendeel zijn al zodanige Leeraren en Belyderen als oorzaken van de verdeeltheit an te zien, dewelke liever in de ruime weg van de meeste Belyderen willen volherden, dan de nauwe weg, welke zy voorstaan, en van veele onder haar in waarheit bewandelt wordt, verkiezen."

Stegnerus verzet zich ertegen, dat Schortinghuis zijn partij als een verdrukte voorstelt. „Want wie weet niet, hoe zeer de Zijnsgelijke

thans geagt worden, overal gelet, gezet en bevordert? Yverende de een over den anderen. Gal. 4. Durft men ze wel aanraken, zonder zig ten roof te stellen? Moet niet elk ze bewonderen, wil hij al meede de naam hebben, dat hij leeft? En is niet wel een tijdt zo boos, dat verstandigen zwygen moeten?" [1]) Het is echter enkel wangunst, welke hem dus spreken doet. Hij gunt ze niet, „dat zij van zommige geagt worden, terwijl zij anders zulke veragte fakkels bij vele zijn" (243).

Hartman maakte aanmerking op het zeggen van Schortinghuis, „dat de godzaligen *de onzichtbare kerk moeten zoeken*, om sig, als men hertveranderende genade ontfangt, daarbij te voegen". Hoe kan iemand zich nu bij de *onzichtbare* kerk voegen? Schortinghuis antwoordt: „Tot dese Kerk voegen sig niet de blinde wereltlingen, alschoon dit haar pligt is, maar die, die geloof en bekeeringe ontfangen, en verligte ogen des verstands krijgen, om de waare Kerk aan deszelfs merkteekenen van eene suivere belijdenis der waarheyd en wandel te kennen en also sig bij deselve te voegen" [2]). Voor hen zijn de ware geloovigen *zichtbaar* als een stad op een berg. Matth. 5 : 14.

PREDIKING EN OPENBAAR GEBED.

Uitvoerig handelt Van den Honert in zijn „*Mensch in Christus*" over de „schrijv- en predikwijze" en hoewel hij hierbij Schortinghuis niet uitdrukkelijk noemt, doelt hij toch, blijkens allerlei aanhalingen, duidelijk op zijn werk. [3]) Van den Honert acht, dat de prediking zich allereerst tegen de *geveinsden* keeren moet. Maar deze hebben nu een zeer listig middel bedacht om die prediking krachteloos te maken. Zij zeggen n. l. van de predikers, die hen willen ontmaskeren: „Sij tasten *Gods volk* an. Als sij van de geveinsden spreken, meenen sij het Volk des Heeren. Onder dien

---

[1]) *Gemoed. vragen* blz. 30.

[2]) *Regtsinnigheit van het Inn. Chr.* blz. 64.

[3]) Niet alleen vallen zijne tegenstanders Schortinghuis aan op 't geen hij zegt van de predikwijze, maar ook beschuldigen zij hem, dat hij niet genoeg *ambt* en *persoon* van den prediker onderscheidt. Hij stelt het voor als zou de inwendige roeping eens leeraars tot het ambt alleen bestaan in zijne bekeering. Hiermee valt alle onderscheid weg tusschen wettig geroepen leeraars en oefenaars. Schortinghuis verdedigt hier volgens hen het gevoelen der Labadisten, Brownisten, latere Independenten, Socinianen en Quakers.

scheldnaam teisteren sij de Vromen. Hierom sitten de Vrome daar ten spotte van die ydele Waereld; men moet daarom die blinde Leidslieden der Blinden laten varen." [1]) En vele eenvoudige, onkundige vromen laten zich hierdoor misleiden.

Vroeger stelden de geveinsden hun vertrouwen op de menigte predikatiën, die ze hoorden. Tegenwoordig is hun dit te lastig, daarom maken zij een schifting tusschen de predikanten. Vele zijn loondienaars, letterknechten, zeggen ze. Wat zij schrijven of zeggen „is gansch niet geestelik. Men kan er syn hart niet onder vinden. En het is waarlik geen regt sielevoedsel." Deze behoeft men dan niet te hooren, ja, men geeft zich al een schijn van geestelijkheid door hen en wie hen bij voorkeur volgen te veroordeelen.

Maar het is toch al te dwaas, iemand onbegenadigd te noemen, alleen om het bezigen van een bijzondere predikwijze, terwijl tegen de door hen voorgestane *onderscheiden* leerwijze, zooveel rechtmatige bezwaren in te brengen zijn. Hoe is het immers mogelijk in iedere leerrede wederom alle denkbare *soorten* van onbegenadigden en begenadigden te pas te brengen. Daartoe zouden zich maar zeer weinige texten leenen. Dat wordt ook sleurwerk, en 't kan onmogelijk grondig gebeuren. Maar enkele woorden kunnen van elke soort gezegd worden. „En terwijl men door het enkel noemen, beschreeuwen en besugten van alle onderscheiden gestalten der menschen in elk gebed en elke predicatie veel schijnt te doen, doet men inderdaad niets: omdat men niets grondig en uitvoerig doet" (314). Bovendien plaatsen zich doorgaans de hoorders in een verkeerde classe. „Er zijn in de Kerk bij uytstek weinig Menschen, die sig onder de Boosten en selfs weinig, die sig onder de geheel natuurlike en geheel onbegenadigde menschen tellen. Dit maakt, dat sij somtijds, soo lang die ellendigen met hun nare Tytels worden angesproken, geheel niet hooren." Luisteren ze al, ze passen 't op anderen toe. Wat ze noodig hadden tot zelfontdekking, en wat hen misschien getroffen had, was er niet die bepaalde titel eerst bij genoemd, gaat nu over hunne hoofden heen.

Waarom dan toch menigmaal deze predikwijze door vele predikanten gevolgd wordt? Dat is zeer eenvoudig. „Men siet, dat het in vele plaatsen, aan dese schreeuwers staa, *of men veel of weinig toehoorders* hebbe. Men heeft er gaarne veel. Dit wordt in velen een siekte, die men, omdat sij enkel op het *getal* van het

[1]) *Mensch in Christus* blz. 214.

Volk (Le Peuple) geset sijn, de Peupelsiekte noemen mag. Hiervoor wenden sy sig naar de sin van deze Monopolisten der Toehoorders."

Wanneer men de onderscheiden predikwijze als de eenig goede aanprijst, en de andere als algemeen en ongeestelijk afkeurt, vergeet men, dat de afgekeurde de gebruikelijke was, voordat deze „*nieuwe mode*" opkwam. Door de vaderen werd die gevolgd, — ja door de apostelen, zelfs door den Heer Jezus. Men wil niet weten van het voorschrijven van plichten door de vermaning „*Laat ons*". Dat is Remonstrantsch, zegt men. Maar moet men dan „een Christendom hebben, welks leven niet bestaat in het bedrijv van de pligten, maar alleen in het vertellen van de verkrijging, besitting en bevinding des Geestelijken Levens?" (85). „Leerde Christus ons kwalik, toen hij zeide : indien gij dese dingen weet, salig sijt gij, zoo gij deselve doet ? Joh. 13 : 17" (287). De opwekking „Laat ons" komt herhaalde malen in de H. Schrift voor, eveneens soortgelijke uitdrukkingen als „dit doende zal u dit of dat wedervaren". Moet men dan om 't gebruik daarvan als een ontrouw, onbegenadigd leeraar gebrandmerkt worden? „Wij hopen van u betere dingen" is aan Paulus ontleend. Hebr. 6 : 4—9. Wanneer men het verder zoo sterk afkeurt om nu eens de toehoorders toe te spreken, als waren 't louter begenadigden, dan eens als waren 't louter onbegenadigden, laat ons dan denken aan de bergrede, waarin Christus eerst o. a. zegt : *Zalig* zijt *gij*, als u de menschen smaden enz. en later : *gij geveinsde*, werp eerst den balk uit uw oog enz.

Heeft men zooveel tegen de algemeene aanspraak : „*Broeders en Zusters*"; gebruikte Paulus die ook niet en zelfs tegen onbekeerde Joden, Hand. 3 : 17 ; Hand. 13 : 38—41 ? Door deze handelwijze die Jezus en de apostelen volgen, worden de menschen meer tot *zelfonderzoek* en *minder tot afhankelijkheid van anderen* bewogen. Ongelukkig, wie zoo van menschenoordeel afhangen. Zij worden geschud en geslingerd en tot hopeloosheid gebracht. Met grooter instemming haalt Van den Honert het werkje aan over *het kerkbestuur* van den „voortreffelijken" Joh. à Marck. Deze vermaant ook tot zelfonderzoek, niet om voortdurend te tornen aan zijn staat „daar men het bij eenmaal welgemaakte rekening behoort te laten blijven berusten" (62, 63), maar ook vooral met het oog op 't volbrengen van algemeene en bijzondere plichten. Er moet volgens hem wel bij de prediking aan de bijzondere behoeften der zeer verschillende hoorders gedacht, maar men moet niet de verschillende soorten optellen. Door al die onderscheidingen worden de hoorders dikwijls meer *verward* dan geholpen. Ook is het „alsoo nut en noodig,

treurige Kinderen Sions te troosten, opdat sij niet an de wanhoop overgegeven worden, als dat men de gerusten te Sion verschrikke" (57—62).

De groote fout van de voorstanders der onderscheiden predikwijze is eigenlijk, dat zij „de *uitwendige Kerk*, in welke de Inwendige gelijk de schat in den Akker begrepen is, als het voor- en onderwerp van de Uitwendige Roeping en den Uitwendigen Evangeliedienst, tot welke de Leeraars geroepen syn, niet erkennen." [1]) Maar hoe kunnen zij dan instemmen met het formulier hunner bevestiging: „dat het der Herderen Ampt sy, de openbare aanroeping des Naams Gods te doen *van wege de geheele Gemeente*"? Zij zien geen vergadering van gedoopten voor zich, maar alleen een menigte hoorders, van wie het meerendeel onbegenadigden. Daarom kunnen ze ook niet *bidden* uit naam der gemeente in de eerste persoon, en komen zoo in conflict met de formuliergebeden, zoodat Schortinghuis zich zelfs niet ontziet het belachelijk te noemen in de openbare godsdienstoefening met de woorden van het formuliergebed te bidden: „Wij verootmoedigen ons van ganscher herte" [2]).

Door, zooals geschiedt, in de godsdienstoefening in de eerste persoon te bidden voor de onbekeerde menigte en in de derde persoon voor de bekeerden, werkt men het *separatisme* zeer krachtig in de hand. Men beschouwt den doop en de belijdenis als niet bestaande; merkt de attestatie, van wie van elders kwamen, als leugenachtig aan. Onbegrijpelijk is het, hoe men dan het afgeven van een attestatie met zijn geweten kan overeen brengen.

Niet alleen raken de formuliergebeden in de kerk zoo geheel in onbruik, ook de *huisgebeden*, voor en na den maaltijd, worden afgekeurd. Men stoot zich aan de uitdrukking in het gebed na den maaltijd: „die ons door Jezus Christus heeft verlost" [3]). Hoe kan men iemand, van wiens wedergeboorte men niet overtuigd is, dit hooren zeggen? zoo vraagt men. Om dezelfde reden verzet men zich tegen het algemeen gebruik van het „Onze Vader". Maar is het niet beter, in plaats van 't gebruik te verbieden, op de wijze van den Catechismus te leeren *de beteekenis te verstaan*, en aan te sporen tot een *geloovig* gebruik? „Wat verbetering," zegt à Marck (blz. 62), „soude er in ons Christendom dog te verwagten sijn, so wij de Kinderen en Onbegenadigden niet *door gebeden en belijdenissen*

[1]) *Mensch in Christus* blz. 220.

[2]) *Inn. Chr.* blz. 129, 130.

[3]) Elders „dat Gij ons herboren hebt" enz. Tevens wordt hier erover geklaagd dat om dezelfde reden de Heid. Catechismus verdrongen wordt door allerlei vraagboeken.

sagtkens souden leiden tot het Goede." Hartman verklaart, „dat een onbekeerde verpligt is 't „Vader Onze" te bidden en Godt als syn Vader in Christus mag noemen, met betrekking op het genade-verbond".

Vooral Van der Keessel legt sterk den nadruk erop, dat het de *gemeente* is, die in Gods huis vergadert. Nog minder dan Van den Honert wil hij van die „onderscheiden" prediking weten. Laat de eerste nog toe om onbegenadigden bepaaldelijk toe te spreken, de laatste wil alleen de gemeente toegesproken hebben. *Die* is in Gods huis bijeen. Hoe kan men anders samen psalmen zingen, wanneer men niet van deze veronderstelling uitgaat. Echter niet, alsof er geen hypocrieten onder waren. Met hen, en met de verscheiden behoeften, dient wel gerekend. Daarom wil hij in plaats van een personeele, separatistische onderscheiding en schifting van de vergaderden, een *zakelijke* onderscheiding. De door de anderen geheel miskende en mishandelde *formulieren*, vooral dat van de bediening van het Heilig Avondmaal, moeten hierbij ten voorbeeld strekken. Hierbij moet tevens worden vergeleken de Heidelbergsche catechismus, vraag 81, 84, 86—91.

Het „bevindelijk" preeken ontaardt in prediken van zichzelven en 't zoeken van lof bij menschen. Ook wil men door de bewegelijkheid der rede bereiken, wat de kracht der waarheid moet doen. 1 Cor. 2:4,5.

Uitvoerig handelt Van den Keessel over het openbaar gebed, dat moet zijn het *geloofs*gebed der *gemeente* [1]). Hoe zou het Gode welbehagelijk kunnen zijn, als men in Zijn huis tot Hem nadert „als tot een Tyran en Wreedaart". Het allervolmaaktste gebed leert het anders.

VERDEDIGING.

„Dat onbegenadigde de onderscheyden predikwijze *een mode* noemt, wie betwist sulks" zegt Schortinghuis. „So noemen *de blinde weereltlingen*, hetsij wijse of dwase, het onderscheyden, hertelik en getrouw prediken der begenadigde leeraren, en dat deze onderscheyden en hartdoorsoekende predikwijze 't sedert veele jaren gemeender is geworden, kan immers niemant lochenen, die niet moetwillens wil ontkennen, dat Godt aan syne Kerke *meer ligt dan wel in vorige duistere dagen* gegeven heeft, maar dat ik die alle van ontrouw

[1]) *Leer en Praktyk* blz. 273—357.

beschuldige, die mijne methode niet volgen of voorheen gevolgt hebben, wordt gesegt sonder enig bewijs." [1])

Verre er vandaan, dat dit een nieuwe mode zou zijn, heeft de Heer Zijnen apostelen het onderscheiden prediken en toepassen mede voorgeschreven, „wanneer Hij haar nauwkeurig bepaalt heeft, hoedanigen salig gesproken moesten worden, Matth. 5 : 8—11". „De Heere Jezus heeft door zijn voorbeeldt Luc. 6 : 20—27 en Matth. 13 : 1—24 leeraren tot onderscheiden prediken *verpligt*." Daarbij komen ook alleen de verschillende „eyndens en nuttigheden van het Woord tot hun recht. Ps. 19 : 8, 9, Hebr. 4 : 12 enz." „Prediken zonder onderscheyd te maken is een weg om Vrome te bedroeven en Godloze te stijven, gelijk de ondervindinge bevestigt." De apostelen handelen ook in vele brieven onderscheidenlijk, zoo in den Hebreërbrief, in dien van Petrus, Jacobus, I Johannes. De brieven werden echter door de apostelen geschreven in 't gemeen aan de ware geloovigen, zooals blijkt uit het opschrift, niet alsof zij geloofden, dat alle belijders waarlijk godvruchtigen waren, maar om te toonen dat ze die bedoelden. „Zodat de Opzienderen dan verpligt waren zorg te dragen, dat de brieven de Godvrugtige onder haar wierden toegepast." [2])

De *Formulieren* worden hier ook ten onrechte aangehaald. Gebruikt men die niet, daarom verwerpt men ze nog niet; „maar toont van oordeel te zijn, dat zulks met de tegenwoordige toestant der Kerke, of van zijn gemeente in 't bijsonder, niet overeenkome, omdat onze Kerkstaat wegens de groote hoop onbekeerden, van die eerste tijdt veel verschilt". Nu is er *scherper middel* noodig „opdat koude, lauwe, valsche Naambelijders an haar selve mogten bekent worden". De liturgische formulieren van Doop en Avondmaal en de gebeden zijn trouwens niets anders dan „voorschriften om in het bedienen van de uiterlijke godsdienst gepast te spreken opgestelt en ingevoert om goede order te bewaren en zwakke leeraren te bestieren en derhalve kon men tot geen precys woordelijk gebruik verbonden worden, en wordt zelfs 't gebruik van formuliergebeden an de vrijheit overgelaten". Heeft men vrijheid in de overzetting en uitlegging van schriftuurplaatsen, zou men dan hierin niet vrij zijn?

Schortinghuis is ook niet tegen het gebruik, maar tegen het sleurachtig *misbruik* door ontrouwe leeraren. Hij zegt ervan: „of

---

[1]) *Regtzinnigheit van het Inn. Chr.* blz. 55.

[2]) Alzoo de Emdenaren, *Zedige voorspr.* blz. 147. Volgens Schortinghuis kende de apostel Paulus alle Corinthische Christenen als begenadigden.

dit (n.l. de door hem in het *Innig Christendom* aangehaalde woorden) de woorden van het formuliergebed voor de Predicatie sijn of niet, is hier het geschil niet, maar of men sulke hertelike en dierbare bewoordingen sig gegrond of ongegrond toepast, die de Formulier-opstellers voor boetveerdige geloovige alleen opgestelt hebben, als wel in de mond van vernederde begenadigden, maar niet in die der hooggevoelende, onbegenadigde passende; en die voor sulk een sleurbidden pleyten wil, die pleyte ervoor so lange het hem lust, maar betwiste ook Gods volk niet den geest der genade en des gebeds. Zach. 12 : 10". [1])

Zegt men, dat het gebruik van het „*onze Vader*" verplicht is, dan wischt men het onderscheid van bekeerd en onbekeerd uit. „Dan hebben de bastaarden so wel kinderlijke betrekkinge op Godt den Vader in Christus, ja op het Verbond der genade en den middelaar Christus, als de sonen, *en dan word 'er niet anders als een mond en sleur christendom ingevoert*. Och arme natuurlike menschen! wat helpt u dat disputeren en pleyten over het Gebed des Heeren? gij wort er *tog* geen kinderen en erfgenamen door van des Vaders Goet; roemt vrij: wij hebben Godt tot eenen Vader, en wij sijn Abrahams zaad; dog Jesus zal u eens seggen: gij zijt uit den Vader den Duivel. Joh. 8 : 44. Erken liever dat Godt van natuir u vertoornde Rigter is, en soek gelove in den Middelaar, om met den spreker in de catechismus te konnen seggen, dat Godt uw Vader *door Christus* geworden is" [2]).

„Schijnt het sommige toe, dat zedert de onderscheidene preektrant in gebruik is gekomen, de waarheit *slordiger beleeft* wordt dan voorhenen? Maar heeft dan het onderscheiden prediken daarop invloet? zo ja, daarom is 't nog niet verwerpelijk, wijl ook de kennis van 't gebod niet verkeerd is, hoewel daardoor de sonde levendig wordt, Rom. 7:9. Men zegt ook wel, dat er meer ongodisten zijn in een land, waar 't evangelie gepredikt wordt, dan onder de heidenen, omdat het Woordt verworpen zijnde dezulke noodzakelijk en door het regtveerdig oordeel Godts verergeren" [3]).

Het zeggen „laat ons" is niet verkeerd, maar de tijden eischen een scherper middel, en een trouw huisbezorger geeft ieder *zijn bescheiden deel*. Luc. 12 : 42. „Nog moet in opzigt van het *vermanen* in de toepassingen afgekeurt worden, dat dezelve dikwijls zo worden

---

[1]) *Regtsinnigheyd* enz. blz. 54.

[2]) t. a. p. blz. 65.

[3]) *Zedige Voorspraak* blz. 50.

ingerigt, dat de *onmagt* niet meteen worde te kennen gegeven; hetwelk dog so nodig is, omdat het vleesch zeer vreemd van dit stuk is en de ziele in armoede des Geestes na hulpe moet uitzien. Jes. 40 : 29." Begenadigden weten dit wel, onbegenadigden moet het herinnerd worden. „Schijnt de ervarentheit te leeren, dat de mensen sig daarop nog meer verschonen en an verzuim sig schuldig maken, wij zeggen met den alom bekenden Geestelijken Lodensteyn, blz. 112, dat de ervarentheit wel de beste leermeester is van wat geschiedt, maar niet van wat onze pligt daaromtrent is" (154).

Het zeggen „Laat ons" is verkeerd, als daarbij *de gerechtigheid van den Heer Jezus* niet vermeld wordt. „Een gebrek, hetwelk zo groot en schadelijk is, dat verstandige mannen wel wensen, dat sommige schriften hier en daar met het bloedt van den Heere Jezus en de genade zynes Geestes, tusschen twee haekskens diende angevuld te worden. Zonder dit gelijkt het meer op de Arminiaansche en Hattemistische dan op de Hervormde leerorde." De apostelen stellen wel allerlei plichten voor; maar ze doen dat niet op een *wettische*, maar *evangelische* wijze; ook maakten de vermaningen het grootste deel van hare toepassingen niet uit: Hand. 2 : 14—41; 13 : 16—42; 17 : 22—32.

Zegt men, dat *de oude theologanten* niet onderscheiden predikten, 't kwam, omdat het toen niet zoo noodig was en zij in dezen niet zooveel licht hadden (160).

GELOOF, BEVINDING EN GEVOEL.

't Spreekt van zelf, dat in den strijd over „het innige of bevindelijke" christendom, vooral ook de „*bevindingen*" in 't geding komen. Schortinghuis verwijt zijn tegenstanders, dat ze van bevindingen niet willen weten, omdat onbegenadigden die niet kennen. Zijn bestrijders houden daartegenover staande, dat ze wel bevindingen kennen en erkennen, maar niet die, welke Schortinghuis wil. Het geschil gaat volgens hen over de verhouding van *geloof* en *bevinding*. Zij willen niet een bevinding, die het geloof *voorafgaat* en *opzijdringt*, niet een *directe* ervaring van de goddelijke dingen, buiten het Woord om, maar alleen eene bevinding, die het geloof *volgt*. Het eerste bedoelen de dwaalgeesten. Ja, zij *schijnen* te ijveren voor het *geloof*, de Hattemisten vooraan, terwijl ze zich tegen de eigengerechtigheid verzetten; maar men moet wel vragen, wat

ze met dit geloof bedoelen, en dan blijkt, dat ze afwijken van de eenvoudigheid, die in Christus is (2 Cor. 11 : 3). Een hunkeren naar iets nieuws is trouwens in deze dagen algemeen. Zelfs durft men de hervormers, en de opstellers van de formulieren van Eenigheid en de Liturgie verdacht te maken: „dat ze, schoon in de Leerstukken des geloofs geoeffend, nogtans omtrent *het verborgene zieleleven* en innige genadebevinding van Gods Heiligen hier op aarde, minder bedreven en geoeffend zijn geweest. Dat de vereyschtens en innige gestaltens met de verhevene voorrechten van 't Innig Christendom bij latere tijden, in een betere gedaante zijn voorgesteld geworden." [1]) Alleen als het tot bevordering van de dwaalgevoelens kan dienen, schijnt men voor „'t oude, rechtzinnige, gereformeerde Geloof en Leer" te ijveren. Ondertusschen acht men den weg des geloofs voor eerstbeginnenden wel goed; maar daarboven is „de weg van onmiddelijk gevoel en Bevinding wel verre te verheffen" (252).

„Het geheim van de stelling der Hattemisten is ingerigt tot bevordering van *een blind en noodlottig* [2]) *geloof* omtrent een innig-gevoelig en noodlottig getuigenis ener innig-bewegende oorzaak, by hen verscheydentlijk genoemd, voor al Christus als het Hoofd, omtrent wien hun gelovige zig ledelyk [3]), dat is lijdelyk hebben [4])." Hierin blijkt hun overeenkomst met Spinoza en zijn leer van de immanente „eeuwige orde" (249).

Alle dwaalgeloovigen komen overeen in het krachteloos maken van *de borggerechtigheid van den gekruisten Zone Gods*, welke juist het voorwerp is van het ware geloof (368). Terwijl de Pelagi-aansch-gezinden op hun eigen gerechtigheid steunen, laten „de verwaande quietisten op zijn best genomen alles aflopen op een ingebeelde Opinie eener onmiddelyke Bevinding en hartstochtelijk gevoelige genieting van *Gods liefde*".

Hoezeer Schortinghuis met deze dwaalgeesten instemt, blijkt wel uit zijn hoofdstelling, dat men „sonder horen, redeneren of disputeren (dat is, zonder het Schriftuurlicht en Reden gebruik) door onmiddelijk gevoel en bevinding in al dat Goddelijke wezentlijk wordt ingelicht en ingeleyd" (372). Voortdurend wordt in zijn werk deze hartstochtelijke gevoelige bevinding „inplaats van een *afscheydelijk gevolg* integendeel als een *beginsel*, een noodzakelijk ken-

[1]) *Leer en Prakt.* blz. 250.
[2]) = noodwendig, deterministisch.
[3]) als leden des lichaams.
[4]) gedragen.

merk en vereyschte, ja een bestiering en leyding van het innig christendom gestelt, buiten welke er niet en deugt, ja zelfs de beste pligtsbetragtingen walgelijke en verdoemelijke dingen zijn". Hier treedt immers de bevinding geheel in de plaats van het geloof en sluit het geloof uit. Een menigte voorbeelden hiervan worden door Van der Keessel aangehaald [1]).

Maar hoe is het mogelijk om bevinding te hebben van *historische feiten*, als de geboorte en den dood van Christus, en van de *verborgenheden* des geloofs, zooals b.v. de Drieëenheid en de Menschwording, gelijk Schortinghuis wil (644)? Hoe zal ook iemand, die op bevindingen bouwen wil en daarnaar zijn staat wil vastmaken, immer tot vastheid komen?

Daardoor worden ook *Woord en Geest*, die God samengevoegd heeft, *gescheiden*. De inwendige roeping wordt geheel van de uitwendige losgemaakt. De Geest alleen is genoeg. Het Woord wordt overbodig en dient slechts om de reeds verkregen bevindingen te bevestigen, of ook worden deze door „dubbel verstand" eerst in de Schrift gelegd en dan er uitgehaald. Zoo moet het einde wel zijn, dat men een *natuurlijke godsdienst* zonder bijbel genoeg acht tot de zaligheid. Men moet ten slotte wel uitkomen bij het meesterschap van het *inwendige Woord* (743) [2]).

Tegenover de onwettige bevinding der geestdrijvers moet nadrukkelijk de *wettige bevinding* gehandhaafd worden. Deze is niet een aanschouwen, dat staat tegenover 't geloof, ook niet een gemeenzaam verkeeren met God op de wijze der profeten. Zij is en blijft *gebonden aan het Woord*. „Geen inwendige en kragtdadige genaderoeping tot verwekking van het opregt geloof heeft in ons plaats sonder ene voorafgaande uitwendige roepinge door de bedieninge des H. Evangeliums." De Geest werkt onafscheidelijk samen met het Woord. De hamer alleen kan geen steen verbrijzelen, evenmin doet echter de hand het alleen, maar de hand door middel van den hamer: zoo verbrijzelt de Geest de harten door het Woord. Niet alsof genadewerkingen altijd gebonden waren „aan het *immediaat gebruik* des Woords of der genademiddelen", maar ze zijn er niet zonder voorafgaande gezonde geloofskennis [3]).

[1]) Zie ook boven blz. 166.

[2]) Van der Keessel zou zich nu kunnen beroepen op J. H. Maronier, door wien in zijn werk *Het inwendige Woord* blz. 319, 320 ongeveer hetzelfde van Schortinghuis wordt gezegd, echter hier niet veroordeelend, maar waardeerend.

[3]) *Leer en Prakt.* blz. 500.

Liever dan van bevinding spreekt Van der Keessel van *geloofsgevoeligheid*. Allereerst is daar dan „ene redelijke geloofsgevoeligheid van ene begenadigde *overtuiging*, die haar kragt en uitwerking heeft in eene *redelijke vatbaarheid en buigzaamheid van het redelijke gemoed omtrent de overredende kragt der zaligmakende waarheden*" [1]).

Deze overtuiging is, wijl die zich terstond op het *gansche* reeds gekende Woord, Wet *èn Evangelie*, op de *zaligmakende* waarheden richt, allerminst een heidensche, maar ook geen wanhopige Kaïnsovertuiging, evenmin een verdienstelijke roomsche poenitentie. Zoo verkeerd is het daarom, als Schortinghuis spreekt van een overtuigde, die eerst na geruimen tijd *Jezus* [2]) bevindelijk leerde kennen (375). Het ware berouw moet *uit het ware geloof* geboren en in het ware geloof werkzaam zijn: dus „door 't geloof ons van God niet verwijderen, maar naar God toebrengen ten eynde het een droefheid na God sy, die een onberouwelijke bekeering tot zaligheid werkt, volgens 2 Cor. 7 : 10, Joël 2 : 12—14 enz." (376).

Hiermede gaat *gevoeligheid* gepaard, verschillende naar de onderscheiden temperamentgesteldheid, een gevoeligheid, „welke in onderscheydinge van eene *dierlijke* gevoeligheid, ook van een blote drift en hartstochtelijke andoening, roering en beweging billijk als een *redelijke* gevoeligheid *des geloofs* word begrepen". Die *hartstochtelijke* is juist daarom zoo gevaarlijk, omdat die niet onder den teugel der rede staat (379). De redelijke gevoeligheid beeft voor het *Woord*, blijkt in ootmoed en nederigheid, onderwerpt zich aan het Woord, erkent zijn gewetenbindend gezag, is begeerig naar het Woord. Zoo worden alle gedachten gevangen geleid tot de gehoorzaamheid van Christus. 2 Cor. 10 : 4, 5.

Behalve deze bevinding bestaande in *ontvankelijkheid voor het Woord*, is er ook eene bevinding, die bestaat in eene „redelijke *bewustheid van onze verborgene en getrouwe geloofsgevoelens*, geloofsgesteldheid, geloofswerkzaamheden en geloofsgenietingen van Gods genade in ons, waarbij een *geheyligde* hartstochtelijke gevoeligheid geenszins geheel word uitgesloten, maar erkent, dat ze daarbij plaats kan hebben" (35). [3])

En dat niet alleen, er is ook „ene middelijke en genaderijke

---

[1]) Aangehaald Can. Dord. I art. 6, III en IV art. 11, 16, verwerp. der dwal. art. 7 en 8. *Leer en Prakt.* blz. 35.

[2]) z. b. blz. 163.

[3]) Aangehaald Can. Dord. I art. 16, III en IV art. 13, verwerping der dwalingen, art. 6. V art. 7, 15. Conf. art. 9. Heid. Cat. vr. 129.

verbondsbevinding des geloofs tot vastmaking van onzen genadestaat *en verzekering onzer zaligheid*" (36). Door nauw zelfonderzoek en toetsing aan het Woord, wordt uit de vruchten de oprechtheid des geloofs erkend. [1])

Ten slotte is daar nog een „*hoge en verhevene bevinding* van Gods heiligen op aarde". Ze is tot „kragtige bemoediging en edelmoedige zielsverheffing boven de ondermaansche wisselvalligheden". Maar, hoe onuitsprekelijk ook, ze blijft hier op aarde „een genadebevinding des *geloofs*", altijd onderscheiden van de onmiddellijke bevinding der hemelsche heerlijkheid. „Waar bij de Dordsche Vaderen ene nodige onderrigtinge voegen, dat deselve een meer *afscheidelijk* gevolg der genade is. [2]) Dog geenszins om het Kleyngeloof in hare gebrekkige gesteldheid te laten blijven, en tot een *staat* van het Christendom te maken, maar om hetzelve als een gebrek van het Christendom te verbeteren. [3]) Ook doen zij de *volharding der heiligen* als ene dierbare genadebevinding en wezentlijke verpligting opmerken en vasthouden." [4])

VERDEDIGING.

Schortinghuis geeft bij zijne verdediging tegen N. Hartman nog eens een definitie van bevinding. „Dus is bij mij de bevinding," zegt hij, „dat *innerlik ontwaar worden*, ervaren, genieten en gevoelen van *de kragt der waarheyd* en genade door de werkingen des H. Geestes in het herte, dat de Bybel noemt smaken en zien, dat de Heere goed is, Ps. 34 : 9. Ja de bevindinge is bij de godvrugtigen als sij de goddelike waarheden, die waarheden in 't goddelike woord zijn, ook als waarheden in haar herte bevinden." [5]) Zoo bevind ik de waarheid der verzoening, als ik „dadelik de verzoeninge en vergevinge, die in Christus is, *in het herte geniete*".

Hij acht het geheel onbegrijpelijk, hoe men hem verwijt, dat hij leeren zou, dat men door *onmiddellijke* ondervinding moet komen tot kennis van de waarheden des evangelies buiten het Woord om. Met die leering der Hattemisten en andere dwaalgeesten wil hij niets gemeen hebben. Even onbegrijpelijk is het hem, waarom men

---

[1]) Can. Dord. I art. 12—14 verw. der dw. 7. III en IV art. 13. V art. 5, 7, 9, 10, 12, 13. Cat. vr. 1, 64—67, 86. Conf. art. 7—9.

[2]) Can. Dord. I art. 12, 16. V art. 5, 7, 11.

[3]) Middelen hiertoe aangewezen: Can. Dord. I art. 16. V art. 7, 8, 11.

[4]) Can. Dord. I art. 13, 16. III en IV art. 17. V geheel en in 't bijzonder art. 4, 5, 7, 11—14.

[5]) *Regtsinnigheyd* blz. 32.

hem toedicht, dat iemand de historische feiten alleen door bevinding zonder de letter kennen moet. Hier moet wel onderscheid gemaakt tusschen *verwerving* en *toepassing* van het heil. De eerste is natuurlijk buiten ons en valt buiten de bevinding. Deze heeft alleen betrekking op de laatste. Zoo kunnen we bevinden de liefde Gods in Christus' geboorte en dood geopenbaard.

Wat de verhouding van geloof en bevinding betreft, beide zijn *onafscheidelijk* van elkaar, zoo houdt Schortinghuis tegen al zijne tegenstanders staande. „Een geloof zonder bevinding is een dood geloof, een blinde en stijve inbeelding, een hersengeloof. Is het geloven niet gelegen in een hertelik willen, hongeren en dorsten, omhelsen en aannemen van Christus? En syn dit geene werksaamheden en bevindingen in de ziele?" [1]) Op de bewering, dat de bevinding 't geloof uitsluiten zou, antwoordt Schortinghuis: „Valsch is het, te zeggen, dat het geloof de bevindingen uitsluit, dewijl het geloof in bevindelijke werkzaamheden bestaat en geoefent word" [2]). Op de vraag of geloof en bevinding verschillen, antwoordt hij, dat ze niet gescheiden kunnen worden [3]).

Verder verklaart hij: „En eene bevinding buiten en zonder het *Woord Gods*, die kenne ik niet, maar die verfoeye en veroordeele ik, als hersenschimmen, droomen, ja bedriegerijen der Duyvelen en verbeeldingen van een bedrogen herte, die zijn Eerw. (Hartman) mij niet moet anwrijven; of ik zal er voor Godt en menschen om protesteren" [4]). Het Woord is de eenige *toetssteen* voor alle waarheid en bevinding, *uit* hetwelk en *naar* hetwelk alle bevindingen zijn te zijn.

Door op de bevinding te letten, en die te toetsen aan het Woord, moet iemand onderzoeken, of hij in 't geloof is, om zoo tot *verzekering* te komen. Tot de oprechtheid van zijn geloof kan niemand besluiten door alleen te zien op *uitwendige goede werken* en daden, „die een eerlijk heiden ook kan verrichten". Ik moet onderzoeken naar de *inwendige eigenschappen* dier daden, „of sij uit een inwendig beginsel van hartveranderinge en vereeniginge met Christus door het geloove voorkomen? of het in mij ware vrugten des Geestes sijn? of ik als een levendige rank om vrucht te dragen mijne sap en levenskragt door het gelove uit Christus ontfange om in hem synde en blijvende vrugt te dragen? [5]) Of het werk, dat ik verrigte

[1]) t. a. p. blz. 39.
[2]) z. b. blz. 222 over het omkeeren van de stelling.
[3]) blz. 49.
[4]) t. a. p. blz. 40.
[5]) Vergelijk hierbij over Joh. Teellink en het evangelische pietisme blz. 6.

met dat ontsag Gods, met die eerbied, liefde, vrijwilligheyd en gehoorzaamheyd des herten gedaan word? ja, of ik daarin suiverlik de Eere Gods en niet mijn eygene Eere bedoele?" [1]) Is het dan ongerijmd om uit zulke bevindingen zijn staat op te maken? En worden dan hierdoor de gevolgen, die somtijds aan de genade vast zijn, onder de kenteekenen van genade gesteld?" [2]) Wanneer nu de H. Geest aan den geloovige toont deze dingen, die hem geschonken zijn (1 Cor. 2 : 12) en hij hiermede vergelijkt de vereischten van een begenadigde, in Gods Woord genoemd, zoo komt hij door redeneering bij het licht des Geestes met een sluitrede des geloofs tot de middellijke verzekering, dat hij een kind Gods is. Ook is er een meer onmiddellijke verzekering door een toespreken van de ziel door den H. Geest, met woorden uit de H. Schrift, als b.v.: „Zijt welgemoed, uwe zonden zijn u vergeven".

Schortinghuis stemt met Hartman in, dat men „sijn genadestaat niet moet afmeten na *min of meerderheyd van die andoeninge of bevindinge*" [3]). Zegt Hartman, dat, wie op zijn geloof bouwt, altijd *vast* staat, maar op bevinding altijd *wankel*; — dan merkt Schortinghuis op, dat hij hier eigenlijk zich zelf tegenspreekt. Wil hij *op zijn geloof bouwen*, wat Schortinghuis ook wil, dat moet dan toch zijn een *levend* geloof, dat is, zooals boven getoond werd, een *bevindelijk* geloof. Dus kan er geen bouwen op het geloof zonder een bouwen op de bevindingen zijn.

Schortinghuis is het eens met de les: „de menschen tot *Christus* te leyden, als de grond van alle waarheyd en bevindingen", maar is Hartman hierbij zoo afkeerig om „in een doolhof van bevinding omgevoert te worden", hij bedenke, dat „voor den wijze de wegen des Heeren recht zijn, maar de overtreders zullen daarin vallen, Hos. 14 : 10, en 't geen die verloren gaan dwaasheid is, is hun die behouden worden, de wijsheid Gods. 1 Cor. 1 : 23, 24" [4]).

Elders verklaart hij nog: „de kragt en waarheyd uit het Woord in syn herte te bevinden en door den H. Geest nu versegelt te sien is de sekerste weg om van twijfelingen ontdaan te worden. En dat die niet in gedurige *onsekerheyd*, maar in *sekerheyd* wandelt,

---

[1]) *Regtsinnigheyd* blz. 43. Z. b. blz. 273, wat Van der Keessel zegt over de verbondsbevinding; van de onmiddellijke verzekering wil deze echter niet weten.

[2]) t. a. p. blz. 44.

[3]) t. a. p. blz. 45.

[4]) blz. 46.

die de waarheyd kent en erkent, door den Geest bevind en met een Godsaligen wandel bevestigt." [1])

Schortinghuis stemt Hartman toe, dat het dikwijls moeilijk is tusschen *verbeelding* en *bevinding* te onderscheiden, terwijl het toch noodzakelijk is, wil men weten of men door verbeelding of door Gods Geest geleid wordt. Hier schijnt hij zich echter zelf zwak te voelen. Hij zegt hiervan: „Ik hebbe dit onderscheyd wel ter dege in mijn boek opgemerkt; gelijk de Lezer overal sien kan. En waarom valt Sijn Eerw. daar dan op, als ik hier mistaste. Is dit niet eene liefdelooze verdagtmakinge, om den Lezer maar een quaden indruk en afschrik van mijn boek te geven? Is dit niet zijne mede dienstknegten te slaan en onbarmhertig te behandelen?"

Niet duidelijk is, hoe Schortinghuis zich de verhouding denkt van *gevoel* en *bevinding*. Soms schijnt hij beide te vereenzelvigen, als hij ze in eenen adem noemt, dan weer te onderscheiden. Dit laatste geschiedt, waar hij uitdrukkelijk de bevinding stelt als een kenteeken der genade, en elders de gevoeligheid als zoodanig verwerpt. Hij stemt in met Hellenbroek: „dat een christen meer op de kragt van het geestelike leven en de heyligmakinge moet gesien syn, als op gevoelige gestalten, die gemeenlik so bestendig niet sijn". En voegt er aan toe: „dat men gevoeligheyd onbepaalt tot een kenteeken der genade stelt is eene misvattinge, die ik nergens leere; maar afkeure" [2]). Hartman vraagt: „Wat moet men van sulk een schrijver oordeelen, die sulk een groot boek schrijft om te leeren, dat het werk der genade op bevindinge ankomt, en hier leert, dat het mis is, te meenen, dat iemants beter worden bestaat in hoe langer hoe meer gevoelig worden". Schortinghuis antwoordt, dat het ook mis is, en het beter worden bestaat „in de verstandige uitgangen des herten tot Godt, in de vereeniginge met sijn willen en in het opsigt hebben tot Godt, in gedagte, werksaamheden, woorden en daden".

Hartman merkt op: zoo „het het wezen der zaak is niet alleen op gevoel, maar op het gelove te leven, waartoe dan het gevoel vereischt tot een merkteeken der genade". Schortinghuis zegt alleen tot zijn wederlegging: „dit is het wesen der zake schoon Zijn Eerw. dit niet kan begrijpen, omdat hij niet begrijpt, wat een bevindelijk geloof is; en wat het is op de beloften Gods te leven, al heeft men geen bijsondere gevoelige of verquikkende genade, begrijpt Gods volk seer wel." [3])

---

[1]) blz. 85.
[2]) blz. 78.
[3]) *Regtsinnigheyd* blz. 83.

Wanneer Hartman zijn grootste grief ten slotte formuleert: „dat het wezen van een Christen niet bestaat in gevoel, maar in 't geloove in Christus, en sijn kenteeken niet in een gevoelig begrip, maar in sijn werkzaamheyd des geloofs", dan voegt Schortinghuis hieraan toe: „ik hoop, dat hij seggen wil, niet *alleen* in gevoel, want anders is dat een seltsaam begrip. Wat of dit tog wel voor een geloof en geloofswerksaamheyd is, dat sonder eenig gevoel is! Een levendig geloove, dat door de liefde werksaam is, Gal. 5 : 6, waardoor Christus in het herte woont, Ef. 3 : 17 en sij in de liefde gewortelt en gegrond worden, kan het niet sijn, want sulk een geloof en geloofswerksaamheyd kan in het herte, sonder bevindinge, werksaamheyd, min of meer andoeninge en gevoel, geen plaats hebben, Phil. 1 : 9. Cathech. vr. 58, vr. 129. Dat kan niet anders zijn dan een geloof, dat in een stijve inbeeldinge en verwaant vertrouwen bestaat, een historische beschouwinge en gemeene overredinge van de waarheyd van Gods woord in 't verstand." Dat is natuurlijk niet onderhevig aan allerlei wisselvalligheden evenals „het bevindelijk allerdierbaarst geloof van Gods opregte kinderen, die dan eens swak dan sterk sijn" (87, 88).

Over de verhouding van *Woord* en *Geest* spreekt Schortinghuis niet in 't bijzonder. De Emdenaren leggen er den nadruk op, dat de werking des Geestes „onmiddellijk is volgens de leer der Gereformeerden tegen de Arminianen, en niet alleen met en door het Woord geschiedt, maar ook vóór hetzelve (Hand. 16 : 14) en ook na het Woord, Hand. 9 : 4, 5." Zij beschuldigen de tegenstanders, dat zij de werking des Geestes verkleinen, maar laten zich niet uit over het verband van in- en uitwendige roeping, en de onafscheidelijkheid van Woord en Geest.[1]) Zij verklaren echter wel, de bevinding niet te willen maken tot een conprincipium nevens de H. Schrift, „waaran waarheit en Godsvrugt zou moeten getoest worden, geenzins, de bevindinge kan wel tot opheldering bijgebragt worden, de constante en algemeene bevindinge tot meerdere overtuiginge van onbekeerden angebracht worden, maar 's Heeren Woord moet het beginsel des geloofs en toetssteen der waarheit en godsvrugt blijven". We vinden echter meer het Woord als *toetssteen* der bevindingen aangehaald dan als *bron*. Dat het dit laatste ook is, wordt wel beweerd, maar *hoe* het Woord de bron der bevinding is, wordt niet zoo bepaaldelijk aangetoond.

[1]) Althans niet in de *Zedige Voorspraak*. Hun *Zedige verdediging* kon ik niet raadplegen.

Vooral blijkt dit, waar gehandeld wordt over de „*overtuiging*". Zij beschrijven die juist zooals Schortinghuis in zijn *Innig Christendom* [1]). Vergelijken we, wat zij ervan zeggen en wat Van der Keessel ervan zegt [2]), dan kan het verschil m. i. zóó 't best gedefinieerd worden. Zij beschrijven de overtuiging meer als een ingekeerd zijn in zichzelf, Van der Keessel meer als een toegekeerd zijn tot het Woord. Zij vragen de aandacht voor 't geen er door Geesteswerking in de ziel omgaat, welke werkzaamheden door Van der Keessel niet worden ontkend; deze vraagt echter meer de aandacht voor het Woord, — wil dat op den voorgrond geplaatst zien, opdat in het aannemen van het gansche Woord, de oprechtheid der geesteswerkzaamheden blijke. Zij willen ook niet weten van een dadelijk aannemen van het *gansche* Woord, Wet en *Evangelie*. Niet terstond leert de overtuigde *Jezus* bevindelijk kennen.

Sprekende over *den overgang van de natuur in den genadestaat*, [3]) leggen ze er den nadruk op, dat deze van Gods zijde wel in één oogenblik geschiedt, „de weg egter an de zijde van diegene, die bekeert worden ongelijk, *schielijk* of *langzaam* geschiede, terwijl sommige schielijk, andere langzamerhand, 't zij op een angstige wettische, 't zij op eene meer bedaarde manier overgebracht worden". Om den langzamen weg te verklaren, „vind men zommige Godgeleerden, die in dezen opzigt het geestlijk met het natuurlijk leven vergelijken, in zoverre dat gelijk de mensch bij de geboorte de *vermogens* nodig om te spreken en te redeneeren ontvangt, en die allengskens tot dadelijkheit gebragt worden, also ook, 't gene in bekeerde het oefenen des geloofs voorgegaan is, *vrugten en gewrogten* van de eerste wedergeboorte waren, maar dat in 't vervolg die heblijke ingestorte genadens werksaam gemaakt waren. Wits. *Oecon., boek III, Hoofdst. 6, § 11*, Mastricht. *Theol. lib. 6, cap. 3, § 17—20* [4])."

„Andere zeer geagte uitleggeren der waarheden, ofschoon verre van een *middelstaat* te geloven, beweeren, dat de Heere voor de hertveranderinge een *voorbereydend* werk voorafsende, gelijk Perkins *Cas. consc.* cap. 5, 9, 1, ziet Amesius *Cas. consc.* I lib. 2, cap. 4 = Vitringa *Geestl. leven* Cap. 4 § 17, 18, 19." [5])

Bij zoo'n langzamen weg is het juiste tijdstip van overgang

---

[1]) z. b. blz. 162 vv.

[2]) z. b. blz. 272 vv.

[3]) *Zedige Voorspraak* blz. 102—117.

[4]) t. a. p. blz. 103, zie ook boven blz. 105—107, noot over Comrie.

[5]) *Zedige Voorspr.* 103, 104.

moeilijk na te gaan [1]). „'t Is echter vast, dat van dien tijd an, dat zij gevoelig en bestendig overtuigt worden, verschillende werkzaamheden bij haar plaatse hebben, dewijl de kragt der verdorvenheit nog niet verbroken sijnde, de ziele haar eygen wijsheit, weerdigheit, kragt en zin niet kan verlochenen, de ziele zeer vreemd van een borge is, *Jezum niet kent*, het herte vreemd van God en vast an de wereld is, daar benevens de wereld en de Satan de hare niet anders dan gedwongen varen laten". [2]) Zoo'n mensch zou wel willen, maar er zijn nog allerlei „indiens" en „het vleesch blijft an de overwinnende kant". In zijn hart zijn nog maar „velleitates", onvolmaakte begeerten, tot bekeering gewrocht (Vitringa, *Geestel. leven*, Hoofdst. 4, § 19). *Dit* bedoelt Schortinghuis, als hij zegt, dat de overtuigde eerst *Jezus nog niet kent.*

Ook moet een leeraar een overtuigde niet terstond op Jezus wijzen. Wel moet de handelwijze der Labadisten als onevangelisch worden tegengestaan. Deze willen de overtuigden eerst „een geruime tijd bewerken in het werk der eerste boetveerdigheit, tot zelfverlocheninge en aftrekkinge van het hert van de werelt en van al wat buiten Godt is". [3]) Tevens eischen ze, dat vóór een ziel tot Christus komt, deze zoozeer verbroken zij, dat ze tevreden zou zijn, indien God 't wilde, zijn genade en de zaligheid te missen.

Maar deze handelwijze verwerpende, moet men toch ook niet in een ander uiterste vervallen en voorbarig handelen, geruste menschen niet tegelijk willen verschrikken en vertroosten en alleen op Jezus wijzen zonder te arbeiden om hen armer en ontblooter te maken. Daardoor stijft men gerusten in hun gerustheid of brengt ontrusten weer terug in hun valsche rust. Den *armen* moet het evangelie verkondigd worden. Zoo doet ook de *Catechismus.* Eerst, vr. 5, wordt de verdorvenheid aangewezen, verder, als om in 't nauw te brengen, vr. 6 en 7 getoond, hoe 't verderf uit den mensch is, vr. 8: de onoverwinnelijkheid van het verderf, vr. 9: de bestendigheid van Gods recht, vr. 10 en 11: de zekerheid van tijdelijke

---

[1]) Hiermee komt niet overeen, dat het Hartman aangerekend wordt als een bewijs van zijn onkunde op het gebied der bevinding, als hij zegt (*Nad. aanm.* blz. 44), blijkbaar hetzelfde bedoelend: dat er daarover geen verschil is onder de Gereformeerden, dat „iemand uit den staat der natuire overgaande tot de staat der genade een groote verandering ondergaat, maar of men die zo gewaar moet worden, eer men daarvan bewust kan zijn gelijk door de proef de smaak van honig, gelijk S. Eerw. (Schortinghuis) steld."

[2]) *Zed. Voorspr.* blz. 105.

[3]) t. a. p. blz. 42; z. b. blz. 99 en 103.

en eeuwige straf, vr. 12: de bezwaarlijkheid der verlossing, niet zonder voldoening, vr. 13: daartoe is geen mensch zelf in staat, vr. 14: noch eenig schepsel, vr. 15, 16 en 17: de groote vereischte van een borg en dan *eindelijk* in vr. 18 wordt Jezus als de verordineerde en algenoegzame Heiland voorgesteld. [1])

Hier wordt ook aangehaald „*De Evangelische Handelwijze* in 6 Jan. 1735 door de Hoog Eerw. Hr. Professor Driessen, benevens 15 leden van het Class. Oldampt uitgegeven". [2])

Om te bewijzen, dat het aandringen op bevinding *niet iets nieuws* is, worden aangehaald uitingen van Cyrillus, Alexandrinus, Bernhardus, Luther, Buddeus, Joach. Langius, Can. Syn. Dordr., Cat. Heidelb., Coccejus, J. Alting, J. Owen, Driessen, Voget, Vitringa. [3])

VEREENIGING MET GOD EN LEVEN IN ZIJNE GEMEENSCHAP.

Van de zijde der *quietisten* dreigde, volgens Van der Keessel in die dagen grooter gevaar dan van de pelagiaansch-gezinden vooral ook, omdat de eerste „niet buiten, maar binnen de muren der kerk zijn, en onder den naam van *gereformeerd* hun rol spelen"

Ze nemen den schijn aan van te ijveren voor de zuivere gereformeerde leer omtrent de verdorvenheid, de rechtvaardigmaking, de bijzondere vrije en krachtdadige genade, dzelfverloochening, afhankelijkheid en nederigheiOndertusschen geven ze aan al deze leerstukken een andere beteekenis.

Zij verwarren de scheiding, die er is tusschen den *Schepper* e*n het schepsel* met de scheiding tusschen *den heiligen God en d*e*n zondaar*. Terwijl nu alleen de laatste moet worden opgeheven, willen zij de eerste wegnemen, waarbij het schepsel zijn zelfstandigheid inboet en in de plaats en onder den naam van verzoenin g met God een ingebeelde *vereenzelviging* wordt gepredikt. Hiert e

---

[1]) t. a. p. blz. 143, 144.

[2]) z. b. blz. 100.

[3]) t. a. p. blz. 65—74 o. a. „Lutherus *Tom. I Altenb. Fol. 758* over P s. 34 : 9 zegd: Erst setset David das smecken, denn das sehen: darum d s sich nicht erkennen lâst ohne eigener erfahrung und Fuhlen, enz. F l. 756: Niemant kan es aber von den H. Geist haben er erfahre es, versuc s und empfinde es dann, und in derselben erfahrung lehret es der H. Gei st. als in seiner eigner Schule, ausser welcher wird nichts gelehret, denn n ur schein, worte und geschwats." Can. Dord. cap. I § 13: *gevoel* der verkiezi ng cf. § 16. Heid. Cat. vr. 58 en vr. 129.

worden al de genoemde leerstukken misbruikt. „*God het al, het schepsel niet*, is het Schibboleth van hare leer der waarheid." [1])

De verdorvenheid stelt men aldus voor, alsof 's menschen natuur daardoor geheel vernietigd was, de mensch ontmenscht, alsof hij opgehouden had een redelijk, zedelijk wezen te zijn. De genade richt zich daarom bij hen niet door het Woord tot verstand en wil om dan krachtdadig op deze in te werken, welke werking dan wel te onderscheiden is van de bloot zedelijke werking des Woords. Neen, verstand en wil moeten op zij gezet, om nu gansch lijdelijk den *gevoeligen* invloed der krachtdadige genade af te wachten, en die geheel blindelings, redeloos en willoos te volgen met een lijdelijk zoogenaamd geloof (468). Niet alleen een farizeesch vertrouwen op ingebeelde goede werken, maar al het eigen werken wordt als eigengerechtigheid, als een Kaïnsweg [2]), overblijfsel van het werkverbond afgekeurd. Men beroept zich hierbij op de leer der rechtvaardigmaking, die zóó alleen tot zijn recht komen zou en prijst zijn lijdelijk geloof als *evangelisch*, als een weg van Abel [2]) aan.

Hoe menschen van een actief tot zulk een *passief geloof* worden gebracht, kan men zien in het *Innige Christendom*. Daar wordt een zelfontdekking aangeprezen, „waardoor alle eygen opzetten en voornemens als een *ezelswerk*, waarin geene wesentlijke *rust* voor hunne zielen te vinden is, worden veragt, en waardoor men ten bewijs van een regt evangelische werking van alle *eygene gronden* (d. i. eygen werken) afgedreven en zo *gantsch ontbloot* word, uit den *ouden natuurgrond* geheel uitgezet, ja als een kind des doods en zelfsveroordeelde zig bevind; op alle *beste pligtsbetragtingen* de dood zet" [3]). Hoe weinig verschil er is tusschen de bevindelijke geloofsdaad bij Schortinghuis en die bij de quietisten, blijkt wel, waar hij zegt: „de Heere Jezus wil dezulken die *niets hebben*, *niets kunnen*, *niets deugen*, ja *niets willen*, zijn *eeuwige* liefde *doen ondervinden*", terwijl dezen wordt toegewenscht, dat „Jezus met een Ephata hare oren opene om zijne *inwendige en verborgene stemme* des Geestes te horen" [4]). Als voorbeeld van de „blinde leiding" [5]) wordt o. a. hier aangehaald, dat zelfonderzoek en gebed alleen

---

[1]) *Leer en Prakt.* blz. 531. In 't vervolg zijn de geciteerde bladzijden in den tekst aangegeven.

[2]) Hier wordt gedacht aan de wijze, waarop Kaïn en Abel offerden.

[3]) *Inn. Chr.* blz. 269, 270; bij Van der Keessel blz. 704.

[4]) *Inn. Chr.* blz. 379; Van der Keessel blz. 706.

[5]) Waarbij men zich alleen door een aandrift des gevoels leiden laat.

goed zijn, wanneer ze uit dien aandrang voortkomen, maar soms ook wel kunnen geschieden tengevolge van inwerpselen des Satans [1]).

Hoe Schortinghuis onder den schoonen naam van zelfverloochening een gevaarlijke *zelfvernietiging* aanprijst, is zeer duidelijk volgens Van der Keessel. Men denke slechts aan het „met veel snokken en tranen verdwijnen in eygen zondige nietigheid", het „ontworden en ontwezen". Zelfs begenadigden worden voortdurend bij hun ellende en nietigheid bepaald, ze moeten de vijf *dierbare* nieten steeds beter leeren kennen en praktizeeren. Een gansche reeks voorbeelden wordt door Van der Keessel aangehaald. „Hier dog," zegt Schortinghuis [2]) o. a., „sinkt hij in den peyllozen afgrond van zijne *allesintsche nietigheid*, *nu is hij zijnes zelfs niet meer*, ja alle zijne pligtbetragtingen zijn schade en drek, zijne kragt kragteloosheid, nu kan hij een *verlochenende* nastamelen:"

„Wis de Hemel is het *al*
Weerdig en wij *niet met al.*
Mag hij maar in glorij blinken
Doet hij dan vrij dat hij doet
Of wij drijven of wij sinken
Wat hij doet is even goed." [3])

„Ey helpt mij het grondloos niet
Sien van al wat schepsel hiet."

Al beroept Schortinghuis zich hier op Lodensteyn, dat baat hem niet, want die kan ook dwalen. [4])

Deze zelfvernietiging is de weg om met God vereenigd te worden. Wordt iemand alzoo zelf *niet*, dan wordt God hem het *al*. In hetzelfde oogenblik, toen Begenadigde in zijn nietigheid verzonk, werd hij ook „ingeleid in de hoogheid en majesteit Gods, in de schoonheid en dierbaarheid van Jezus". Dan versmelt hij in den gloed van de liefde van Christus. Dan heet het: „Ik heb geen wil, mijn wil is in uw wil verslonden". Dan zijn er „allerlei wonderlijke lichten en gezichten, onmiddelijke genietingen van God, liefelijke omhelzingen

[1]) Z. b. blz. 180.

[2]) *Inn. Chr.* blz. 347, 348.

[3]) Omgewerkt opgenomen in onzen gezangbundel no. 21 : 2. Hier kan ook aangehaald het lied van Lodensteyn *„Hertsterckte in Jehova"*, zeer omgewerkt in den gezangbundel opgenomen als no. 68 onder den titel: *Zelfverloochening*: vs. 1. Zalig, zalig *niets* te wezen; vs. 2. Is ons zielverdervend *eigen*.

[4]) Elders wordt geciteerd de *Evangelische Zedenketen* van Prof. Cremer, waarin deze, blz. 40, Lodensteyn uitdrukkelijk bestrijdt.

en troetelingen, goddelijke aanspraken, toeknikkingen, zeldzame afstralingen, blinkingen, zonderlinge roeringen, schuddingen, wemelingen en wat niet al" (721). Het schepsel *verliest zich* in God of in Jezus.

Het leven in Gods gemeenschap bestaat nu in niets anders, dan in „het geheel lijdelijk en blindelings opvolgen van de verborgen inwendige stemmen van Jezus, d. i. de *Christus-in-ons*, het lam moet gevolgd worden, waar het ook heengaat" (542). Hierbij wordt de uitdrukking van den Catechismus [1]) misbruikt, dat wij „den Geest in ons zullen laten werken en *den eeuwigen sabbat* in dit leven zullen aanvangen". Het „walgelijke en verdoemelijke" van al het „reformeeren en ernstige pligtsbetragtingen" moet worden ingezien.

In plaats van zich aan te gorden tot het *doen* van Gods *geopenbaarden wil* in eenvoudige geloofsgehoorzaamheid, gaat alle godsdienst op in een *quietistisch rusten* in den *verborgen wil* (546) en een wachten of men bij 't een of ander gevoelig „bepaald" wordt. Men brengt het zelf niet verder dan een wenschen: „Mocht ik". Zoo kan men ook niet een ander vermanen, maar hem alleen medelijdend toewenschen: „Mocht dit of dat met u gebeuren." Ook heeft men geen ander antwoord op de vermaning van Gods Woord dan, dat men dit wel *wenscht* en *hoopt* te doen. Men mag niet zeggen met den psalmist: „dat wil, dat zal ik doen"; men durft niets vast beloven (505).

't Kan niet anders of op deze wijze worden er zorgelooze menschen gemaakt. De leer der zuivere afhankelijkheid dient slechts om de *zedelijke* afhankelijkheid en alle *redelijke verantwoordelijkheid* op te heffen. Ja men huldigt ten slotte eenzelfde beginsel als die „ingebeelde, grote verstanden, bij welke de ware geloofskennis der goddelijke verborgenheden, nevens de zedelijke afhangelijkheid, met de redelijke verantwoording, als een inbeelding van lage geesten veragt, en een verheven, dog verwaand verstand met eene onbandige vrijheid en onverantwoordelijkheid worden aangematigt" (449).

Geheel anders is de Gereformeerde leer en praktijk omtrent de vereeniging met God en het leven in zijn gemeenschap.

De gereformeerde leer houdt het *juiste midden* tusschen twee tegenovergestelde dwalingen. Stelt ze zich eenerzijds tegenover de *pelagianen*, andererzijds stelt ze zich niet minder beslist tegenover de *quietisten*. Tegenover deze laatsten handhaaft ze, dat „hoe nauw

[1]) Vr. 103.

een begenadigde met God vereenigd word, God nogtans altijd zijn eygen goddelijk onendig en onafhangelijk Opperwezen onverandert behoud en het Schepsel haar eyndig en afhangelijk Wezen. Dus blijft er altijd zelfs in de volmaakte Hemelheerlijkheid, daar we God sullen gelijk sijn, egter een *wesentlijk onderscheid* tusschen God en 't schepsel. Wel verre derhalven het gruwelgeheym der Spinosistische *eenwezigheid*, volgens welke de gehele natuur voor God word gehouden, het Geheel-Al tot eene zelfstandigheid gebragt, God het Al en het schepsel niet, dat is: Alles God en geen schepsel. — Wel verre ook alle *vergoding* der Mystiken, die sig selven niets willen toeschrijven, maar alles onmiddelijk uit het Goddelijke Wezen afleyden: en daarom veel spreken van een ontworden en ontwezen" (391). 't Geen God uit het niet tot aanzijn heeft geroepen, willen zij weer tot een niet verklaren, en alzoo Gods schepping ongedaan maken (432). Dit leert de H. Schrift niet, al worden schriftplaatsen door de mystieken misbruikt. Wordt er gezegd: 1 Joh. 3 : 2, dat „wij Hem zullen gelijk wezen", hier is geen gelijkheid in wezen, maar in gesteldheid bedoeld. Bidt Jezus in Zijn hoogepriesterlijk gebed, dat „zij één zijn gelijk als wij" (Joh. 17 : 11), 't is hier niet de eens*wezendheid* van den Zoon en den Vader, maar de eens*willendheid*, eensgezindheid.

Geen *wezentlijke* vereeniging is er tusschen de geloovigen en God, evenals tusschen de personen van de Drieëenheid, geen *personeele* ook als tusschen de menschheid en godheid van Christus. Dit laatste beweren ten onrechte de Hattemisten, als zij Christus den eenigen *persoon* noemen, het eenige hoofd, waarvan de geloovigen de onzelfstandige leden zijn.

Er is een „betrekkelijke of genadeverbondsvereeniging des geloofs tussen den God des Heyls en den begenadigden uitverkoren en verlosten zondaar" (399). Hierbij blijft de persoonlijkheid van God en mensch gehandhaafd. Zoo behoudt God die betrekking, welke Hem als den Allerhoogste betaamt, en de begenadigde die, welke hem als een volstrekt afhankelijk, eindig en behoeftig schepsel past.

Dit verbond is het best te vergelijken met een huwelijk, waarbij immers de vereeniging der personen zoo nauw is, dat in Gen. 2 wordt gezegd: „Die twee zullen tot één vleesch zijn". „Daar nu het Woord van God tot deze nauwe verbondsvereeniging ons bepaalt, wat behoeft men het dan nauwer te zoeken, dan God het zelf verklaart. Is het niet mede onder die *verborgenheden* des geloofs, die alleen in Gods Woord zijn geopenbaart, en daar uit haar sekerheid

juiste bepaling hebben? Ef. 5 : 31, 32; Col. 3 : 3; Gal. 2 : 20; Ps. 25 : 14. En dan is het veyligst van alle Betweting ook in dese zig te wagten" (401).

Wanneer de Hattemisten en Schortinghuis met hen het hier beschrevene noemen het oprichten van een *werk*verbond, is dit een hatelijke verdachtmaking, omdat ze van geen doen van eigen werken willen weten. Hier toch is sprake van een *genade*verbond, waarbij wel degelijk de vrijmachtige, bijzondere en *krachtdadige genade* erkend wordt. Echter bewerkt deze genade den zondaar niet als een steen of blok of redeloos schepsel, maar als een redelijk, zedelijk wezen. Ze werkt niet instinctief hartstochtelijk, maar „eerst op het *verstand* door een kragtdadige schriftuur verlichting en vandaar voortgaande tot een kragtdadige dog redelijke buiging en levendigmaking der *Wille*, waarop de redelijke werkzaamheid des geloofs, sowel als de redelijke bevinding des geloofs volgen". [1])

Door de krachtdadige, bovennatuurlijke genade worden geen natuurlijke vermogens op zij gezet, veel minder vernietigd, maar wel *vernieuwd* door de wedergeboorte om dan zelve te werken [2]). „Wel word de levendmaking door God zonder ons in ons gewerkt, in welk opzigt wij *wettig lijdelijk* zijn, dog als twede oorzaken en redelijke schepselen, die op eene „zeer zoete" en redelijke wijze worden bewerkt, zijn en *blijven* we niet geheel lijdelijk en werkeloos, maar worden aanstonds tegelijk *wettig werksaam gemaakt*" (17).

Het *passieve* en *actieve* gaan hier voortdurend samen. Zoo is ook eenerzijds het geloof een *gave*, andererzijds een *eisch*. Dit wordt het best verklaard, wanneer we bedenken, dat God „Zijn Testament der genade verbondsgewijze opent". Daarom „is het ligtelijk te begrijpen, dat dezelve zaken na hare verscheyden betrekking of tot het Testament der genade, of tot het Verbond der genade een verscheyden gedaante en opzigt hebben" (261). Volgens het *testament* is God de eenig werkende en schenkende, het *verbond* vraagt ook werkzaamheid van den mensch. Zoo spreekt het testament van de *rechtvaardiging der goddeloozen*, krachtens welke de uitverkorene wedergeboren wordt en het geloof ontvangt. Het verbond spreekt van *rechtvaardiging uit het geloof*, waarbij 't geloof voorkomt als de voorwaarde en middeloorzaak, die „ons Christi en aller sijner weldaden deelachtig maakt." H. Cat. vr. 65 (263, 264).

---

[1]) Aangehaald Can. Dord. cap. III en IV; cf. art. 6—10. Cap. I art. 12. Cap. V art. 10.

[2]) Can. Dord. Cap. III en IV art. 12.

De *heilgoederen*, die God krachtens Zijn testament om Christus' wil aan diens erfvolk *schenkt*, worden als *heilbeloften* van het verbond des Heeren *aangeboden*, met ernstige roeping en noodiging aan een ieder, die onder de zuivere verkondiging des Woords leeft (23). „Uit welk alles van zelf volgt, dat de *schuld* niet bij God is, maar bij de menschen blyft, wanneer sij wegens verharding des ongeloofs, door bijgeloof en onopregt geloof de liefelijke aanbieding en nodiging des genadeverbonds verwaarlozen" [1]).

Dat de genadewerking verbondswijze geschiedt, sluit in zich, dat die *middellijk* plaats vindt, niet buiten, voor of boven, veel min tegen het Woord maar *bij* en *met* de bediening des Evangelies (29), zoodat dan ook de leer der vrije, krachtdadige genade het wettig gebruik der middelen, van het Woord en het gebed niet wegneemt, maar integendeel daartoe verplicht (29). Wel kan in onderscheiding van de zedelijke werking des Woords de goddelijke werking onmiddellijk genoemd worden, voorzooverre God de Opperoorzaak is, maar men moet dan wel bedenken, wat hiermee wordt bedoeld.

Door de inwendige roeping, met de uitwendige gepaard, wordt het verbond met den enkelen mensch opgericht. *Hoe* hierbij goddelijke en menschelijke werkzaamheid samengaat, is duidelijk te zien in de geschiedenissen van doodenopwekkingen. „Door een voorafgaande, goddelijke stem word het *eygen opstaan* uit den dode an de doden *bevolen*: 't geen nogtans een verborgen en levendigmakende kragt Gods gepaart bij zijn Goddelijk roepende stem vooronderstelt en vereyscht, te gelijk afvordert een eygen en dadelijke gebruikmaking van die vernieuwde en levendig gemaakte vermogens; Luc. 7 : 14 enz." (436). Zoo komt volgens het genadeverbond het goddelijk *bevel* om te gelooven en zich te bekeeren. Hoewel God het geloof schenkt, is het toch niet *Zijn* maar *'s menschen* werk *om te gelooven*. Phil. 2 : 12, 13 [2]).

Het geloof, dat God krachtens de borggerechtigheid des Zoons schenkt, is afhankelijk w e r k z a a m, en wel aldus, dat het zich richt op die *borggerechtigheid*, om die te zoeken, aan te nemen en te

---

[1]) Can. Dord. Cap. I art. 1—5, 7, 12, 14, 17, verw. der dwal. art. 1—3. Cap. II art. 5, 6. Cap. III en IV art. 6—12. N. B. 17. Cap. V art. 7, 10. N. B. 14. H. Cat. vr. 116: God wil Zijne genade en H. Geest alleen aan hen geven, die Hem met hartelijke zuchten zonder op te houden daarom bidden en daarvoor danken.

[2]) Voor de werkzaamheid der geloovigen als tweede oorzaken beroept Van der Keessel zich ook op de vragen hierover door de Groninger Faculteit tot Schortinghuis gericht.

gebruiken. Daardoor is het eenerzijds onderscheiden van het *werkheilig* en eigenverdienstelijk geloof der pelagiaansch-gezinden, andererzijds van het *lijdelijk geloof* der quietisten, die, terwijl ze dit als een Kaïnsweg en een wettisch werk verfoeien, willen, „dat alles volgens de geloofsweg van Abel zalig evangelisch met een sterk en passief geloof, geheel lijdelijk *enkel genietende* en niet eygen werkende moet sijn, zodat God het Al, en het schepsel niet is. Waartoe men ook stelt, dat God niet *verbondswijze*, maar op ene *testamentaire* wijze zijne genade *bedeelt*, dus niets eyschende maar alleen gevende; aan wiens vrije genade alles staande, men omtrent deselve niet actief, gelijk omtrent een verbond, maar passief, gelijk omtrent een Testament past, alleen wenschende en wagtende moet sijn" (27). Daarom willen zij ook niet weten van een borggerechtigheid, die actief moet worden aangenomen, maar op zijn best alleen van een goddelijke liefdebetooning, die lijdelijk moet worden ondergaan. Zij maken alzoo het borglijden en de borggerechtigheid krachteloos, door welke toch alleen verzoening en vereeniging van een heilig God en een zondaar mogelijk is.

Zal de borggerechtigheid van Christus „in haar volle kracht erkend worden, zij moet in staat zijn, om den *goddelooze om niet* zonder eenige sijner verdienste, weerdigheid of *gestaltelijke voorbereyding* en wat dies meer is voor God te rechtveerdigen, en derhalve de roem van hare genadige toerekening moet *zonder veel omslag en toestel*, door een *eenvoudig* dog opregt heylzoekend, heylaannemend en heyltoeeygenend geloof, alleen *an Gods ontfermingen in Christus* gegeven en dankbaar erkent worden" (254). Zóó, door dit *geloof*, niet door de zelfvernietiging en valsche lijdelijkheid wordt God op 't allerhoogst verheerlijkt en de zondaar vernederd. [1])

Dit geloof in de borggerechtigheid van Christus is „de band der vereeniging, waardoor men met Christus op 't nauwst verenigd word en even daardoor geregtigt en gebragt tot de gemeynschap met den Vader en den H. Geest. Joh. 1 : 12. Alles wat buiten dit gelove in den weg der saligheid word gesogt en betragt, is verkeerd wijl het *zonder Christus* tot den Vader komt" (406).

De gerechtigheid van Christus wordt door het geloof toegeëigend tot verzoening, maar ook tot *„reinigmaking en heiligheid des levens"*. Het geloof is de band der vereeniging en tevens het geestelijk *levensbeginsel*, waardoor de begenadigde leeft in Gods gemeen-

1) Z. b. blz. 260; cf blz. 292.

schap. De rechtvaardigmaking en *heiligmaking* moeten niet met elkaar worden verward, zooals de quietisten doen, echter ook niet gescheiden maar wettig onderscheiden. De rechtvaardigmaking wijst het *vertrouwen* op de eigen werken, maar niet de eigen werkzaamheid zelve af. Het geloof is werkzaam, allereerst, waar het zich de heilgoederen toeëigent en verder waar het *niet zonder vruchten kan zijn*. De Heid. Catechismus leidt juist uit de rechtvaardigmaking de noodzakelijkheid van *dadelijke bekeering* en betrachting van goede werken af, vr. 65 en 86—91.

„Duidelijk wordt dit ook uitgebeelt en verzegelt in het geloovig gebruik der *H. Sacramenten*, wijl daardoor wort erkent, dat de gemeynschap met het *Bloed* en den *Geest* van Christus, dat is het gelovig aandeel aan zijne *verzoenende* Heylverdienste met de *heyligende* genadebewerking des H. Geestes *onafscheydelijk* te zamen gepaard zijn" (269).[1])

Als een der beide stukken, waaruit de *bekeering* bestaat, noemt de Catechismus de *afsterving* van den ouden mensch. Deze moet echter wel onderscheiden worden van de *zelfvernietiging*, door Schortinghuis geleerd. Hij gebruikt ter verdediging van zijn wangevoelen vraag 1, 103, 124 van den Heid. Catechismus, maar geheel ten onrechte.

Wanneer Schortinghuis met het antwoord op de eerste vraag spreekt van: *„niet meer zijneszelfs maar Jezus Christus eigen* te zijn", dan bedoelt hij daarmede een verzinken in eigen nietigheid, een opgeven van alle zelfstandig bestaan, terwijl hij dan Jezus, dat is den *Christus-in-ons* toebehoort, geheel wordt *vereenzelvigd* met Jezus, die nu zonder hem in hem alles werkt.

Maar de beteekenis van den Catechismus in de eerste vraag is blijkbaar een geheel andere. Daar wordt niet bedoeld, dat het *eigen* q. t., het persoonlijk bestaan, als een verkeerd begrip geloochend moet worden, maar wel het *zondig* en *verkeerd* eigen; de zonde en ook het hoogmoedig vertrouwen op eigen kracht en gerechtigheid[2]) moet door het geloof verzaakt worden. In plaats het eigen te vernietigen, wordt dat door den H. Geest „gewillig en bereid gemaakt" om voor den Heere te leven. Jezus Christus is hier niet de mystieke Christus-in-ons, maar de historische, Hij die „Zijn dierbaar bloed voor ons heeft gestort". Hem eigen te zijn beteekent met Hem door 't geloof vereenigd te zijn.

---

[1]) Heid. Cat. vr. 71, 75 en 76.

[2]) Verg. vr. 5 en 30. Z. b. blz. 167. Nu is hy zynes selfs niet meer enz.

In de 124ste vraag en het antwoord wordt gesproken over *'t verzaken* van eigen wil en 't gehoorzaam zijn aan Gods wil. Dit is echter niet 't verslonden worden van eigen wil in Gods wil, maar een verzaken van den zondigen wil en een vereeniging van onzen wil met dien van God, niet een lijdelijke maar dadelijke gehoorzaamheid. Van deze wordt hier ook verder gesproken in het *gewilliglijk* en *getrouwelijk* bedienen van zijn beroep. Willen de quietisten rusten in Gods verborgen wil als in de eeuwige orde en den geopenbaarden als een van de eerste onderscheidene loochenen, Gods Woord onderscheidt beide en gebiedt den geopenbaarden wil te gehoorzamen, terwijl tot deze gehoorzaamheid ook behoort het vertrouwen op Gods verborgen wil als dien van een Vader, die alles ten goede voor ons beschikt.

Evenmin wordt in de 103de vraag quietisme geleerd, waar wordt gesproken van het „laten werken van den Geest" en het „aanvangen van den eeuwigen Sabbath". Anders zou de catechismus zichzelf tegenspreken. Elders worden Woord en Geest steeds samengevoegd en 't gebruik der middelen aanbevolen; hier kan dus niet een blindelings zich overgeven aan een blinde leiding worden bedoeld. In deze zelfde Zondagsafdeeling, die tot een rusten van *booze* werken vermaant, wordt op wettige eigen werkzaamheid in afhankelijkheid van Gods genadewerking aangedrongen.

Zoo blijft er ook voor den *begenadigde* een *zedelijke afhankelijkheid* van en een *redelyke verantwoording* tegenover God.

Uit de verklaring van de *wet* in 't laatste deel van den Catechismus blijkt duidelijk genoeg, dat de prediking der wet niet, zooals Schortinghuis zegt, „*alleen dient*, om daardoor van onze elendige en verdoemeniswaardige toestand overtuigd te worden en alzoo hulpeloos bij ons zelve zijnde, alleen tot Christus henen te vlieden". Het verbond door God opgericht en in Zijn trouw onwankelbaar, wordt door zijn *gewillig* volk bevestigd, terwijl ze „door een overheerschende *liefde* tot den God hunnes Heyls zig op het nauste aan Hem verbinden en Hem trouwe zweeren: om ongeveynsd in hun geloof en wandel in alle opregtigheid, kinderlijke vreze en vertrouwen voor het angezigte van hunnen Bonds. God te verkeeren" (26).

De gereformeerde leer, dat er voortdurende invloed van Gods genadekracht wordt vereischt, mag hier niet worden misbruikt. Daarmee wordt toch niet alleen een *gevoelige* invloed bedoeld, evenmin als op 't gebied des natuurlijken levens de waarheid, dat wij „in God leven, ons bewegen en zijn" een verstandig en gezond

mensch er toe brengen zal geen hand uit te steken, als hij er eerst niet gevoelig toe opgewekt wordt en er bij bepaald is. Ook al ondervinden we de directe daad van Gods werking niet, het gewrocht toch wel (466, 467).

Benevens het onderscheid tusschen God en het schepsel en de daaruit voortvloeiende betrekkelijke zelfstandigheid en eigen werkzaamheid van het laatste, moet ook in 't oog gehouden worden het onderscheid tusschen het wandelen door geloof en dat door aanschouwen, tusschen den *staat der uitwoning* en die *der hemelzaligheid*.

Voor de kerk op aarde en den oprecht geloovige is er nog geen hemelgenieting [1]), maar wel „verbondsbevinding". En deze mag niet klein geacht worden, zooals de mystieken doen. „Is het niet in zeker opzigt gelijk an het grote voorrecht van een maagd, die uit ene menigte van 's Konings Rebellen, welke deswegens de doodstraf waardig waren en tot de uiterste elende vervallen, op de liefderijke en vermogende voorspraak van des Konings Zoon haar misdaad word vergeven en aan Hem tot een koninglijke Bruid toegezegt en bij Hem angenomen?" (422). Uit het verre land moet ze echter naar haren bruidegom reizen en ze weet van hare voorrechten alleen „door een verzegelden brief, kostelijke geschenken en veilig geleide". Maar hierdoor gelooft ze en is nu gerust en verheugd; het onmiddellijk aanschouwen en genieten zal echter eerst bij hare komst in de koninklijke stad en in de bruiloftszalen plaats hebben. „Moet nu het eerste veragt worden, wijl er het laatste nog niet is? Of bij een ongehoorde omkering van zaken het laatste eerst genoten worden om het eerste geloof bij te zetten. Of zou het een *gegronde* verbeelding zijn: dat men het laatste reeds onmiddelijk genoot, wanneer er vele honderde mijlen reyzens nog moesten afgelegd worden alvorens men daar was alwaar de onmiddelijke anschouwing en genieting plaats kon hebben?"

„Ziet dan in dit voorbeeld de dwaasheid van het ondernemen der mystieken, en oordeelt of hun onmiddelijke bevindingen geen imaginatie zijn. Terwijl ze ondertusschen volgens het blind en donker geloof den menschen doen geloven, dat wit zwart is, dat is het eenvoudig, opregt *geloof* een geheel *gebrekkig en verkeerd* geloof" (423).

---

[1]) Tegen 't geen Schortinghuis b.v. zegt, z. b. blz. 169.

> En wat vraag ik na den Hemel?
> Hemels genoeg, wie Jezus mint.

Hoewel er geen hemelgenieting is hier op aarde, blijft het voorrecht der geloovigen groot genoeg, „wijl het den wandelende door gelove vergunt word, om met hare verheven geloofsbeschouwingen tedere en hemelwaarts indringende geloofsliefde en hope gedurig bij God te zijn; en bij hare dierbare geloofsgenietingen in genade te bevinden, dat het haar goed is nabij God te sijn. Ps. 73 : 1, 23—28; Matth. 6 : 21; Col. 3 : 1—4; Hebr. 11 : 1."

De waarheid en *verzekering* van het verbond berust, zoolang we op aarde zijn „volgens Gods wijze ordonnantie alleenig op het uitdrukkelijk getuigenis van *Gods Woord*, waarbij nog komt de *sacramenteele verbondsverzekering*, die zonder het geloof ook geen kragt heeft. En *bij* dit alles de *aanvankelijke genadebevinding* van de heylrijke zaligmakende waarheden in ons gemoed accoort met de goddelijke beloften en heylversekeringen des Genadeverbonds."

„Welk alles te veragten of kleyn te agten, nevens het Hemelsche hier op aarde te vroeg sig te verbeelden, eer de Hemel daar is, of opzettelijk onder een te verwarren: niet anders dan een roekelose en gevaarlijke Inbeelding zonder zakelijke waarheid is" (426).

VERDEDIGING.

Omdat Schortinghuis, noch een zijner vrienden, geantwoord heeft op Van der Keessel's boek, waaraan we het bovenstaande grootendeels ontleenden, kunnen we hier slechts enkele opmerkingen over deze zaak, verspreid voorkomende in de andere verdedigingsschriften, tegenoverstellen.

Het gewichtigste is hier de verdediging van de „vijf dierbare nieten". We zagen reeds, hoe Schortinghuis ze handhaafde tegen de veroordeeling van Driessen en Gerdes [1]). In zijn verweerschrift tegen Hartman voegde hij hier nog eenige opmerkingen aan toe. Hij verwondert zich niet, dat deze dingen, „die gene zoo vreemt voorkomen, die sulke hooge vliegers zijn, die na hun verbeeldinge alles weeten, alles kunnen, alles hebben, tot alles so veerdig en bequaam sijn. Maar die geleert hebben sig als elendige, Ps. 72 : 12, arme van geest, Matth. 5 : 2, nooddruftige en behoeftige Ps. 72 : 12 te gedragen, die is het niet vreemt, maar dierbaar, als de Heere haar door sijnen Geest ontdekt, dat sij in en van sigselve waarlik niet willen, niet konnen, niet weten, niet hebben, niet deugen en als sulke elendige in diepe ootmoet, innig tot den Heer Jezus en

[1]) Z. b. blz. 206.

zijn Geest mogen uitsien, om wijsheyd, kragt, wil, vermogen en hulpe te soeken; en so *afhankelik* van den Heere mogen werksaam sijn, dat sij niet in eygen kragt en sterkte, maar alleen in de mogendheden des Heeren Heeren mogen leven, werken en spreken" [1]). Dat werd bedoeld met het „practiseeren der vijf nieten". Hiermee wordt geen lijdelijk Christendom geleerd, veeleer hetzelfde als de apostel bedoelt, waar hij zegt, dat een christen zijn zaligheid moet uitwerken met vreeze en beven, maar dat het ook God is, die in hem werkt het willen en werken naar zijn welbehagen. Phil. 2 : 13, 14. *Onbekeerden* moeten de vijf nieten kennen „om van alle eigen wysheid en gerechtigheid ontbloot en afgedreven, alleen door de gekruiste Christus uit vrije genade behouden en gesaligt te worden". Maar ook *begenadigden* moeten dat bevinden en zichzelf erkennen als „een enkel niet, zooals Brakel zegt: *Red. Godsd.* Dl. I blz. 1034". Zij erkennen, „dat zij, zooverre zij in Christus zijn en door den gelove in Christo leven en werksaam sijn, konnen en mogen seggen door hem, die haar ligt, geregtigheid, leven en kragt is: ik weet alles, ik kan alles, vermag alles, ik hebbe alles en ik ben in hem alles weerdig, die mij weerdig maakt, maar erkennende ook niet minder dat sij in haar selve, so verre sij nog een bijblijvende verdorventheid hebben, moeten seggen: ik weet niet, enz. En hoe meer ligt er in de ziele van den begenadigde is, hoe meer dese sijne eygene nietigheyd gekent en geleert wort: en hoe meer sig Godt in sijne heerlikheyd ontdekt, hoe meer hij betuigen sal, nu siet u mijn oge, daarom verfoeye ik mij; ik heb berouw in sak en assche. Job 42 : 5 en 6" [2]).

De beschuldiging, als zou hij tot de mystieken behooren, werpt Schortinghuis verre van zich. Hij leert niet de onmiddellijke bevinding. Hij leert slechts, dat de *kracht* der waarheden door Geesteswerking in het hart moet ondervonden worden. „De begenadigde," zegt onze Heid. Catechismus vr. 58, „*gevoelen* hier 't beginsel der eeuwige vreugde in hare herten, ja de liefde Christi [3]) is in haar in alle erkentenisse ende *gevoelen*, Phil. 1 : 9".

Wanneer hij leert, dat *God het Al en het schepsel niet* is, 't is geheel in overeenstemming met 1 Cor. 15 : 28; Col. 3 : 11; Jes. 40 : 17. „En ook is dit het merkteken, dat onze Gereformeerde Godgeleerden van den waren Godsdienst opgeven, dat sij leert, dat

---

[1]) *De regtsinnigheyd van het Inn. Chr.* blz. 70, 71.

[2]) t. a. p. blz. 72.

[3]) In Phil. 1 : 9 wordt echter gesproken van „*Uwe* liefde" nl. de liefde der geloovigen. De bestrijders halen dit aan onder de voorbeelden van verdraaiing der H. Schrift door Schortinghuis.

Godt op 't hoogste verheerlikt en 't schepsel op 't diepste vernedert wort, Ps. 115 : 1 [1]). En noemt Sijn Eerw. (Hartman) dat mystyk, so verstaat hij niet, wat Gereformeert is, of hij moest denken met de woorden, „dat het schepsel *niet* is", versta ik, dat het schepsel sijn wesen en bestaan verliest, en ophoud meer te syn, maar sulk een heyllose sin en uitleg aan iemants regtsinnige woorden, die so schriftuurlik sijn, te geven, is niet wel anders te noemen als een verfoeyelike verdenkinge en verdagtmakinge". Dan moet men bijbelwoorden als Jes. 40 : 17, Phil. 2 : 7 ook zoo verklaren.

De *verdorven* mystiek, „die misselyke Mystikerye", heeft hij veroordeeld, maar hij wenscht vurig „gerekent te mogen worden onder des Heeren verborgene, Ps. 83 : 4, welker leven in Christo *verborgen is in Gode*, Col. 3 : 3; ja die joden in het verborgene zijn. Rom. 2 : 28." [2])

Wat 't gebruik van z.g. *mystieke spreekwijzen* betreft, die heeft hij aan gereformeerde theologen ontleend; kan hij het helpen, dat mystieken die uitdrukkingen hebben misbruikt? Wat b.v. de uitdrukking aangaat: *Versmelten in de uitnemende Gloed der Goddelike liefde*, „hadde ik gesegt, dat eene gelovige ziele over de genietinge der liefde Gods omtrent haar werksaam was in erkentenisse, aanbiddinge, verwonderinge, roem, lof en verblijdinge van de liefde Gods: so soude een scherpsinnige sifter mogelik tevreede geweest sijn, maar nu ik die selve sake, alschoon onder andere bewoordingen en uitdrukkingen voorstelle, nu is er sulk een geraas en uitroep tegen eenen onschuldigen, die met dese spreekwijse niet anders, als de hertelike werksaamheden zijner ziele, ja de innige kragt der waarheyd en Godsaligheyd heeft willen uitdrukken." [3])

Een geloovige is tot werkzaamheid geroepen, maar tot *afhankelijke* werkzaamheid. Daarom sprak Schortinghuis in zijn werk over een vreezen voor „heymelike hoogtens van eygen werk, voornemens en eygene opsetten". Niet om daarmede te leeren, „dat een christen maar op de rugge moet gaan leggen en wagten op onmiddelike invloed. Een christen is nooyt werksamer, als in sulk een gestalte. — Hij vreest niet voor voornemens en opsetten, die de Heere door Sijn geest in hem werkt om in de mogentheyd des Heeren iets te onderneemen, maar hij vreest, gelijk ik duidelik segge, voor *eygen* werk en eygen opsetten, die uit een onverlochende onbedachtsaam-

---

[1]) z. b. blz. 288.
[2]) *Regtsinnigheyd* blz. 75.
[3]) t. a. p., blz. 51.

heyd des herten, sonder afhankelike werksaamheyd van des Heeren Geest en sijne invloed voortkomen: ene gestaltelike werksaamheyd, die so bekent is an de Vromen en die van de Catechismus word bevestigt: dat het onmogelik is, dat die Christo door een opregt geloove sijn ingeplant, dat die niet souden voortbrengen vrugten der dankbaarheyd, vr. 64." [1])

Elders zegt hij: „Waar leere ik dog, dat een christen *werkeloos* de goddelike werkingen moet inwagten? niet tittel of jota is daarvan in mijn boek, en waartoe dan die netelagtige, en och, dat ik geen reden hadde om te moeten seggen, die quaardaardige, liefdelooze en vyandige beschuldiginge, die immers so openbaar tegen de waarheyd is. Terwijl in tegendeel mijn eygene woorden syn, „dat een christen in sulk een toestant, geduirig moet gebruiken de genademiddelen, horen, lesen, bidden en mediteeren". [2]) Ja, dat hij niet in eygene kragt moet werken om sig selfs te bewegen en op te wekken; maar dat hij moet uitsien, begeeren en wagten; ja onder het gebruik van alle genademiddelen God door sijn Geest in hem moet laten werken. En die het tegendeel leert, dat sig een dodig christen door eygen voornemens en opsetten moet herstellen en genesen, die spreekt immers niet gereformeerd en regtsinnig, maar dryft eygene kragt en vermogens, ja een Christendom dat sonder Geest en leven is."

De Satan port de ziel niet aan [3]) tot *heilig* zelfonderzoek, zulk een leer schrijft Hartman geheel ten onrechte aan Schortinghuis toe, maar hij wil de ziel brengen tot twijfelen aan zijn staat, met het doel haar de „verquikkelike en opgewekte werksaamheden en soete genietinge van Gods gemeynschap te doen verliezen". Met 't zelfde doel zet hij soms tot bidden aan, „waarom in deze wijsheid noodig is, om maar in die gestalte, waarin men sig 't sij lesende, mediterende, of t' samensprekende bevind en verquikt, te blijven en in desen het lam ook sagtkens te volgen waar het heenen gaat. Openb. 14 : 4."

De Emdenaren spreken ook nog in 't bijzonder van de vijf nieten onder den titel van: „de werksaemheden der gelovigen in armoede des Geestes en ware nederigheit". „Is de gees—

[1]) T. a. p., blz. 50.
[2]) *Inn. Chr.* blz. 475.
[3]) Z. b. blz. 180 en 282.

telijke armoede reeds noodig in de overgank uit het werkverbond in het genadeverbond, deselve sal ook een bijblijvende gestalte sijn." [1])

Zij beginnen zeer voorzichtig, met het maken van eenige restricties. Hier komen de Emdenaars meer dan Schortinghuis de tegenstanders tegemoet, evenals waar ze spreken van geloof en bevinding. [2]) „Dese geestelijke armoede," zoo zeggen ze, „vereischt niet het ontkennen van ontvangen genade, noch het uitsluiten van alle eigen werkzaamheden om den Heere als Opperoorzaak alle werkzaamheid toe te eygenen, en b.v. niet te zeggen: *ik* denk of spreek, maar *God* door mij. 1 Cor. 15 : 10. Ook vereischt deze armoede niet, dat een begenadigde zig van wegens de noodzakelijkheit der bewaringe en voorkomende invloed met een onbegenadigde, tenminste in onbequaamheit gelyk stelle, dan zou hij de genade te kort doen, vermits hij tog een ander ligt en leven ontfangen heeft, het willen in hem is en zulke vermogens of hebbelike genadens, die met den weg, welke hij te houden heeft, overeenkomen, daar der onbekeerden bestaan en gesteldheid daartegen strijdig is. Verder staat an te merken dat men niet moet denken dat geestelyke nedrigheit en armoede zou verpligten, om zig niet tot werk te bepalen of te geven, maar zig stil houden en wagten met werken, totdat bespeurd word, dat men door Gods Geest kragtig bewerkt worde, opdat men niet in eigen kragt voorlope. Edog heeft men niet nodig in natuurlyke zaken en beweginge, voor het aanvaarden van een werk, reets invloeden te vernemen? het zal in opzigt van geestelyke zaken ook niet nodig zijn, „omdat een christen altijd meer of min invloed heeft om te werken, gemerkt Gods Geest altijt in hem werkt èn bewarende genade, waardoor zijn levensvermogen onderhouden word èn opwekkende genade, waardoor hij uit dat bewaarde vermogen dadelyk werken kan, hoewel zomtys in een kleine mate," zeggen we met den Hoog Eerw. Hr. Professor Velsen uit deszelfs leerrede over Phil. 2 : 13. Ook zouden dan die Godvrugtige, welke ons in Gods woord worden voorgedragen, als zeggende: „Ik zal dat doen" gelijk Jes. 38. : 15; Ps. 71 : 16; Hoogl. 3 : 21, daarin een grote misstap begaan hebben, vermits dezelve zig zo vooraf bepalen, en de Bruid zelfs in zulk een toestand, dat de Bruidegom niet nabij was; en ondertusschen word derzelver gedrag ons tot navolginge voorgestelt."

Wordt dit alles toegegeven, er moet niet minder sterk worden

---

[1]) *Zedige voorspr.* blz. 122.
[2]) z. b. blz. 278.

beweerd, stelligerwijze [1]), dat de ware armoede vereischt: „dat begenadigden niet uit en in eygen kragt werken, zonder uitzien en afhankelijkheit van den Geest (hetwelk mede geschied door *onbesonnen voornemens*, *grote verbeeldinge* van zijn vermogen, ook door *sterke poginge* om zig door dit of dat middel in deze of gene goede gestaltens te brengen, *gezetheit om te werken* boven staat en gestalte) want zo nodig als de mensch van natuir een voorkomende, medewerkende, bestierende invloed nodig heeft, niet minder in de genade, Joh. 15 : 5; weshalven begenadigde afhankelyk van den Geest moeten leven. Gal. 5 : 25. [2]) Armoede des geestes is een zoorte van *zelfsvernietiginge*, zulk een uitdruksel vinde ik in Calvinus [3]), zegt Watson p. 460."

Nu worden de vijf nieten achtereenvolgens één voor één behandeld. Van het *„ik wil niet"* wordt gezegd dat 's Heeren volk wel een gewillig volk is, toch kunnen ze wel lusteloos weer worden tot het goede. Hoogl. 5 : 3. „Ook konnen Godvrugtigen wel een tegenstreven in zig bevinden, zo dat ze tot geen levendige en volkomene voornemens en opsetten komen, om de sonde geheel en al, ende dat voor altoos, na te laten: 't gaat nog wel eens hooger, soodat de wille ten goede overheert schijnt, en het is alsof men niet wilde bidden om kragt tegen dese of gene sonde, en om volkomen opset en voornemen, omdat de begeerlijkheit zoo sterk is, ende het geestelijk leven in bezwijminge leyt; zeggen we met Brakel, *Red. Godsd.* Dl. II, Cap. 17 § 9 hetwelk overeenkomt met Ps. 65 : 2: Ongeregtige dingen hadden de overhand op mij; daarenboven is tot het werkzaam willen, begeeren en zoeken, met bepaaltheit tot deze of gene zake, de heblike genade niet genoeg, maar voorkominge nodig" [4]).

„Maar maken zulke gedagten van zig zelfs niet *moedeloos* en *werkeloos*? neen w. l. al is de begenadigde zo behoeftig en arm, er is tog egter in hem een onberouwelijke keur van de gemeenschap en dienst Gods in Christi Jesu, dat is en blijft zijn lust. Ps. 73 : 25. Nu zijn de ware en ernstige begeerten met *zoeken* gepaart. Jes. 26 : 9. Daar komt bij, dat de Heere zulke zwakke niet varen laat, maar integendeel an de zulke op de nadruklijkste wijze

---

[1]) Wat de anderen stellen geven Schortinghuis en de Emdenaren toe' wat de eerste toegeven stellen zij.

[2]) t. a. p., blz. 127.

[3]) Wáár wordt niet gezegd. Zeer zelden wordt door Schortinghuis en zijne verdedigers Calvijn aangehaald.

[4]) t. a. p., blz. 130.

zijn groote sterkte betoont, omdat hij daarvan de meeste eere kan krijgen. 2 Cor. 12 : 9" [1]).

De Emdenaren spreken uitdrukkelijk over de gemeenschap met God. Ze zeggen: „Ofschoon wij vreemd moeten zijn van zulk een vereeniginge met God te stellen, dat de Geest niet langer een *onderscheydene* Geest blijve, maar vergodet worde, moeten wij egter zulk een *gemeenschap met God vasthouden en geloven, die in dit leven in de ziele reeds ondervonden wordt*; omdat 1° de gemeenschap met God *niet* in een *bloote relatie* en betrekkinge bestaat, maar ook met een gunstige tegenwoordigheidt Gods, nabyheit inwoninge gepaart is. Ef. 3 : 17, Joh. 14 : 23. 2°. Omdat de heylige Schrift het deel krygen an God een *vinden*, Prov. 8 : 35, en het genot daarvan een *smaken* van den Heere noemt. Ps. 34 : 9. Zou dat gezegt konnen worden van zaken daar geen uitlatingen zijn en de kragt niet gevoelt word? Geenszins. Weshalven zulks ook *Goddelike uitlatingen* te kennen geven. 3°. De H. Schrift is vervult met *voorbeelden van deze zake.*" Zoo het gansche Hooglied en vooral ook de Psalmen, b.v. Ps. 23, 27. Phil. 4 : 7 spreekt van de vrede bij het gewaar worden van de gunst Gods. Zelfs ontleent Th. Ondereyk in zyn boek „*Dwaze Ath. ontd.*" een bewijs van Gods bestaan aan de ondervinding van de genaderijke tegenwoordigheid Gods door de geloovigen.

Wel hebben niet alle begenadigden „zulke ruime bevindinge van de uitlatingen Gods, alle zijn wel 's Heeren vrienden, maar zommige bij uitnementheit, maar dit is de meeninge, dat geen begenadigde gevonden wordt, of hij heeft zo veel bevindinge, dat hij weet wat invloedt, of nabijheit Gods, wat vervreemdinge tussen God en de ziele, of verberginge van zijn angezigte zijn" [2]).

„Mogelik zal iemant zeggen, de *mystieke* leeren diergelijke gemeenschap en vereeniginge met Godt, maar w. l. hier is een groot verschil tusschen beide, want de mystieken willen, dat God en de ziele geen onderscheydene wezens blijven, wij het tegendeel; die willen *vitam activam*, het werkende leven, als zijnde iets onvolmaakts van de meerdere volmaaktheit uitsluiten, wij houden daarentegen vast, dat de geloovige als tweede oorzaken waarlijk werksaam zijn" [3]).

„Denkt jemant, dat zulk een bevindinge als nu beweert is, niet

---

[1]) blz. 132 en 133.
[2]) blz. 60.
[3]) blz. 63.

bestaan kan met het *gelove*, vermits hetzelve beschreven word als werkzaam omtrent dingen, welke men *niet gevoelt* en die *niet tegenwoordig zijn*, Hebr. 11 : 1." In dezen text wordt niet het wezen des geloofs beschreven, maar slechts een eigenschap van het geloof en dan nog het geloof, dat zich op de *toekomst* richt, gelijk in dit gansche hoofdstuk blijkt. „Omtrent 't gene, dat nog *niet bezeten word*, maar alleen op beloften gehoopt wort, gelt *geen* ondervindinge vermits bevindinge een *tegenwoordigheit* van een zake te kennen geeft; dog omtrent de *tegenwoordige genade àl*; weshalven 't een elendig gelove zou zijn daar geen bevindinge van genade bij gepaart was en op *wat grond zou hij anders* zig de beloften konnen toe eygenen" [1]).

Tegen de waarheid van de bevinding van Gods gemeenschap kan niet ingebracht worden, dat er vele begenadigden zijn, die onverzekerd zijn, aangezien *verzekering* en *bevinding* niet 't zelfde is. Bevindinge is „de zaak door zijn kragt te gevoelen, verzekeringe is eigenlijk een oordeel des onderscheids, zodat men overredet is, dat die bevindingen wezentlijke genade zijn" [2]).

Allerlei uitdrukkingen, die de tegenstanders mystiek verstaan, worden ook door de Emdenaren verklaard. Onder *„wegsinkinge"* kan verstaan worden: mystieke extase, maar ook een groote verwondering. 1 Kon. 10 : 5. In dezen zelfden zin moet *„verdwijning"* worden verstaan. *„Smelten in den gloet der liefde"*, dat stelt het hart voor als een ongevoelige ijsklomp, en de liefde als een vuur, 't beteekent alleen, dat het hart door de liefde vertederd wordt. *„Versinken in de Godheid"*, meermalen wordt God en Zijn genade een diepte toegeschreven. Wie in Gods liefde wordt ingeleid, zal zich daarover zoo verwonderen, dat hij als wegzinkt in zulk een diepte. Ps. 92 : 6. *„Wegzinken in eigen nietigheid"* wordt op soortgelijke wijze verklaard, 't is niet een verliezen van eigen betrekkelijke zelfstandigheid. Dit wordt ook niet bedoeld met *„ontworden"* en *„ontwezen"*, „ofschoon wij voor het invoeren dezer spreekwijze niet ijveren willen, meenen we egter, dat deselve niet ongerijmt zijn, want verstaat men hierdoor zyn eygene verdorvene aard meer en meer quyt te worden en dus te ontworden, in zulk een zin vinden we deze bewoordingen 1 Petr. 2 : 24: „opdat wy der zonde afgestorven zynde". Gelijk de Kanttekenaars over de woorden *afgestorven zynde* antekenen: Gr. *afgeworden zijnde*

[1]) blz. 62, 63.
[2]) blz. 63.

of afgescheiden zynde. Nu zijn ontworden en afworden tog gelijkluidende woorden" [1]).

Wanneer Schortinghuis spreekt van *„op zijn pligten den dood te schrijven"*, dan moet men wel verstaan, wat met *pligten* bedoeld wordt. Daaronder wordt hier nl. verstaan „niet allerley uit- en inwendige werkzaamheden, waartoe de mensch verpligt is, maar in 't bijzonder godsdienstige daden, als bidden, lezen, kerkgaan enz. en die worden „pligten" genoemt, ten deele, omdat de eerste de betrekkinge hebben, dat ze niet alleen middelen, maar ook een gedeelte van den godsdienst zijn, b.v. bidden is een middel en weg om 't nodige te verkrijgen, en tegelijk een voornaam gedeelte van den godsdienst, waardoor Godt geëert wordt". Zoo is 't met avondmaal gaan, met vasten enz. Nu kan men deze dingen beschouwen als godsdienstige daden, waardoor Gods gunst gewonnen wordt. Men kan er dan in gaan berusten, men kan ze doen uit verkeerde beginselen, met verkeerde oogmerken. Dit wordt nu veroordeeld, als zoodanig wordt er de dood op geschreven. Ja, en men is *verplicht* dit te doen. Onze gerechtigheden zijn als een wegwerpelijk kleed, Jes. 64 : 6. „Dit is in het komen tot God volstrekt noodzakelijk, omdat men komen moet in armoede des Geestes, verloocheninge van alle eygen geregtigheid en weerdigheit, en als een die niet werkt, maar gelooft in Hem, die den Goddelooze regtveerdigt, Rom. 4 : 5, weshalve Paulus die agt drek te zijn, opdat hij Christus moge gewinnen. Phil. 3 : 9."

Men zou kunnen zeggen, dat deze uitdrukkingen gevaarlijk zijn, wijl vatbaar voor misbruik, strekkende tot verdediging van het gevoelen der wetbestrijders, alsof de geloovigen tot geen plichten der godzaligheid verbonden waren. Maar texten als Jes. 64 : 6 ; Rom. 4 : 5; Phil. 3 : 9 zijn eveneens voor misbruik vatbaar. „Ach dat niemant eenen nieuwen lap op een oud kleed mogte zetten, en den nieuwen wijn in oude leder zakken doen. Matth. 9 : 16, 17, hetwelk zekerlijk geschied daar men het overblijfsel *van het werkverbond* in het genadeverbond wil inbrengen, en ook tegen de armoede des Geestes welke in den overgank vereist wordt, strijd." [2])

---

[1]) t. a. p. blz. 200.

[2]) Blz. 120. Aangehaald: Lampe, *Verb. Gen.* Dl. I cap. 14 § 15.

HOOFDSTUK XI.

LAATSTE LEVENSJAREN EN DOOD VAN W. SCHORTINGHUIS.

Ten slotte keeren we nog eens naar Midwolda terug. De zorg voor zijne gemeente bleef Schortinghuis tot het einde toe beschouwen als zijn eigenlijk werk, al het andere was bijzaak. Met tegenzin mengde hij zich in den strijd, die hemzelf toch direct betrof. Slechts drie strijdschriften kwamen er van zijn hand en het laatste daarvan was meer thetisch dan polemisch. In plaats van zijne vrije uren aan het beantwoorden van een zijner tegenstanders te besteden, wijdde hij die liever aan het opstellen van een stichtelijk geschrift. Het verscheen in 1746 bij Jurjen Spandaw te Groningen en bij Otho en Pieter van Thol te 's-Gravenhage en werd door den schrijver opgedragen aan zijne gemeente. 't Was getiteld: „*De geboren Christus, of geestelike bedenkingen over de verborgentheyd der Godsaligheid, die groot is, tot ontdekkinge van onbegenadigde, opwekkinge en vertroostinge van begenadigde zielen*".

't Bestaat uit tien samenspraken; in de eerste zes wordt Lucas 2 : 1—20 verklaard, terwijl de volgende meer in 't algemeen handelen over de menschwording [1]) en de komst des Heeren om zondaren te zoeken [2]) en verlorenen zalig te maken [3]). De approbatie, die geenerlei bezwaar schijnt opgeleverd te hebben, werd onderteekend door een tegenstander en twee geestverwanten, nl. Fokko Themmen, J. Lubbers en J. Rummerink.

Het werkje heeft veel overeenkomst met het *Innige Christendom*, maar toch is er ook verschil. De gevoerde strijd blijkt niet zonder invloed geweest te zijn. Reeds terstond valt het op, dat onder de

[1]) Samenspraak VII en VIII.
[2]) IX.
[3]) X.

samensprekers niet een „geoefende" maar een „godgeleerde" de leiding heeft, zoo wordt dan hierdoor reeds de godgeleerdheid geëerd. De toon dezer samenspraken is bedaarder, er zijn niet telkens zulke uitbundige gevoelsontboezemingen; uitdrukkingen, die tot misduiding aanleiding kunnen geven, worden vermeden. De vijf nieten komen hier niet meer voor, maar wel de later gegeven omschrijving en verklaring ervan.

Allerlei opmerkingen, waarmede de schrijver vroeger reeds telkens zichzelf corrigeerde, worden meer uitgewerkt. Toch is hier in hoofdzaak geheel dezelfde voorstelling van het geestelijk levem. 't Geheel maakt een stichtelijken indruk, en getuigt van een practischen blik, menschenkennis en de oprechte bedoeling om zielen te winnen voor het Koninkrijk Gods.

Op de beteekenis van het *Woord* wordt meer de nadruk gelegd dan vroeger wel geschiedde. Door de ondervinding in eigen gemeente zal Schortinghuis ongetwijfeld daarvan ook nog meer de noodzakelijkheid hebben ingezien.

Een voorbeeld ervan, hoe het Woord nu meer tot zijn recht komt, en tevens eene proeve van des schrijvers schriftverklaring en toepassing vinden we in de beschrijving van den bekeeringsweg naar aanleiding van het gaan der herders naar Bethlehem na het hooren van de blijde boodschap. Evenals tot de herders door de engelen, aldus komt tot uitverkoren zondaars door de leeraars het Woord. Daardoor worden zij gewaar, dat God heilig en rechtvaardig is (319). Zij zien, dat zij tegen een goeden en weldoenden God gezondigd hebben. Dat brengt niet tot eene wettische, maar eene *evangelische* droefheid, [1]) evangelisch, niet omdat ze reeds terstond de genade Gods als hen persoonlijk betreffende erkennen, maar veeleer, omdat ze Gods goedheid opmerken in Zijn lankmoedigheid, waardoor Hij hen in 't heden der genade spaarde, en hen in de gelegenheid stelde genade te zoeken, die voor zondaren te vinden is in Christus.

Nu willen ze gaan naar „Bethlehem, *de kerk en de gemeynte Gods.* Daar sitten ze nu met opene oren en opmerkende herten luisterende, wat de Heere spreken zal, ieder *middel* in 't openbaar of bijzonder, ieder woord word hare siel nu nuttig en dierbaar" (324). Maar niet, om zich nu met het hooren en kerkgaan tevreden te stellen als afgedane plichten, is 't hun te doen; ze zeggen met de herders „laat ons *sien* het woord".

Ze willen de kracht der waarheid in hun binnenste genieten.

---

[1]) z. b. blz. 272 en 279.

„Nu denken sy onder de middelen der genade; *ik selve ben het*, die van den ontdekkenden leeraar gemeynd worde. — Sij wenschen nu *de kragt der dierbare heylverdiensten tot versoeninge en heyligmakinge te ondervinden*" (327). Het woord, dat de leeraar spreekt, wordt hun nu evenals den herders 't woord, dat *de Heer* ons heeft kond gedaan. Zij verbitteren zich nu niet meer tegen den leeraar, wanneer zijn prediking hun geweten raakt, als hadden ze met een mensch te doen, ze buigen zich voor *Gods* woord. Menigmaal denken ze al zuchtende: „Och, mocht ik nog bekeert worden".

Zij komen met haaste, evenals de herders tot Maria en Jozef, zoo zij tot *het gezelschap der godvruchtigen*. Maar, hoeveel verkwikking zij daar ook smaken, deze kunnen toch „hunne arme, troostelooze zielen niet gerust stellen". Zij zoeken 't eerst nog bij zichzelf, door zichzelf te reformeeren, maar leeren erkennen, dat al hunne gerechtigheden zijn als een wegwerpelijk kleed. Ze leeren afleggen alle eigenwijsheid, gerechtigheid, kracht, zin, wil, ze erkennen „hunne gansche verdoemelijke nietigheid", zij worden geheel ontbloot (118). „'t Moet Jezus, Jezus, Jezus zijn, zal ik verlost zijn van mijn pijn."

Eindelijk na lang worstelen in tranen en gebeden wordt het hun gegeven om te kunnen betuigen: „Ik sogt hem, en ik *vond* hem, die mijne siele lief heeft", juist zooals de herders het kindeke vonden in de kribbe. „In hem door het geloove te omhelsen, vinden se, dat de last hunner ongeregtigheden en sonden wegvalt" (334).

Duidelijk treedt hier meer het Woord als genademiddel op den voorgrond en wordt de beteekenis, die het als genademiddel bij de bekeering heeft, aangewezen. Overigens is alles hetzelfde gebleven; de overtuigden komen eerst tot de uitwendige kerk (Betlehem) en dan tot de inwendige (Jozef en Maria). De kracht der heilverdiensten tot verzoening moet eerst ondervonden, eerst gesmaakt en daarna geloofd, in plaats van door den heilbegeerige eerst geloofd op het Woord en daarna gesmaakt. Bij het *ontdekkende* Woord mag men zeggen: „Ik ben het"; bij het vertroostende Evangeliewoord mogen ook treurenden dit niet zeggen, voordat zij den troost genoten. In dien zin blijft de bevinding aan het Woord voorafgaan. En, omdat deze bevinding nu zoo voorbijgaande is, zijn er zoovelen, die nimmer 't besluit durven opmaken, dat zij den Zaligmaker voor zich gevonden hebben. Zij vreezen, ongegrond zich het heil toe te eigenen; geheel anders dan natuurlingen, die de zaligheid zoo licht achten, dat ze gemakkelijk 't bezit daarvan zichzelven toekennen. Toch handelen, volgens Schortinghuis, oprechten hierin niet goed. „Wen-

schelijk was het," zegt hij tot hen, „dat het u *mogte gegund worden*, om in bedaardheid na binnen te keeren en te sien, onder opsien naar 's Heeren ligt en invloed; of gij aan u selven niet ontdekt sijt, of gij van begrip, oordeel en weg niet veranderd zijt, of het u om den Heere Jezus en zyn soete gemeynschap niet waarlik te doen is, of gij met sijn weg, volk, sake en waarheid niet een vereenigt herte hebt gekregen" (202—203).

Bij deze raadgevingen verliest Schortinghuis m. i. te veel uit het oog 't schoone woord van Ralph Erskine, over de *rechtvaardigmaking*, dat hij elders met instemming aanhaalt: „So lang als iemand veel van sigselven en van sijn doen denkt, so kan hij niet veel van Christus en van zyne geregtigheyd denken. — Het is dit wettische beginsel, 't welk een geloovige doed denken, dat het niet wesen kan, dat hij als volmaakt regtvaardig bij God zoude konnen aangenomen worden, door de geregtigheyd van Christus, aan hem toegerekent; en waarom? omdat hij *het gevoel van dese geregtigheyd in sig selven mist*, het welke het wettische hert gereed is om tot een fondament van vergevinge en van aanneminge te maken. Maar (gelijk Luther wel zegt) we moeten niet *gevoelen*, dat wij aldus regtveerdig zyn, maar wij moeten het *geloven*: ja, het is dit verborgen beginsel van eygene geregtigheyd, hetwelk een leeraar Christus alleen tot regtvaardigheyd sal doen prediken, alsof hij so seer geset was om Christus te verhogen, als iemand dat oyt dede — en nogtans eer men het gewaar word, sal hij terstond de eene of andere pligt of hoedanigheyd invoeren, ten eynde men geregtvaardigt soude worden, 't welk dan ook alles bederft." De geoefende ziel gruwt daarvan. „Och, segt se, ik meynde, dat die geregtigheyd van Christus voor mij was, dog daar wierd een *hoedanigheyd* gestelt, namelik, dat ik, eer ik geregtveerdigt konde worden, so en so moeste doen, en dat ik *so en so vernedert en verootmoedigt wesen moest*, en ik ben versekert, dat ik die hoedanigheid misse en daarom is alles voor mij verloren. Maar arme ziele! alles wat u langs desen weg mogte voorkomen, *strekkende om u in uwe ziele in te Leyden* en van Christus af te houden, dat moogt gij aansien als een aanval van de Wet der werken, werpt dat vrij weg, so wanneer het u afhoud om aan Christus te denken als u eenig al" (274, 275).

Een ander kon moeilijk een juister kritiek leveren op de fout in Schortinghuis' geloofsleer, dan hij zelf door het aanhalen van dit citaat doet.

Opmerkelijk is nog, hoe in dit boekje ook blijkt, dat Schortinghuis niet schroomt te wijzen op gebreken van zijn vrienden. Velen

ontbreekt het aan vrijmoedigheid om uit te komen voor hun geloof, maar zoovelen, die over dat gemis niet behoeven te klagen, „manqueert het an een Geest der bescheydenheid, wijsheid, sagtmoedigheid en liefde omtrent hunne naasten, so dat men nog tijd, nog plaats, nog gelegentheden in agt neemt; maar dikwijls door verkeerde drift meer verderft als verbetert. Wat loopt er al niet dikwijls onbescheydentheyd en onvriendelijkheid onder, als men eens tot ontdekkinge en overtuiginge van natuirlike menschen sal spreken, wat al meesteragtigheid en heerssugt, daar men met innige ontferminge omtrent die elendigen moest angedaan wesen".

Ook dit geschrift is rijk aan allerlei aanhalingen van Lodensteyn, W. à Brakel en Witsius. Voor de exegese beroept de schrijver zich een paar malen op C. Klugkist, terwijl hij eenmaal T. H. van den Honert bestrijdt. De laatste samenspraak wordt besloten met een parenetisch gedeelte, een citaat van „den voortreffeliken" W. Teellinck.

Schijnen in dit werkje van Schortinghuis eenige sporen, ja misschien eenige vruchten van den gevoerden strijd te ontdekken te zijn, ook nog andere sporen liet die achter. Schortinghuis was er de man niet naar om zich niets van deze dingen aan te trekken. Streed hij niet voor waarheden in 't afgetrokkene en tegen dwalingen in het afgetrokkene, onderscheidde hij niet scherp beginselen en personen, de aanvallen tegen zijn leer deden hem daarom ook aan als persoonlijke beleedigingen. Smartelijk leed hij er onder. Hij had wel verklaard in de voorrede van zijn *„Innig Christendom"*, dat hij tegenstand en smaad tegemoet zag, maar dat deze tegenstand zou komen van de zijde van de theologische faculteit, waarbij hij zijne opleiding genoten had, ja van Synoden zijner kerk, dat had hij toch niet verwacht. Zijn boek als hoogst schadelijk verboden te zien, was hem een zeer bittere grief.

't Kwam uit het hart, als hij schreef: *„Dit land zal de ruste niet zyn*, mag ik met regt zeggen met Micha 2 : 10, so in opsigte van dese tegenwoordige bose werelt in het gemeen, als van de kerkstaat in het bysonder; in welke alle degene, die den Heere, syn waarheyd en sake soeken te belyden en te verdedigen, in plaats van ruste, niet anders als een geduirige strijd en onrust moeten ondervinden." [1])

Zoozeer trok hij het zich aan, dat zijne gezondheid er onder leed,

[1]) *De rechtsinnigheyd van het Innige Christendom*, blz. 1.

De kerkeraadsnotulen van 1744 melden, dat 4 Sept. „wegens swakheyd van den leeraar geen proefpredicatie" was gehouden. Wel was deze ongesteldheid van voorbijgaanden aard, maar zijn gestel schijnt toen toch reeds een knak gekregen te hebben, dien hij niet meer te boven kwam.

In zijne gemeente en in zijn huis waren liefde en achting, we zagen het, een groote vergoeding voor de grieven en teleurstellingen, hem elders aangedaan. Ook was de gretigheid, waarmede het verboden boek door duizenden ontvangen werd, hem een groote troost, en nog meer verheugde hij zich, wanneer hij mocht vernemen, dat het met zegen gelezen was.

Zoo gingen eenige jaren kalm voorbij. De improbatie van zijn boek op de Overijsselsche Synode was de zwaarste slag, die hem trof. Spoedig bleek, dat hij van de andere synoden niets te duchten had. Liefst beschouwde hij met de commissarissen politiek van de Groningsche synode deze zaak als afgedaan en daarom ging hij na 1746 op de verdere aanvallen niet in, hoezeer deze hem ook smartten.

Maar ook de rust, die hij nu genoot in 't midden van zijne gemeente en zijn gezin, zou niet ongestoord blijven. Van zijne kinderen had hij tot nu toe enkel vreugde beleefd. De oudste, Gerardus, werd 16 Sept. 1749 „met vol genoegen" door de Classis Oldampt en Westerwoldingerland toegelaten tot den H. Dienst. In afwachting van een beroep stond hij zijn vader bij in diens werkzaamheden. Te meer welkom moest dit Schortinghuis zijn, omdat zijn gezondheidstoestand in den laatsten tijd weer veel te wenschen overliet. Koorts, zware hoest en benauwdheid op de borst keerden sinds de eerste ongesteldheid telkens terug.

De jongere zoon Georgius bezocht sinds eenigen tijd de Groninger academie en maakte goede vorderingen. Schortinghuis schijnt voor hem een zekere voorliefde gehad te hebben, misschien omdat hij de naamgenoot zijns vaders was. [1]) Helaas, ook hier wachtte een grievende teleurstelling. In het voorjaar van 1750 kwam hij ziek van de academie thuis en reeds den 26sten Mei stierf hij op 22-jarigen leeftijd. Nog getuigt zijn grafsteen in Midwolda's kerk van de diepe smart der ouders, hoewel niet van een treuren zonder hoop, zooals hij ook niet heenging zonder hoop. Het grafschrift werd ongetwijfeld door Schortinghuis zelven opgesteld:

---

[1]) Jurjen, latijn Georgius.

Hier slaapt Georgius in vrede,
Die toegerust was om te treden
In 't heiligdom als 's Heeren knegt,
Zijn ouders oogenlust op aarden,
Die nu de kroon van hooger waarde
Door 's Heeren hand is toegelegt,
Terwijl hem 's Hemels geest bewerkte
En tot den dood met troost versterkte.

Schaduw en licht wisselen elkaar af; zoo was het vooral dat jaar voor de bewoners van Midwolda's postorie. Gerardus ontving een beroep naar Rottevalle en de intrede werd op den 20sten September vastgesteld. Hoewel de reis zeer moeilijk was, gingen allen daarheen.

Zijn vader zelf bevestigde hem. Dankbaar was zijn hart gestemd, toen hij zijnen zoon inleiden mocht in de H. bediening, die hij liefhad met de toewijding van zijn gansche hart. Den volgenden Zondag hield Gerardus 's morgens zijn intreerede, terwijl zijn vader 's middags nogmaals voor de gemeente optrad en zijn zoon bemoedigde naar aanleiding van de woorden: 1 Kron. 28 : 20 „*Wees sterk en heb goeden moed, en doe het en vrees niet, en wees niet verslagen, want de Heere God zal met u zijn; Hij zal u niet begeven, en Hij zal u niet verlaten, totdat gij al het werk tot den dienst van het huis des Heeren zult volbracht hebben.*"

't Scheen als had hij zijn opvolger en plaatsvervanger tot den dienst van het huis des Heeren ingewijd.

De verschillende aandoeningen en vermoeienissen van de reis bleken spoedig te veel voor den toch reeds verzwakten man. De koortsen keerden terug en acht dagen lang verlieten ze den lijder in 't geheel niet meer; snel sloopten ze zijn krachten en den 20sten November overleed hij.

Groot was de verslagenheid, die in de pastorie heerschte en oprecht ook de droefheid der gemeenteleden. In grooten getale kwamen ze daarom op naar het bedehuis, toen 29 November de lijkrede zou worden gehouden. De vriend van Schortinghuis, J. Klugkist, die 16 jaar geleden hem aldaar in de bediening bevestigde, trad nu wederom voor de gemeente op. Hij, dien de gemeente gewoon was den kansel te zien betreden, had nu zijne rustplaats aan den voet daarvan gevonden. Had Klugkist bij zijne bevestigingsrede de gemeente toegeroepen: „Weest uwen voorgangeren gehoorzaam", nu herinnerde hij haar aan de woorden, Hebr. 13 : 7: „Gedenkt uwen voorgangeren, die u het woord Gods gesproken hebben en volgt hun geloof na, aanschouwende de

uitkomst hunner wandeling". [1]) Wat hij naar aanleiding hiervan zeide, weten we niet, maar niemand der hoorders zal hem ongetwijfeld het recht hebben betwist om dezen text te gebruiken ter viering van de nagedachtenis des overledenen.

Hoe Schortinghuis zelve hoopte, dat zijn nagedachtenis onder zijn gemeenteleden zou zijn, heeft hij gezegd in zijn „aansprake" aan zijne gemeente voor zijn „*Geboren Christus*". En gaarne geven we hem getuigenis, dat, 't geen hij wenschte den apostel Paulus te mogen „nastamelen", zeer treffend op zijne lippen past, in 't bijzonder wanneer we zijn strijd gedenken: „Door eere en oneere, door quaad gerugte ende door goed gerugte, als verleyders ende nogtans waaragtige, 2 Cor. 6 : 8. Want gij wetet zelve Broeders onsen ingang tot u, dat die niet ydel en is geweest, maar hoewel wij te voren geleden hadden, ende ook ons smaatheid aangedaan was, so hebben wy nogtans vrijmoedigheid gebruikt in onsen God, om het evangelium Gods tot u te spreken in veel strijd, want onse vermaninge en is niet geweest uit verleydinge, nog uit onreinigheid, nog met bedrog, maar gelijk wij van God beproeft zijn geweest, dat ons het evangelium soude toevertrouwd worden, also spreken wij, niet als menschen behagende, maar Gode, die onse herten beproeft, want wij en hebben nooyt met pluimstrijkende woorden omgegaan, gelyk gy weet, nog met (eenig) bedeksel van gierigheyd, God is getuige, nog zoekende eere uit menschen, nog van u nog van andere; maar wij zijn vriendelijk geweest in het midden van u gelyk een Voedster hare Kinderen koestert: Also wy zeer tot u genegen zijnde, u gaarne hebben willen mededeelen, niet alleen het Euangelium Gods, maar ook onse eygene zielen, daarom dat gij ons lief geworden waart. 1 Thess. 2 : 1-8."

Op zijn grafzerk lezen we het opschrift:

1750 den 20 November is in den Heere gerust de WelEerw. Geleerde, Godzalige Heer Wilhelmus Schortinghuis oud ruim 50 jaren in leven Bedienaar des H. Evangeliums, 11 jaren tot Weener en hier 16 jaren in Midwolda.

Sta wandlaar beschouwd dees zerk,
Hij dekt een Pilaar van Gods kerk,
Een brandend ligt, wiens Flonkerstralen,
Eerst *Weeners*, doe *Midwoldaas* zalen,
Verheugden; ja die van rondsom
Was als een star in 't Christendom,
Die mond en pen in 't werk des Heeren
Versleet, en nu den kroon der Eeren

[1]) Zie voor deze bijzonderheden de biografie in de Boeksaal 1750.

Geniet verlost van hoon en kruis
Dus leeft Wilhelmus Schortinghuis
Die Boanerg en Barnabas,
Door Christus, die hem 't leven was.

Zijne biographie in de *Boeksaal* wordt naar de gewoonte dier dagen besloten met verscheidene grafschriften door zijn vrienden opgesteld. Het merkwaardigst is dat van J. H. Jansonius, predikant te Veendam. [1]) Het is geheel in den geest van den overledene.

Hier rust een Wonderman, een Zalig *Niet*,
Van 't *zelfs* verlost, zijn aller grootst verdriet,
Hem schortte veel, nogtans bezat Hy 't *Al*,
Een lieflijk Zanger in een Tranendal,
Een Leeraar, Evangelie dwaas geleerd
Voor 't volk, dat Hemelwysheit regt begeerd.
Een strijder wereloos, die zwak-sterk Al
Den Vyand overwon zelfs in zijn Val.
Een Vader van veel Kinder, zelfs een Kind,
Van veel gehaat, dog van Godts Volk bemint.
Een Princelijk gezant voor zijnen Heer,
Dog arm; Hy zogt en vondt Genaad' en eer.

Verder is er nog een grafschrift van L. J. Spandaw, een van J. v. B. [2]) en twee van Willem van der Meulen Pzn. Deze kunnen we echter, zonder iets te verliezen, achterwege laten.

De gemeente Midwolda bleef niet lang vacant. Het volgende jaar deed Willem Jan van Eerten er zijn intrede. Hij kwam uit Wanneperveen, waarschijnlijk was hij een van de leden der Classis van Steenwijk en Vollenhoven, die in den Overijsselschen strijd de zijde van Schortinghuis kozen.

Alle zoons van Schortinghuis werden predikant. Gerardus vertrok in 1761 van *Rottevalle* naar *Koudekerke*, waar hij den 18den November 1767 overleed. Van de drie andere, bij den dood huns vaders van 8—14 jaar oud [3]), werd Henricus predikant te *Cats* 1761—1768 en volgde toen zijn broeder te Koudekerke op, waar hij bleef tot zijn dood, 1783. Wilhelmus was predikant te *Schoondijke* 1764—1780, Lucas te *Biervliet* van 1769 tot zijn dood in 1779. Waarschijnlijk had Schortinghuis in Zeeland, het land van Smytegeld, vele aanhangers, zoodat het niet zonder reden is, dat al zijn zoons uit Groningerland daarheen vertrokken.

---

[1]) Later bekend geworden door zijn strijd met J. C. Appelius over het avondmaal.

[2]) Mogelijk J. v. Buizen, die ook een gedicht plaatste voor *de Geboren Christus*, evenals Johannes Bril en M. Antonides, pred. te Onderwierum.

[3]) cf. Boeksaal 1751.

HOOFDSTUK XII.

INVLOED VAN SCHORTINGHUIS EN BEOORDEELING.

Wanneer we bedenken, dat duizenden exemplaren van Schortinghuis' boek over het gansche land waren verspreid, dan rijst vanzelve de vraag bij ons, of er ook eenige invloed hiervan merkbaar werd? En wij behoeven, naar 't mij voorkomt, op deze vraag het antwoord niet schuldig te blijven.

Reeds een jaar na de uitgave van zijn *Innig Christendom* wist Schortinghuis te melden, dat zijn boek eenigen, volgens hun eigen getuigenis, tot zegen was geweest. [1]) Hij herhaalde daarbij den wensch in de voorrede van zijn boek uitgesproken, „dat dit handvol koren mogte ruischen als de Libanon".

Van der Keessel sprak over dezen wensch later zijne ergernis uit. Terwijl hij de uitdrukking van Schortinghuis, „de verdiende Geest van Christus" veroordeelt, zegt hij: „Of zou men om ene gevaarlijke afzondering in den godsdienst te voeden, ene verwagting van zulk een verdiend *Rijk* van Christus hier op aarde drijven, dat alleen uit innig en hemelsch verlichte Heiligen sal bestaan, waarop het kleyne en arme verlichtene Hoopje als nog wenschende en wagtende is, met dat stil gelaten vertrouwen, dat hare bevindelijke verlichte Boeken (die thans *alomme voorhanden zijn, en gretig genoeg worden gesogt*) tot bevordering daarvan dienen sullen? Durvende zelf hiervan zeggen: *Is er een handvol koren in 't Land, de vrugt daarvan sal ruysschen als de Libanon* Ps. 72 : 16. Welke verhevene en Profetische verwagting, tot bevordering van sulke en diergelijke wangevoelens bijgebragt zijnde, aldus handtastelijk worden misbruikt." [2])

Weinig zal hij, dit neerschrijvend, vermoed hebben, dat zoo spoedig deze profetie zou worden vervuld.

---

[1]) z. b. blz. 204.

[2]) *Leer en Praktijk*, blz. 591.

DE NIJKERKSCHE BEWEGING.

Omstreeks denzelfden tijd, toen Van der Keessel het bovenaangehaalde schreef, had er te Nijkerk eene bijzondere gebeurtenis plaats.

Sinds eenige maanden was aldaar GERARDUS KUYPERS als predikant werkzaam nevens zijn ambtgenoot Roldanus. De gemeente stond bekend als een „ander Gerar" om haar groote goddeloosheid. Echter was er nog dit goede, dat men er gesteld was op een gestrenge wetsprediking. Met grooten ijver had Kuypers zijn werk in haar midden aanvaard, met dit gevolg, dat zijne leerredenen door een groote menigte met belangstelling werden aangehoord. Dit spoorde hem nog meer aan. Om zijne gemeenteleden persoonlijk te leeren kennen begaf hij zich na afloop van de godsdienstoefening naar de huizen, waar ze dan gewoon waren samen te komen, en sprak daar met hen over hunne geestelijke belangen. Niet lang duurde het, of hij trof er daar aan, die bekommerd waren over hunne zaligheid.

Dit alles was voorafgegaan, toen Kuypers op den 16den November 1749 des morgens predikte over de, uit Schortinghuis' geschiedenis zoo bekende woorden Ps. 72 : 16. „Al het vorige," zoo schrijft hij er zelf van, „schynt als een voorbereydend werk geweest te zijn tot groote dingen, want dien dag, zooals van agteren gebleken is, sijn er zeer veele onder dat woord an hunzelve bekent gemaakt, en bewogen om met de verloren zoon op te staan, en den draf der weerelt te verwisselen met de goederen van Jezus Koninkrijk." [1])

„Voornamelijk vertoonde zig dat ongemeen werk voor ieders oog des Maandags daaranvolgende, wanneer ik volgens gewoonte in mijne wintertoerbeurt over de voormiddagsleerrede van den voorigen dag catechiseerde in de kerk. Doe begon *het geruys van deeze Libanon* door wind des Geestes, zooals de uitkomst dusverre toont, sig te verheffen. De roering der gemoederen was algemeen. Traanenbeeken wierden er gestort en teegen het eynde van den godsdienst wierd veel geween gehoort, ja omtrent of onder het geven van den zeegen, zommige zeer bevreest zijnde en beevende vielen needer van de voeten, konnende niet staan vanweege de beroering, die de leevende indrukken hunner zielsnooden in hunne lichamen werkte. Onder welk alle, deeze en geene hunnen gezellen toeriepen: *Spiegel u aan mij en ziet hoe bitter de zonden vallen.*" [2])

---

[1]) *Getrouw verhaal en Apologie of verdediging der zaaken voorgevallen in de gemeente te Nieuwkerk op de Veluwe* door G. Kuypers blz. 6, 7.

[2]) t. a. p.

Deze menschen werden door hulp hunner bekenden naar Kuypers' huis geleid. „Zij bleken van hunne sonde overtuigd, terwijl zij den Heere billikten, al stiet hij hen anstonts voor eeuwig van Hem weg, en verbaast stonden dat God hen zoo lang in hunnen onbekeerden staat zoo lankmoedig had gedragen."

Daarom kreeg hij hoop, dat er iets goeds in zou zijn, al verwonderde hij zich over de hartstochtelijkheid, die ermede gepaard ging. Geenszins wilde hij de beroering aanstoken, maar hij wenschte veeleer bedaardheid. Echter bedenkende, dat de Heere vrij was in zijn wijze van werken, legde hij zich neer bij 't geen er wonderlijk in was.

Den volgenden dag werd hem bericht, dat door de geheele stad eene algemeene verslagenheid heerschte. Onmogelijk kon hij overal heengaan, waar zijn voorlichting gevraagd werd, daarom zond hij eenigen uit, die bij hem bekend waren „volgens Gods woord den weg des levens te kennen en andere bestier te konnen geven." [1])

„Dat bleev dus tot Donderdag. Doe predikte ik," schrijft Kuypers „uyt Handel. XVI : 30, 31 [2]) van de door middel der aardbeeving beroerd geworden sijnde en raadelooze stokbewaarder, door welk middel veele nog naader bij sigselven bepaalt wierden, en seer veele andere, die tot hiertoe nog ongevoelig gebleeven waren, wierden meede getroffen door de pylen van dien grooten Koning."

„Van doe af ging het onbeschrijvlijk. 't Is mij onmogelijk, hetselve met levendige verwen af te maalen. Ik kan het nergens beter bij vergelijken dan bij het verleegen vragen der verslagenen van harte op het Pinksterfeest: Hand. II. 't Geluit van dien sterken dwarlwint beroerde de menigte, spotters lagten dog Anderen geprikkelt zijnde in het harte vroegen: *wat zullen wij doen?* even zoo was het hier. Dien dag en de volgende daagen, waaren zeer veele huyzen vervult met biddingen en smeekingen. Overal wierd ik geroepen, mijn eigen wooning was gedurig vol van sulken, die quaamen en vroegen of er voor hen nog raat en hulp was."

„Ging men des avonts en in de stille nagt langs de straaten, dan hoorde men dat biddend geluyt dier kirrende tortelduyven in hunne wooningen, of psalmgesangen, in plaatse van het voorig iedel geroep en goddeloos getier." [3])

Zoo bleef het geruimen tijd voortgaan. Allerlei menschen werden

[1]) Waarschijnlijk oefenaars. Later werd hem dit zeer kwalijk genomen.

[2]) En hen buiten gebracht hebbende, zeide hij: (lieve) heeren! wat moet ik doen, opdat ik zalig worde?

[3]) t. a. p. blz. 9.

onder deze gevonden: jongelingen, ingetogene en loszinnige, ook „forsse kaerels, hebbende leeuwenharten", meisjes en vrouwen, kinderen van 7 en 12 en grijsaards van 70 en 80 jaar, onkundigen en „letterwijzen". De kerk was overvol, wanneer er gepredikt werd. Verder werden er catechisaties gehouden en ook oefeningen [1]) door Kuypers en sommige daartoe bekwame gemeenteleden geleid.

De bewegingen namen nog toe en bereikten haar toppunt op den 1sten Mei, toen Kuypers predikte over Hand. 17 : 30 [2]) en den 7den Mei onder zijne prediking over 1 Thess. 5 : 19 „Blusch den Geest niet uit".

Beweerden zijne tegenstanders, dat het niet verder ging dan allerlei hartstochtelijkheden en beroeringen, Kuypers wist te wijzen op blijvende vrucht. „Daagelijks," zoo schrijft hij, „heeft de Heere (zooveel wij dus verre konnen zien met ons feilbaar oordeel) toegedaan tot de gemeente, die in hoope zaalig worden; een groot aantal, die volgens den Bybel rekenschap konnen geeven van de hoope, die in haar is, moet men gelooven te zyn binnen gekoomen; tenzij men zig aan zeer liefdeloos veroordeelen wilde schuldig maaken, dat ik niet wil verwagten van zulken, die altoos spreeken en schrijven van een oordeel na den aart der liefde." [3])

Kwamen de bekommerden tot het geloof, dan hielden terstond alle angsten en benauwdheden op. Ze gevoelden zich opgewekt om te bidden om de bekeering van vrienden en bekenden. Ze vermaanden onbekeerden om den tijd der genade niet te laten voorbijgaan. „Ongemeen was de liefde en hartvereeniging van deze nieuwtoegebragten onder elkanderen en met de oudere Godzaligen, die ze als broederen omhelsden en als Vaaderen eerbiededen, zijnde één hart en ééne ziel, eendragtiglijk daagelyks beezig in den dienst Gods volhardende in de leere der Apostelen, in de gemeenschap, in de brekinge des broods en den gebede." [4])

De geheele stad kreeg een ander aanzien. „Een uytwendige bekeering is bij veelen," schrijft Kuypers, „de roepende zonden zijn zeer gedaalt. In de geheele Winter zijn de herbergen ledig geweest en de Kerk te kleyn. In plaats van kaarten en dobbelsteenen ziet

[1]) Een zeer levendige beschrijving van zulk een oefening wordt gegeven in een brief van den proponent Gerardus Hemsing, aangehaald in *Uit de vorige eeuw* door Dr. S. D. van Veen, Utrecht 1887, blz. 25 vv.

[2]) God dan de tijden der onwetendheid overgezien hebbende, verkondigt nu allen menschen alom, dat zij zich bekeeren.

[3]) t. a. p. blz. 29.

[4]) blz. 27.

men den Bijbel. In plaats van vloeken hoort men bidden en Psalmgezang. In plaats van haat en nijd, herleeft de onderlinge liefde en eendragt. Waarlijk vrugten die uyt geen quaade wortel spruyten, maar veel eer blijken geven van een regtgeaart gemoed." [1])

Twee jaar later kon Kuypers verklaren: „dat de Heere degene, die Hij in de twee vorige jaren op zulk een zonderlinge, schielijke, klare en verbazende wijze heeft toegebragt, tot hiertoe heeft staande gehouden." [2])

't Bleek echter noodig tegen al te groote hartstochtelijkheid te waken. Vreeselijk konden de lichaamsbewegingen zijn. Kuypers zag hierin blijken van de „grote magt des Satans en zijne sterkte, die hij in 't werk stelde om zijne slaaven te behouden". Soms was het rumoer in de kerk zoo hevig van menschen, die luidkeels schreiden, schreeuwden, stuipen kregen, flauw vielen, dat de prediking geen voortgang kon hebben. Hierbij kwam, dat velen deze hartstochtelijkheden gingen beschouwen als noodzakelijk behoorende bij de bekeering. Of hier al tegen gewaarschuwd werd in de prediking, het baatte niets.

Hoe langer hoe meer kwam Kuypers tot de overtuiging, dat de lichaamsbewegingen een stoornis waren voor het werk des Geestes, „ja de Kerk Gods zouden maken tot een Babel van verwarring, en eindelijk het heele vruchtgevolg der Prediking des Woords zoude doen ophouden".

Daarom stelde hij in de kerkeraadsvergadering van 19 October 1750 het volgende voor: 1o. dat alle degene „die tot die Godsdienst storende uitersten overslaan, op order van den predikant terstont uit de kerk verwyderd zouden worden"; 2o. dat zij die aan deze dingen onderhevig waren dicht bij de deuren plaats zouden nemen om zoo noodig de kerk te kunnen verlaten; 3o. dat ook de oefenaren dezelfde maatregelen bij de oefeningen zouden toepassen, „in deze de handelingen der Leeraren niet tegen spreken of verdagt maken", den menschen zouden voorhouden, „dat geene lichaamsberoeringen tot het wezen der Bekeering behooren, maar integendeel hen buiten staat stellen om den Heere op een redelijke en bedaarde wijze te zoeken". 4o. Indien men zich aan deze order niet hield, zou de kerkelijke censuur worden toegepast en den onwilligen het oefening houden verboden worden. [3]) Aldus werd besloten.

[1]) blz. 36 en 37.
[2]) G. Kuypers, *Tweede Pleitgeding.*
[3]) cf. Dr. S. D. van Veen, *Uit de vorige eeuw*, blz. 30 en 31.

Deze maatregel hielp. De hartstochtelijkheden hielden op, terwijl de beweging zelve bleef voortgaan. „Velen dier uitwendig beroerden zijn bedaard geworden," getuigde Kuypers later, „en in Christus met zielerust verwaardigd. Doch anderszinds is er nogal wat gezucht, dewijl veelzins tranen en zugtingen van velen gehoord worden en gezien en het somtijds nog wel eens gebeurt, dat de een of ander, door eenig geluid ten bangen boezem uitgeperst, ruimte zoekt voor een benaauwd gemoed, hoewel zonder eenige godsdienststoring."

De beweging te Nijkerk was echter slechts een begin. Op het gerucht van de dingen, die daar geschiedden, stroomden zeer velen daarheen om zelve te zien en te hooren. Niet zelden gebeurde het, dat zij „vol indrukken" weer terugkeerden, ja meer, „door het geloofsoog op Christus ziende, reisden zij met blijdschap, gelijk de Kamerling, met dien grooten buyt heenen, konnende zeggen, regt anders als Naomi: leedig toog ik weg, maar vol heeft de Heere mij doen weerkeeren." [1]) Predikanten van elders hadden te Nijkerk oefening gehouden; behalve de vader van Kuypers, pred. te Woudrichem nog de predikanten Arn. Rotterdam, Ant. van Duren, Gebr. de Normandie, H. Couperus, J. D. de Lange, predikanten resp. te Zuilen, Soest, Jutphaes, Oldehorn, Nijehorn, Schuriga en Hemmerich, Ureterp en Zygerswold en Hemmen. [2]) Reeds in 't voorjaar van 1750 begon in de nabijgelegen plaatsen dezelfde beweging zich te openbaren te Putten, Barneveld, Hoevelaken, Kootwijk, Voorthuizen, Lunteren en Nunspeet; spoedig daarna te Soest en Amersfoort en vandaar ging het verder tot Huizen en Naarden.

Nog eerder was er te *Aalten*, waar Ph. de Roy predikant was, een opwekking ontstaan geheel gelijk aan die te Nijkerk.

Zeer verschillend was de houding der predikanten in deze zaak. Meerderen waarschuwden er hun gemeenten tegen. De classis *Deventer* o. a. nam een besluit om er tegen te waken. Andere predikanten hoopten en baden, dat de opwekking zich ook in hunne gemeente zou openbaren, ja eenigen wilden die kunstmatig te voorschijn roepen door over Ps. 72 : 16 te prediken.

Ondertusschen verbreidde ze zich hoe langer hoe meer. In het voorjaar van 1751 begonnen te *Groningen* de kerken getrouwer

---

[1]) *Getrouw verhaal*, blz. 36.

[2]) cf. Naschrift in de *Aenmerkingen op het werkjen — Getrouw verhaal* en Amsterdam 1750 — schrijver onbekend.

bezocht te worden. Het duurde niet lang of hier vertoonden zich soortgelijke verschijnselen, vooral bij jongelieden; schreien, roepen, lichaamsbewegingen. Een ontzettende zielsangst maakte zich van velen meester. De predikanten waren eerst oneens, hoe hierin te handelen. Eindelijk besloten ze krachtig tegen de wanordelijkheden op te treden. Ook hier was echter, ondanks de vreemde verschijnselen, voor sommigen blijvende geestelijke vrucht. Van Groningen drong de beweging door naar *Oost-Friesland*, aldus terugkeerende tot haar oorspronkelijk uitgangspunt. [1])

In *Friesland* begon de beweging te Gorredijk en omliggende plaatsen na den terugkeer van eenige gemeenteleden uit Nijkerk. Van daar ging het verder naar het nabijgelegen *Drenthe*, vooral te Diever en verder te Wapsterveen, Vledder, Dwingelo, Ruinen en Ruinerwold. Te *Hoogeveen* nam de beweging een zeer bedenkelijk karakter aan. Hier werd het rumoer in de kerk zoo groot, dat de predikant C. de Vries zich niet meer verstaanbaar kon maken. Ook was het duidelijk, dat velen er zich op toelegden, bij zichzelven hevige lichaamsberoeringen op te wekken. Eens, toen de predikant zich te midden van de rumoerigsten begaf om hen tot kalmte aan te manen, werd hij met vuistslagen ontvangen. De beweging ontaardde hier geheel in een kerkoproer, zoodat de politieke en kerkelijke macht de handen ineensloegen om hieraan een einde te maken. Volgens besluit van de classis Meppel, 29 September 1751, werden de aanvoerders gecensureerd en de Drenthsche synode van 10 November veroordeelde allen, die nog dergelijken aanstoot gaven, tot openlijke schuldbelijdenis. Te Zwartsluis in de uit den strijd tegen Schortinghuis bekende Classis Vollenhove en Steenwijk had de beweging een soortgelijk verloop.

De overheid was haar over 't geheel zeer ongunstig gezind. In de steden Gorinchem, Dordrecht, Gouda, Rotterdam en Amsterdam trachtte ze haar, zoodra ze zich begon te openbaren, door resoluties en placaten geheel te keeren. In zeer vele gemeenten van *Zuid-Holland* vertoonde ze zich in het najaar van 1751 en het begin van het volgend jaar; zeer sterk te Werkendam, verder te Dubbeldam, Sliedrecht, Alblas, Alblasserdam, Streefkerk, Molenaarsgraaf, Bleskensgraaf, Giesendam, Giessen-Nieuwkerk, Papendrecht en Hardinksveld, in het land van Putten voornamelijk Pernis.

In het einde van 1752 begonnen echter de sterke beroeringen te verminderen en spoedig hielden ze geheel op. De nawerking

[1]) z. b. blz. 38.

werd echter nog lang gevoeld, evenals te Nijkerk zoo ook in vele andere gemeenten. Hoeveel verkeerds er zich onder gemengd had, we aarzelen toch in te stemmen met het oordeel van Heppe: „Das Feuer, welche die Mystik angezündet hatte, war nicht das Feuer welches anzuzünden der Herr der Kirche in der Welt gekommen war; darum musste es wie Rauch dahingehen". [1]) Wel verging de nabootsing der beweging als rook, het verkeerde dat haar aankleefde, maar de beweging zelve liet in menige gemeente een zegen na.

Kunnen we bij deze beweging nu echter wel spreken van *den invloed van* SCHORTINGHUIS? Zeker niet in zooverre geen mensch in staat is geestelijk leven te wekken, maar wel in zooverre hier van menschelijken invloed gesproken worden kan. Met evenveel recht wordt althans deze beweging met *zijn* naam als met dien van Kuypers in verband gebracht. Kuypers' optreden gaf slechts den stoot tot het openbaar worden van 'tgeen al lang was voorbereid. Het gansche streven der *nadere reformatie* was een voorbereiding hiervan geweest in 't bijzonder het streven der *evangelische* pietisten. Door Schortinghuis was aan deze voorbereiding de laatste hand gelegd.

Al vond ik in de werkjes van Kuypers over de Nijkersche beweging, voor zooverre deze mij bekend zijn, nergens een beroep op Schortinghuis [2]), toch draagt het Christendom, zooals het te Nijkerk beoefend werd, geheel en al het karakter van diens „innig Christendom".

De overgang van den natuur- in den genadestaat, zooals „Begenadigde" die in Schortinghuis' boek uit eigen ervaring beschrijft, met allerlei hevige hartstochtelijke aandoeningen en bewegingen van het gansche lichaam, herhaalde zich op gelijke wijze bij die opgewekten te Nijkerk en over het gansche land.

Naar aanleiding van deze opwekking kwamen ook weer alle zaken ter sprake, die ons uit Schortinghuis' strijd bekend zijn: de blindheid van den natuurlijken mensch en de geestelijke kennis, het

---

[1]) H. Heppe, *Geschichte des Pietismus und der Mystik*, S. 464. Leiden, Brill 1879.

[2]) Dit is zeer verklaarbaar, omdat hij te zijner verdediging niet zou aanhalen een kerkelijk geïmprobeerd boek, al was hij het dan met de improbatie geenszins eens. Wel beroept hij er zich op, dat zelfs Van der Keessel in zijn *Nodig Berigt* niet geheel wil uitsluiten een „geheiligde hartstogtelijke gevoeligheid". Ook verklaart hij, dat hij zich van mystieke spreekwijzen onthoudt en alleen bijbelsche gebruikt.

oordeelen over den zielestaat, het onderzoek doen daarnaar bij huisbezoek, het houden van oefeningen door particuliere lidmaten. Op den Zondag volgende op dien, waarop de beweging begonnen was, predikte Kuypers over de 45ste Zondagsafdeeling van den Heid. Catechismus. Daarbij sprak hij, te oordeelen naar zijn eigen verslag, over het gebed en bijzonder het „*Onze Vader*" op geheel gelijke wijze als Schortinghuis.

Uit dit alles blijkt het duidelijk, dat hij geheel diens geestverwant was, al drukt Heppe zich waarschijnlijk te sterk uit als hij zegt, dat het bepaald zijn doel was „das Sündenbewusstsein der Gemeinde in ganz neuer Weise anzuregen um dann in ihr ein Glaubensleben, *wie es Schortinghuis gelehrt hatte*, mit Gottes Hülfe zu begründen". [1])

Dat we hier met de richting van Schortinghuis te doen hebben blijkt ook uit de *tegenstanders*. Hun aantal was zeer groot. Langen tijd regende het letterlijk pamfletten tegen de beweging, meest anonym, zoodat slechts weinige bestrijders ons bij name bekend zijn. 't Lijdt echter geen twijfel, dat zij behoorden tot de partij, die tegenover Schortinghuis stond. De felste tegenstander der beweging, die later zijnen naam bekend maakte, bleek niemand anders te zijn dan de uit den strijd tegen het *Innige Christendom* reeds welbekende prof. J. VAN DEN HONERT.

Was zijn optreden in dien strijd reeds zeer weinig sympathiek, tegenover Kuypers gedroeg hij zich op zoo onwaardige wijze, dat zelfs Ypey en Dermout, die met zijn oordeel over de Nijkerksche beweging overigens vrijwel instemmen, toch zijn optreden scherp afkeuren. „Langen tijd," schrijven zij, „duurde de tweestrijd tusschen Van den Honert en Kuypers en hoe kloekzinniger deze was in zijne schriftelijke verdedigingen, die van tijd tot tijd het licht zagen, hoe driftiger gene werd in zijne ook openbare antwoorden. De drift steeg tot zulk eene hoogte, dat hij als 't ware in zijn eigen garen verwarde" [2]). Hij nam den schijn aan, dat hij alleen opkwam voor waarheid en godsvrucht, dat hij de rechtzinnige leer verdedigde, maar veel duidelijker dan van waarheidsliefde getuigen zijne geschriften van nijd en gekrenkten hoogmoed. Hij wilde in de gansche beweging niets anders zien dan de dolzinnigste geestdrijverij, zoo al niet de ergste huichelarij.

Merkwaardig is, wat Kuypers naar aanleiding hiervan zegt: „Is

---

[1]) *Gesch. des Piet.* S. 460.

[2]) Ypey en Dermout, *Geschiedenis van de Herv. Chr. Kerk in Nederland* IV blz. 17.

dan *de huishouding des Geestes* ter Kerke uitgebannen? o niet dan al te veel. Helaas! dit is de oorzaak van Nederlants vervalle Kerkstaat! ik ondervinde de waarheid van de taal, die de groote Godgeleerde Owen voert: Hy verbeurt by vele alle agting, hy word aangezien voor eenen dweeper, vervreemt van het bestuur der rede en alle grondbeginselen van edelmoedige zamenleving, die durft toe te stemmen eigendom te hebben aan Geestes werk of op zig nemen dat te verdedigen" [1]).

Elders verklaart hij: „Men vlied de Geestdrijvers en Mystiken en men word *Pelagiaanschgezind* of *Arminiaans*". Daarom zijn velen tegen de beweging, „omdat als dat werk doorgaat dan triumpheert de kragtdadige genade en men hout nu meer van een geloov door een *bloote zedelijke overreding*". Velen worden ook geprikkeld in hun conscientie. Ze zien hun ingebeeld Christendom, hun „harssenwerkgestel" veroordeeld. Dat ergert hen. Men wil den Christennaam wel houden, maar dat moet eer brengen en geen smaad. „Christus en de leere Zijnes kruyses is veele geen zuur gesigt waardig van vrienden of voorstanders. *Veele*, inzonderheid de *groote* onder 't joodse volk geloofden wel, maar beleden Christus niet, opdat zij niet uyt de synagoge geworpen souden worden. Joh. 12 : 42". Zoo is het nog. Die „iets meer zijn in de werelt als 't gemeen" zeggen: „Men moest de zaak soo sterk niet drijven. Men moest wat weten te geven en te nemen." Velen staan de zaak ook tegen, omdat het anders onmogelijk zal zijn om, gelijk zij begeeren, „eene *algemeene godsdienst* of liever eene geheele onverschilligheid in 't stuk van den godsdienst in te voeren" [2]).

Het is volgens Kuypers' overtuiging niet zonder reden, dat in dezen tijd juist „de Heere zoo werkt". Het werk der bekeering was zoo lang allervreeselijkst bespot, zoodat de vromen het verborgen hielden; daarom wil God het nu eens duidelijk aan 't licht doen treden. Hij wil zelf Zijn zegel hechten aan „de leer der vergeeving van zonden in 't bloet van Christus", die werd aangetast en ondermijnd. Hij wil duidelijk toonen, dat er wel waarlijk twee koninkrijken zijn, Zijn rijk en dat des Satans, hoe men dit ook moge loochenen, en dat Zijn rijk zal triumfeeren. „Ja omdat nog zeegeningen nog oordeelen iets geholpen hebben tot Neerlants beetering en het nu zoo elendig gestelt is in Kerk en Burgerstaat, dat 'er door den eenen of anderen weg uytkomst koomen moet, alzoo wij, indien

---

[1]) *Getrouw Verhaal* blz. 16.

[2]) t. a. p. blz. 99.

God ons niet helpt, rijp geworden zijn tot onzen ondergang. Nu toont de Heere de waarheid aanvankelijk van Zach. IV : 6: Niet door kragt of door gewelt, maar door mijnen Geest zal het geschieden" [1]).

BEOORDEELING.

Het oordeel, dat Kuypers over zijne bestrijders uitspreekt, past ook op meerdere tegenstanders van Schortinghuis. Beschuldigden dezen de „fijnen" van Farizeeïsme, er zijn er onder hen in wie we het echte type herkennen van den Sadduceeër, den „groote onder 't joodse volk".

Duidelijk was bij hen een streven merkbaar om de werkingen des Geestes, ja 't gansche gebied van 't bovennatuurlijke te beperken. De *theologia naturalis*, nu haar eenmaal eene zelfstandige plaats was toegekend naast de revelata, werd steeds meer ten koste van deze laatste verheven. De cartesiaansche Coccejanen gingen hierin voor. 't Was soms als een wedijver, wie hierbij wel 't verste dorst gaan. [2]) Van den Honert deelt van zichzelf mede, als was het een heldenfeit: „Dit gaat zoo verre, dat er geen eene Verborgentheit des geloofs is, buyten welke ik de Rede geheel sluyt, maak ik ben gewoon duidelike plaatsen van Gods Woord aan te halen en die naar de beproefde uitlegmiddelen van de Rede en de Schrivt te beredeneeren." In een anonym geschrift tegen Kuypers, mogelijk van de hand van denzelfden professor, beroemt de schrijver zich: „Edog het is mijn gewoonte niet om eenige zaken aan Bovennatuurlyke oorzaken toe te schrijven, wanneer er natuurlyke oorzaken zijn, waaruit deselve kunnen voortkomen". [3]) Een vers ter aanbeveling van een ander pamflet vangt aan: „Men toets vrij dit geschrift aan de gezonde Reeden en 't zuiver Bijbelwoord". Men krijgt zoo den indruk, alsof het bovennatuurlijke iets zeer bezwarends is, waarmee men alleen als noodhulp aankomen moet, als 't nu eenmaal niet anders kan, maar groot is de eerbied voor de „gezonde Reden". Zij heerschte reeds lang in veler harten als godin, voor ze als zoodanig te Parijs openlijk gehuldigd werd. Van haar te durven staande houden, dat ze „verduisterd" was, was een roem-

---

[1]) t. a. p. blz. 101.

[2]) Zie ook Dr. A. W. Bronsveld: *De oorzaken der verbreiding van het rationalisme in ons vaderland sinds de laatste jaren der vorige eeuw.* 1862.

[3]) *Naauwkeurig onderzoek van welken geest het berugt beroeringswerk van Nieuwkerk op de Veluwe zij.* Harlingen, F. van der Plaats, 1751, blz. 102.

loos ondernemen, waarmee men zich immers noodzakelijk de beschuldiging van bekrompenheid op den hals halen moest.

„Redematig" moest men zijn. „Opgeklaard" te heeten was een groot voorrecht, waardoor men in zoovele aanzienlijke kringen op een goede ontvangst kon rekenen. Om beleefd gegroet te worden als „Professor MATIG" [1]) en niet een voorwerp van spot en medelijdend schouderophalen te zijn als „Ds. HEFTIG", was een zeer begeerlijke zaak. En ook, waar men zich niet door dergelijke motieven liet beheerschen, *rationalisme* en *deïsme* behoorden nu eenmaal tot den goeden toon en zeer velen, vooral die veel in aanzienlijke kringen verkeerden, ondergingen geheel ongemerkt den invloed daarvan.

Ook bij VAN DER KEESSEL is dat op te merken. Als hij zich tegen de mystieken en dwepers keert voelt hij zich sterk, maar, hoewel hij uitdrukkelijk beweert, dat de gereformeerde leer het midden houdt tusschen *pantheisme* en *deisme*, als hij dat laatste bestrijdt, maakt hij meermalen den indruk dit meer uit een soort plichtsbesef dan uit overtuiging te doen. Opmerkelijk is met het oog hierop zijne bewering, dat de mystieken meer te vreezen waren dan de pelagiaanschgezinden, omdat de eersten zich binnen de kerk bevonden. [2])

Alsof de anderen er alleen buiten waren! Dat bleek een paar jaar later anders in de zaak van ANTHONIUS VAN DER OS, predikant te Zwolle, waarbij de aanhangers van den inmiddels overleden HARTMAN op hunne beurt als dwepers werden behandeld [3]), en wel door de overheid, die de kerk tegenover Schortinghuis met zoo hoog geroemde trouw ter zijde stond.

Wanneer Van der Keessel pleit tegen de vereenzelviging van Schepper en Schepsel, is hij krachtiger, dan wanneer hij de vereeniging van God en den geloovige verdedigt. Texten als Gal. 2: 20 [4]), waarin Schortinghuis roemde, ziet hij niet eenvoudig over

---

[1]) E. Wolff en A. Deken, *Willem Leevend.*

[2]) z. b. blz. 280.

[3]) Zoo stelt ook Ypey hen voor, *Kerkelijke geschiedenis van de achttiende eeuw* Dl. VII blz. 386 aanm. Volgens hem verbonden zij aan 't geloof „allerlei willekeurige denkbeelden, nopens *bizondere gestalten* en werkzaamheden", juist wat Hartman o. a. aan Schortinghuis verweet. De classis Deventer koos hun zijde tegen de overheid.

[4]) Ik ben met Christus gekruist; en ik leef doch niet meer ik maar *Christus leeft in mij;* en hetgeen ik nu in het vleesch leef; dat leef ik door het geloof des Zoons van God, die mij liefgehad heeft en zijn leven voor mij gegeven heeft.

't hoofd, maar hij heeft toch moeite met de verklaring. Ze komen bij hem niet tot hun volle recht. Ondanks vele uitnemende dingen, die hij zegt, maakt hij toch meerdere malen den indruk, dat hij leert een God van verre en niet van nabij, zoo b.v. in zijne verklaring van Ps. 73 : 23. [1])

Terwijl hij opkomt voor het gezag van het Woord, miskent hij meermalen den Geest en dit moet ten slotte toch ook weer op een miskenning van het Woord uitloopen, welks gezag immers ter laatster instantie steunt op het getuigenis des H. Geestes in onze harten. [2]) Door zijne leer van de *letterkennis* kwam hij, evenals Van den Honert, in strijd met de belijdenis en de rechtzinnigheid, die hij zeide te handhaven [3]). Kwam volgens hem bij Schortinghuis de verlichting des H. Geestes in de plaats van de bijbelstudie, bij hem dreigde het tegenovergestelde te geschieden. En was dat bij hem nu nog niet zoo, anderen gingen verder.

Spoedig scheen het, alsof God zich alleen in het *verleden* had geopenbaard in het Woord en Hij niet als een levend God voortdurend voortging zich te openbaren door den Geest, die inleidt in de waarheid des Woords [4]). Geheel anders dan een Savonarola, op wien Schortinghuis zich beriep [5]), meende men wèl zonder den Geest tot de Schrift te kunnen komen; was het te verwonderen, dat men in haar toen Gods „levend en krachtig" Woord en God zelven niet meer vond, maar alleen een historisch document, dat opgedolven moest worden van onder het stof der eeuwen? Werd vroeger door de theologie de H. Schrift als een *eenheid* gezien, als het Woord Gods, bestaande in wet en evangelie, dat den door Gods Geest verlichten mensch God leerde kennen en zichzelven [6]), de verhouding tusschen hem en God, — nu raakte die eenheid hoe langer hoe meer zoek. Wat secundair was, werd primair, wat primair was, werd secundair, ja minder dan dat. Het *ééne* noodige kwam op den achtergrond en men bekommerde zich om *vele* dingen. Men zag nu

---

[1]) z. b. blz. 292. [2]) cf. Ned. Belijd. art. V.

[3]) z. b. blz. 248—250.

[4]) Joh. 16 : 13.

[5]) *Inn. Chr.* blz. 14. „Qui *sine lumine supernaturali* scripturas se intelligere arbitratur sine alis et pennis volare contendit. Savonarola, *De Simplic. Vit.* l. 5. Schortinghuis voegt hier nog aan toe: Ja, die tot het leesen der H. Schriften sonder bovennatuirlik ligt sig begeeft belet sig selfs en bespot sigselfs, omdat hij leest en niet verstaet. Zie ook boven blz. 243.

[6]) Zie den aanhef van Calvijns *Institutie*: De geheele hoofdsom van onze wijsheid, die slechts voor eene ware en grondige wijsheid moet gehouden worden, bestaat uit twee deelen: de kennis van God en van onszelven.

vóór alles in den bijbel *vele* geschriften, en van die geschriften vond men een *menigte* handschriften met *ontelbare* verschillende lezingen, en over die geschriften een *menigte* verschillende uitleggingen, en in die geschriften *velerlei* gevoelens. Waarlijk er was „bijbelgeoefendheid" noodig om hier den weg te weten. Een eenvoudig gemeentelid moest wel wandelen aan de hand van een geleerde. En of er dan nog geen kans van verdwalen was? 't Beste, dat men dan vond was Jezus, dien men wel met eeretitels overlaadde; alleen twijfelde men, zoo men 't al niet ontkende, of hij wel was het eeuwige „Woord, dat bij God was en God was". Neen, 't was niet enkel uit onwetenschappelijke bekrompenheid, of uit afgunst op Schultens' roem, wanneer een Driessen verdriet had over dat „heirleger van variantes lectiones" [1]). Er was iets in van het verdriet van Maria Magdalena: „Zij hebben mijnen Heer weggenomen en ik weet niet, waar ze Hem gelegd hebben".

De bijbel werd vóór alles object van geleerde literarische en archaeologische studie, niet meer vóór alles de bron der *Godskennis* [2]). Terwijl de critiek en de exegese tot een voorheen ongekenden bloei kwamen, begon de dogmatiek te kwijnen. De zaken, waarmede de dogmatiek zich bezig hield, werden spoedig naar de praktijk [3]) verwezen, ze waren geen object van *wetenschappelijke* studie. Het einde der 18de eeuw kent wel beroemde exegeten, maar geen dogmatici. We behoeven maar te noemen een Venema, een hebraïcus en arabicus Schultens, een graecus Alberti. Men krijgt geheel den indruk, dat bij deze mannen de theoloog achter den literator terug trad [4]). En eerde men in deze dagen de theologie nog, 't was niet de *theologia revelata*, welke die hulde gold, maar de *theologia naturalis*, die voor de *gezonde Rede* kon bestaan. De eerste werd nog geduld.

---

[1]) z. b. blz. 22.

[2]) Zie ook: Dr. J. J. P. Valeton Jr. *Toespraak gehouden 8 December 1902 in het Groot-Auditorium van het Universiteitsgebouw te Utrecht* blz. 7—13.

[3]) Dit hangt samen met het gevoelen, dat de geestelijke kennis slechts praktisch van de letterkennis verschilt; z. b. blz. 244.

[4]) Zoo wordt ook geoordeeld in *Het protestantsche Vaderland. Biographisch Woordenboek* door Dr. H. Visscher en Dr. L. A. van Langeraad, Kemink & Zoon, 1903, Stuk I i. v. *Alberti*: „In dit alles (nl. in het geciteerde uit A.'s inaugureele rede) is iets nieuws, d. w. z. niet zoozeer in hetgeen hier gezegd wordt maar ongetwijfeld in hetgeen hier verzwegen wordt". De *synopsis pur. theol.* thes. VIII eischt nl. voor den exegeet de illuminatio Spiritus Sancti. Deze wordt door Alberti niet genoemd. „Zijn arbeid moest strekken om de H. Schrift op een lijn te leeren stellen met de profane literatuur." blz. 76—77.

't Was daarom ook niet anders dan de openbaring van den feitelijk reeds bestaanden toestand, toen door de constitutie van 1798 de theologische faculteit werd opgelost in de philosophische en literarische. De theologie, van den Geest beroofd, was dood, een „doode letter", en wachtte maar op haar begrafenis.

De geschiedenis heeft Schortinghuis c. s. in 't gelijk gesteld, die leerde, dat zonder subjectieve openbaring de objectieve niet kan worden gekend, ja niet als zoodanig erkend.

Ook op een ander punt werd Schortinghuis door de geschiedenis in 't gelijk gesteld, nu niet op theologisch, maar op kerkelijk gebied. Hij beweerde nl., dat er bij zoovele „burgerlijke" christenen, ook die er zich niet van bewust waren, zelfs bij strijders voor de rechtzinnigheid, een groot verschil was, tusschen 't geen ze zeiden, zelfs meenden te gelooven en 't geen ze in waarheid geloofden. „Katechiseert hij," zegt Schortinghuis van zoo iemand, „onder opzigt van een leeraar met zijn onderwijsboek in de hand en de vrage is, zijn wij naar 't H. Woord en onze leer geen haters Gods [1]) ende des naasten? Rom. 1 : 30. Tit. 3 : 3, is ons hart niet goddeloos? Gen. 6 : 5, zijn wij niet onmagtig tot eenig goed, dat Gode behagelik is? 2 Cor. 3 : 5 onwillig en vyandig, Rom. 8 : 7? — alle deze vragen beantwoord hij rondborstig en zoo het schijnt welmeynende met ja zekerlijk, ja bevestigt dezelve met texten uit het H. Woord; — maar als nu onze leerling zijn onderwijsboek uit zijne handen heeft weggelegd, vraagt hem dan eens, zijt gij niet een viand Gods? O neen, is 't antwoord, ik hebbe God lief. Haat gij niet uw naaste? O neen, ik gunne mijn naaste zoo goed als my zelven. Is uw hart onrein en boos? Neen, mijn hart is goed, ik doe mijn best. Wat zal ik meer?" [2])

Het beleden geloof en het gevoelen des harten stonden bij velen in geenerlei verband met elkaar. Men beleed zuiver Augustiniaansch, men gevoelde zuiver Pelagiaansch.

Dat het in waarheid zoo was, bleek duidelijk, toen aan het einde der eeuw de Kerk haar gezag en door den Staat geschraagde macht begon te verliezen. Toen trad aan 't licht bij hoevelen de belijdenis alleen maar uitwendig opgelegd was. Hoe langer hoe meer werd deze opgelegde belijdenis als een juk beschouwd. De *tolerantie* moest

[1]) Hier is echter ook weer een van de onnauwkeurigheden van Schortinghuis. Hij bedoelt te zeggen: zijn wij *van nature geneigd* te haten enz., *van nature* onmachtig enz.

[2]) *Inn. Christendom*, blz. 21 en 22.

eerst het dragen ervan gemakkelijker maken, totdat het eindelijk door velen geheel werd afgeworpen.

De burgerafgevaardigde Floh, doopsgezind predikant te Enschede, sprak het gevoelen ook van vele hervormden uit, toen hij op de Nationale Vergadering van 1797 den „natuurlijken mensch" in eere herstelde door de stelling van den Heid. Catechismus, dat „wij van nature geneigd zijn God en den naaste te haten" te verklaren voor „strijdig met de broederschap en verderfelijk voor de maatschappij". Wel kwam Ew. Kist hiertegen in verzet, maar in plaats van, zooals we verwachten zouden, te wijzen op de krachtige bevestiging dier stelling door de Parijsche guillotine en de Septembermoorden, wist hij niet beter den Heid. Catechismus en zijn kerk te verdedigen dan door eene zachtzinnige exegese, die van „haten" maakte „weinig genegenheid gevoelen".

Met deze eer kon de natuurlijke mensch nog tevreden zijn. Ypey, deze geschiedenis meedeelende, spreekt over deze „zo veel zachtheid en liefde" openbarende handelwijze van Kist zijne vreugde uit, want „reeds lang was de gemelde stelling van den Katechismus voor velen een steen des aanstoots geweest, dan nu was deselve door Kist zeer gelukkig uit den weg geruimd". [1])

Klaagden Schortinghuis en Driessen over eene *praktische* loochening van de noodzakelijkheid van wedergeboorte en bekeering, [2]) hierop volgde later de *theoretische*. Dit kon ook niet anders. Wanneer de natuurlijke mensch alleen maar „weinig genegenheid" gevoelde voor God en den naaste, dan is slechts ontwikkeling en opvoeding noodig. Hier behoeft geen oude mensch te sterven en een nieuwe ten leven op te staan. Deze natuurlijke mensch is te goed om gekruisigd te moeten worden. Toch werd hier op het christelijk *leven* nadruk gelegd, maar dit vaak voornamelijk met het polemisch doel om de beteekenis van het geloof te verzwakken. 't Belangrijkste, dat men van 't geloof wist te zeggen, was, dat ieder hierin vrij moest zijn. Van een noodzakelijk verband tusschen geloof en leven wilde men niet weten. Het evangelie van Gods genade, wanneer men er al van sprak, werd zoo opgevat, dat het slechts diende om aan de wet haar absoluut, haar goddelijk karakter te ontnemen, om Gods heiligheid te loochenen, de schuld der zonde te verzwakken, zoo al niet te ontkennen, kortom om op geestelijk gebied alles *relatief* te maken.

---

[1]) *Kerk. gesch. v. d. achttiende eeuw,* VII, blz. 463.

[2]) Z. o. a. b. blz. 85, 92, 105.

Rechtvaardigmaking werd evenals verzoening[1]) een onverstaanbare klank, een van die verouderde dogmatische formules, die niet alleen zorgelooze menschen hadden gemaakt, maar nagenoeg alle kwaad teweeggebracht. Echter was hier bij miskenning der rechtvaardigmaking geenerlei gevaar voor een toestand van blijvende bekommering, zooals we die zagen in piëtistische kringen. Waarover zouden zich bekommerd maken geestelijk gezonden, die „geen medicijnmeester van noode" hadden? Als er geen wet meer is die een absoluut oordeel uitspreekt, is er geen evangelie meer noodig, dat een absolute vrijspraak brengt. De verzwakte wet en de gerehabiliteerde natuurlijke mensch passen geheel bij elkaar. Daarop liep het uitwendige „burgerlijke christendom" uit, waartegen Schortinghuis waarschuwde.

De erfenis der vaderen werd door hen, die vijandig de nadere reformatie tegenstonden, niet nieuw verworven, [2]) maar weggeworpen. Zij betrachtten niet de woorden van Faust:

> Was du ererbt von deinen Vätern hast,
> Erwirb es, um es zu besitzen.

maar wel die, welke hij er terstond op volgen laat:

> Was man nicht nützt, ist eine schwere Last.

Er was nu een ander evangelie. 't Kon niet anders of, wanneer men het onnoodig achtte 't heil te zoeken langs den weg van geloof en wedergeboorte, van geestelijke inwendige omkeering, innig Christendom, dan moest het heil wel verwacht van omkeering der uitwendige omstandigheden, revolutie. Daardoor zou het hemelrijk op aarde komen.

De partij, die zich tegenover Schortinghuis c. s. stelde, verliep alzoo hoe langs hoe meer in rationalisme, dat zich met een nuchter moralisme verdroeg, maar voor den godsdienst schadelijk, ja doodelijk bleek, althans voor een godsdienst, welke een levenden, persoonlijken God eerde, Die zich openbaarde en voortgaat zich te openbaren. Blijft hier plaats voor vroomheid, het is voor eene, die niet zoozeer is de uitdrukking van de verhouding van den mensch tot den levenden God, als wel een eigenschap des menschen, waarin zijn zieleadel zich ontplooit, niet eene erkenning van de heerlijkheid Gods, maar eene openbaring van de heerlijkheid des menschen.

Hiermee willen we geenszins zeggen, dat die *gansche* partij tot deze uiterste consequentie kwam. We toonden slechts aan, waartoe

[1]) z. b. blz. 318.
[2]) z. b. blz. 4.

het rationalisme, dat bij deze partij gevonden werd, voeren kon en metterdaad bij velen voerde. Tegenover de zeer radicale naturalisten bleven echter steeds staan de zeer conservatieve supranaturalisten. Maar ook: conservatisme is geen verschil van beginsel.

De verdienste van SCHORTINGHUIS evenals van Kuypers en van hunne partij is, dat zij tegenover het veldwinnend rationalisme ijverden voor de erkenning van „de huishouding des Geestes". [1]) De titel van Schortinghuis' hoofdwerk is karakteristiek. Het is een protest tegen hen, die zich alleen met een uitwendig, van buiten opgelegd christendom tevreden stelden. Wat was de vorm zonder het wezen, de schaal zonder de kern? Wat was een lichaam zonder geest? Hij koos voor zich het wezen, de kern, den geest, het *inwendige* Christendom. En ongetwijfeld koos hij het beste deel.

Een christendom dat innerlijk, geestelijk eigendom is, wilde hij, dat bij bevinding, uit ervaring, wordt gekend. Hierin herkennen we duidelijk de leuze der „nadere reformatie".

En we gevoelen ook zoo bij Schortinghuis, dat de geestelijke dingen *realiteiten* voor hem zijn. Hier is God geen God, die zich alleen in 't verleden openbaarde, maar zich in 't heden nog openbaart aan de ziel, die Hem zoekt; geen God van verre, maar van *nabij*. 't Is zijn hoogste verlangen Gods nabijheid te bespeuren en ook anderen, ware het mogelijk, die te doen bespeuren. Vandaar zijn opkomen voor bevinding. Men mag niet blijven hangen in woorden, in begrippen, in de doode letterkennis. Men moet niet maar weten te *spreken* van Gods heiligheid of van Zijne genade of Zijne liefde, men moet leven onder den indruk daarvan. Wie alzoo God leert kennen door den Geest, in aanraking komt met dien God, Die zich in den gekruisten Heiland openbaarde, bij dien wordt de oude mensch *vernietigd*, terwijl de nieuwe het leven vindt. Voor dezen nieuwen mensch is nu zich van God verlaten te gevoelen de rampzaligheid. Met God te zijn en zich te gevoelen, dat is de zaligheid.

> En wat vraag ik na den hemel!
> Hemels genoeg wie Jezus mint. [2])

Men moet veelmeer de onzienlijke dingen aanmerken dan de zienlijke. De *uitwendige lotgevallen* zijn geheel bijzaak, vergeleken bij de

---

[1]) z. b. blz. 318.
[2]) z. b. blz. 169.

leidingen der ziel. Daarom wordt van de eerste in zijne geschriften bijna met geen enkel woord gerept. Hem, die het koninkrijk Gods heeft gevonden, worden immers al deze dingen *toegeworpen*.

Zelfs wordt ook van den *uitwendigen zedelijken wandel* weinig gesproken. Laat de ziel wandelen met God, dan zal ze vanzelve ook goed wandelen onder de menschen. Het is onmogelijk, dat wie Christus door een oprecht geloof is ingeplant, niet zou voortbrengen vruchten der dankbaarheid. Als dat „ingeplant zijn", als de wedergeboorte er maar is, dan volgt het andere wel. Een goede boom brengt goede vrucht voort. De bergrede wordt door Schortinghuis betrekkelijk weinig aangehaald, minder misschien dan door zijn tegenstanders. Maar de hoofdgedachte ervan, dat alleen de innerlijke gesteldheid, de gezindheid des harten de waarde der uitwendige daden bepaalt, daarmede houdt hij voortdurend rekening, meer dan zijne bestrijders.

Realiteit is hem ook het *koninkrijk Gods*. „Neerlands volk heeft die twee groote Koninkrijken te weten Gods en des Satans geloochent," zoo luidde de klacht van Kuypers. Schortinghuis stemde er geheel mede in. Men had de grenzen tusschen beide uitgewischt door zich tevreden te stellen met het lidmaatschap der *uitwendige kerk*. Daartegen waarschuwde Schortinghuis voortdurend. Hij wilde er juist nadruk op leggen, dat zoo'n lidmaatschap niet genoeg is, men moet „daarop niet rijk zijn" [1]). De uitwendige kerk is nog niets, de *inwendige* alleen is het koninkrijk Gods. De grens tusschen Godsrijk en wereld moet scherp getrokken, ja moet zichtbaar getrokken. De begenadigden zien de onzichtbare kerk [2]), zoo leert hij, omdat zijn hart het aldus wenscht. Aan een algemeene veronderstelling, wie Gods volk zijn, heeft hij niet genoeg. Hij wil hen kennen, om in hun midden de groote daden Gods te verkondigen, die Hij niet maar deed in 't verleden, maar die Hij nog steeds aan de zielen doet.

Realiteit is hem zijn *roeping als leeraar*. Daarom wil hij niet brengen anderer of eigen wijsheid over den bijbel en over allerlei zaken in den bijbel, maar hij wil het getuigenis van den apostel tot het zijne maken: „Hetgeen van den beginne was, hetgeen wij gehoord hebben, hetgeen wij gezien hebben met onze oogen, hetgeen wij aanschouwd hebben en onze handen getast hebben van het Woord des levens, dat verkondigen wij u".

---

[1]) z. b. blz. 259.
[2]) blz. 262.

Realiteit is hem zijn *roeping als herder*, als „zielearts", realiteit de verschillende toestanden der zielen, evenals immers ziekte en gezondheid des lichaams realiteiten zijn, waarmee de geneesheer rekent. Zoo wil hij ook de zielstoestanden kennen en ermee rekenen, om een ieder zijn bescheiden deel te kunnen geven.

Wat hebben we nu te denken van het oordeel door zijne tegenstanders uitgesproken en door de Overijsselsche synode bekrachtigd over het boek, waarin hij zijne gevoelens had neergelegd?

't Werd ons reeds duidelijk, dat hun oordeel niet in alles betrouwbaar is, in 't bijzonder niet wat de *letterkennis* betreft. Hieromtrent dichtten ze Schortinghuis gevoelens toe, welke hij niet had, terwijl ze zelf in hunne voorstelling afweken van de belijdenis, waarop ze zich beriepen. Toch was hun oordeel daarom niet geheel verwerpelijk. Was het verkeerde element in de partij, die zich tegenover Schortinghuis stelde, hare neiging tot rationalisme, door Hartman en Van der Keessel als volslagen rationalisten voor te stellen zouden we hen zeker geen recht laten wedervaren. De laatste zegt menigmaal uitnemende dingen over de „Gereformeerde Leer en Praktijk" en hoewel hij meermalen Schortinghuis laat zeggen, wat hij niet zoo bedoelt, toch zijn lang niet altijd zijne beschuldigingen ongegrond.

Zeker doet Schortinghuis wèl, als hij het *inwendige* boven het *uitwendige* Christendom verkiest, maar het is zijn fout, als hij ertoe komt om voor het eerste het laatste gering te achten. Ongetwijfeld verbeterde hij echter, oprecht godvruchtig als hij was, door zijn praktijk veelszins de gebreken zijner leer, evenals hij dit in zijn boek, gelijk we zagen, meermalen deed door tusschengevoegde opmerkingen.

Bij onze beoordeeling van Schortinghuis' denkbeelden hebben we te letten op zijne beschrijving van de verhouding tusschen *Woord en Geest*, op zijne beschouwing van *het geestelijk leven* van *de kerk* en van *de wereld*.

Schortinghuis wilde wel niet leeren eene geestelijke kennis, die niet met het Woord overeenkwam, en zonder dit verkregen werd, gelijk hem werd toegedicht, toch is bij hem een verheffing van den Geest *ten koste van* het Woord niet te miskennen. Niet altijd genoeg komt bij hem tot zijn recht, 't geen volgens het evangelie van Johannes Christus zelve zeide omtrent de werking des Geestes: „Hij zal het *uit het mijne* nemen en zal het u ver-

kondigen" en „Hij zal *van zichzelven niet* spreken" Joh. 16 : 13, 14. In plaats dat erkend wordt, dat de werkingen des Geestes alleen in het verstaan en geloovig aannemen van het Woord zich openbaren en deze werkingen *in zichzelve* niet te kennen zijn, wordt telkens de aandacht op de werkingen des Geestes afzonderlijk gevestigd. De raadgevingen van Schortinghuis maken meermalen denzelfden indruk als een raad, gegeven aan een genezen blinde om zijne oogen te sluiten en zijn gezichtsvermogen te onderzoeken, opdat hij weten mag of hij genezen is, in plaats van hem de oogen te doen openen, opdat het *licht*, als het in zijn oogen doordringt, hem overtuige van zijne genezing. Waar Schortinghuis het *verband tusschen Woord en Geest* uitdrukkelijk handhaven wil, heeft dit verband toch vaak iets willekeurigs. Men moet de middelen gebruiken, omdat het zoo eenmaal de verordende weg is en God „gemeenlyk daaronder werkt". De inwendige roeping komt niet zonder de uitwendige. Maar 't is alsof de inwendige *naast* de uitwendige gehoord moet worden, [1]) alsof men b.v. neerzitten moet onder de evangelieprediking en dan tevens opletten of daarbinnen in de ziel niets waargenomen wordt, of „de lust al gaande wordt", of men ook iets bevindt. Daarom bleven zijne tegenstanders hem ook beschuldigen, dat hij eene onmiddellijke bevinding leerde, ondanks zijn betuiging, dat hij met zoo'n leer niets te doen wilde hebben. Beschrijft Van der Keessel de bevinding allereerst als eene ontvankelijkheid voor, een toegekeerd zijn naar het *Woord*, [2]) Schortinghuis verstaat daaronder meer een toegekeerd zijn naar den *Geest*, en alzoo een ingekeerd zijn in zichzelf. Zoo spreekt het dan vanzelf, dat de werking des Geestes zich, overeenkomstig deze voorstelling, voornamelijk openbaart in het *gevoel*, waarbij dan tevens de *phantasie* een groote rol speelt. Duidelijk blijkt dit laatste o. a. in het verhaal, dat Begenadigde doet, hoe hij „levendig met een opgehelderd oog des geloofs zag, dat die bereydwillige Heere Jezus voor hem by Zijn Vader intrad om versoeninge voor hem te eyschen". In 't geen Schortinghuis zegt van de aanschouwing van Christus in den staat zijner verhooging, maakt de bevinding zich geheel los van het Woord en gaat over in extase. [3]) Ook is

---

[1]) Men scheidde praktisch te veel, wat dogmatisch onderscheiden moet worden. Men scheidde, wat God in de praktijk vereenigd heeft. Vg. vooral Dordtsche Leerregels III en IV, § 17*b*.

[2]) z. b. blz. 271 en 272.

[3]) z. b. blz. 166.

het verband tusschen Woord en Geest zeer willekeurig bij het toespreken der ziel door den Geest met woorden uit de H. Schrift tot hare onmiddellijke heilsverzekering. [1])

Door de onhelderheid omtrent het verband tusschen Woord en Geest wordt tevens duister, welke verhouding er is tusschen geloof, bevinding en gevoel. De beide laatsten worden voortdurend samen genoemd. Door *gevoel en bevinding* moeten de waarheden gekend worden, dan is het geloof daarin geen dood geloof. Tevens zegt Schortinghuis, dat *geloof en bevinding* onafscheidelijk zijn; alleen wie de verzoening bevindt en smaakt heeft recht die voor zich te gelooven. Toch ontkent hij, dat hij zou leeren, dat iemand op zijn gevoel bouwen moest; hij moet niet op zijn gevoel bouwen maar op zijn geloof. In het *Innige Christendom* wordt „Kleingeloovige" ook voortdurend vermaand, niet te zeer op gevoel gesteld te zijn, maar pas heeft hij deze vermaning gekregen of „Begenadigde" doet verslag van zijne bevinding, waarbij op het gevoel toch weer alles schijnt aan te komen, en dan een gevoel zoo sterk, dat het gansche lichaam er door beroerd wordt.

Met dit nadruk leggen op het gevoel gaat een miskennen van verstand en wil gepaard. De persoonlijkheid des menschen komt hier niet genoeg tot haar recht. Dit kan niet anders, waar de verhouding van Schepper en schepsel alleen wordt gezien onder het gezichtspunt van *Al* en *niet*. Zeer terecht brengt Van der Keessel hiertegen in, dat door de zonde de mensch niet werd ontmenscht. Al mag men nu vragen of al wat deze laatste over de verdorvenheid door de zonde leert met de „Gereformeerde Leer en Praktijk" is te rijmen, dit neemt niet weg, dat hij zeer opmerkelijke dingen zegt over de bewerking van den mensch door den Geest als een *redelijk*, *zedelijk* wezen. [2]) Hoogelijk te waardeeren is, dat Schortinghuis vollen ernst maakt met de waarheid, dat op geestelijk gebied de weg ten leven leidt door den dood. Maar 't blijkt bij hem niet duidelijk genoeg, dat hiermee toch gansch iets anders wordt bedoeld dan het verlies der persoonlijkheid. Wanneer de apostel Paulus hierover spreekt, zegt hij wel: „Ik ben met Christus gekruist en *niet meer ik*, maar *Christus leeft in mij*", maar hij laat er nog op volgen „en hetgeen *ik* nu leef"

[1]) Zie b.v. over het gevaar hiervan in de *Schetsen uit de pastorie van Mastland*, door C. E. van Koetsveld, de geschiedenis van Teunis Raapland.

[2]) z. b. blz. 283.

enz. Voor het oude ik komt toch weer een nieuw ik in de plaats. [1]) Dit laatste komt bij Schortinghuis niet genoeg tot zijn recht. Vandaar het eenzijdig poneeren van de *dierbare* nieten. Het „eigen" q. t. schijnt zondig te zijn. Zelfverloochening wordt zelfvernietiging.

Schortinghuis stemt wel toe, dat naast het „Zonder Mij kunt gij niets doen" staat het woord van Paulus: „Ik vermag alle dingen door Christus die mij kracht geeft" — in zijne verdediging tegen Gerdes wijst hij er uitdrukkelijk op — toch wordt het eerste herhaaldelijk als een „groot woord" aangehaald, terwijl het laatste, zoo het al werd geciteerd, toch geheel op den achtergrond blijft. Meer dan aan dit woord van Paulus wordt ter waarschuwing herinnerd aan het ijdele zeggen van Petrus: „Al werden allen aan u geërgerd, ik zal geenszins aan u geërgerd worden".

't Mag echter niet worden voorbij gezien, dat Schortinghuis hier waken wil voor een zeer groot belang, nl. voor de spontaneïteit van het christelijke leven. Dat beoogt hij, als hij spreekt van het *„afhankelijk* werken". 't Moet „geest en leven" zijn, daarin wordt het *evangelische* karakter openbaar. Men moet geen nieuw werkverbond willen oprichten. Vandaar ook het afkeuren van het „reformeeren van zichzelf", van de „doode sleurplichten," waarbij men zichzelf iets opdringt, dat *vreemd* is aan eigen geestelijk leven en geenszins eene spontane uiting daarvan. — Door zijne tegenstanders werd Schortinghuis' bedoeling in deze soms grof miskend en deze meende daardoor dan weer recht te hebben hen voor onbegenadigden te houden. — Zoo mag vooral ook het *geloof* niet zijn, iets dat iemand zichzelf opdringt of zich door een „algemeene" prediking opdringen laat. 't Geloof moet zijn een geheel vrijwillig, van zelf uitgaan van het hart naar Christus.

Terecht protesteert Van der Keessel er echter tegen, wanneer Schortinghuis deze spontaneïteit voorstelt als bewerkt door een „blinde leiding", een gevoelige stuwkracht, die toch nog als iets vreemds naast eigen persoonlijkheid staat en deze als 't ware overweldigt, in plaats dat de onweerstaanbare werking des Geestes de persoon zelf omzet en daarom niet meer als iets vreemds door deze kan waargenomen worden, omdat het werken van eigen zaligheid en het werken Gods in den mensch niet meer onderscheiden worden kan [2]). Schortinghuis' „Begenadigde" verhaalt niet,

[1]) cf. Dr. H. G. Kleyn, *Het leven van Christus in den geloovige*, Sneek 1901, blz. 94 (waar naar Eswijler wordt verwezen) en vooral blz. 96, vgl. Dordsche Leerregels III en IV, § 12b, en § 16.

[2]) Phil. 2 : 12b.

hoe hij ten slotte vrijwillig zijn hart overgaf, maar hoe zijn hart hem ontnomen werd en *hij* het *nazag* [1]). Zoo blijft dan, ook bij begenadigden, een wachten op deze stuwkracht. Wel wil Schortinghuis niet van een werkeloos wachten weten, maar het is toch een gansch machteloos wachten. De persoon van Begenadigde is hierbij als het ware maar toeschouwer. Sterk komt dat uit in de beschrijving van de „bevindelijke herstelling van een innig Christen". Begenadigde en Kleingeloovige berichten, wat hierbij in hun binnenste voorvalt, als stonden ze er zelf geheel buiten. Begenadigde zegt: „Myn hert raakt aan 't wemelen" en Kleingeloovige meldt: „Ik schijn in de sonde te willen blijven" en klaagt: „O wilde mij de Heer *lust* geven". [2]) 't Is als de lamme, die niet opstaat *op het woord* des Heeren, maar eerst wacht tot hij de herkregen kracht voelt. Voor de opvatting van geloof als *gehoorzaamheid* aan het Woord [3]) is hier geen plaats.

De Geesteswerking begint alzoo bij 't gevoel, door dat gevoel worden verstand en wil overheerscht, ja soms wordt het lichaam er geheel door overweldigd. Van der Keessel noemt dat eene „dierlijke" wijze van bewerking. We zagen, hoe dit de zwakke zijde was van de Nijkerksche beweging.

Door zoo eenzijdig het gevoel te verheffen wordt ook een geestelijk epicurisme gekweekt, dat gevaarlijk kan worden. 't Moet alles „zalig genietende" gaan, zegt Van der Keessel. Al te gemakkelijk wordt daarbij een zekere bedwelming, die het geweten verdooft, voor een evangelische werking des Geestes aangezien en eene prediking, die zulk een gevoelsbedwelming bewerkt, voor „dierbaar" gehouden. Hieraan herinnert ons de geschiedenis van Sparringa [4]) en Schmaal. Naar waarheid is gezegd: „Op de kracht der aandoeningen wordt hier soms meer gelet dan op de juistheid der voorstellingen of de reinheid der gedachten en eer hij het vermoedt kan de mysticus komen op het hellend vlak van onbezonnen geestdrift of van zinnelijken hartstocht, die zich achter het kleed van geestelijke aandoeningen verschuilt". Zoo ontstaat er „eene ziekelijke gevoels-orthodoxie, die het met leer noch leven nauw neemt". [5])

Bovendien staat Schortinghuis door zijn verheffen van het gevoel

---

[1]) z. b. blz. 172.
[2]) z. b. blz. 182.
[3]) z. b.v. Rom. 10 : 16.
[4]) z. b. blz. 63, noot 1.
[5]) cf. G. H. Lamers, *De wetenschap van den godsdienst, Wijsgeerig deel*. Utrecht, C. H. E. Breyer 1895, § 25. 2. blz. 444.

zijn eigen oogmerk, het handhaven van de spontaneïteit des geestelijken levens, in den weg. Door niets wordt immers een gevoel meer tegengehouden dan door een voortdurend angstvallig onderzoek er naar of men het ook heeft. Slechts bij uitzondering brengt men het hiermee verder dan tot een klagen over eigen „doodigheid". [1]) En nog meer dan het spontaan gevoelen wordt het spontaan handelen door het aanhoudend inzien in zichzelf belemmerd. Het goede zaad kan niet welig groeien als het telkens losgewoeld wordt om zijn wasdom te kunnen constateeren. Het letten op de bevindingen verlamt den wil. Men heeft het te druk met zichzelf om tot een krachtig handelend optreden te kunnen geraken.

Schortinghuis vervalt ten slotte in dezelfde fout, die hij in Gerdes afkeurde. Vermaande de laatste tot een zich verlaten op ontvangen bovennatuurlijke krachten [2]), Schortinghuis verklaart uitdrukkelijk, dat hij wil een bouwen op geloof en dan zeer bijzonder op een bevindelijk geloof. [3]) Evenals Gerdes zoekt hij zijn steun in iets subjectiefs, niet in het Woord der belofte, niet in de goddelijke waarheid, maar in de „waarheden in het herte" of juister nog, in 't geen die waarheden daarbinnen uitwerkten. Het gelooven in eigen wedergeboorte dreigt het gelooven in en steunen op Gods genade in Christus te verdringen. Bij de „herstelling uit ongestalten" wordt Begenadigde niet opnieuw ingeleid in de waarheid des evangelies, maar in zijn vorige bevindingen en zoo komt hij tot de erkentenis, dat hij genade gevonden heeft en *bekeerd* is. De rechtvaardigmaking wijkt hier toch feitelijk achter de heiligmaking terug, [4]) hoe nadrukkelijk Schortinghuis ook telkens betuigt, dat Christus het eenige fondament is. In plaats van den troost: „*God* is met mij, ik zal niet wankelen," komt die andere: „*Ik* ben een *wedergeborene* en daarom behoef ik niet te vrezen". Tengevolge hiervan wordt telkens door Schortinghuis in de hand gewerkt datgene, waartegen hij zelf voortdurend waarschuwt. De geloovigen worden „op eigen voeten" gezet. Zij weten niet met Paulus alleen te roemen in zwakheden [5]), maar ook in bevindingen.

[1]) Schortinghuis corrigeert hier telkens zichzelf door Kleingeloovige te vermanen „niet te zeer op byzondere gestalten gezet te zijn", maar desondanks geeft hij er toch aanleiding toe.

[2]) z. b. blz. 208 noot 3.

[3]) z. b. blz. 275.

[4]) Op Schortinghuis is daarom toepasselijk wat naar aanleiding van Driessen's strijd met Van Thuynen hierover reeds werd gezegd; z. b. blz. 86—91.

[5]) 2 Cor. 12 : 9.

Deze komen nu in de plaats van de goede werken. En al wordt nu door Schortinghuis uitdrukkelijk geleerd, dat ware bevinding niet hoogmoedig maar nederig maakt, deze nederigheid wordt toch op een zware proef gesteld, als steeds de aandacht op de bevindingen moet worden gevestigd. Ze krijgt daardoor iets geforceerds. Men moet zich bij dat herhaaldelijk verslag doen van zijne bekeeringsgeschiedenis en van zijn geestelijken toestand wel interessant gaan vinden. Schortinghuis bedenkt m. i. niet genoeg, dat de realiteit der wedergeboorte wel nadrukkelijk kan gehandhaafd worden, ook waar men met Paulus zich niet voorneemt „iets te weten dan Jezus Christus en dien gekruisigd". [1])

Wordt het groote onderscheid tusschen bekeerden en onbekeerden zoo eenzijdig op den voorgrond gesteld, dan wordt de deur wijd opengezet voor geestelijken hoogmoed. Het „medelijdig toespreken" van Onbegenadigde door Geoefende, ja zelfs door Kleingeloovige is hiervan niet geheel vrij. Nog te grooter werd dit gevaar, waar het als de *roeping* der begenadigden werd voorgesteld om te *oordeelen over anderer genadestaat.*

Door deze leer wordt het kerkelijk standpunt van Schortinghuis bepaald. De begenadigde is geroepen zich te voegen bij de onzichtbare kerk, die voor hem nu niet langer onzichtbaar is. [2])

Evenals het verband tusschen Woord en Geest meermalen als iets willekeurigs wordt voorgesteld, zoo ook, ja nog veel meer het verband tusschen *uit-* en *inwendige kerk.* Uit naam van de uitwendige kerk bij de *openbare godsdienstoefening* woorden te spreken in 't gebed, die alleen op de inwendige toepasselijk zijn, beschouwde Schortinghuis als spotten. Zoo kwam hij dan ook in strijd met de gansche liturgie. Niet alleen, omdat hij en zijne partij tegen den sleur van het formuliergebruik waren, maar wel degelijk ook, omdat ze tegen den *inhoud* ervan waren, protesteerden ze tegen het woordelijk gebruik. [3]) Hun *realisme* strookte niet met het *idealisme* der formulieren. En terwijl ze er een open oog voor hadden, dat het laatste gevaar opleveren *kon*, erkenden ze niet, dat dit toch niet *behoefde* en dat hun realisme ook niet gevaarloos was.

---

[1]) 1 Cor. 2 : 2.
[2]) z. b. blz. 262.
[3]) Zie b.v. b. blz. 92 en 93.

De openbare godsdienstoefening was volgens Schortinghuis' opvatting niet een oefening van de gemeenschap der heiligen, maar veelmeer eene gelegenheid om de groote menigte, allerlei soort van menschen te bereiken. Daarom moest de onderscheiden predikwijze gevolgd. Dat daar *gedoopten* samenkwamen, beteekende weinig of niets. Voor den kinderdoop, voor eene *verbondsleer* is feitelijk in Schortinghuis' gedachtenkring geen plaats, omdat hij niet uitgaat van de gemeente als geheel, maar van de individuën. De *aanneming tot lidmaat*, als die n.l. door een „getrouw" leeraar „met ruimte" geschied was, had meerdere beteekenis. Maar wie aldus waren aangenomen vormden in iedere gemeente slechts een zeer klein getal. [1]) Zoo waren dus noch de gedoopten, noch de belijdende lidmaten, ook al waren ze in belijdenis en wandel onergerlijk, als leden van 's Heeren gemeente te beschouwen. Zelfs aan den *avondmaalsdisch* zag men nog niet eene openbaring van het lichaam van Christus, ook hier moest nog worden onderscheiden. [2])

Evenals men niet van de veronderstelling moet uitgaan, dat de *belijders* oprechte belijders zijn, zoo ook niet, dat de *leeraars* ware leeraars zijn. Het ambt ontleent zijn beteekenis alleen aan den persoon, die het draagt, daarom spreekt Schortinghuis ook van de bediening van een *getrouw* leeraar. Hiermee valt, gelijk de tegenstanders terecht opmerkten, de *ambtsidee*. Een oefenaar en een geordend leeraar staan gelijk.

Op deze wijze wordt aan de uitwendige Kerk alle beteekenis ontnomen, ook aan hare *belijdenis*. Een belijdende *kerk* kent men op het standpunt van Schortinghuis niet, alleen eene verzameling belijdende personen. Men gevoelt er niets voor, dat de uitwendige Kerk op allen, die in haar midden geboren worden, in Christus' naam beslag legt, die als Zijn rechtmatig eigendom opeischt, terwijl tevens tot deze allen in den doop en in de algemeene ernstig gemeende uitwendige roeping de aanbieding des heils komt [3]). Men ziet de uitwendige kerk als „*Babel*", niet omdat ze haar belijdenis opgaf, of

---

[1]) Men denke slechts aan Schortinghuis' eigen gemeente, z. b. blz. 72.

[2]) z. b. blz. 93 en 135 de zaak van Lubbers te Beerta. Legde Schortinghuis er den nadruk op, dat het toelaten van vele lidmalen tot het avondmaal nog geen teeken van bloei der gemeente was, spoedig scheen het of het aannemen van weinigen en het deelnemen aan de avondmaalsviering van slechts enkelen of ook van geen enkele wel een teeken van bloei was.

[3]) vg. Dortsche Leerregels. III & IV, § 8.

omdat ze niet waakte voor uitwendigen christelijken wandel [1]), maar omdat men niets meer gevoelde voor de idee van uitwendige kerk. Dat men de kerk niet verliet als Labadie, had niet zoozeer zijn grond daarin, dat men een andere kerkbeschouwing had dan hij, maar men was omtrent de uitwendige kerk onverschillig geworden. Die was toch irreformabel, en omdat het met iedere uitwendige kerk ten slotte aldus zou zijn, nam men de moeite niet, eene andere te stichten. Langs dezen weg kon men zich eindelijk ook weer met de *uitwendige* kerk verzoenen en haar niet meer „Babel" noemen. Men verklaarde haar niet alleen voor irreformabel, men ging nog een stap verder. Omdat ze niet gereformeerd *kon* worden, *behoefde* ze het ook niet te worden, men berustte in den toestand en de idee van uitwendige kerk maakte plaats voor die van *vereeniging*. Zoo kreeg men wat Van der Keessel noemde „regt een Babel van verwerringe" [2]). Zoover was het bij Schortinghuis echter nog niet, althans niet in theorie [3]).

Door dit miskennen van de betrekkelijke waarde der uitwendige kerk nam de „nadere reformatie" een *revolutionair* karakter aan. Werd door Joh. à Marck, gelijk Van den Honert herinnerde, het uitwendige gewaardeerd als middel om te komen tot het inwendige, Schortinghuis ziet er veeleer een *belemmering* in. De eerste wil door formuliergebeden en dergelijke kinderen en onbegenadigden „zachtkens leiden tot het goede" [4]). Hij komt alzoo op voor de *opvoedende beteekenis* der uitwendige kerk. Deze is volgens hem voor kinderen en onbegenadigden, wat de ceremonieele wet voor de Israëlieten was, een tuchtmeester (een voogd, *παιδαγωγός*) tot Christus [5]).

Bij Schortinghuis is voor zulk een opvatting geen plaats. Hij ziet in dat uitwendige maar gevaar. Hij weet, dat het misbruikt wordt om zich daarmee tevreden te stellen. Tegen dat misbruik waarschuwt hij nu met allen ernst, maar hij weet deze dingen nu ook niet te gebruiken. 't Zijn veeleer beletselen, die eerst *uit den weg geruimd* moeten worden. Daarom moet het „Onze Vader" den kinderen ontnomen worden, de formuliergebeden, die alleen passen in den mond van ware geloovigen, moeten niet meer in de

---

[1]) Dit kon b.v. op eene gemeente als Noordbroek geenszins aangemerkt worden.

[2]) z. b. blz. 251.

[3]) z. b. Hoofdstuk VI. Strijd over de conventikels.

[4]) z. b. blz. 265.

[5]) Gal. 3 : 24.

kerk en in huis worden gebruikt. Ook moet de Catechismus als leerboek worden afgeschaft, omdat deze het geloof veronderstelt. In plaats van bij de reeds gedoopten aan te dringen op een innerlijke toeeigening van de beloften en verplichtingen huns doops, wordt integendeel vóór alles de *waardeloosheid van dien doop* voor onbegenadigden in 't licht gesteld. In plaats van de *„historisch"-geloovigen* [1]) te vermanen om nu ook gebruik te maken van 't geen ze nog *slechts*, maar toch ook *reeds* bezitten als een dood kapitaal, wil Schortinghuis hen er alleen van overtuigen, dat ze *niets* hebben. Als gedoopte *heidenen* moeten ze door de begenadigden worden erkend, tentoongesteld en behandeld. Daar kan geen andere dan maatschappelijke band tusschen de eersten en de laatsten zijn, de kerkelijke heeft geen beteekenis. De leden van de inwendige kerk zien in hen, die naar hun oordeel nog slechts tot de uitwendige behooren, geen voorwerpen van Gods algemeene, welgemeende roeping en aanbieding des heils, veel minder voorwerpen van Zijne liefde voor Zijne gevallen schepselen (Joh. 3 : 16), neen ze zijn veeleer als verworpenen *te vlieden*. In het oog der „Zionsborgers is de verworpene veragt" [2]). Van eene algemeene ernstige roeping kan hier eigenlijk ook geen sprake zijn.

Een en ander is het gevolg van het terugtreden van den geopenbaarden wil Gods achter den verborgen wil, eene individualistische opvatting van de uitverkiezingsleer en eene voorstelling van de verzoening als een placcare Deum. Hier gaat Gods liefde niet uit om den haat van zondaren te overwinnen [3]). Zoo komen dan ook de begenadigden tot hen, die ze niet als begenadigden kennen, met wantrouwen in plaats van vertrouwen. Hoe goed ook bedoeld, daar is toch vaak iets verachtends in de wijze, waarop „Onbegenadigde" in het *Innige Christendom* toegesproken wordt, iets dat afstoot in plaats van te winnen, en 't kost een zekere moeite om aan te toonen, dat deze behandeling uit liefde voortkomt [4]).

Evenals het lidmaatschap van de uitwendige kerk als op zich zelf waardeloos moet worden *verworpen*, zoo ook het *ambt*, als het geen waarde krijgt van den persoon, die het draagt.

Het piëtisme heeft niet weinig bijgedragen tot ondermijning van den eerbied voor het *gezag* en voor hen, die daarmee zijn bekleed,

---

[1]) Misschien is het beter om te spreken van gezagsgeloovigen.
[2]) *Inn. Chr.* blz. 185.
[3]) 2 Cor. 5 : 20.
[4]) z. ook b. blz. 304.

allereerst op kerkelijk en vervolgens ook op wereldlijk gebied. Het oordeel, dat begenadigden zich vormen over een persoon, beslist of men *zijn ambt erkennen zal*. Waar Schortinghuis spreekt over ontrouwe regenten, vergeet hij te wijzen op het voorbeeld, dat David gaf in zijn gedrag tegenover Saul, dien hij eeren bleef als den gezalfde des Heeren, ook toen de Geest van hem geweken was [1]). Bij zijn handelen over ontrouwe leeraren herinnert hij niet aan het gedrag van Paulus tegenover den Hoogepriester, dien hij niet schelden wilde, toen hij van zijne waardigheid onderricht was [2]).

Al is de dwingende macht van het uitwendige gezag de hoogste niet, en ook niet de ware, eigenlijke macht der christelijke kerk, toch bleken meermalen de nadeelige gevolgen harer verzwakking. De Emdenaren erkennen, dat sinds de onderscheiden prediking gezegevierd had, de uiterlijke toestand in vele gemeenten niet beter geworden was, „de waarheit slordiger beleeft" werd. [3]) Ze geven hiervoor eenige goede verklaringen. Maar zou hierbij ook niet als reden moeten worden opgegeven, dat de ontkenning van de betrekkelijke waarde van het gezagsgeloof en het „burgerlijk" christendom hiertoe ook wel het hare heeft bijgedragen? Wil de kerk niet meer „kinderen en onbegenadigden zachtkens leiden tot het goede", geeft ze haar opvoedende voogdij prijs, laat ze na, een godsdienstig en zedelijk beslag op al hare leden te leggen, verklaart men integendeel, wie nog niet tot erkende wedergeboorte kwamen, voor volslagen wereldlingen, die geenerlei deel hebben met het volk Gods, dan is het niet te verwonderen, dat deze zich nu ook geheel als wereldlingen gaan gedragen. Ze gingen straks eene prediking beminnen, waardoor ze geheel werden „uitgekleed", omdat ze hierin eene gereede verontschuldiging voor hun slordig leven vonden. Zoo lang ze niet bekeerd waren, kon van hen immers niets anders worden verwacht.

Ook maakte het piëtisme, door het uitwendig beslag over de menigte op te geven, het aan velen, die hiernaar verlangden, gemakkelijk, ondanks hun doop en belijdenis geheel met de kerk te breken en werkte alzoo de ontkerstening in de hand.

Van der Keessel had verklaard, dat, wanneer het historisch geloof waardeloos was, gelijk Schortinghuis leerde, de kerk dan

---

[1]) Lodensteyn is hierin veel voorzichtiger dan Schortinghuis; cf. *Jodocus van Lodenstein* door Dr. P. Jzn. Proost, 1882, 2de druk blz. 106.

[2]) Hand. 23.

[3]) z. b. blz. 268.

nimmer in een land de *heerschende* kan worden. We zouden er aan toe kunnen voegen, dat ze dan ook niet de heerschende kan *blijven*. Reeds lang, voordat de Vaderlandsche kerk officieel ophield de heerschende te zijn, had ze afstand gedaan van de aanspraak op de heerschappij bij monde van haar beide machtigste partijen, het piëtisme en het rationalisme. Hierin stemden ten slotte de oorspronkelijke tegenstanders met elkaar overeen, hoewel op gansch verschillende wijze. Was Schortinghuis' tegenpartij eerst met ijver opgekomen voor de beteekenis van de uitwendige kerk, naarmate in deze partij het rationalisme veld won en daardoor het Woord zijn gezag voor haar verloor, daalde voor haar ook de beteekenis van de uitwendige kerk. De rationalisten schaamden zich deel te hebben uitgemaakt van een heerschende kerk en toen van deze op de nationale vergadering van Augustus 1796 alles kwaads werd gezegd, durfden ze er niets tegen inbrengen. [1]) Het piëtisme verkoos voor de kerk den stillen afgezonderden hoek als de beste plaats voor de beoefening van het ware christendom, het rationalisme wees haar dien toe als de eenige plaats, die haar toekwam.

Evenals het uitwendig gezag der zichtbare kerk, wordt door Schortinghuis niet genoeg gewaardeerd de uitwendige eenheid. Volgens Van der Keessel verbreekt hij de „liefelijke band der gemeenschap van onergerlijke belijdenis en wandel". En al is deze ook weer slechts van relatieve beteekenis, als middel om te komen tot de innerlijke eenheid van één geloof en liefde en hoop is ze toch niet gering te schatten. Door eene aanwijsbare partij voor de ware kerk te verklaren, zooals Schortinghuis en de Emdenaren doen, wordt het *separatisme* ongetwijfeld in de hand gewerkt. En ook als we met hen mogen gelooven, dat bij deze partij het meeste geestelijk leven gevonden werd, toch is het gevaar groot, dat in een kring, die zich voor de zuivere, inwendige kerk houdt, het „onkruid", dat er toch ook gevonden wordt, zich voor „goede tarwe" gaat aanzien, veel eerder dan in een kerk, die zelve haar onzuiveren toestand erkent. Bovendien is de neiging zeer natuurlijk om partijgenooten te ontzien en iemand, alleen reeds omdat hij zich bij de partij aansluit, als een oprechten vrome te beschouwen. Misschien had „Geoefende" in het *Innige Christendom* recht, toen hij Begenadigde en Kleingeloovige beklaagde [2]) in plaats van hen te bestraf-

---

[1]) G. J. Vos, *Geschiedenis der Vad. kerk* blz. 367.
[2]) z. b. blz. 179.

fen, maar ongetwijfeld werd in deze kringen vaak een partijgenoot slechts beklaagd, terwijl hij een deugdelijke bestraffing verdiende. Dat in de partij van Schortinghuis onder de 15 „doleerende broederen" niet maar een Sparringa en Schmaal [1]) zich bevonden, maar door deze meermalen een vrij *gewichtige rol* gespeeld werd, werpt hierop een eigenaardig licht.

En zondert zich eenmaal eene kring af in de kerk met de aanspraak de eigenlijke inwendige kerk te zijn, spoedig zondert zich weer een kring van den eersten af en aan het afzonderen en verbrokkelen komt geen einde. De uitwendige kerk wordt niet anders dan eene verzameling van allerlei partijen. En blijft het steeds waar, dat eendracht macht maakt, even zeker is de waarheid, dat verbrokkeling verzwakt. De arbeid voor het koninkrijk Gods gaat niet meer uit van de kerk, maar iedere partij werkt op eigen gelegenheid, daar is een heillooze concurrentie en onderlinge tegenwerking.

Was aldus de verhouding van het innige christendom tot de kerk, van belang is het ten slotte nog te letten op hare verhouding tot de wereld. Deze vindt hare duidelijkste uitdrukking in de leuze van Schortinghuis: God het al, *het schepsel niets*. Ook hier treft ons overeenkomst van piëtisten en rationalisten bij volkomen verschil. Hunne overeenkomst is de tegenstelling, die ze maken, tusschen schepping en herschepping. Hun verschil is, dat de rationalisten niet met de herschepping, de piëtisten niet met de schepping rekenen. [2]) Willen de rationalisten zonder den Zoon tot den Vader gaan en vinden ze slechts een Schepper, een Opperwezen, Wiens vaderlijk karakter ze onmogelijk kunnen handhaven, een onbegrijpelijk Wezen, dat eerst zijn persoonlijkheid verliest en straks hun geheel ontglipt, de piëtisten blijven als verlosten nu bij den Verlosser staan en gaan niet door Hem tot den Vader, den *Almachtigen Schepper van hemel en aarde*. Daarom wordt door Schortinghuis c. s. bij „wereld" zoo goed als uitsluitend gedacht aan „de wereld die in het booze ligt onder den toorn Gods", maar niet aan de wereld als Gods Schepping, die door de zonde wel bedorven, maar in zichzelf oorspronkelijk goed is. De tegenstelling tusschen het rijk der duisternis en het rijk des lichts, zonde en heiligheid, wordt te zeer verward met die tusschen aarde en hemel, het tijdelijke en het eeuwige, het zinnelijke en het

---

[1]) z. b. blz. 63 en 105.

[2]) cf. ook Dr. H. Bavinck, *De algemeene genade*, Kampen 1894, blz. 32

geestelijke. Zoo openbaart zich de vroomheid vooral in *wereldontvluchting*. In *dien* zin wordt des christens roeping verstaan om der wereld afgestorven te zijn. In de stille afzondering, aan „de wereld" onttrokken, in de binnenkamer, in het gezelschap der vromen, daar kan het eigenlijk *alleen* goed zijn. Terwijl het aardsche wegvalt, wordt daar de hemel gevonden. 't Is een oase in de woestijn van het tijdelijke leven. Zoo wordt dan ook het kenmerk van een christelijken wandel vooral gezocht in het doen van het *buitengewone*, iets boven de gewone, aardsche roeping, en verder in eene onthouding van velerlei adiaphora, die al te licht ontaardt in een angstvallig: „Raakt niet en smaakt niet en roert niet aan". Hier is niet het geloof, dat de wereld *overwint*, dat de heerschappij, den beelddrager Gods oorspronkelijk gegeven, herneemt. Het apostolische woord: „Alles is uwe doch gij zijt van Christus", hadden ze zien misbruiken door hen die, zich op het eerste beroepend, het laatste vergaten en zoo het Christendom geheel verwereldlijkten. Schortinghuis wijst er op als hij spreekt van ontrouwe leeraren. [1]) Hij en zijne partijgenooten deden beter, als ze op het laatste den nadruk legden, ook waar zij daarbij het eerste vergaten. Maar ze deden niet goed, wanneer ze niet erkenden, dat de christelijke vrijheid van den apostel een hooger standpunt vertegenwoordigde dan het hunne en wanneer een opkomen daarvoor door hen maar al te spoedig als eene openbaring van wereldsgezindheid werd gebrandmerkt.

Het gevolg van dit standpunt is eene miskenning van de waarde van *het beroep*, *het huisgezin*, *het maatschappelijk leven*. In plaats dat „Begenadigde" met de opstellers van het huwelijksformulier *opkomt* voor de getrouwheid in het „goddelijk" beroep, *geeft* hij aan Onbegenadigde *toe*, dat het niet verwaarloosd worden moet. Deze getrouwheid wordt niet tot de christelijke deugden gerekend, maar tot de zaken, die een eerlijk heiden ook doen kan. Een stap verder en deze zaken worden als voor den christen onverschillig verklaard. De verwarring van het aardsche met het wereldsche, in den zin van het zondige, moet hier brengen tot een hoogst verderfelijk compromis. Men wordt immers wel gedwongen tot een geven en nemen. Wie op de aarde wonen kunnen nu eenmaal niet zonder het aardsche en menschen blijven zinnelijke wezens. Behoort nu het aardsche tot het gebied van den Booze en moet men zich daarmee nu toch bezig houden, dan vat zeer licht de gedachte

[1]) z. b. blz. 149.

post, dat het hier op nauwgezetheid en slordigheid, eerlijkheid en oneerlijkheid niet zoo nauw aankomt. Men weet de zaken zelve eigenlijk niet goed met zijn geweten overeen te brengen, dan kan het geweten ook niet meer als richtsnoer dienen bij de handelwijze omtrent deze zaken. Slordigheid in het beroepswerk gold straks voor een kenmerk van bekeering. De overgeestelijke stelling: „het schepsel niets" gaf aan onoprechten aanleiding tot zeer ongeestelijke treurige afdwalingen op het gebied van het beroeps- en geslachtsleven. Dat deze afdwalingen echter in Schortinghuis geen verdediger, maar wel een ernstig bestrijder vonden en nog vinden in ieder oprecht geestverwant, behoeft geen betoog.

Nog rest ons iets aan te stippen omtrent de verdere geschiedenis van de partij, waartoe Schortinghuis behoorde. We hebben hierbij op twee stroomingen in deze partij te letten, eene aan de *academie* en eene in de *gemeente*.

KUYPERS, dien we als een geestverwant van Schortinghuis leerden kennen, vertrok van Nijkerk naar Winschoten, vandaar naar Scheemda en werd in 1765 benoemd tot professor aan de Hoogeschool te Groningen. [1]) We zouden van hem een krachtig optreden tegen het opkomend rationalisme verwachten, maar we vinden ons hierin eenigszins teleurgesteld. Wel noemt hij in zijne inaugureele rede onder de „hinderpalen om in de theologische dingen te bepalen wat zeker is" allereerst de *verduistering des verstands*, maar op de beteekenis hiertegenover van de illuminatio Spiritus Sancti voor de theologie gaat hij toch weinig in. De oorzaak hiervan is waarschijnlijk, dat hij, evenals Schortinghuis, deze verlichting door den Geest meer opvat als eene zaak van het *gevoel* dan van het verstand. Zijn optreden was zeer gematigd. Nadrukkelijk waarschuwde hij in genoemde rede tegen dweepzucht. Ook had hij een afkeer van dogmatische leergeschillen. Als daartoe leidende was ook bij hem de speculatieve theologie verdacht. We zagen, hoe Schortinghuis eene beschrijving van het christelijk leven wilde geven, waarin hij deze geschillen ontweek. [2]) Daarom hield hij zich bij deze beschrijving ook niet aan de heilsorde der dogmatiek. Er is hier, hoewel alle kerkelijke dogmata vastgehouden worden, een onbewust streven naar een ondogmatisch christendom. Ditzelfde schijnt ook bij Kuypers

[1]) J. B. F. Heerspink, *De godgeleerdheid en hare beoefenaars aan de Hoogeschool te Groningen*, Groningen, P. van Zweeden, 1864, Dl. I. blz. 67—71.

[2]) z. b. blz. 203 en 204.

gevonden te worden. De godsdienst wordt zoo feitelijk tot een gemoedszaak gemaakt. Voor een krachtige speculatieve theologie, die het pleit tegen het rationalisme opnemen kon, was hier geene plaats, deze was en bleef door de „bijbelsche" richting verdrongen [1]). Het „innige christendom" wordt hier van gelijke beteekenis als de „vroomheid des harten", die in de binnenkamer maar niet op de markt van het openbare leven thuis behoort. Een soortgelijken indruk als van Kuypers, krijgen we van Theodorus Lubbers door diens inaugureele oratie, het eenige geleerde geschrift, dat hij uitgaf. [2]) Hij was de zoon van J. Lubbers, den ons bekenden predikant van Beerta, den vriend van Schortinghuis. In 1777 werd hij professor. In de gemelde redevoering verklaarde hij o. a., dat volgens Christus' leer „alle betere levenswijze van *gemoedsverbetering* moet uitgaan". Aan de academie schijnt de partij, waartoe Schortinghuis behoorde, de wegbereidster te zijn geweest voor de z.g. *Groninger richting*, die ook wilde zijn niet-rationalistisch, bijbelsch en gemoedelijk. De verlichting des H. Geestes bekleedde bij haar een soortgelijke plaats als bij het latere academische piëtisme. Opmerkelijk is te dezen opzichte, wat P. Hofstede de Groot, handelende over het „mystische der dogmatiek", schreef over de waarde en de beteekenis van het getuigenis des H. Geestes. Dit laatste eerde hij als den besten grondslag voor geloof en geestelijk leven, „want alle overtuiging, die alleen op *verstandsinzigt* steunt, (b.v. historische critiek), is hoogst wankelbaar en veranderlijk; onwrikbaar en zeker is alleen, wat rust op de eigen overtuiging des harten, op het *gemoedsleven*, op de *innerlijke ondervinding*" [3]).

Geheel anders dan aan de academie is de geschiedenis van de partij, waartoe Schortinghuis behoorde, in *de gemeente*. De conventikels bleven zorgen voor haar voortbestaan. Na Schortinghuis en Kuypers traden nog andere talentvolle predikanten uit haar midden als leiders op. Vooral verdient Alexander Comrie onder deze genoemd te worden. Gelijk we reeds zagen koos hij openlijk voor Schortinghuis in het geschil over de letterkennis en ook voor Kuypers en de Nijkerksche beweging partij tegenover hunne tegenstanders, voornamelijk tegen Van den Honert. Toch is hij niet zonder meer een geestverwant van Schortinghuis te noemen. We merkten reeds op, hoe hij in het geschilpunt over het wezen des

[1]) z. b. blz. 16.

[2]) t. a. p. blz. 88—95.

[3]) P. Hofstede de Groot, *De Groninger godgeleerden in hunne eigenaardigheid*, Groningen, 1855, blz. 156.

geloofs het goede van beide strijdende partijen trachtte te vereenigen. Hij wilde meer direct aansluiten aan CALVIJN en beriep zich ook voortdurend op dezen. Bij hem vinden we eene meer principieele bestrijding van het opkomend rationalisme. In zijne leer van de rechtvaardigmaking van eeuwigheid, stemde hij met Schortinghuis' tegenstander N. Hartman overeen [1]); hierom werd hij van Hattemisme beschuldigd. Ongetwijfeld overtreft hij Schortinghuis in theologische beteekenis, maar de laatste was veel meer populair. Waren het daarom maar weinigen, die Comrie volgden [2]), in de meeste conventikels heerschte geheel de geest van Schortinghuis. Naast de geschriften van BRAKEL en SMYTEGELD e. a. bleven ook de zijne er in eere. Zelfs werd zijn *Innig Christendom* nog in 1858 bij I. I. Malga te Nijkerk herdrukt. [3]) En velen, die zich beriepen op Brakel, als een man van grooter autoriteit, hadden gevoelens, die meer bij Schortinghuis dan bij gene hun uitdrukking vonden. Ook zijne oprechte godsvrucht vinden we in de conventikels terug. Mannen en vrouwen werden er aangetroffen, voor wier teedere vroomheid we niet anders dan den grootsten eerbied kunnen hebben, stillen in den lande, die schenen als lichten in de wereld. Toen in vele plaatsen eene rationalistische prediking geen Woord Gods meer tot de gemeente had te brengen, maar men b.v. op Paaschmorgen predikte over het nut van vroeg opstaan, en de kerk, die zonder dit Woord niet kan blijven bestaan, er met verwereldlijking en algeheelen ondergang werd bedreigd, bleek in meerdere van deze kringen het evangelie nog te zijn „eene kracht uit God tot zaligheid". Hier bleven de geestelijke dingen realiteiten, waarmede gerekend werd.

Maar ook werd de zwakke zijde dezer richting, waarop boven gewezen werd, in de geschiedenis openbaar. Te meer moest dit plaats hebben, waar vaste leiding ontbrak. Daar ging de liefde voor de uitwendige kerk geheel verloren. Men vormde samen een kerkje in de kerk en achtte verschoning hiervan zelfs niet meer noodig. Dat een predikant de academie bezocht, was dikwijls reeds reden genoeg om hem te verdenken en te veroordeelen. Bij velen werd het Woord door de bevinding bijna geheel verdrongen, de H. Schrift was een boek „verzegeld met zeven zegelen". Er traden zelfs mannen en vrouwen in enkele kringen op, die voor zich aanspraak maakten op den naam en de eer van profeten en pro-

[1]) z. b. blz. 320, de strijd van A. van der Os.

[2]) A. G. Honig, *Alexander Comrie*. Inleiding blz. III.

[3]) Een vierde druk was verschenen in 1752 tegelijk met een vierden druk der *Nodige Waarheden*.

fetessen, verwaardigd met bijzondere openbaringen. Naast menschen van het type Schortinghuis werden er ook telkens gevonden van het type Sparringa, zoowel onder de gewone bezoekers der conventikels als onder de oefenaars. En dat was te gevaarlijker, omdat naarmate in de kerken meer over „deugd en plicht" gepredikt werd, men in de conventikels er minder van wilde hooren. Wie hierop wees kwam licht in verdenking van Remonstrantisme. Zelfs raakten geschriften als die van de beide Teellincks er om die reden in minachting.

Met Schortinghuis bleef men voor zich nadrukkelijk aanspraak maken op den naam „gereformeerd" en achtte men zich geheel in overeenstemming met „de leer der Dordtsche vaderen". [1]) Des te gemakkelijker kon men dit doen, omdat de gezaghebbende richting in de kerk, geheel anders dan eens Schortinghuis' tegenpartij, vrijwillig voor zich de aanspraak op die overeenstemming en op dien naam, ja zelfs op den naam „rechtzinnig" prijs gaf en een en ander gaarne overliet aan de „min opgeklaarden". Zoo was het dan niet te verwonderen, dat nu geschiedde datgene, waarvan Van der Keessel Schortinghuis beschuldigde [2]), dat n.l. nu meermalen als bij uitstek gereformeerd verheerlijkt werd, wat veeleer *quietisme* en *mysticisme* verdiende te heeten. Daartegenover werden door de andere partij meermalen ook als gereformeerd bestreden en verfoeid allerlei gevoelens, die noch Calvijn noch de Dordtsche vaderen voor hunne rekening zouden hebben willen nemen.

Geraakte, terwijl het naturalisme en supranaturalisme heerschten, deze richting geheel op den achtergrond, anders werd het sinds de dagen van het réveil. Velen, die tot deze richting behoorden, gingen geheel mee met de strooming, die door het réveil in de kerk ontstond, [3]) en die sinds 't midden der vorige eeuw de orthodoxie met haar verschillende nuanceeringen tot heerschappij bracht. Andere kringen behielden een zekere zelfstandigheid hiertegenover. Uit deze kwam de afscheiding voort [4]), de „afgezonderde Gereformeerde kerk", die Van der Keessel ruim 80 jaar te voren in zijne verbeelding als reeds bestaande zag. [5]) Echter niet al deze

[1]) z. b. blz. 236.

[2]) z. b. blz. 280.

[3]) De overeenkomst en het verschil tusschen réveil en piëtisme trad duidelijk aan het licht in het leven van P. D. M. Huet. Zie *P. D. M. Huet: Een levensschets*, Amst.-Kaapstad, blz. 194—269.

[4]) Ritschl beschrijft dit in zijne *Geschichte des Pietismus*, Dl. I, S. 342, als: „Die Fortsetzung des Pietismus bis zu seiner Constituiring als separirte Kirche".

[5]) z. b. blz. 253.

kringen sloten zich hierbij aan. Meerdere bleven in de Ned. Herv. kerk achter. Van beteekenis was het, dat Dr. A. Kuyper met zulk een kring in zijne gemeente in aanraking kwam [1]) en het als zijne roeping leerde beschouwen om de bij Comrie afgebroken lijn voort te zetten. In onze dagen openbaart zich juist onder het geestelijk nageslacht van de piëtisten der 18de eeuw een theologisch-kerkelijke reactie tegen het piëtisme. [2])

Eene pantheïstische vroomheid, welke veel overeenkomst heeft met die, welke Van der Keessel aan Schortinghuis toeschreef [3]), vinden we in de z.g. nieuwe mystiek van meerderen, die met de kerk braken, vooral die uit piëtistische kringen voortkwamen. Bij dezen maakt het uitwendige Woord geheel plaats voor het inwendige. Daarbij wordt veelal de godsdienst tot het gebied van het onbewuste bepaald. Niet meer, zoodra hij de binnenkamer verlaat, maar reeds, zoodra de godsdienst het gebied van het bewuste betreedt en onder woorden wordt gebracht, wordt hij onzuiver. De godsdienst gaat hier op in gevoel. [4]) „Gestalte en bevinding" of, in hedendaagsche taal, „stemming en emotie" is hier alles. Er is eene minutieuse analyse van zielstoestanden, ons uit Schortinghuis' geschriften zoo wel bekend, eenzelfde neiging om zich interessant te vinden, eenzelfde gevaar voor geestelijken hoogmoed. Daar wordt een wedergeboorte geleerd, geheel omgaande buiten het geloof, althans buiten een „rechtvaardigmakend" geloof. Een Christus, die voor ons geboren is, is niet noodig, veelmin een die voor ons gestorven is [5]), alleen een die *in* ons geboren is en dien men met verschillende namen aanduiden kan. Een vereeniging met God, zich verliezen in God, wordt hier geleerd door middel van vernietiging van het „eigen", van den „ik-waan". Het opgeven van alle uitwendig gezag leidt hier tot „christelijk anarchisme"; ook is er bij sommigen een zekere wereldontvluchting, gepaard gaande met een poging om de gemeenschap van goederen der eerste christelijke gemeente te herstellen. Er is een streven naar

---

[1]) Zie zijn *Confidentie,* Amsterdam 1873, blz. 44.

[2]) In novellistischen vorm wordt deze beschreven in *Loutering,* door Guido Filius.

[3]) z. b. blz. 269 vv.; 280 vv.

[4]) Bekend is de geloofsbelijdenis van Faust: *Gefühl ist alles*; Name ist Schall und Rauch, Umnebelnd Himmelsgluth.

[5]) vg. wat Van der Keessel zegt over het „krachteloosmaken van Christus' borggerechtigheid", z. b. blz. 270 en 287.

een „algemeene godsdienst", waarvan Van der Keessel reeds gewaagde, maar nu niet slechts naar eene vroomheid, verheven boven de verdeeldheid der christelijke partijen, maar boven die der historische godsdiensten, terwijl hierbij een zekere voorliefde voor het Buddhisme zeer verklaarbaar is. [1]) Het Darwinisme is bovendien bevorderlijk aan eene godsdienstigheid, waarbij de scheiding tusschen Schepper en schepsel wegvalt, de schriftcritiek aan eene, die het uitwendige Woord, een historischen Christus en heils*feiten* ontberen kan. Ook is er nu weer om aan de bevindingen, de emoties uiting te geven, een bijzondere taal, een soort tale Kanaäns, alleen door ingewijden te verstaan. Volgens de wet, dat de uitersten elkander raken, zijn er alzoo verscheidene punten van overeenkomst tusschen de anti-kerkelijke lezers der „oude schrijvers" en meerdere aanhangers der z.g. Nieuwe-Gidsrichting. De tijden veranderen. In de dagen van Schortinghuis behoorden het deisme en moralisme tot den goeden toon, in onze dagen het pantheisme en mysticisme, waarover men toen minachtend de schouders ophaalde.

We veroorloofden ons eenige kritiek op Schortinghuis en zijne richting. Echter, hoeveel we hierbij meenden te moeten aanvoeren, toch behielden we den indruk, dat in hem zelven meer te prijzen was dan te laken. Groot was de taak, die hij zich had gesteld om nl. als een middel in de hand Gods tegenover een gewoontechristendom het ware, innige christendom te bevorderen. Alle bijzaken en alle leergeschillen ter zijde latende, wilde hij zich bezighouden met de levende kern. En omdat hij schreef, van 't geen hij kende en zelve bezat, kunnen we zijne woorden niet lezen zonder van hem te leeren, ook al stemmen we dan niet altijd met hem in. Wat mij betreft, ik heb veel aan mijne kennismaking met hem te danken, 't was mij bij 't volgen van zijn strijd meermalen, als zag ik mij in onze dagen verplaatst, en wanneer het over hem geschrevene anderen van eenig nut kan zijn, zal het mij een reden van vreugde wezen.

---

[1]) Meerdere geschriften zouden hier te noemen zijn, b.v. *Johannes Viator* van Fred. van Eeden, waarin het inwendige Woord optreedt onder den naam Marjon. Merkwaardig is het boekje *Over de navolging Christi* door J. M. Acket, Breda, 1898. Dr. H. M. van Nes, in zijn *De nieuwe Mystiek*, 1900, brengt in zijn kritiek van deze richting dezelfde punten ter sprake, die Van der Keessel behandelde in zijn beoordeeling van de richting van Schortinghuis.

REGISTER VAN DE VOORNAAMSTE PERSOONSNAMEN.

lin, J., 33.
thoma, Ph., 109, 110.
ti, J., 322.
g, H., 16, 87 noot.
g, J., 16, 33, 87 noot, 249.
ius, G., 4, 278.
lmus, 205.
eyrac, J., 17, 18 vv.
ius, 205, 206.
ering, F., 216, 218.
hard van Clairveaux, 170.
um, H. van, 14.
, L., 7, 25, 124.
E., 5 noot, 13, 91.
el, Theod. G. à, 4.
el, W. à, 7, 10, 98 vv., 123
t, 170, 177, 178, 200, 205, 254,
, 296, 304, 344.
n, J., 16, 17,
n, J., 4, 178.
herus, J. C., 152, 203, 226 vv.,
felder, E. W., 33.
an, J., 142, 162, 179, 180.
an, 205.
Aletta, 32.
G., 32.
jn, J., 86, 87 noot. 344, 345.
ens Alexandrinus, 205.
enburgh, 115.
ejus, J., 10, 33, 153.
Tj. de, 127, 132.
ie, A., 24, 105 vv., noot 163,
, 241, 343, 346.
er, 22 vv.
en, Th. 215.
ens, A., 14, 110, 125 vv., 129
, 136 v v., 138.
ë, A. J., 184.
sen, A., 17, 20, 25, 82 vv.,
vv., 110, 143, 191, 192 vv.,
, 209, 211, 280, 324.
ne, R., 303.
ler, 194, 195, 209, 210, 219.
Eyssonius, Ch., 211, 214, 215, 217 vv.
Floh, 324.
Galama, P., 213.
Gennep, A. van, 115, 119, 140, 215, 228.
Gerdes, D., 9 noot, 17, 30, 138, 140, 192 vv., 211, 214.
Giffen, D. Flud van, 10.
Gillot, P., 214.
Gomarus, F., 16, 87 noot.
Gravemeyer, E. Carsj, 226.
Gregorius van Nyssa, 205.
Guthry, 4 noot, 161.
Hartman, N., 220 vv., 228, 234, 242, 247, 254 vv., 273 vv. 293, 328, 344.
Hattem, P. van, 7 vv., 75, 82, 122.
Hellenbroek, A., 7, 200, 211. 249, 276.
Heppe, H., 13.
Heringa, J., 109 noot.
Hofstede, J., 40.
Hofstede de Groot, P. 343.
Holtius, N., 241.
Honert, T. H. van den, 108, 304.
Honert, J. van den, 108, 241, 244, 262, 317, 319, 321, 336.
Hora, J., 64, 68 v.v., 187, 218.
Hubbelinck, J. C., 16, 27, 73, 109.
Idema, C., 123, 216.
Imminck, J., 235.
Isinck, A. M., 17, 18.
Jansonius, J. H., 308.
Keessel, D. van der, 230 vv., 242, 243 vv., 250 vv. 309, 320 vv. 328 vv. 345.
Kist, Ew. 324.
Kleyn, H. G., 5 en 6 noot, 14.
Klugkist, C., 27, 29, 31, 73, 92, 304.
Klugkist, H., 31, 33 v.v., 40, 60.
Klugkist, J., 65, 211, 213, 306.
Knottnerus, J., 203.
Koelman, J., 4, 6, 114, 122, 152 noot.
Kuypers, G., 109 noot, 310 vv. 342.

Kuyper, A., 346.
Labadie, J. de, 4, 114, 122.
Lamers, G. H., 332.
Lampe, F. A., 10, 22, 86 noot, 120, 162, 249, 257.
Leun, D. van, 16.
Lodensteyn, J. van, 3, 10, 33, 42, 62, 114, 146, 167, 177, 200, 204, 249, 268, 282, 304, 338.
Lubbers, J., 66, 92, 93, 124, 201, 211, 300, 335.
Lubbers, Th. Jzn., 109 noot, 343.
Luther, M., 208, 280, 303.
Marck, J. à, 10, 16, 264, 336.
Maresius, S., 16, 87 noot.
Mastricht, J., 278.
Mees, P., 109 vv., 125, 127, 130, 133, 134 vv., 139, 214, 216, 217.
Meiners, E., 31, 38, 40, 158, 226 vv.
Muntinghe, 211.
Nahuys, P., 215.
Neander, 169.
Nieuwolt, J. H., 216.
Os, A. van der, 320.
Outrein, J. d', 10.
Perisonius, R., 213.
Perkins, 278.
Ravesteyn, H., 229 noot.
Ridderius, Fr., 4, 118 noot.
Ritschl, A., 13.
Roëll, H. A., 10.
Rossal, M., 17. 18.
Rotterdam, A., 314.
Roy, Ph. de, 314.
Rous, F., 4, 200, 211, 249.
Rummerink, 300.
Savonarola, 205.
Scholten, J. H., 9 noot.
Schortinghuis, J. W., 15.
Schortinghuis, Gerardus, 305, 308.
„ Georgius, 305.
„ Wilhelmus Jr., 308.
„ Henricus, 308.
„ Lucas, 308.
Schmaal, N., 105, 136, 213, 214, 215, 217 vv., 340.
Sissingh, A, 215.
Smetius, 131.
Smijtegeld, B., 7, 308, 344.
Socrates, 186.
Sorgen, Ph. van, 164, 167.
Sparringa, F., 63 noot, 93, 214, 340, 345.
Sparringa, J., 63.
Stegnerus, H., 94, 110, 214, 216 vv., 223, 242, 256 vv.
Swart, J. 40.
Swyghuizen, C. H., 102, 123, 187, 212. 233.
Tauler, J., 167.
Teellinck, W., 4, 114, 345.
Teellinck, M., 4.
Teellinck, J., 5 vv., 6.
Themmen, T., 139, 215, 217.
Themmen, F., 94, 109, 125, 130, 134 vv., 300.
Themmen, Ph., 93, 94 vv., 130, 132, 189, 197.
Thierry, J., 141.
Thuynen, Th. van, 13, 74 vv., 93, 100 v.v.
Tjaden, S., 7, 123 v.v.
Tuuk, L. van der, 216.
Untereich, Th., 33, 297.
Velzen, A. van, 63, 64.
Velzen, C. van, 7, 17, 21, 28 vv., 30, 128, 153, 187, 188, 191, 194 vv., 202, 209, 295, 322.
Venema, H., 22, 322.
Verbrugge, O., 17, 20, 192.
Verschoor, J., 8, 9, 13.
Verschuir, J., 7, 41 noot, 123, 141.
Vries, C. de, 315.
Vitringa, Sr. C., 10, 153, 254, 257, 278.
Voetius, G., 4, 10, 33, 113, 114, 115.
Vrolikhert, C., 105 noot.
Walaeus, A., 115.
Werumeus, A., 158, 212.
Wildrik, R., 215.
Witsius, H., 4, 10, 87 noot, 169, 181, 200, 205, 249, 278, 304.
Wolterbeek, H., 231.
Wolthers, H., 64.
Wolthers, W., 218.
Ypey, A. 317, 324.
Yvon, P., 99, 172, 197.

STELLINGEN.

STELLINGEN.

I.

Het pietisme is de voortzetting van het anabaptisme.

II.

Het rationalisme is de voortzetting van het socinianisme.

III.

Rationalisme en supranaturalisme hebben een gemeenschappelijken wortel in de miskenning van de illuminatio Spiritus Sancti.

IV.

De heerschende kerk heeft de revolutie van 1795 hier te lande eer bevorderd dan tegengehouden.

V.

De kerkelijke „liberale" richting van het begin der 19de eeuw is voortgekomen uit de „rechtzinnige" (antipietistische) richting der 18de eeuw.

VI.

Aan de wet op het hoogeronderwijs van 1876 ligt met betrekking tot de theologie hetzelfde beginsel ten grondslag als aan de constitutie van 1798.

VII.

Terecht verklaart RITSCHL (*Geschichte des Pietismus* 1880 B. I, S. 138), den sabbathsstrijd tusschen Voetius en Coccejus als gevolg van een verschillend godsbegrip.

VIII.

SCHLEIERMACHER wordt door D. CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE (*De Godsdienstige bewegingen van dezen tijd. Vier voorlezingen* 1863, blz. 180) met recht „een vrucht van het pietisme" genoemd.

IX.

De verhouding van de mannen der „nadere reformatie" tot de reformatoren herinnert aan de verhouding van Jeremia en Ezechiël tot Jesaja; hunne verhouding tot vele orthodoxen hunner dagen aan die van Jeremia tot Hananja.

X.

In Psalm 22 : 30 voor וְנַפְשׁוֹ לֹא חִיָּה te lezen וְנַפְשִׁי לוֹ חָיָה geeft een beteren zin.

XI.

Er is geen gegronde reden om Am. 9 : 8—15 voor onecht te houden.

XII.

In Jes. 9:2 lezen de Masorethen te recht כֹּ֫ו in plaats van כֹּא.

XIII.

De Staten-Vertaling van Hebr. 5 : 7*b* *εἰσακουσθεὶς ἀπὸ τῆς εἰλαβείας* „verhoord zijnde uit de vreeze" verdient de voorkeur boven de Luthersche vertaling: „ist auch erhöret darum dasz er Gott in Ehren hatte."

XIV.

Ἀποκάλυψις duidt niet, gelijk SCHOLTEN beweerde (*De Leer der Herv. kerk* 3de druk. Dl. I, blz. 154), in tegenstelling met *φανέρωσις* uitsluitend subjectieve openbaring aan.

XV.

J. à MARCKS opvatting van het gebruik van het „Onze Vader" (*De ware gestalte van de kerk, benevens de rechte manier van het kerkbestuur.* Leid. 1731, blz. 62) is meer in overeenstemming met Jezus' bedoeling dan de opvatting van SCHORTINGHUIS (*Innig Christendom* blz. 145).

XVI.

De bewering van W. HEITMÜLLER (*Taufe und Abendmahl bei Paulus* 1903, S. 54), dat „die paulinischen Vorstellungen von Taufe und Abendmahl letztlich nicht im Evangelium wurzelen sondern im dem Boden der allgemeinen Religionsgeschichte" is onjuist.

XVII.

Naar Col. 3 : 17 bestaan op ethisch gebied geen adiaphora.

XVIII.

Waardeeringsoordeelen sluiten theoretische oordeelen in.

XIX.

De fout van het utilisme is de miskenning van de waarde der gezindheid.

XX.

Leervrijheid is kerkverwoestend.

XXI.

De theologia biblica moet rekening houden met de vraag van Paulus: 1 Cor. 1 : 10*a*, *μεμέρισται ὁ Χριστος*;

XXII.

De prediker moet idealiter uitgaan van de veronderstelling, dat in Gods huis de gemeente vergadert. Echter bedenke hij hierbij, dat de werkelijkheid geenszins aan het ideaal beantwoordt en alzoo de werkelijkheid tot het ideaal moet worden opgeheven en niet het ideaal door de werkelijkheid omlaag getrokken door oppervlakkige idealiseering der werkelijkheid.

XXIII.

Op pietistisch standpunt is het gebruik der psalmen bij de openbare godsdienstoefeningen evenzeer af te keuren als dat van formulieren en formuliergebeden.

ERRATA.

In de voorrede regel 2 v. o. staat ontvang, lees: ontvangt.

Bladz. 33, regel 2 v. b. staat wijde, lees: wijdde.

„ 98, noot, nog bij te voegen: Themmen beroept zich hier blijkbaar op Brakels geschriften: *Waarschauwinge voor de secte der Labadisten; Leere en leydinge der Labadisten; Yron van vele dwalingen overtuigd.*

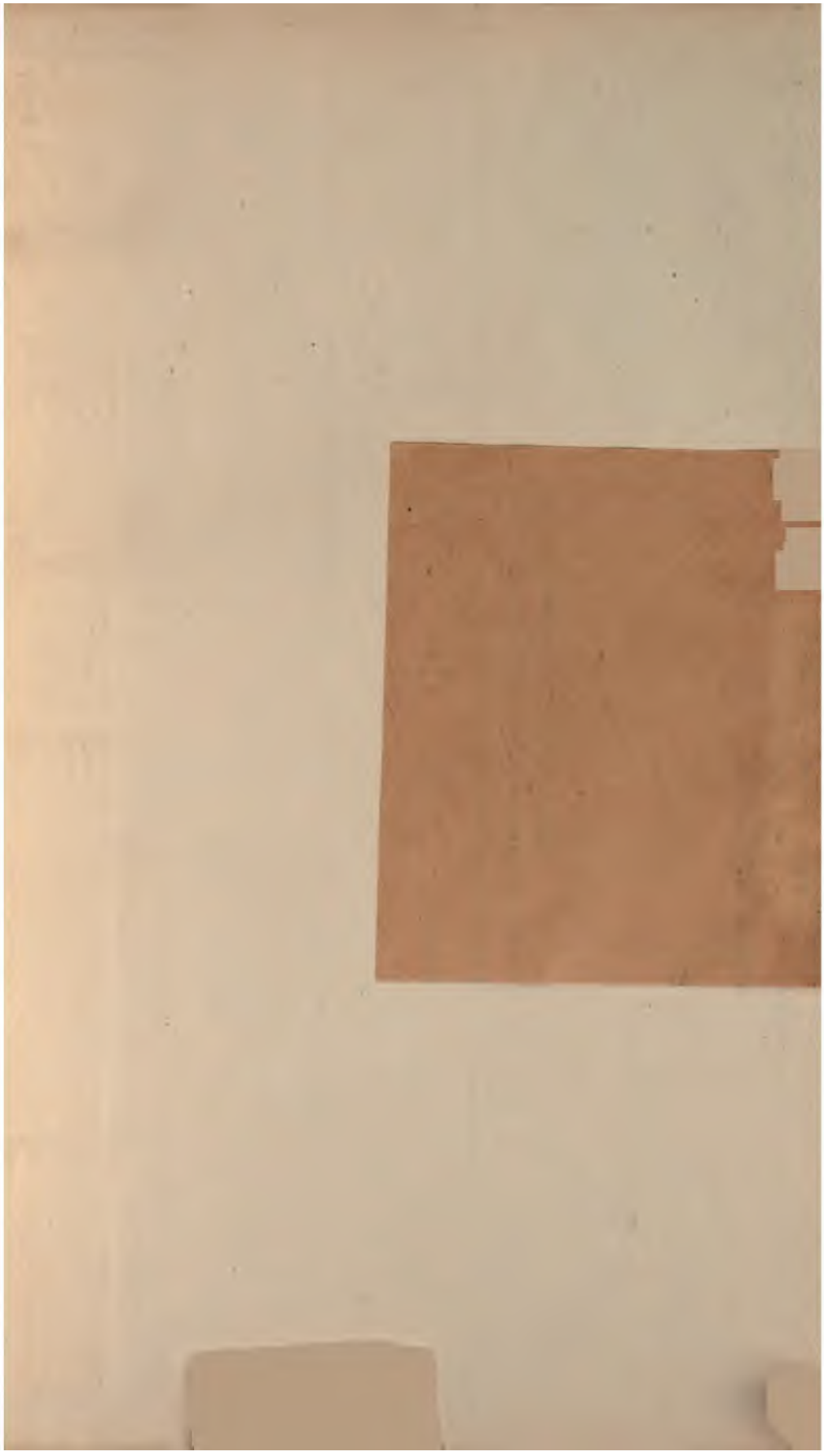

C 1337.8.8
Wilhelmus Schortinghuis.
Widener Library
002571970
3 2044 081 772 188